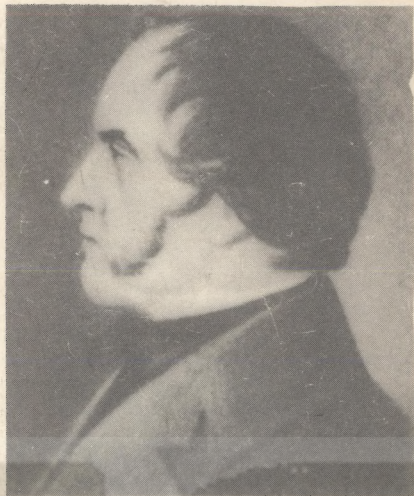

sénancour

640

sénancour
obermann

Lei 5

editura minerva

«Sénancour sînt eu» (*Marcel Proust*).
«Sénancour este un voltairian raționalist
și un mistic al Naturii, în felul lui Rousseau»
(*George Sand*).

«Omul este pieritor, dar să pierim rezistînd, luptînd, și dacă neantul ne este rezervat, să ne purtăm astfel încît să n-avem parte de el pe bună dreptate!» (Sénancour citat de *Albert Camus*).

sénancour

Ilustrația copertei: *El. Hasche Marinescu*

etienne de sénancour

obermann

ROMAN EPISTOLAR

**TRADUCERE DE EM. SERGHIE
PREFAȚĂ DE AL. DIMITRIU-PĂUȘEȘTI**

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI • 1971

EDITURA MINERVA • BUCUREȘTI

Traducere realizată după ediția :

OBERMANN

Lettres publiées par M. SÉNANCOUR

Auteur de *Rêveries sur la Nature
de l'Homme*

Ch. Bosse, libraire, Paris, 1913

Editura Minerva (B.P.T.) :

Toate drepturile rezervate pentru
versiunea românească.

SÉNANCOUR, OM AL EPOCII SALE ȘI PRECURSOR

Cînd Albert Thibaudet a încercat să pună la baza unei *Istории a literaturii franceze* ideea de generație, a trebuit s-o înscrie în timp conceput ca durată bergsoniană, și s-a lovit de tot felul de dificultăți. Cum să delimitezi și cum să definești o generație, iată o problemă complicată și cu îndepărtate perspective de rezolvare. Și totuși ideea de generație a existat din toate timpurile. Dar nicicînd ea nu s-a pus cu atîta acuitate ca în epoca în care ne-am deprins s-o numim preromantică, prevestitoare a tumultului poetic și a delirului imaginației, care avea să schimbe cu totul fața literaturii. Delimitarea generațiilor a apărut mai clar în relief tocmai din ciocnirea spectaculoasă a evenimentelor. Oamenii care au trăit între sfîrșitul vechiului regim și imperiul lui Napoleon au trăit cu adevărat declinul unei lumi vechi și nașterea alteia noi. În cartea sa despre preromantism, André Monglond a putut cu drept cuvînt să afirme: „Această generație, generația lui Bonaparte, a d-nei de Staël, a lui Chateaubriand, a lui Sénancour, e cea dintîi cu adevărat romantică“.

La prima vedere ar părea paradoxală alăturarea unor personalități atît de diferite, care și-au exercitat influența în domenii opuse și au fost, în multe privințe, rivali sau chiar dușmani neîmpăcați. Cu toate

acestea, nu-i greu de deslușit firul nevăzut care îi leagă pe toți de aceeași generație. Toți patru poartă pece-tea celui clasicism romantic, celui eclecticism, care se traduce în stilul epocii, prin stilul imperiului, amestec de „morbidețe și de frumusețe marmoreană“, cum se exprimă așa de plastic Pierre Moreau în lucrarea sa *Clasicismul romanticilor*.

Bonaparte, primul din generație, temperament roman-tic, dar înclinat către ordine și autoritate, a fost sufle-tul unei epoci care își căuta precursori înainte de ca-taclismul revoluționar. Pe de o parte, el citea cu feбри-liațe pe Ossian și pe Werther în timpul campaniei din Egipt ; pe de alta, admira public literatura secolului al XVII-lea, epocă de ordine, de echilibru și de autoritate. Autorul care întrunea pentru el cele mai multe admi-rații era, firește, Corneille ; teatru eroic, dar supus autorității suverane a regulilor și a conveniențelor. Eroii teatrului clasic ajung din nou la preț și strălu-cesc iarăși pe scene, însă în interpretările atât de per-sonale și totuși atât de mult în gustul epocii ale lui Talma. Violentă în jocul lui, dar și măreție ; vulgar și trivial, dar și cu demnitate clasică, așa cum îl prezenta d-na de Staël. „Există în felul lui de a declama, scria d-na de Staël în *Despre Germania*, Shakespeare și Racine artistic amestecați.“ Se reeditează clasicii ; un loc de frunte îl ocupă tocmai acei scriitori care, din pricina ideilor lor religioase, erau uitați sau reprobați în veacul anterior, așa-numitul veac al „filozofilor“ sau al „luminilor“ : Pascal, Bousset, Fénelon sînt iarăși la modă în timpul Imperiului. Se vorbea mult despre credință și despre creștinism, fiindcă se vedea în Bi-serică singura posibilitate de a readuce Franța la uni-tate ; emigrații se întorc din exil în urma Concordatului de la Worms (1801), care restabilește drepturile bise-ricii catolice în Franța.

Am scris mai sus „se vorbea“, fiindcă veacul filozofilor dăduse lovituri de moarte Bisericii ; credința fusese adânc zguduită în suflete ; cu drept cuvânt s-a reproșat cărții lui Chateaubriand *Geniul creștinismului* că profesiunea sa de credință e pur formală și că nu încearcă reabilitarea creștinismului decît din punct de vedere estetic și artistic. Ideologia secolului al XVIII-lea era încă puternică ; Napoleon însuși crescuse în spiritul filozofic și ateu al vremii sale ; Concordatul era doar un act politic necesar unității, în vederea campaniilor pe care le proiecta. Și Chateaubriand fusese elevul acestor filozofi, așa cum fiecare se poate convinge citind prima sa lucrare *Încercare asupra revoluțiilor*. Nu-i de mirare că mulți — printre care și Sénancour — au pus la îndoială profunzimea de credință a lui Chateaubriand și au văzut în *Geniul creștinismului* un amestec de Homer și de Biblie, iar în creștinismul autorului o simplă floare la butonieră. În universități triumfa învățămîntul clasicilor ; totuși Fontanes era unul dintre prietenii și admiratorii lui Chateaubriand. În general, se poate spune fără exagerare că tineretul din timpul Imperiului a primit moștenirea clasică din mîinile unor oameni care reprezentau totuși preromantismul : poeți sau scriitori ca Millevoye, Chénedollé, Sénancour.

Spre deosebire de marii scriitori contemporani din generația sa — Chateaubriand și d-na de Staël — Sénancour n-a cunoscut nici gloria, nici strălucirea și nici măcar notorietatea. Acel care avea să scrie una din cărțile cele mai reprezentative pentru noua sensibilitate, în care visarea în stare trează juca un rol preponderent, autorul lui *Obermann*, a fost înconjurat de o tăcere uneori pricinuită de ignorare, alteori de dispreț, totdeauna nimicitoare a reputației sau gloriei. Destinul lui Sénancour, așa cum a remarcat Sainte-Beuve, unul dintre admiratorii lui, a fost asemănător cu al

cărții Obermann. „Una dintre acele sensibilități bogate care se rătăceau în pustiu, una dintre acele recolte bătute de grindină, care nu mai dau în pîrg“, scria Sainte-Beuve despre autorul lui Obermann în articolul pe care i l-a consacrat în 1832.¹

★

Etienne Pivert de Sénancour s-a născut în 1770 la Paris, într-o familie de funcționari. O copilărie tristă, bolnăvicioasă, consacrată studiului: citea de zor cărțile filozofilor secolului al XVIII-lea: Malebranche, Helvetius, Voltaire, dar mai presus de toate Rousseau, cu a cărui sensibilitate se simțea înrudit. În pădurea de la Fontainebleau a gustat deliciile visării în stare trează, pe care le gustase și marele Rousseau, imortalizîndu-le în *Visările unui hoinar singuratic*. Dar în anul Revoluției, o hotărîre luată de tatăl său, care voia neapărat ca fiul să studieze doi ani în seminarul de la Saint-Sulpice, a pus capăt, pentru moment, visărilor și plimbărilor solitare. După consfătuiri cu mama sa, tînărul Sénancour părăsi căminul părintesc și se refugie în Elveția, aproape de lacul Geneva. Acolo, peisajul alpestru și lacustru, atît de îndrăgit și de J. J. Rousseau, avea să-i îmbogățească paleta de remarcabil peisagist, așa cum ne apare în *Reverii asupra naturii primitive a omului* și în *Obermann*. În anii Revoluției, Sénancour căsătorit, avînd și doi copii în Elveția, era nevoit adesea să treacă granița ca să vegheze asupra unei mici averi moștenite, care s-a risipit pînă în cele din urmă. Aceste plimbări nu se făceau fără primejdie. Bănuit ca emigrat sau ca „preot refractar“, a fost arestat în cîteva rînduri, apoi liberat. În aceiași ani de mari frămîntări sociale, el a putut totuși să scrie. datorită

¹ Reprodus cu adăugiri în *Les grands écrivains français*, I, Garnier, 1927.

ospitalității unor prieteni. Astfel a compus și publicat în 1799 *Reverii asupra naturii primitive a omului*, unde îl continuă pe Rousseau sub o formă originală. În această carte, moralistul, care se apropia când de stoici, când de epicurei, se întâlnește cu peisagistul și cu poetul. Tot în Elveția, între 1802 și 1803, compune și celebra lui carte *Obermann*, care va fi publicată în Franța în 1804, în ultimele luni ale Consulatului. Sénancour, care redactase *Obermann* în Elveția și într-o singură rată absolută, ignora că eroul său va avea un frate spiritual în René al lui Chateaubriand, episod desprins din *Geniul creștinismului* și publicat separat în 1805.

Această carte de „ateism melancolic“, cum o va numi Sainte-Beuve, a fost primită în chipuri foarte diferite. Astfel, unul dintre personajele lui Balzac semnalează prezența cărții în librării, vorbind despre aceasta ca despre „un diamant fără defect“ — piatra prețioasă de care toată lumea pomenește cu respect, dar nimeni n-o cumpără. *Obermann* a avut un număr restrîns de admiratori, dar constituind un fel de elită intelectuală. Astfel, autorul povestirilor fantastice Charles Nodier îl citează în prefața operei sale *Triste*; Alphonse Rabbe, poet figurînd printre romanticii de mîna a doua, reconsiderați de suprarrealiști, vorbește despre *Obermann* ca despre o carte care a exercitat asupra lui o puternică impresie; Georges Sand, înainte de prefața publicată în fruntea ediției din 1840 a lui *Obermann*, invocă liric în *Lélia* pe eroul lui Sénancour, alături de alte vestite personaje romantice („Sténio, deschide-ți cărțile și spune-mi suferințele lui Obermann și exaltările lui Saint-Preux...“ etc.); în sfîrșit, către 1818, Sainte-Beuve pomenește de un cenaclu din care făceau parte Auguste Sautélet, Jules Bastide, J. J.-Ampère, Albert Stapfer și alții nutrind pentru autorul, așa de prost cunoscut al lui *Obermann*, un adevărat cult. Și Sainte-Beuve încheie cu elogiul tuturor

acelor poeme necunoscute, pierdute, parțial realizate, al căror rezumat este *Obermann*.

N-au lipsit însă nici detractorii. Marie-Joseph Chénier, poet mediocru, nici nu-l amintește în al său *Tablou al literaturii franceze*, disprețuindu-l pentru lipsă de compoziție. Profesorul Alexandre Vianet, într-un curs ținut la Lausanne și publicat în *Studii asupra literaturii franceze din secolul al XIX-lea*, stabilind o paralelă între *Obermann* și *René*, socotea că *René* ar fi superior pentru un motiv care astăzi ni se pare ridicol, dar care la vremea aceea, când Biserica încerca să redobândească autoritatea pierdută în urma atacurilor filozofilor, se explica în mod firesc. După profesorul de la Lausanne, defectul cel mai grav al lui *Obermann* este „îngrozitoarea savoare de ateism de care toată cartea e saturată“. Și adaugă : „Ateismul nu e numai un rău, e și foarte urit, prin urmare nu există ceva mai puțin literar“. Se recunoaște ușor printre rînduri influența lui Chateaubriand și mentalitatea unei epoci care încerca reabilitarea creștinismului prin prisma esteticului. Făcînd același paralelism, Sainte-Beuve găsește nota justă, subliniind frumusețea lui *René* între furtuni și fulgere și dezolanta istorie a lui *Obermann*, poem misterios și neterminat, ca însăși suferința umanității.

Ciudat este faptul că autorul — care a rămas în istoria literară tocmai pentru *Obermann* — a început el însuși să-și dezaprobe propria operă. Încă din 1805 — la un an după prima ediție a cărții — Sénancour începe a o dezavua... Unul dintre comentatorii și biografii lui Sénancour, Jules Levallois, a găsit printre notele scriitorului o precizare în sensul că proiectata parte a doua din carte nu va mai apărea, ba chiar că *Obermann* nu va mai fi reeditat. De altminteri părți întregi din *Obermann* au fost scoase și introduse în *Despre dragoste*, carte pe care Sénancour pare s-o fi

preferat. Iată așadar o carte-cheie a romantismului, bucurându-se de puțină favoare la vremea apariției, dezavuată în parte de însuși autorul ei și care constituie totuși gloria lui Sénancour.

Între 1805 și 1816 se poate vorbi despre o a doua perioadă din opera lui Sénancour. Poetul în proză din primele *Reverii* și din *Obermann* se estompează tot mai mult în favoarea moralistului. *Despre dragoste* (1805), cartea preferată a lui Sénancour, unde a introdus, așa cum am mai spus, atâtea pagini din *Obermann*, exprima poziția de mijloc a autorului în problema dragostei și a căsătoriei; nici frivolitatea concepției secolului al XVIII-lea (Diderot, Crébillon), nici austeritatea fariseică a contemporanilor săi.

În 1807 scrie o comedie în cinci acte, comedia *Valombré*, tipărită fără nume de autor; ea nu prezintă astăzi alt interes decât că e portretul moral al lui Sénancour, sub numele filozofului Valombré, așa cum îl descriu în text pretenții săi valeți:

„Caracter egal, foarte iubitor, uneori distrat, adesea trist, niciodată abătut. Generos fără afectare; își neglijează întrucîtva interesele; e preocupat de prieteni; așa îi place să-i numească pe oamenii buni care nu sînt fericiți. De altminteri, nu vede pe nimeni decât pe tatăl Angelicăi; cu el colindă înălțimile, căutînd și observînd plantele; e gustul său dominant. Dar, mai presus de toate, obișnuiește să se închidă în camera sa de lucru; acolo, singur cu visătorii vechi și cu visătorii moderni, scrie și face proiecte. Dumnezeu știe! himere și năluciri. Dar după ce iese de acolo, lăsînd știința sub cheie, vorbește ca oricare altul...”

Aceeași imparțialitate, același eclecticism le manifestă Sénancour și în scrierile politice. Spre deosebire de mulți dintre contemporanii săi, el nu s-a mulțumit să vadă în Napoleon numai pe tiran. Crescut la școala filozofică a secolului al XVIII-lea, nutrind idei liberale

ca și Benjamin Constant, ca și Sismondi, el a văzut în cele o sută de zile de revenire pe tron ale lui Bonaparte o eliberare a țării de încercările lui Ludovic al XVIII-lea de a restaura vechiul regim.

„Am văzut cu nerăbdare, scrie el în broșura *Despre Napoleon*, publicat în 1815, că, de la retragerea împăratului, s-au găsit unii care au voit să-l coboare. Chiar dacă ar fi meritat-o, e un lucru care nu se cuvenea să-l facă francezii. Am fost totdeauna departe de a stima administrația sa, dar, în sfârșit, Franța cea falnică a fost cu dînsul. Cu toate abaterile, violențele și greșelile, *Napoleon e prințul veacului.*“

Aceeași atitudine cumpănită și față de Revoluție. Cînd sub Imperiu, și mai tîrziu sub Restaurație, pătura suprapusă și mulți intelectuali nu erau dispuși să vadă în marele eveniment istoric decît excesele și crimele Terorii, Sénancour își permite să-i vadă semnificația, judecîndu-l în totalitatea lui, și să se indigneze împotriva superficialității :

„Cum îndrăznește cineva, se întreabă el în a doua ediție din *Reverii*, să repete zilnic că crimele Revoluției au fost opera Revoluției? Oare revoluțiile Romei și atîtea altele au fost mai puțin cîmplite?“

Asemenea idei, o atare atitudine îl situează pe Sénancour împotriva curentului vremii, împotriva ideologiei oficiale. Dacă la cele de mai sus am adăuga și critica pe care o face lui Chateaubriand (*Observații asupra „Geniului creștinismului“, 1816*), am înțelege unele dintre cauzele pentru care autorul lui *Obermann* a fost o victimă, în timpul vieții sale, a conspirației tăcerii. Chateaubriand era idolul vremii. Or, la mai mulți ani de la apariția cărții, Sénancour pune sub semnul întrebării sinceritatea convingerilor religioase ale autorului *Geniului creștinismului*, căruia de altminteri îi recunoaște mai mult decît talentul.

O a treia perioadă din activitatea lui Sénancour (1816—1840) s-ar putea caracteriza printr-o accentuare a tendințelor moralistice, prin republicarea operelor literare mai vechi (*Obermann*, *Despre dragoste*) și printr-o publicistică intensă, larg popularizatoare.

Împins de nevoile materiale care se agravau cu cit înainta în vîrstă, Sénancour a primit să colaboreze la ziarul *Le Constitutionnel*¹. Articolele sale dintre 1816—1830, multe neiscălite, erau îndreptate împotriva iezuiților. La invitația editorilor Lecoq și Durey, Sénancour redactează și publică, sub mențiunea de „rezumate istorice”, trei lucrări de popularizare: *Rezumat al istoriei Chinei* (1824), *Rezumat al tradițiilor morale și religioase* (1825) și *Republica romană* (1827). Ne vom opri asupra *Tradițiilor morale și religioase*, pentru că n-au fost lipsite de urmări în viața autorului.

Într-adevăr, lucrarea a fost confiscată și autorul dat în judecată, sub învinuirea de ireverență față de religie și față de Cristos, numit în text un „respectabil moralist”. Lucrarea însă, ca și celelalte ale autorului, conține judecăți cumpănite, arătînd ce e rău și ce e bine, ce e acceptabil și ce nu mai e în morala evangheliilor. Astfel Sénancour aducea obiecții asupra legendelor biblice ridicole, ca de pildă aceea a potopului, sau, făcînd un paralelism între etica lui Brahma și cea a lui Cristos, socotea drept întemeiat punctul de vedere brahman de a distinge între etică și morala religioasă. Alte acuzații de acest fel au dus la condamnarea lui Sénancour (august 1827) la nouă luni închisoare și la 300 de franci amendă.

Apărarea lui Sénancour, făcînd dovadă aceluiași spirit crescut în luminile secolului al XVIII-lea, pledează

¹ Ziar liberal fondat în 1815 și principal organ de opoziție sub Restaurație. Apare pînă în 1914.

pentru dreptul filozofului de a judeca problemele religioase, în libertate și cu imparțialitate. Un nou verdict al tribunalului îl achită la 22 ianuarie 1828.

Că ideile lui Sénancour nu erau pe placul oficialității o dovedește și respingerea candidaturii lui la Academia de științe morale și politice. Pusă la vot, candidatura lui a fost respinsă la 29 decembrie 1832. Aceeași seartă a avut candidatura când a fost pusă a doua și chiar a treia oară.

Ultimii ani, umbriți de melancolie, au fost luminați o clipă de solemnitatea decorării lui, în 1841, cu marea cruce a Legiunii de onoare. La 10 ianuarie 1846 se stinge într-o casă de sănătate de la Saint-Cloud. După dorința sa, i s-a gravat pe mormânt inscripția: *Eternité, sois mon asile* (Veșnicie, fii azilul meu). Inscripție semnificativă, dacă ne gândim că *permanence* e cuvântul care, după Sainte-Beuve, revine de cele mai multe ori în opera poetică a lui Sénancour, ca și cum ar vrea să exprime aspirația, mereu reînnoită, de a smulge omul de sub dominația provizoriului, a efemerului, de a distruge timpul ca durată și, instalându-l într-un veșnic prezent, să-i asigure perpetuitatea fericirii.

Pentru a aprecia dubla valoare a lui Obermann în perspectiva epocii, dar și în cea a actualității, ne propunem să studiem opera lui Sénancour sub triplul aspect: al personajului romantic, al peisajului interior, al corespondențelor și analogiilor care fac din autor un precursor îndepărtat al lui Baudelaire și al simbolismului, adică al romantismului extrem. Personajul tipic romantic încarnat în momente deosebite și în literaturi diferite, în *Obermann* (1804), în *Réne* (1805), în *Werther* (1774), în *Manfred* (1817), a fost dovada unei sensibilități excesive a unei „boli a veacului“, ale cărei simptome se recunosc în manifestări ca: gustul pentru singurătate, izolarea în sînul naturii drept protest împo-

triva unei organizări sociale rău întocmite, poezia rui-
nelor și a mormintelor, refugiu în visare și în contem-
plare melancolică, tentația sau apologia sinuciderii. Bi-
neînțeles, asemenea manifestări nu sînt neapărat co-
mune și ele pot varia după țară, după mediu social și
după influențele primite de autorii respectivi.

Multiple sînt cauzele acestei boli morale. Una dintre
acestea e desigur dezechilibrul rezultat din ciocnirea
între două lumi, între două mentalități opuse : vechiul
regim și lumea Revoluției. Dar, așa cum s-a observat,
multe trăsături ale personajului romantic se întîlnesc
în literatura secolului al XVIII-lea, după cum altele
au fost recunoscute și mai tîrziu, chiar în literatura
dintre cele două războaie mondiale sau, mai recent,
după 1944, cînd domina existențialismul și literatura
inspirată de această filozofie. S-a putut vorbi în mai
multe rînduri despre o „nouă boală a veacului“, cu de-
monstrații mai mult sau mai puțin convingătoare.

În ce privește boala veacului romantic și preroman-
tic, se poate afirma că, în afară de evenimentele isto-
rice, altele de ordin pur literar ar putea deopotrivă s-o
explice ca pe o literatură de protest împotriva con-
venționalismului și a raționalismului excesiv al litera-
turii secolului al XVIII-lea. Albert Béguin, în magis-
trala sa lucrare *Sufletul romantic și visul*, a arătat cum,
alături de literatura excesiv raționalistă, s-a dezvoltat
și o alta de exaltare a visului, a sensibilității și a ima-
ginației, ceea ce a făcut posibil triumful cărților lui
Rousseau spre sfîrșitul veacului al XVIII-lea. Oniris-
mul, ocultismul, egotismul, iluminismul au fost culti-
vate în anumite cercuri literare încă înainte ca per-
sonalitatea covîrșitoare a lui Rousseau să pună în circ-
ulație o literatură a cultivării visului și a pasiunii.

Cît despre Sénancour, el s-a împărtășit deopotrivă
din raționalismul Enciclopediei și al filozofiei luminilor,
cît și din sensibilitatea rousseauistă. Acest dualism va

căuta să-l împace Obermann, impunându-și asceza singurătății. El e un solitar care se gîndește la binele oamenilor și care speră să ajungă la fericire cultivînd izolarea. „Dacă iubiți oamenii, și-a explicat Sénancour paradoxalul său umanism, părăsiți-vă semenii.“ În altă parte, el își dezvoltă astfel ideea :

„Moralitatea omului și entuziasmul său, neliniștea năzuințelor sale, nevoia de destindere care îi este obișnuită, par să anunțe că sfîrșitul său nu e în lucrările fugitive, că acțiunea sa nu-i limitată la spectrele vizibile ; că gîndirea sa are drept obiect conceptele eterne și necesare ; că treaba lui e să contribuie la ameliorarea și la îndreptarea lumii ; că destinul său e să elaboreze, să reformeze, să organizeze, să dea materiei mai multă energie, ființelor mai multă putere, organelor mai multă perfecțiune, germenilor mai multă fecunditate, raporturilor dintre lucruri mai multă conformitate cu rațiunea, ordinii mai multă putere“.

Sénancour, ca și Rousseau, crede în perfectibilitatea omului, dar aceasta nu poate fi realizată în societate, ci undeva în mijlocul naturii, unde autorul lui *Obermann* speră să regăsească omul primitiv și legăturile sale directe cu universul, întrerupte de practicarea îndelungată a raționalismului. Această dialectică om-natură, Obermann o explică în rîndurile următoare : „Nu-mi place, e adevărat, decît natura, dar pentru aceasta, iubindu-mă pe mine însumi, nu mă iubesc cu exclusivitate, iar pe ceilalți oameni din natură îi iubesc și mai mult“.

Optimism relativ, căci i se întîmplă și lui Obermann să cadă în accese de mizantropie, fără ca disperarea lui să fie nemărginită. Chiar în ceășurile lui cele mai sumbre, Obermann rămîne solidar cu umanitatea.

Același lucru s-ar putea spune și despre ideea sinuciderii, care străbate paginile atîtor eroi romantici. Obermann agita și el o asemenea idee, dar numai teo-

retic. Impresia de neterminat pe care a lăsat-o *Obermann* contemporanilor provine și din refuzul unui dez-nodământ obișnuit eroilor romantici, în prada crizelor celor mai ascuțite ale „bolii veacului“.

Sénancour evocă destul de frecvent în *Obermann* și în primele *Reverii* curgerea tragică a timpului și a generațiilor. Melancolia modernă — manifestată și în recrudescențele mai recente ale „bolii veacului“ — e notă dominantă în răul de care suferă *Obermann*. Sentimentul unei condiții umane în veșnică luptă cu neînduplecatul dușman, curgerea vremii, perisabilitatea omului, stă la baza acestei melancolii. Cum să distrugem durata, cum să dăm omului victoria asupra timpului? Iată întrebarea pe care și-o pun neîncetat romanticii, de atunci și pînă astăzi.

Mai mult moralist decît metafizician, Sénancour nu poate oferi omului un suport metafizic. El înclină mai curînd spre extazul poetic, singurul care șterge deosebiriile dintre cul gînditor și lumea înconjurătoare, singurul care, distrugînd trecutul și viitorul, îl instalează pe om într-un veșnic prezent.

E, firește, și soluția lui Rousseau, de a da „visării în stare trează“ o pondere decisivă în victoria omului asupra timpului. Oricine, chiar fără să-și dea seama, încearcă o asemenea stare, ale cărei virtuți sînt altele decît cele ale activității conștiente. În *Obermann* găsim pagini de o noutate surprinzătoare, ca de pildă pasajul următor (citez din traducerea plină de calitate a volumului de față) :

„Aud spunîndu-se și repetîndu-se că visele noastre atîrnă de ceea ce ne-a impresionat în zilele premergătoare. Cred într-adevăr că visele, ca și toate gîndurile și senzațiile noastre, nu sînt compuse decît din crîmpeie de viață obișnuite pe care le-am și trăit ; dar pare-mi-se componentul acesta n-are adeseori nici o legătură cu trecutul. Tot ceea ce ne închipuim nu se alecă-

tuiește decît din ceea ce este aieveja ; ba noi visăm, cum și imaginăm, oarecare lucruri noi, care n-au de multe ori cu ceea ce am văzut mai înainte nici o legătură pe care am putea s-o descoperim. Unele dintre aceste vise se repetă constant în același fel, și asemănătoare în mai multe dintre cele mai neînsemnate amănunte ale lor, fără ca noi să ne fi gîndit la ele în intervalul scurs între diferitele lor momente. Am văzut prin vis poziții mai frumoase decît toate acelea din Alpi, mai frumoase decît acelea pe care le-aș fi putut închipui, și le-am văzut mereu aceleași. Din copilărie m-am aflat, prin vis, în apropiere de unul dintre cele mai de frunte orașe din Europa. Înfățișarea ținutului se deosebea fundamental de ceea ce prezentau meleagurile care înconjurau într-adevăr această capitală, pe care n-am văzut-o niciodată : și de fiecare dată cînd visam, fiind în călătorie, că m-apropiam de acest oraș, mereu mi se părea ținutul așa precum îl văzusem prin vis prima oară, și nu așa cum îl știu că este.

De douăsprezece sau de cincisprezece ori poate am văzut prin vis o localitate din Elveția pe care o și cunoșteam de înainte de primul dintre aceste vise : și totuși, cînd trec pe acolo prin vis, o văd totdeauna foarte deosebită de ceea ce este în realitate. Și mereu la fel cum am visat-o prima dată.“

Și în *Reverii* momentele unice de extaz poetic sînt trăite cu aceeași intensitate :

„Astfel lăsați în voia a tot ce se agită și se succede în jurul nostru, luînd forma păsării care trece, a pietrei care cade, a vîntului care mugește, a norului care înaintează, *modificați întîmplător în această sferă veșnic mobilă, devenim ceea ce face din noi liniștea, umbra, zgomotul unei insecte, mireasma răspîndită de iarbă, tot universul acesta însuflețit, care vegetează sau se mineralizează sub picioarele noastre : ne schimbăm*

după formele sale momentane, sîntem mișcați în mișcarea sa, trăim din viața sa."

Din nefericire pentru poet, ca și pentru om, asemenea clipe nu se pot prelungi; eul gînditor ne readuce la realitate, și Sénancour a mărturisit această bruscă întoarcere în cotidian, această destrămare a vrajei. „Sentimentul ordinii, scrie Sénancour, împins poate puțin cam prea departe, nu-mi îngăduie să fac nimic, nu pot nimic conduce în dezordine.“ Uneori chiar, decepțiile recăderii în cotidian capătă accente patetice: „Mă coborîi iarăși pe pămînt; acolo se risipi această credință oarbă în existența absolută a ființelor, această himeră a raporturilor regulate, a perfecțiunilor, a bucuriilor pozitive. Schimbări fără termen, acțiune fără scop, iată tot ce ne e cunoscut din lumea asta în care sîntem stăpîni.“

Formația intelectuală a lui Sénancour în filozofia secolului al XVIII-lea a contribuit firește la frînarea acestor reușite parțiale ale scriitorului. Totuși, cum just a observat Albert Béguin, Sénancour purta în el magia aceea care a caracterizat romantismul german și poezia de după Baudelaire. Fixînd locul de precursor al lui Sénancour, Albert Béguin conchide:

„Fără îndoială, Rousseau și Chateaubriand îi indicau autorului lui *Obermann* calea acestui peisaj interior, în care se transformă de îndată, sub pana sa, frumusețea lumii pe care o descrie; dar, încă prizonieri ai elocinței, ei nu ajunseră niciodată la acele extraordinare corespondențe ale tuturor simțurilor prin care paginile poetice ale lui Sénancour anunță, dincolo de primul romantism francez, vremurile care vor veni ale poeziei. Proza sa evocă culori, sunete și parfumuri care «își răspund» atît de bine încît de-abia de te mai simți în lumea percepției banale.“

O lume poetică nouă va ieși de aici; se poate aminti fără exagerare de Rimbaud sau de René Char, poeți ai

eternului prezent, atunci cînd rostim numele lui Sénancour, acest îndepărtat precursor al poeziei noi.

„Peisaj interior“, „peisaj-stare sufletească“, sînt tot mai mult denumirile unui nou peisaj poetic, pe care Rousseau, cel dint  ii, l-a instalat în locul vechilor descrip  ii retorice, cu ornamente mitologice, caracteristice în special poeziei veacului al XVIII-lea. Într-o notă adresată Academiei de   tiin  e morale, Sénancour   i-a precizat el   nsu  i peisajul: „Ceea ce e descriptiv în diversele mele scrieri are acest lucru deosebit că rezultatele aparțin cunoa  terii sufletului omenesc   i a raporturilor stabilite între mi  c  rile interioare   i aspectul naturii“.

La vremea lui, Sainte-Beuve considera peisajul lui Sénancour drept intermediar între cel al lui Ruysdael   i cel al lui Salvator Rosa. Or, cei doi pictori cita  i folosesc un colorit bogat sau năvalnic ; nici într-un caz nu s-ar putea vorbi de un peisaj interior, de peisajul-stare sufletească, unde culorile se estompează   i tind să se contopească. O v  lcea pierd  t   în pădure, apa b  t  t   de v  nt, tăcerea văilor l  ng   stîncile goale, iată c  teva din priveli  tile preferate de Sénancour, care vorbesc despre singurătate, dar   i despre dorința de contopire în marele tot. S-ar putea obiecta aci că   i peisajele alpestre, munții Elve  iei, unde Sénancour a trăit   i el ca   i maestrul său Rousseau, se găsesc pe paleta autorului lui *Obermann*. Într-adevăr, acest peisaj există, dar exprim  nd tot stări sufletești. Lector pasionat al lui Rousseau, dar   i al lui Buffon, autorul celebrei c  r  i *Epocile naturii*, Sénancour contemplă în gigan  ii de piatră   i de ghea  t   pe martorii geologici ai v  rstelor p  m  ntului   i ai melancolicei treceri a omului pe glob.

„....Mun  i trufa  i, scrie el în *Obermann*, pr  bu  iri de zăpezi îngrămădite unele peste altele, pacea singuratică de v  lcea de pădure, frunze îngălbenite pe care le ia cu sine riul cel tăcut ! Ce i-a  i folosi voi omului dacă nu

i-ați vorbi despre ceilalți oameni? Natura ar fi mută, dacă aceștia n-ar exista.“

Visarea în stare trează îl duce fatal pe Sénancour la revelația lanțului de analogii universale, care face ca o senzație să stîrnească o stare sufletească și, invers, o stare sufletească să se regăsească în senzație. „Correspondențele“ baudelairiene, atît de fecunde în poezie, și-au găsit astfel expresie în unele pagini de proză poetică ale lui Sénancour.

Autorul lui *Obermann* a fost un autentic poet: încadrîndu-se în preromantismul francez, care, după Monglond, „a regăsit poezia, dar n-a avut poeți“, e martorul prețios al unei epoci de tranziție, dar și un incontestabil precursor.

★

Judecînd astăzi opera lui Sénancour în întregul ei, se poate spune că moralistul a dăunat poetului pur, care strălucește în unele pagini din *Obermann* și din primele *Reverii*.

Moralistul, eclectic, nu e de o mare originalitate, oscilînd între gîndirea enciclopedistă și cea a lui Rousseau. Poetul însă, cînd scapă supravegherii moralistului, atinge culmile înalte și cele mai pure ale poeziei. Precursorul supraviețuiește moralistului, prea legat de tendințele contradictorii din epocă, și-i asigură lui Sénancour eternitatea la care a năzuit.

AL. DIMITRIU-PĂUȘEȘTI

LA BICENTENARUL LUI SÉNANCOUR DIN 1970

În noiembrie 1970 presa franceză, îndeosebi cea literară, a sărbătorit împlinirea a două sute de ani de la nașterea lui Sénancour. Acesta a fost caracterizat drept „un raționalist voltaireian și totodată un mistic al naturii, în felul lui Rousseau” — după cum se exprimă George Sand în cuprinzătoarea prefață din fruntea ediției a treia din *Obermann*.

S-a vorbit, cu acest prilej, despre accentuarea în zilele noastre a interesului general față de cărțile „celui mai metafizician dintre eroii romantici francezi”, despre o înmulțire a studiilor sénancouriene, toate convergînd spre a dovedi modernitatea operei. A fost alăturat de marele său contemporan, Leopardi, cu al său sfișietor „il pianto”, apropiat mai ales de unicul în felul său, Amiel, și chiar de Gide, prin contradicțiile sale interioare.

S-a dat și o explicație de ordin medical naturii sale atît de complexe: Sénancour ar fi suferit de „o miopatie primitivă și progresivă”, de acolo ar fi derivat, cică, înclinarea-i spre melancolie...

Între cei care s-au străduit, în ultimul timp, să reactualizeze scrierile lui Sénancour, se cuvine să cităm primul pe André Monglond — *Le journal intime d'„Obermann”* (Artaud, 1947). În galeria de portrete

din epoca revoluționară pe care le-a trasat în toată viața sa, cu răbdare de călugăr miniaturist, a dat locul de cinste lui Sénancour.

Monglond a suscitât discipoli și în afară de Franța, după cum dovedește studiul foarte important al criticului italian Arnaldo Pizzorusso: *Sénancour* (Florența, C. D'Anna, 1950). În 1965, prestigiosul critic francez Etiemble — părintele Diatribei „Le Franglais“! — atrage atenția asupra îndrăzelii tratatului *De l'Amour* care „anunță uneori pe Stendhal într-un mod foarte transparent“, Jean Grenier extrage în 1968 „cele mai frumoase pagini“, cu o magistrală prefață („*Mercure de France*“, colecția „*Les plus belles pages*“, 1968). În 1966 la José Corti, B. Le Gall publică deodată două volume asupra lui Sénancour: *L'imaginaire chez Sénancour*, conchizând că proza lui „se înscrie într-o tradiție iluministă și, prin urmare, prebaudelairiană, presimbolistă“.

În ultimul timp s-a întezit promovarea studiilor privind categoria imaginarului: „facultatea de a da o valoare plină de sens și simbolică elementelor lumii exterioare“, în opera scriitorului. Corespondența dintre univers și conștiință — care l-a obsedat, se poate spune, pe Baudelaire — e redată în lucrări pe marginea textelor din Sénancour. Demn de a fi reținut, din seria acestor studii, e volumul *Sénancour, sensation et révélation* (Paris, José Corti, 1965). Autorul, M. Raymond, plecând de la un pasaj din *Rêveries*, unde Sénancour anunță că stilul se cade să păstreze ceva neprecis și vaporos, ceva „non terminé“ (neterminat), definește pe autorul lui *Obermann* drept o „inteligență prinsă în rețeaua propozițiilor condiționale ori ipotetice“, fiindcă „infinitul la care scriitorul aspiră se face nevăzut totdeauna în momentul chiar când i se dezvăluie“.

De notat că excelențele comentarii pătrunzătoare expuse de M. Raymond au fost reluate și dezvoltate de

J. Rousset în *L'intérieur et l'extérieur. Essais sur la poésie et le théâtre au XVII-ème siècle*, Paris, J. Corti, 1968.

De multă atenție din partea juriului examinator și, ulterior, din partea criticii, s-a bucurat o teză de doctorat semnată Béatrice Didier.

Cu prilejul centenarului Proust, revista *Europe* (august-septembrie 1970) publică un lung studiu *Proust et Sénancour* de Giorgetto Giorgi. Plecând de la răsunătoarele texte inedite din volumul: M. Proust, *Textes retrouvés*, recueillis et présentés par P. Kolb et Larkin B. Price (1968), autorul eseului substanțial stabilește o sumă de afinități, de asemănări între scriitorul preromantic, Sénancour, și M. Proust. Într-una dintre notele descoperite de P. Kolb și Price, Proust precizează că punctul de plecare al reveriei lui Sénancour îl constituie neîntrerupt „la relation mystérieuse entre la vérité intellectuelle et la beauté naturelle” (relația misterioasă între adevărul rațional și frumusețea naturală). Deci în spiritul lui Sénancour lucrurile suscită o metaforă sau, cum încheie Giorgi, „sînt transcrierea stilistică a unei sinestezii, a unei corespondențe”. În aceleași inedite publicate în 1968, Proust citează cite un interesant pasaj din *Rêveries* și din *Obermann*, adăugînd la finele acestora, în loc de orice comentariu, un semnificativ „très moi”. Iar exclamația dintr-un alt pasaj din inedite: „Sénancour c'est moi” („Sénancour sînt eu”), învederează elocvent ce mare surpriză a fost pentru Proust descoperirea operelor autorului preromantic. (P. Kolb crede că poate situa în anul 1919 descoperirea de către Proust a acelor *Rêveries*, „ceea ce nu exclude — scrie același — din partea lui Proust, eventuale lecturi anterioare ale altor texte sénancouriene”). Descoperitorii notelor inedite de Proust se întrebă, cu drept

cuvînt, la un moment dat, în prefață : „Se poate oare vorbi despre o influență (a lui Sénancour asupra lui Proust)? — ca să continue : „Nu trebuie s-o excludem a priori... Desigur, la Sénancour, temele pe care mai înainte le-am dezvoltat nu reprezintă decât un aspect al operei sale (aspectul, la drept vorbind, cel mai atrăgător)   n timp ce ele constituie centrul de gravitate al întregii problematici proustiene.“

M. Raymond, coment  nd un pasaj din *Obermann*, opinează că „tehnica pictorului englez Turner, care, la pu  in timp după 1800, parcurge văile Elve  iei (tehnica bazată pe coresponden  a formelor   i a culorilor) prezintă mari asemănări cu aceea a lui Sénancour“.

Giorgetto Giorgi, în articolul pomenit din *Europe*, citează din Sénancour expresii ca „lumină cerească pe care noi credem că o prindem“ ; „umbră care nu se poate discerne, vagabondă, rătăcită“ ; „lumină voalată în veci   i în vecii vecilor excit  nd dorința noastră neîmplinită“ ; „Nu putem ob  tine din lumea în care sîntem absen  i dec  t ochiri reperi care indică multe lucruri, însă nu determină nici unul dintre ele“. Ca să concludă din acestea : „Dematerializ  nd ființele   i lucrurile,   nconjur  ndu-le de-o *aur  * nedefinită, Sénancour izbutește să capteze c  teva lic  reli de-ale infinitului“.

Nu lipsesc comentatorii care deslușesc în proza lui Sénancour rădăcinile impresionismului pictural francez — stabilind apropieri vădite între tehnica lui Claude Monet   i aceea a lui Sénancour, bazată pe pădurea de coresponden  e dintre formele „fugare“ ale indefinitului din natură   i percep  iile noastre.

Studiile acestea au folosit   i o parte din opera aproape ignorată p  n   nu de mult a lui Sénancour, primele sale scrieri, reeditate în 1963 : *Sur les générations actuelles, absurdit  s humaines* (Droz, 1963)   i *Les Pre-*

miers Âges, incertitudes humaines (Braunschweig, 1968), repuse în circulație de M. Raymond.

...Ele au întregit efigia contemporanului lui Chateaubriand, care s-a definit tot mai conturat drept un excepțional focar de radiații, de influențe asupra literaturii, asupra artei moderne.

Ar putea cineva studia simbolismul, bunăoară, fără să străbată textele sénancouriene?

Cine în epocă a revendicat mai cu însuflețire decât Sénancour drepturile visului, în viața de fiecare zi, în literatură, în artă, în genere?

Numai câștigînd din plin aceste drepturi, arta modernă s-a dezvoltat în direcții atît de rodnice, atît de surprinzătoare...

Em. S.

TABEL CRONOLOGIC

- 1770 Nașterea la Paris a lui Etienne Pivert de Sénancour. Tatăl, funcționar (controlor al rentelor). Copilărie tristă, închisă, bolnăvicioasă. În studii, inteligență precocă.
- 1785 Intră în liceul de la Marche, unde face secția umanistă, fiind un cititor pasionat al filozofilor *Enciclopediei*. Plimbări prin pădurile de la Fontainebleau, care vor face mai târziu obiectul visărilor sale poetice.
- 1789 Față de voința tatălui său de a-și continua studiile la seminarul din Saint-Sulpice și după o consfătuire cu mama sa, tânărul Sénancour fuge din casa părintească și pleacă în Elveția.
- 1790 Căsătoria lui Sénancour în Elveția, din care au rezultat doi copii. În anii dictaturii iacobine întreprinde, nu lipsite de primejdie, câteva călătorii în Franța, pentru a-și vedea părinții, care se sting în 1796.
- 1799 Publică prima ediție din *Reverii asupra naturii primitive a omului*.

- 1804 *Obermann*, prima ediție, 2 vol. în 8°.
- 1805 *Despre dragoste*, carte pe care Sénancour începe s-o prefera celei care i-a adus notabilitatea : *Obermann*.
- 1807 Comedia filozofică *Valombré*, tipărită la Farge, fără nume de autor.
- 1809 *Reverii*, a doua ediție, cu modificări.
- 1811 Fragmente dintr-o operă de moralist, *Despre prietenie*, publicate în *Mercure de France*.
- 1814 *Simple observații ale unui locuitor al Vosgilor, A doua și ultima scrisoare a unui locuitor al Vosgilor*, broșuri în care Sénancour ia partea lui Napoleon, deși detesta administrația acestuia.
- 1816—1830 Îndemnat de prietenii săi liberali (Boisjolin), publică diverse articole în *Le Constitutionnel*, îndreptate împotriva iezuiților și a dogmatismului religios. În aceeași perioadă, împins de nevoi materiale, publică, la invitația editorilor Lecointe și Duey, lucrări de popularizare.
- 1824 *Rezumat al istoriei Chinei*.
- 1825 *Rezumat al tradițiilor morale și religioase*, prima ediție.
- 1827 *Republica romană*.

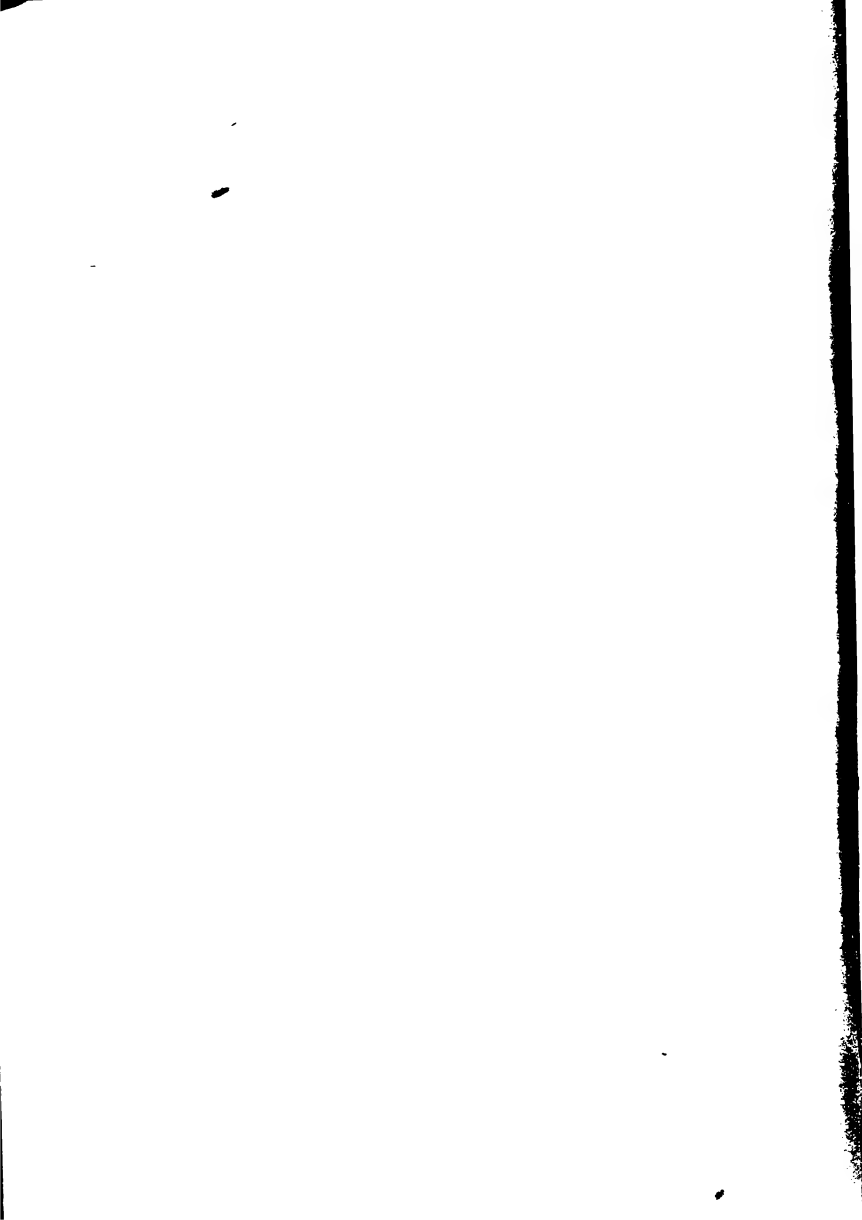
- 1827 Proces intentat lui Sénancour pentru lipsă de respect fața de religie. Condamnat la nouă luni închisoare  i la 300 de franci amendă.
- 1828 *Imperiul roman*. Achitarea de pedeapsă printr-un nou verdict al tribunalului.
- 1828—1829 *Despre dragoste*, cu adnotări privitoare la divor .
- 1830 *Libere medita ii*.
- 1832 Sprijinit de prietenul său, liberalul Boisjolin,  i pune candidatura la Academia de  tiin e morale  i politice, care e respinsă. Va mai fi respinsă a doua  i a treia oară.
- 1833 *Obermann*, 2 vol., edi ia a doua, cu adăugiri.
- 1834 *Despre dragoste*, 2 vol., edi ia a patra.
- 1840 *Obermann*, edi ia a treia, cu o prefa a de George Sand.
- 1841 E făcut Cavaler al Legiunii de onoare.
- 1846 Moare într-o casă de sănătate la Saint-Cloud.

AL. D.-P.

OBERMANN

SCRISORI PUBLICATE DE
ETIENNE DE SĚNANCOUR
AUTOR AL REVERIILOR ASUPRA FIRII
OMULUI

Studiază omul, iar nu oamenii
PITAGORA

PRIMA SCRISOARE

Geneva, 8 iulie, primul an.

N-au trecut decît douăzeci de zile de cînd ți-am scris din Lyon. Nu-ți dădeam de știre despre nici un fel de proiect-nou, n-aveam nici unul ; și acum am lăsat baltă totul, iată-mă prin meleaguri străine.

Mă tem că scrisoarea mea n-o să te găsească la Chessel¹, și că n-o să-mi poți răspunde atît de repede cît aș dori eu. Sînt ahtiat să aflu ceea ce gîndești ori măcar ceea ce vei gîndi după ce vei fi citit aceste rînduri. Știi bine că n-aș fi nepăsător dacă aș fi nedrept față de dumneata ; totuși mă tem că s-ar putea să-mi găsești vreo vină ; și nu sînt cu totul sigur că n-aș fi săvîrșit așa ceva. Nici măcar n-am căutat prilejul ca să-ți cer sfatul. Aș fi ținut mult la asta într-o clipă atît de decisivă : nici chiar astăzi nu știu cum să judec o hotărîre care nimicește tot ceea ce pusem la cale, care mă strămută deodată într-o situație nouă, care mă hărăzește unor lucruri pe care nu le prevăzusem și ale căror înlănțuiri și urmări nici nu le-aș fi putut presimți.

¹ În partea locului, la țară, unde se afla acela căruia îi erau adresate scrisorile. (Toate notele din cuprinsul cărții care nu poartă indicația *n.t.* aparțin autorului.)

Se cade să-ți spun ceva mai mult. Executarea a fost, e adevărat, tot atît de pripită ca și hotărîrea ; dar nu numai timpul mi-a lipsit ca să-ți scriu despre asta. Chiar dacă l-aș fi avut, cred că tot n-ai fi luat în seamă faptul. Mă temeam de prudența dumitale : mi s-a părut că simt nevoia de data aceasta să n-am nici una. O prudență strasnică și înfricoșată față de acei de care soarta m-a silit să atîrn mi-a vătămat anii tinereții și cred cu dinadinsul că mi-a stricat toată viața. Înțelepciunea cere să pășim între neîncredere și cutezanță ; cărarea e anevoioasă : trebuie să mergem pe ea spre lucrurile pe care ochii minții le văd ; dar spre cele necunoscute nu avem la îndemînă decît instinctul. Dacă e mai primejdios decît prudența, creează și lucruri mai mărețe ; ne pierde sau ne salvează ; cutezanța lui ajunge uneori singurul nostru refugiu, și poate că lui îi incumbă sarcina să dreagă relele pe care prudența a putut să le săvîrșească.

Ar trebui să ne învoim ca jugul să ne apese grumazul pentru totdeauna sau să-l scuturăm cu nesăbuire : alternativa îmi păru de neînlăturat. Dacă judeci la fel, spune-mi-o, ca să mă liniștești. Știi îndeajuns în ce păcătoasă robie aveam să fiu ținut. Mi se cerea să împlinesc ceea ce îmi era cu neputință să duc la capăt ; să am o profesiune pentru venitul său, să folosesc însușirile ființei mele la ceea ce supăra îndeosebi firea sa. S-ar fi cuvenit oare să mă supun unei bunăvoințe momentane ; să înșel pe un părinte, înduplecîndu-l să creadă că m-aș prinde să fac pe viitor ceea ce n-aș fi început decît cu dorința de a înceta ; și să trăiesc astfel într-o stare sufletească de silnicie, într-o scîrbă fără sfîrșit ? Să recunoască neputința în care mă aflam de a-l mulțumi, să

mă ierte ! În cele din urmă va ajunge să-și dea seama că atît de feluritele și atît de potrivnicile condiții în care firile cele mai contrarii descopăr ceea ce li-e propriu nu pot conveni fără nici o deosebire tuturor firilor ; că nu este de-ajuns ca o profesiune, avînd drept obiect interese și încurcături litigioase, să fie socotită drept multumitoare, fiindcă dobîndești prin ea, fără să furi, treizeci ori patruzeci de mii de livre venit ; și că, în sfîrșit, n-am putut să renunț a fi om spre a fi om de afaceri.

Nu-mi dau osteneala să te conving, îți aduc aminte faptele ; judecă. Un prieten e dator să judece fără prea multă indulgență ; dumneata ai spus asta.

Dacă ai fi fost în Lyon, nu m-aș fi hotărît fără să nu-ți cer sfatul ; ar fi trebuit să mă ascund de dumneata, în loc de a fi trebuit doar să tac din gură. Fiindcă unii caută pînă și în întîmplare motive care îi îndreptătesc să facă lucruri pe care le socotesc necesare, mi s-a părut absența dumitale” priincioasă. N-aș fi putut acționa vreodată împotriva voinței dumitale, dar nu mi-a părut rău că am acționat fără sfatul dumitale : într-atît îmi dădeam seama de tot ceea ce putea să invoce rațiunea împotriva simțămîntului care mă îboldea. Am dat ascultare mai degrabă acestui imbold tainic, dar poruncitor, decît acelor reci argumente de a ține în cumpănă și de a tăragăna, care, sub numele de prudență, proveneau poate îndeosebi din deprinderea mea trîndavă și dintr-un oarecare cusur în ce privește executarea. Am plecat, îmi aduc laude pentru asta : dar cine e în stare să știe vreodată dacă a procedat înțelepțește sau nu în ceea ce privește urmările îndeplătate ale lucrurilor ?

Ți-am spus de ce n-am făcut ceea ce mi se cerea ; trebuie să-ți spun pentru ce n-am făcut altceva. Am cumpănit ce s-ar fi întâmplat dacă aş fi respins cu totul hotărîrea care mi se cerea s-o iau ; asta m-a îndrumat să cumpănesc pe care anume s-o iau şi la care decizie să mă opresc.

Se impunea să aleg, se impunea să încep, o dată pentru totdeauna poate, ceea ce atîția oameni, care n-au în sufletul lor nimic altceva, numesc o profesiune. Tot ceea ce aflai fu departe de firea mea sau nepotrivit felului meu de-a gîndi. Îmi întrebai forul interior, privii la repezeală la tot ceea ce mă înconjură ; cerui părerea celor din jur, dacă înţelegeau ca şi mine ; cercetai lucrurile întrucît corespundeau cu imboldurile inimii mele şi constatai că nu era vreo potriveală între mine şi societate, nici între cerinţele mele şi toate creaţiunile acesteia. Mă oprii cu spaimă, dîndu-mi seama că urma să-mi încredinţez viaţa unor necazuri de neîndurat, unui dezgust fără sfîrşit, ca şi fără ţintă. Oferii rînd pe rînd sufletului meu ceea ce oamenii caută în feluritele profesiuni pe care şi le aleg. Căutai chiar să înfrumuseţez, prin farmecul imaginaţiei, aceste ţinte felurite pe care ei le oferă pasiunilor şi ţelul himeric cărula îşi consacră anii lor. O doream şi nu izbutii. De ce pămîntul este el atît de dezbrăcat de farmec în ochii mei ? Nu cunosc de fel saţul, descopăr peste tot golul.

În acea zi, prima cînd înţelesei tot neantul care mă înconjură, în acea zi care mi-a schimbat viaţa, dacă paginile ursitei mele s-ar fi aflat în mîinile mele spre a fi desfăşurate ori închise pe vecie, cu ce nepăsare aş fi părăsit zadarnica înşiruire a acestor ceasuri atît de prelungi şi atît de fu-

gare, pe care atîtea amărăciuni le vestejesc și că-
rora nici o reală bucurie nu le va alina tristețea !
O știi, am nenorocirea de a nu putea să fiu tînăr :
îndelungile necazuri ale tinereții mele au nimi-
cit pe cît se pare farmecul. Înfățișările înflorate
pe dinafară nu îmi insuflă respect, și ochii mei
pe jumătate închiși nu sînt nicicînd orbiți de în-
cîntare ; prea ațintiți, nu sînt de fel surprinși.

Acea zi de nehotărîre a fost cel puțin o zi de
clarvedere : îmi dădu prilejul să deslușesc în su-
fletul meu ceea ce nu vedeam acolo în mod dis-
tinct. Bîntuit de cea mai adîncă neliniște prin
care am trecut vreodată, m-am bucurat pentru
prima oară de conștiința ființei mele. Urmărit
pînă și în trista odihnă a apatiei mele obișnuite,
silit să fiu ceva, ajunsei, în sfîrșit, să fiu eu în-
sumi : și în aceste frămîntări, pînă atunci necu-
noscute, descoperii o vigoare, la început constrîn-
gătoare și dureroasă, dar a cărei plenitudine fu
un soi de odihnă de care nu mai fusesem cuprins.
Această stare plăcută și neașteptată aduse cu sine
chibzuirea care mă împinse să mă hotărăsc.

Mi se păru că văd motivul a ceea ce se observă
zi de zi, anume că deosebiriile reale de situație
nu sînt cauzele de căpetenie ale fericirii sau ale
nenorocirii oamenilor.

Îmi zic : viața adevărată a omului este în el
însuși, aceea pe care o primește de afară nu este
decît întîmplătoare și subordonată. Lucrurile ac-
ționează asupra lui mai mult încă după starea în
care îl află decît după caracterul lor specific. În
decursul unei vieți întregi, neconținut modificate
de lucruri, el se poate să devină opera lor. Dar
fiindcă în această succesiune într-una mobilă el
singur dăinuiește, deși în chip alterat, pe cînd
obiectele exterioare în relații cu el se schimbă

pe de-a-ntregul, decurge de-aici că fiecare dintre impresiile produse de ele asupra lui atîrnă ceva mai mult, în ceea ce privește fericirea sau nenorocirea sa, de starea în care ea îl află decît de senzația pe care ea i-o stîrnește, și de schimbarea din acea clipă pe care ea o produce în sufletul lui. Astfel, în orice moment deosebit din viața sa, e în interesul omului mai cu seamă să fie ceea ce se cuvine să fie. Înriirile favorabile ale lucrurilor vor veni după aceea, sînt de-un folos de importanță secundară pentru fiecare dintre clipele prezente. Dar șirul acestor îmboldiri ajungînd să fie, prin unirea lor, adevăratul temei al cauzelor determinante lăuntrice ale omului, dacă fiecare dintre aceste impresii este aproape neînsemnată, totalitatea lor constituie totuși viața noastră. Totul ne-ar interesa deopotrivă în acest cuprins de relații și de rezultate reciproce ? Omul, a cărui libertate absolută este atît de nesigură și a cărui libertate aparentă atît de limitată, ar fi el constrîns la o alegere perpetuă care ar cere o voință statornică, mereu liberă și puternică ? În timp ce el nu poate dirigui decît atît de puține evenimente, și n-ar fi în stare să orînduiască mai toate afecțiunile lui, îl interesează oare, pentru liniștea vieții sale, să prevadă totul, să conducă totul, să hotărască totul cu o grijă stăruitoare care, chiar cu succese fără întrerupere, ar mai constitui chinul aceleiași vieți ? Dacă este de asemenea necesar să înfrîneze aceste două cauze determinante a căror acțiune este într-una reciprocă ; dacă totuși această faptă este mai presus de puterile omului și dacă efortarea însăși care ar tinde s-o producă este tocmai opusă odihnei pe care o așteaptă de la ea, cum să dobîndească întrucîtva acest rezultat necesar re-

nunțînd la mijlocul cu neputință de folosit care părea la început singurul în stare să-l producă ? Răspunsul la această întrebare ar fi marea ispravă a înțelepciunii omenesti și principalul țel pe care l-am putea propune legii interioare care ne îmbie să căutăm fericirea. Mi se păru că aflai acestei probleme o soluție corespunzătoare nevoilor mele din acea clipă : poate contribui ră ele să mă decidă s-o adopt.

Mă gîndii că prima stare a lucrurilor era în-deosebi importantă în această oscilație mereu rezistentă și care, prin urmare, se trage într-una mai mult ori mai puțin din acea primă stare. Îmi zic : să fim mai întii ceea ce se cuvine să fim ; să ne așezăm unde îi convine firii noastre, apoi să ne lăsăm în voia curgerii lucrurilor ; dîndu-ne osteneala doar să ne menținem la fel cu noi înșine. Așadar orice s-ar întîmpla, și fără stăruințe de-afară, vom dispune de lucruri ; nu schimbîndu-le pe ele însele, ceea ce ne interesează puțin, ci stăpînind impresiile pe care le vor produce ele asupra noastră, ceea ce doar ne interesează, ceea ce este cel mai ușor, ceea ce menține mai departe ființa noastră reducîndu-i limitele și trecînd asupra ei însăși sfortarea conservării. În orice efect pe care îl produc asupra noastră lucrurile prin înrîurirea lor absolută pe care noi n-o putem schimba, cel puțin vom păstra totdeauna mult din prima mișcare transmisă și ne vom apropia, prin acest mijloc, mai mult decît am putea spera prin oricare altul, de fericita permanență a înțeleptului.

De cum omul gîndește, de cum nu mai este tirît de prima dorință și de legile neobservate ale instinctului, orice omenie, orice moralitate ajung

să fie într-un fel o chestiune de calcul, și prudența lui intră în evaluarea a ceea ce este mai mult sau mai puțin. Crezui că deslușesc în concluzia mea un rezultat tot atît de limpede ca și cel dobîndit într-o operație asupra numerelor. Fiindcă îți prezint descrierea intențiilor mele, și nu aceea a spiritului meu, și fiindcă doresc ceva mai puțin să justific hotărîrea mea decît să-ți împărtășesc cum anume m-am hotărît, nu mă voi strădui să-ți ofer o mai bună dare de seamă asupra calculului meu.

Potrivit acestui fel de a vedea, las baltă gri-jile îndepărtate și mai numeroase ale viitorului, care sînt de-obicei atît de obositoare și adeseori atît de zadarnice ; mă silesc doar să orînduiesc, o dată pentru totdeauna, și ființa mea și lucrurile. Nu-mi ascund în ce măsură această operație e sortită fără îndoială să fie imperfectă și întrucît voi fi împiedicat de împrejurări : dar voi face măcar ceea ce îmi va sta în putere.

Mi s-a părut că este necesar să schimb lucrurile înainte de-a mă schimba pe mine însumi. Acest prim țel se putea mai repede atinge decît al doilea ; și în vechiul meu fel de a trăi n-ar fi fost cu puțință să mă ocup în chip serios de mine. Alternativa în care mă aflu, în acea clipă grea, mă obligă să mă gîndesc mai întîi la schimbările de-afară. Doar în neatîrnarea față de lucruri, ca și în liniștirea pasiunilor, se poate să-ți studiezi eul. Voi alege un loc de retragere în acei munți netulburați a căror priveliște mi-a impresionat însăși copilăria.¹ Nu știu unde mă voi opri, dar scrie-mi la Lausanne.

¹ De la porțile Lyonului se văd deslușit în zare vîrfurile Alpilor.

SCRISOAREA A II-a

Lausanne, 9 iulie, I.

Ajunsei în timpul nopții la Geneva : trăsei în gazdă la un han îndestul de posomorît, unde ferestrele mele dădeau într-o curte ; de asta nu fui supărat de fel. Intrînd într-un ținut atît de pitoresc, îmi ofeream cu dragă inimă acea surpriză a unei priveliști noi ; mi-o rezervam pentru cel mai frumos ceas din zi și nu voiam să-mi împuținez impresia primind-o încetul cu încetul.

Ieșind din Geneva, pornii la drum singur, slobod, fără scop precis, fără altă călăuză decît o hartă îndeajuns de bună pe care o port cu mine.

Începeam să cunosc independența. Aveam să trăiesc în singura regiune poate din Europa unde, într-o climă îndeajuns de prielnică, mai dai peste frumusețile severe ale peisajelor naturale. Liniștit de-a binelea, datorită chiar energiei pe care împrejurările plecării o deșteptaseră în mine, bucuros că eram deplin stăpîn pe ființa-mi pentru prima dată în viața mea atît de zadarnică, umblînd după plăceri simple și mari cu lăcomia nesățioasă a unui suflet tînăr și cu acea ascuțime a simțurilor, rod amar și scump al îndelungilor mele necazuri, eram foarte activ și pașnic. Mă simții fericit sub cerul frumos de la Geneva¹, cînd soarele, ivindu-se deasupra îndepărtatelor zăpezi, desluși ochilor mei acest ținut minunat. Pe lîngă Copet am văzut aurora, nu zadarnic de frumoasă cum o văzusem de atîtea ori, ci de-o frumusețe sublimă și îndeajuns de măreață ca să

¹ S-ar părea că cerul de la Geneva seamănă mult cu cerul de prin meleagurile învecinate.

întindă din nou vâlul iluziilor peste ochii mei dez-nădăjduiți.

N-ai văzut nicicînd acea țară despre care Tavernier¹ socotește că nu se poate compara decît cu un singur ținut din Orient. Nu-ți vei putea face despre ea o idee potrivită; mărețele efecte ale naturii nu ni le închipuim așa cum sînt. Dacă aș fi simțit mai puțin măreția și armonia întregului cuprins, dacă limpezimea văzduhului curat nu i-ar adăuga o înfățișare pe care vorbele n-ar putea s-o exprime, dacă aș fi altcineva, aș încerca să-ți descriu acești munți cu nămeți de zăpadă și învăpăiați, aceste văi prin care aerul clo-cotește de aburi, întunecatele rîpe de pe coasta din Savoia; colinile din Vaux și din Jorat², poate că prea plăcute la vedere, dar avînd deasupra Alpii din Gruyère și din Ormont³; și întinsele ape ale Lemanolui, și zbuciumul valurilor sale, și liniștea lui cumpănită. Poate că starea mea lăun-trică se adaugă la farmecul acestor meleaguri; poate că nici un om n-a fost cuprins la vederea acestor locuri de ceea ce am simțit eu.⁴

¹ *Jean-Baptiste Tavernier* (1605—1689), călător fran-cez (n.t.).

² Partea sud-occidentală a platoului elvetic, dominînd lacul Lemman (n.t.).

³ Regiuni din Elveția (n.t.).

⁴ N-am fost surprins aflînd în aceste scrisori mai multe pasaje cam fanteziste. Sufletele ajunse la deplină dezvoltare înainte de vreme adaugă simțămîntelor de altădată ceva din acea forță exagerată și amăgitoare caracteris-tică juneței. Cine a căpătat aptitudinile omului este sau a fost ceea ce se cheamă visător, în felul eroilor din ro-mane: dar fiecare în felul său. Pasiunile, virtuțile, slă-biciunile sînt aproape comune tuturor, dar ele nu sînt la fel în toți. Un ins, bunăoară, poate compune cîntece sau face poezii de dragoste; dar va pune într-însele mai pu-ține Flore, mai puține Nimfe, și mai puțină patimă decît poezii de prin almanahuri.

Este o trăsătură caracteristică a simțirii adânci să-i facă o plăcere mai mare părerea despre sine decît bucuriile sale reale : acestora li se întrevăd limitele ; iar acelea pe care le făgăduiește acel simțămînt de-o vigoare nemăsurată sînt imense ca și ea, și parcă ne indică lumea necunoscută după care umblăm într-una. N-aș cuteza să afirm hotărît că omul căruia deprinderea cu durerile i-a mîhnit amarnic sufletul n-ar fi căpătat chiar de la necazurile sale o dispoziție firească spre plăcerile necunoscute celor fericiți și avînd asupra lor avantajul unei mai mari independențe și al unei durate care sprijină bătrînețea însăși. În ceea ce mă privește, mi-am dat seama, în acel răstimp cînd nu mi-a lipsit decît alt suflet care să-mi împărtășească bucuria, că un ceas din viață poate prețui cît un an întreg ; că totul este relativ în noi și în afară de noi, și că necazurile ni se trag mai cu seamă de pe urma desprinderii noastre de rînduiala lucrurilor.

Șoseaua largă de la Geneva pînă la Lausanne este peste tot plăcută ; ea merge în general pe lîngă malurile lacului, și deoarece mă îndrepta spre munți, nici nu mă gîndii să mă despart de ea. Nu mă oprii decît aproape de Lausanne, pe o coastă de unde nu se zărea orașul, și unde așteptai să se lase amurgul.

Serile sînt neplăcute prin hanuri, afară de cazul cînd focul și noaptea ne ajută să așteptăm cina. De-a lungul zilelor care parcă nu se mai sfîrșesc nu ne putem feri de ceasul acela de plictiseală decît ferindu-ne și de-a călători pe căldură : tocmai așa ceva nu fac eu. De cînd cu drumurile mele la Forez, m-am obișnuit să umblu pe jos cînd meleagul este interesant ; și în timp ce merg, un soi de nerăbdare nu-mi dă răgaz să

mă opresc decît doar cînd aproape că am ajuns. Trăsurile sînt necesare ca să scapi lesne de praful drumurilor largi mult umblate și de făgașurile noroioase de pe șesuri ; dar cînd ești fără treburi și cu adevărat la țară, n-are nici o noimă să te dai în vînt după căruțele de poștă și mi se pare că nu ești de fel independent dacă mergi cu trăsura ta și caii tăi. Mărturisesc aici că, ajungînd cu piciorul, ești mai puțin bine primit din capul locului prin hanuri ; dar n-are nevoie decît de cîteva clipe un hangiu care își cunoaște îndeletnicirea ca să bage de seamă că, dacă ai praf pe ghețe, n-ai desagă pe umăr, și că astfel s-ar putea să fii în stare să-i aduci un cîștig îndeajuns de mare pentru ca să-și scoată pălăria din cap într-un anumit fel. Vei vedea în curînd că slujnicele îți vor spune ca și unuia ceva mai de seamă decît tine : „Domnul a și dat ceva porunci ?“

Mă aflu pe sub pinii din Jorat : seara era minunată, pădurea tăcută, văzduhul liniștit, amurgul aburos, dar fără nori. Totul părea nemișcat, luminos, împietrit ; și într-o clipă, cînd ridicaî ochii după ce îi ținusem ațintiți mult timp asupra mușchiului pe care îmi purtam pașii, avui o nălucire impunătoare, pe care starea mea de visare o prelungi. Povîrnișul repede care se întindea pînă la lac se afla ascuns ochilor mei de la poalele dîmbului unde m-așezasem ; și fața lacului foarte înclinată ridica parcă în văzduh malul său cel dimpotrivă. Cețuri rare învăluiau în parte Alpii din Savoia contopiți cu ele și înveșmîntați în același amestec de culori : lumina asfințitului și nelămuritul spațiu gol al depărtării pînă în Valois înălțau acești munți și îi despărteau de pămînt, și vîrfurile lor ajungeau de nedeslușit ; iar colosul lor fără formă, fără culoare, mohorît și troienit de ză-

padă, luminat și parcă de nezărit, nu îmi păru decît o îngrămădeală de nori mari furtunoși atîr-
nați în văzduh : nu mai era alt pămînt decît acel
care mă susținea în gol, pe mine singur, în sînul
imensității.

Acel răstimp fu vrednic de prima zi a unei
vieți noi : voi mai trăi puține la fel. Mă hotăram
cu dinadinsul s-o sfîrșesc vorbindu-ți despre ea
cu totul la largul meu, dar somnul îmi îngreue
capul și mîna : amintirile și plăcerea de a ți le
împărtăși nu pot să-l îndepărteze ; și nu vreau
să-ți exprim mai departe în chip atît de slab
ceea ce am simțit eu mai bine.

Aproape de Nyon am văzut Mont Blanc îndea-
juns de descoperit și de la poalele sale aparente ;
dar clipa nu era prielnică de fel, era prost lumînat.

SCRISOAREA A III-a

Cully, 11 iulie, I.

Nu vreau să străbat în lung și în lat Elveția ca
un călător sau ca un om mînat de curiozitate. Îmi
dau silința s-ajung acolo, fiindcă mi se pare că
m-aș simți prost prin alte părți : e singura țară,
vecină cu a mea, conținînd în general lucruri de
care sînt atras.

Nu știi încă înspre care părți mă voi îndrepta :
nu cunosc pe-aici pe nimeni și neavînd nici un
fel de legături, nu pot alege decît ținînd seama de
motivele întemeiate pe natura locurilor. Clima
este greu de îndurat în Elveția, îndeosebi prin
meleagurile pe care le-aș prefera. Trebuie să stau
undeva într-un loc fix peste iarnă ; la așa ceva aș

vrea să mă hotărăsc de la început : dar iarna ține mult prin ținuturile mai înalte.

La Lausanne mi se spunea : Asta este partea cea mai frumoasă din Elveția, aceea de care toți străinii sînt îndrăgostiți. Ai văzut Geneva și țărmurile lacului ; mai ai de văzut Iverdun, Neuchâtel și Berna ; se mai merge și la Locle, vestit prin industria sa. În ce privește cealaltă parte din Svițera, e un ținut sălbatic de-a binelea : lumea o să se vindece de mania englezească de a porni să se obosească și să-și pună în primejdie viața, ca să vadă gheață și să deseneze cascade. Te vei stabili aici : ținutul de Vaud ¹, el doar convine unui străin ; și chiar în ținutul de Vaud nu se află decît Lausanne, mai cu seamă pentru un francez.

I-am asigurat că nu aș alege Lausanne, și ei au fost de părere că mă înșel. Ținutul de Vaud are mărețe frumuseți ; dar sînt convinși de mai înainte că partea lui principală este dintre acelea din Elveția pe care le voi îndrăgi mai puțin. Ținutul și oamenii aproape că sînt pe-acolo ca peste tot : eu umblu după alte obiceiuri și după o altă natură ². Dacă aș ști limba germană cred că m-aș duce în partea dinspre Lucerna : dar limba franceză nu e înțeleasă decît într-o treime din Elveția, și această treime este tocmai partea cea

¹ Cuvîntul Vaud nu înseamnă aici vale, ci se trage din celticul din care a ieșit Welches ; elvețienii din partea germană numesc ținutul de Vaud *Welschland*. Germanii îi desemnează pe celți prin vorba : *Wale* ; de-aici se trage numele principatului de Galles, al ținutului de Vaud, a ceea ce se cheamă în Belgia ținutul Walon, al Gasconiei etc.

² E de presupus ca Obermann se va opri acum cu dragă inimă în cantonul de Vaud și că ar fi gata să-l considere drept o dulce patrie.

mai veselă și cea mai puțin îndepărtată de tabieturile franceze, ceea ce m-aduce într-o stare de grea nehotărîre. Mai-mai că m-am decis să vizitez țărmurile lacului Neuchâtel și partea de jos din Valais ; după aceea mă voi duce pe aproape de Schwitz sau în Unterwalden, trecînd peste neajunsul foarte grav al limbii care îmi este cu desăvîrșire necunoscută.

Am observat un lăculeț însemnat pe hartă cu numele de Bre sau de Bray, situat la oarecare înălțime, mai sus de Cully : m-am dus în acest oraș ca s-o pornesc să vizitez locurile aproape necunoscute și îndepărtate de drumurile principale. Am renunțat la gîndul acesta ; mă tem că s-ar putea să dau peste localități prea obișnuite și că felul de-a trăi al celor de la țară, de atît de aproape de Lausanne, să-mi convină și mai puțin.

Dormea să străbat lacul ¹; și am angajat ieri o ambarcație ca să mă ducă pînă la coasta Savoia. A trebuit să renunț la acest gînd : a fost vreme rea toată ziua, și lacul este încă foarte agitat. Furtuna a trecut, noaptea este frumoasă. Ferestrele mele au vederea spre lac ; spuma albă a valurilor este aruncată cîteodată pînă în cameră la mine ; a udat chiar acoperișul. Vîntul bate dinspre sud-est, astfel încît tocmai pe-aici valurile au cea mai mare putere și se urcă pînă la cea mai mare înălțime. Te încredințez că această mișcare și aceste sunete în cadență dau sufletului un viguros imbold. Dacă ar trebui să mă desprind de viața obișnuită, dacă ar trebui să trăiesc și totuși să mă simt descurajat, aș dori să

¹ Lacul Geneva, din capătul de sud-est al lacului Lemman, și nu lacul Lemman.

stau singur un sfert de ceas în fața unui lac agitat : cred că orice lucruri mărețe mi-ar apărea drept firești.

Aștept cu oarecare nerăbdare răspunsul pe care ți l-am solicitat ; și cu toate că nu se poate într-adevăr să-mi și sosească, mă gîndesc într-una să trimit la Lausanne ca să cerceteze dacă nu cumva cei de-acolo neglijează să mi-l trimită. Fără doar și poate, el îmi va împărtăși într-adevăr în mod sigur ceea ce dumneata gîndești ; ceea ce dumneata presupui că va fi viitorul ; și dacă am greșit, fiind eu în cauză, făcînd ceea ce din partea multor altora ar fi însemnat o purtare plină de ușurință. Îți ceream sfatul asupra unor nimicuri și, fără dumneata, am luat hotărîrea cea mai importantă. Nu vei refuza totuși să-mi spui părerea dumitale : va trebui ca ea să mă înfrîneze ori să mă liniștească. Dumneata ai și uitat că am pus la cale lucrurile în această privință ca și cum aș fi vrut să-ți tăinuiesc totul : greșelile unui prieten față de noi le putem înțelege cu gîndul, dar sentimentele noastre nu le împărtășesc. Toată lauda mea că ai fost în stare să-mi ierți niște slăbiciuni : fără asta n-aș avea atîta plăcere să mă bizui pe dumneata ; propria putere nu mi-ar da siguranța pe care mi-o dă aceea a dumitale.

Îți scriu cum ți-aș vorbi, cum vorbești cu tine însuți. Cîteodată n-avem nimic să ne spunem unul altuia, avem totuși nevoie să ne vorbim ; adeseori tocmai atunci flecărăm cît mai la largul nostru. Nu cunosc plimbare să-ți ofere o mai adevărată plăcere decît aceea pe care o faci fără țință, cînd umbli numai și numai ca să umbli, și cînd cauți fără să dorești ceva ; cînd vremea

e liniștită, cerul cam innorat, cînd n-ai nici o treabă, cînd nu ții să știi cîte ceasuri sînt și cînd porcezi să pătrunzi la întîmplare prin rîpele mocirloase și prin pădurile dintr-un ținut necălcăt de piciorul tău pînă atunci; cînd vorbești despre ciuperci, despre căprioare, despre frunze roșcate care prind să cadă; cînd eu îți spun: Iată un loc care seamănă tare cu locul unde tata se oprise acum zece ani ca să se joace în pietricele cu mine și unde își uitase cuțitul său de vînătoare, pe care a doua zi nu-l mai putuse găsi. Cînd dumneata îmi spui: Locul pe unde mai adineauri am trecut rîul, tare i-ar fi plăcut tatei. În ultimul răstimp din viața sa cerea să fie dus la o leghe și mai bine de oraș, într-o pădure foarte deasă, unde se aflau cîteva stînci și apă; apoi cobora din trăsură și mergea, uneori singur, alteori împreună cu mine, să se așeze pe o piatră de gresie: citeam amîndoi *Viețile Părinților din deșert*. El îmi spunea: Dacă în tinerețea mea aș fi intrat într-o mănăstire, fiindcă Dumnezeu mă chema acolo, n-aș fi avut toate supărările pe care le-am avut în lume, n-aș fi astăzi atît de slăbănog și atît de prăpădit; dar n-aș avea un fecior, și la moartea mea n-aș lăsa nimic pe pămînt... Și acum el nu mai este! Ei nu mai sînt!

Unii inși cred că se plimbă la țară, cînd merg în linie dreaptă printr-o alee așternută cu nisip. Au luat prînzul; se duc pînă la statuie și se întorc la jocul de table. Dar cînd noi ne afundăm în pădurile de la Forez, mergeam slobozi, fără griji și la întîmplare. Aveau ceva grandios acele suveniruri dintr-un timp deja îndepărtat, care parcă veneau în sufletele noastre în desimea și

în măreția pădurii. Cît se înalță sufletul cînd dă de lucruri frumoase și pe care nu le-a prevăzut ! Nu-mi place de fel ca tot ceea ce este al sufletului să fie pregătit și rînduit dinainte : să îngăduim spiritului să caute în ordine și să armonizeze ceea ce lucrează. În ce privește sufletul, el nu lucrează ; iar dacă îi ceri să producă, nu va produce nimic : cultura stîrpește avîntul creator. Îți aduci aminte de scrisorile pe care R... le scria lui L..., pe care îl numea prietenul său. Se vădea multă agerime de minte în aceste scrisori, dar nici un curaj de-a se lăsa în voia per-nirilor naturale. Fiecare cuprindea ceva deosebit, și se desfășura pe-o temă personală ; fiecare paragraf avea ținta și gîndirea sa. Totul era potrivit ca și cum avea să meargă la tipar ; niște capitole dintr-un manual didactic. Noi nu vom proceda la fel, cred : avea-vom noi nevoie de agerime de minte ? Prietenii își vorbesc doar ca să-și spună tot ce le trece prin cap. Un lucru îți cer : scrisorile să-ți fie lungi, să petreci timp mult ca să-mi scrii, să petrec timp mult ca să te citesc : adeseori îți voi da modelul. Cît despre cuprins, n-am nici o grijă ; în mod necesar nu vom spune decît ceea ce vom gîndi, ceea ce vom simți : și oare nu așa ceva se cade să ne împărtășim ? Cînd e să flecărești, te gîndești oare să spui : să vorbim despre cutare chestiune, să despărțim lucrurile, și să începem cu asta ?

S-aducea tocmai cîna cînd m-am apucat să-ți scriu și iată că adineauri mi s-a spus : Dar, domnule, peștele s-a răcit de tot, nici nu va mai fi gustos. Cu bine, deci. Am niște păstrăvi de Rhône. Mi-i laudă ca și cum n-ar vedea că voi mânca de unul singur.

SCRISOAREA A IV-a

Thiel, 19 iulie, I.

Am trecut la Iverdun¹; am vizitat Neuchâtel, Bienne și împrejurimile. Mă opresc pentru câteva zile în Thiel, pe fruntariile dintre Neuchâtel și Berna. Am tocmit în Lausanne o droșcă de-acelea care se iau cu ziua — foarte răspândite în Elveția. Nu mă temeam de plictisul trăsorii; eram prea absorbit de starea mea sufletească, de speranțele mele atât de nelămurite, de viitorul nesigur, de prezentul de pe-acum de prisos, și de golul de nesuferit peste care dau pretutindeni.

Îți trimit câteva cuvinte scrise în trecerea mea prin diferite localități.

Din Iverdun

M-am bucurat o clipă simțindu-mă liber și prin locuri mai frumoase; am crezut că aflu pe aici o viață mai bună: dar îți voi mărturisi că nu sînt mulțumit. În Moudon, în centrul ținutului de Vaud, mă întrebam: Trăi-voi fericit prin aceste locuri atât de lăudate și atât de rîvnite? Ci o adîncă plictiseală m-a îndboldit să plec de îndată. Mi-am dat silința apoi să mă înșel pe mine însumi, punînd mai cu seamă această impresie pe seama efectului unei tristeți locale. Pămîntul din Moudon este păduros și pitoresc, dar nu e nici un lac. Mă hotărîi să-mi trec noaptea în Iverdun, cu speranța că am să capăt iarăși prin aceste meleaguri acea liniște sufletească amestecată cu tristețe pe care o prefer bucuriei. Valea este frumoasă și orașul este unul dintre

¹ Sau Iverdon.

cele mai drăguțe din Elveția. În pofida ținutului, în pofida lacului, cu toată frumusețea zilei, mi s-a părut că Iverdun e mai trist decît Moudon. Ce meleaguri m-ar satisface oare ?

Din Neuchâtel

Am plecat azi-dimineață din Iverdun, oraș drăguț, plăcut altor priviri și trist alor mele. Nu știu bine încă anume ce poate să-l înfățișeze astfel sufletului meu ; dar n-am mai fost același om astăzi. Dacă aș fi silit s-amîn alegerea unui loc de ședere așa cum îl caut, m-aș hotărî mai cu dragă inimă să stau s-aștept un an aproape de Neuchâtel decît o lună aproape de Iverdun.

Din Saint-Blaise

Mă întorc dintr-o plimbare prin Val de Travers. Acolo am început să-mi dau seama în ce ținut mă aflu. Malurile lacului Geneva sînt vrednice de admirat, fără îndoială, totuși pare-mi-se că s-ar putea da peste aceleași frumuseți și prin alte părți, întrucît, în privința oamenilor, vezi din capul locului că băștinașii sînt ca și cei de pe șesuri, ei și tot ceea ce este în serviciul lor.¹ Dar această vîlcea, adîncită în Jura, are o înfățișare falnică și simplă ; e sălbatică și însuflețită ; e totodată pașnică și cu un peisaj ca în romane ; și cu toate că n-are lac, m-a impresiionat mai viu decît malurile lacului Neuchâtel și chiar decît ale celui de la Geneva. Pămîntul pare pe-aici mai puțin supus omului, iar omul mai

¹ Asta n-ar fi drept, dacă ne-am referi la malul de miazănoapte pe de-a-ntregul.

puțin dedat conveniențelor nemernice. Privirea nu este stingherită fără conținere de întinderi de arătură, de vii și de căsuțele de răsfăț de la țară, dezgustătoare bogății ale atîtor regiuni nenorocite. Ci de sate cuprinzătoare, ci de case de piatră, ci de finețuri exagerate, de mîndrie deșartă, de titluri, de vorbe hazlii, de ironie mușcătoare ! Încotro m-or răpi zadarnicele visuri ? La fiecare pas pe care îl faci pe-aici iluzia se întoarce și se îndepărtează ; la fiecare pas sperii, te descurajezi ; ești perpetuu schimbat pe acest pămînt atît de diferit și de altele, și de el însuși. Mă duc în Alpi.

Din Thiel

Mă îndreptam înspre Vevay prin Morat și nu credeam să mă opresc aci ; dar ieri am fost surprins, cînd m-am deșteptat din somn, de cea mai strașnică priveliște pe care aurora poate s-o desfășoare într-o regiune a cărei frumusețe proprie este totuși mai veselă decît minunată, impunătoare. Asta m-a îmbiat să petrec aci cîteva zile.

Fereastra-mi rămăsese deschisă peste noapte, după obiceiul meu. Pe la ceasurile patru am fost trezit din somn de strălucirea luminii și de mirosul brazdelor de iarbă, care fuseseră cosite pe răcoare, la lumina lunii. M-așteptam la o priveliște obișnuită ; dar am avut o clipă de uimire. Ploile din solstițiu păstrasera abundența apelor crescute de curînd din topirea zăpezilor din Jura. Spațiul dintre lac și Thiel era inundat aproape pe de-a-ntregul ; costișele cele mai ridicate alcătuiau niște pășuni singuratică în cuprinsul acestor cîmpuri de apă brăzdate de vîntul răcoros al

dimineții. Se vedeau valurile lacului pe care vîntul le împingea departe peste malul pe jumătate scufundat sub apă. Capre, vaci, și paznicul lor, care scotea din corn niște sunete cîmpenești, treceau în clipa aceea pe o limbă de pămînt rămasă uscată între cîmpia inundată și Thiel. Niște pietre așezate în locurile cele mai șubrede întăreau și întindeau mai departe acest soi de șosea naturală : nu se deosebea nici urmă din pășunea la care aceste vite mari și vite mici se cădea s-ajungă ; și văzînd mersul lor domol, nu prea sigur pe picioare, ai fi crezut că aveau să intre pînă la adîncul apei și să dispară în lac. Înălțimile de la Anet și pădurile dese de la Julemont se iveau din pîntecele apelor ca o insulă încă sălbatică și nelocuită. Lanțul muntos de la Vuilly se întindea de-a lungul lacului în zare. Spre sud întinderea de apă se prelungea pe după colinele de la Montmirail ; și dincolo de toate acestea, șaizeci de leghe de ghețuri seculare impuneau întregii regiuni măreția de neimitat a acelor trăsături îndrăznețe ale naturii care dau locurilor aspectul sublim.

Am luat masa cu încasatorul taxelor de plătit pe la răsplatii de drumuri, la trecerea peste un pod. Apucăturile sale nu-mi dispăcuiă. Este un ins mai ocupat să fumeze și să bea decît să urască, să facă planuri, să se întristeze. Mi se pare că mi-ar plăcea îndeajuns la alții aceste tabieturi, care nu se vor prinde nicidecum de mine. Ele ajută să scapi de plictiseală : umplu ceasurile, fără să te sinchisești să le umpli : cruță omul de multe lucruri mai păcătoase și pun cel puțin, în locul acelei tihne a mulțumirii care nu se arată pe nici o frunte, pe aceea a unei desfătări îndes-

tulătoare care împacă totul și nu strică decit îmbogățirii minții.

De cu seară am luat cheia cu mine ca să mă întorc peste noapte și să nu fiu legat de-un anume ceas. Luna nu răsărise, mă plimbam de-a lungul apelor verzi din Thiel. Dar simțindu-mă dispus să visez o bună bucată de vreme, și căldura nopții înlesnindu-mi să petrec întreaga noapte pe-afară, am apucat pe drumul spre Saint-Blaise : îl părăsii la un sătuc numit Marin, avînd lacul către sud ; am coborît pe-un povîrniș repede și m-am întins pe nisipul unde își dădeau sfîrșitul valurile. În văzduh era liniște, nu se zărea nici o vîntrea pe lac. Toată lumea dormea, toți uitînd, care de cele munci, care de toate durerile. Luna apăru : stătui locului multă vreme. Pe la cîntători, revărsa peste pămînt și peste ape melancolia de nespus a ultimelor sale lumini slabe. Natura pare într-adevăr măreață omului cînd, într-o adîncă reculegere, aude rostogolirea valurilor de pe țărmul singuratic, prin liniștea unei nopți încă dogoritoare și luminate de luna care scapătă fără să se observe.

Simțire de nespus : farmec și chin al zadarnicilor noștri ani : vastă intuiție a unei naturi peste tot covîrșitoare și peste tot de nepătruns, pasiune universală, năpăsare, înțelepciune înaintată, voluptoasă uitare de sine : tot ceea ce o inimă de muritor poate cuprinde ca trebuințe și ca necazuri mari, totul am simțit, totul am încercat într-acea noapte vrednică de ținut minte. Am făcut un pas îngrozitor spre vîrsta slăbiciunii : am mistuit zece ani din viața mea. Fericite de omul simplu al cărui suflet este de-a pururi tînăr !

Acolo, în tihna nopții, îmi cercetai menirea nesigură, sufletul frământat și acea fire de neînțeles care, cuprinzînd toate lucrurile, pare că totuși nu cuprinde ceea ce caută dorințele mele.

Cine sînt eu oare ? îmi spuneam. Ce trist amestec de dragoste universală și de nepăsare față de toate lucrurile din viața reală ! O imaginație romantică mă îndreaptă să caut, într-o ordine ciudată, lucruri preferate numai și numai fiindcă existența lor iluzorie, în stare să se transforme la întîmplare, capătă în ochii mei niște forme amăgitoare și de-o frumusețe curată și desăvîrșită încă mai fantastică.

Astfel, observînd între lucruri relații care nu sînt de fel și căutînd într-una ceea ce nu voi dobîndi nicicînd, stingher în lumea reală, ridicol printre oameni, nu voi avea decît afecțiuni deșarte ; și ori că trăiesc după sufletul meu, ori că trăiesc după povața oamenilor, nu voi avea în asuprirea de-afară ori în constrîngerea proprie decît neîntreruptul chin dintr-o viață necurmat înăbușită și necurmat nenorocită. Însă rătăcirile unei minți înfierbîntate și necumpănite sînt fără statornicie, ca și fără ordine : jucărie a pasiunilor ei schimbătoare și ale înfocării lor oarbe și neînfrîmate, un asemenea om nu va avea nici continuitate în înclinări, nici tihnă în sufletul său.

Ce-aș putea avea eu în comun cu el ? Toate înclinările mele sînt uniforme, tot ceea ce îmi place este ușor și natural : nu doresc să am decît deprinderi simple, prieteni pașnici, o viață de-a pururi aceeași. S-ar putea oare ca dorințele mele să fie nesăbuite ? Nu năzuiesc prin ele decît să împlinesc trebuințele, simțămîntul armoniei și unele conveniențe. S-ar putea oare ca

afecțiunile mele să provoace semenilor dezgust ? Nu îndrăgesc decît ceea ce au îndrăgit cei mai buni dintre ei ; nu umblu după nimic în paguba vreunuia dintre ei ; umblu să dobîndesc ceea ce fiecare poate să aibă, ceea ce este necesar nevoilor tuturor¹, ceea ce ar pune capăt sărăciei lor, ceea ce apropie, unește, alină tristețea : nu doresc decît viața popoarelor cumsecade, pacea mea în pacea tuturor.

Nu iubesc, este adevărat, decît natura ; dar tocmai pentru asta, iubindu-mă pe mine însumi, nu mă iubesc, Doamne păzește, în exclusivitate, iar pe ceilalți oameni care mai sînt pe lume îi iubesc mai mult. Un simțămînt năvalnic mă leagă de toate impresiile care împrăstie dragoste ; sufletul meu plin de el însuși, de omenie și de înțelegerea străveche cu ființele, n-a cunoscut nicicînd pasiuni personale sau iuți la mînie. Mă iubesc pe mine însumi, dar potrivit naturii, în ordinea pe carea ea o vrea, în societate cu omul pe care ea îl vrea, în societate cu omul pe care ea l-a zămislit și de acord cu totalitatea lucrurilor. Ce-i drept, pînă acum cel puțin, nimic din ceea ce este în ființă n-are pe deplin dragostea mea, și un gol care nu poate fi exprimat prin cuvînt este statornica deprindere a sufletului meu stricat. Dar tot ceea ce iubesc ar putea să aibă ființă, pămîntul întreg ar putea să fie după placul inimii mele, fără să se schimbe ceva în natură sau în omul însuși, afară de întîmplările nenorocite și trecătoare ale creației sociale.

Nu, omul ciudat sau romantic nu este astfel. Nebunia lui are pricini închipuie. Nu se află nicidecum fără întrerupere și pe de-a-ntregul în

¹ Nevoile sale nu vor fi într-una atît de simple, și asta poate fiindcă, neavînd ceea ce a dorit, va dori mai mult.

afecțiunile sale ; și fiindcă greșeală și ciudățenii nu sînt decît în inovațiile omenești, toate țintele nebuniei lui sînt luate din ordinea lucrurilor care excită pasiunile necumpătate ale oamenilor, și din spornica fierbere a minții lor într-una agitate în sensuri contrarii.

Cît despre mine, iubesc lucrurile în ființă pe pămînt ; le iubesc așa cum sînt. Nu doresc, nu caut, nu imaginez ceva în afară de natură. Nici vorbă ca gîndirea mea să bată cîmpii sau să țin-tească la subiecte grele sau ciudate, îndepărtate sau nemaipomenite și ca, indiferent de ceea ce mi se oferă, de ceea ce natura produce în mod obișnuit, să năzuiesc la ceea ce mi s-a refuzat, la lucruri necunoscute și neobișnuite, la fapte de necrezut și la o viață ca în romane, nu doresc, din contra, nu cer de la natură și de la oameni, nu pretind, în ce privește viața mea întreagă, decît ceea ce natura conține în mod necesar, ceea ce oamenii se cade toți să aibă, ceea ce poate exclusiv să ocupe zilele noastre și să ne umple sufletele, ceea ce alcătuiește viața. După cum nu-mi trebuie lucruri anevoie de dobîndit sau constituind privilegii, nu-mi trebuie nici lucruri noi, schimbătoare, felurite. Ceea ce mi-a plăcut, îmi va plăcea într-una ; ceea ce le-a fost de-ajuns trebuințelor mele, de-ajuns le va fi orîșicînd. Ziua la fel cu aceea care a fost fericită este tot o zi fericită pentru mine ; și cum trebuințele reale ale firii mele sînt într-una cam aceleași, necăutînd decît ceea ce ele cer, doresc necurmat cam aceleași lucruri. Dacă sînt mulțumit astăzi, voi fi și mîine, voi fi tot anul, voi fi toată viața ; și dacă soarta mi-e continuu aceeași, arzătoarele mele dorințe neconținut simple vor fi într-una împlinite.

Dragostea de putere sau de avuții e aproape tot atît de departe de firea mea ca și pizma, răzbunarea sau dușmăniile. Nimic nu se cade să-i înstrăineze de mine pe ceilalți oameni ; nu sînt rivalul nici unuia dintre ei : nu sînt în stare nici să-i pizmuiesc, nici să-i urăsc ; aş refuza ceea ce îi interesează în cel mai înalt grad, aş refuza să mă bucur, să repurtez o victorie asupra lor ; nu țin nici să-i întrec prin virtute. Îmi aflu liniștea în bunătatea mea firească. Mulțumit că n-am nevoie de nici o sfortare ca să nu fac rău, nu mă voi chinui fără rost ; și, în cazul cînd aş fi om de bine, nu voi ține să fiu virtuos. Meritul acesta e foarte mare, dar am mulțumirea că nu mi-e atît de necesar încît să nu mă pot lipsi de el și îl las în seama lor : astfel răpun singura rivalitate care ar putea să dăinuiască între noi. Virtuțile lor sînt mîinate de ambiție, ca și pasiunile lor ; fac paradă de ele cu mare lux ; și caută prin asta mai cu seamă să aibă înțietate. Nu sînt de fel concurentul lor ; nici nu le voi fi în această privință. Ce voi pierde oare lăsîndu-le această superioritate ? Dintre ceea ce ei numesc virtuți, unele, singurele de folos, se află în mod natural în omul alcătuit așa cum sînt eu și cum aş crede cu dragă inimă că orice om este dintru început ; celelalte, complicate, anevoioase, impunătoare și trufase, nu provin de-a dreptul din firea omului : tocmai de asta mi se par ori false ori deșarte, și nu prea sînt ahtiat să dobîndesc meritul de-a le avea, merit cel puțin îndoielnic. N-am nevoie de sfortări ca să-mi înșușesc ceea ce este în firea mea și nu vreau să-mi dau nici o osteneală ca să ajung la ceea ce este contrariu ei. Judecata-mi se împotrivește la așa ceva și îmi spune că, în sufletul meu cel

puțin, aceste virtuți falnice ar fi niște schimonosuri neobișnuite și începutul unei devieri.

Pasiunea binelui nu cere din parte-mi decât doar efortarea unei vigilențe susținute, care să nu îngăduie nicicând maximelor falsei noastre morale să se strecoare într-un suflet prea drept spre a le împodobi cu frumoase înfățișări exterioare și prea simplu spre a le cuprinde.

Aceasta e virtutea pe care mi-o datorez mie însumi și datoria pe care o iau asupra mea. Îmi dau seama fără putință de împotrivire că înclinările mele sînt firești : n-am altceva de făcut decât să mă observ atent pe mine însumi, ca să îndepărtiez din această îndrumare generală orice imbold deosebit care s-ar putea amesteca, spre a mă păstra totdeauna simplu și totdeauna drept, printre nesfîrșitele deformări și încurcături pe care poate că mi le pregătește asupra unei sorți nesigure și răsturnările atîtor lucruri schimbătoare. Se cade să rămîn, orice s-ar întîmpla, mereu același și mereu eu însumi ; nu întocmai cum sînt în unele deprinderi contrare trebuințelor mele, ci așa cum mă simt, așa cum doresc să fiu, așa cum sînt în această viață lăuntrică, singurul adăpost al tristelor mele simțăminte.

Mă voi examina, mă voi cerceta cu de-amănuntul, voi explora acest suflet de felul său sincer și iubitor, dar pe care atîtea neplăceri poate că l-au și descurajat. Voi stabili ceea ce sînt ; vreau să spun, ceea ce se cade să fiu : și această stare o dată bine cunoscută, îmi voi da silința s-o păstrez întreaga viață, convins că nimic din ceea ce e în firea mea nu este primejdios ori vrednic de condamnat, încredințat că nu ești în veci cum trebuie decât atunci cînd ești conform firii tale, și decis să nu înnăbuș vreodată în

sufletul meu decît ceea ce ar tinde să-mi schimonosească înfăţişarea interioară proprie.

Am cunoscut înflăcărarea virtuţilor cu anevoie de cultivat ; în trufaşa mea greşală, mă gîndeam să înlocuiesc toate forţele care pun în mişcare viaţa socială cu această forţă atît de iluzorie.¹

Tăria mea sufletească de stoic înfrunta nenorocirea, ca şi pasiunile ; şi mă socoteam cu siguranţă drept cel mai fericit dintre oameni, de vreme ce eram dintre ei cel mai virtuos. Amăgirea a durat cam o lună în toată puterea ei ; o singură întîmplare a spulberat-o. Atunci toată amărăciunea unei vieţi serbede şi repede trecătoare umplu sufletul meu lăsat în părăsire de ultima iluzie care îl amăgi. Din acea clipă nu mai pretind să-mi trăiesc viaţa, mă străduiesc doar să trec prin ea : nu mai ţin să-mi dea bucurii, ci numai s-o suport ; nu-i cer să fie virtuoasă, ci să nu cadă în vină niciodată.

Şi acest lucru chiar, de unde să-l sper, de unde să-l dobîndesc ? Unde să aflu acele zile plăcute, simple, cu treburi, la fel una cu alta ? Unde să fugi din calea nenorocirii ? Nu doresc

¹ A pune în slujba înţelepciunii ideea că totul este deşertăciune, nu înseamnă, se va putea spune, s-o împingi pînă la exagerare ? Se înţelege prin înţelepciune acea doctrină a înţelepţilor, care este marea şi totuşi deşartă, cel puţin într-o direcţie. Cît despre posibilitatea raţională de a-ţi petrece zilele primind şi făcînd cît mai mult bine cu putinţă, nu se poate într-adevăr s-o învinovăţeşti că e o deşertăciune. Adevărata înţelepciune are drept ţintă folosirea vieţii, îmbunătăţirea existenţei noastre ; şi această existenţă fiind totul, oricît de puţin durabilă, oricît de puţin importantă chiar am putea-o presupune, e limpede că nu în această înţelepciune Obermann descoperă greşală şi vanitate.

decît atît. Dar ce viață este aceea în care durerile stau locului, în care plăcerile iată că nu mai sînt ! Poate că oarecare zile tihnite îmi vor fi hărăzite : dar nici tu farmec, nici tu însuflețire, nici o clipă de curată bucurie ; nici una ! Și n-am nici douăzeci și unul de ani ! Și m-am născut simțitor, înflăcărat ! Și n-am avut parte de nici o plăcere ! Iar după moarte... Nimic nici în viață : nimic în natură... Nu voi plînge fiindcă nu mai am lacrimi. Mi-am dat seama că mă prindea răceala ; m-am sculat, am pornit-o pe prund ; și mișcarea mi-a fost de folos.

Pe nesimțite mă întorsei la prima-mi cercetare. Cum să mă statornicesc ? Putea-voi ? Și ce loc alege-voi ? Cum, printre oameni, să trăiesc altminteri decît ei sau cum să trăiesc de parte de ei pe acest pămînt pe care ei împrăstie tristețe prin cele mai îndepărtate colțișoare tainice ? Doar cu bani se poate să dobîndești chiar ceea ce nu se cumpără cu bani și se poate să te ferești de ceea ce ei procură. Averea la care puteam să m-aștept se spulberă. Puținul cît am acum ajunge să fie nesigur. Absența mea va grăbi poate să se piardă totul ; și nu sînt eu omul cu atîta energie încît să-mi croiesc o soartă nouă. Cred că în această privință trebuie să lăsăm lucrurile în voia lor. Situația mea atîrnă de împrejurări ale căror urmări sînt încă îndepărtate. Nu e sigur că, chiar jertfind anii din viața de-acum, aș avea posibilitatea să rînduiesc după placul meu viitorul. Voi aștepta : nu vreau s-ascult de o prudență nefolositoare, care m-ar da pradă din nou unor necazuri ajunse de nesuferit. Dar mi-e peste putință acum să m-aranjez pentru totdeauna și s-adopt o poziție fixă și un fel de-a trăi care să nu se mai schimbe. Trebuie

într-adevăr s-amin, și poate că pe multă vreme : așa se trece viața ! Trebuie să mai dăm pradă ani și ani capriciilor sorții, înlănțuirii împrejurărilor, pretinselor reguli de bunăcuviință. Voi trăi ca și la întâmplare și fără plan hotărît, așteptînd momentul cînd voi putea urma singurul care o să-mi convină. E bine dacă în timpul pe care îl las în voia întâmplării izbutesc să pregătesc un răstimp mai bun : dacă pot s-aleg, pentru viața mea care vine, sălașurile, felul de trai, deprinderile, să-mi cumpănesc simțămintele, să mă înfrînez și să-mi stăpînesc în singurătate și în marginile unei necesități întâmplătoare acea inimă lacomă și simplă căreia nimic nu i se va fi dat ; dacă pot s-o deprind să se întrețină ea însăși în sărăcia ei, să zacă în gol, să stea liniștită în acea tăcere urîcioasă, să dăinuiască într-o natură mută.

Dumneata care mă cunoști, care mă înțelegi, dar care, poate mai fericit și mai înțelept, te supui, fără să arzi de neastîmpăr, tabieturilor vieții, dumneata îți dai seama cîte sînt în sufletul meu, în depărtarea în care sîntem meniți să trăim, trebuințele care nu pot fi satisfăcute. Mă mîngîi doar cu gînlul că te am : acest simțămînt nu va înceta niciodată. Dar, ne-am spus-o într-una, se impune ca prietenul meu să simtă ca și mine ; se impune ca viața noastră să fie aceeași ; trebuie să ne putem petrece viața loialtă. De cîte ori nu mi-a părut rău că nu sîntem astfel unul al celuilalt ! Cu cine legăturile intime fără nici o reținere ar putea să-mi fie atît de plăcute, să-mi fie atît de firești ? N-ai fost dumneata pînă acum singura mea deprindere ? Cunoști vorba aceea minunată : *Est aliquid sacri in*

*antiquis necessitudinibus*¹. Îmi pare foarte rău că n-a fost spusă mai curînd de către Epicur ori chiar de către Leontium² decît de către un orator³. Dumneata ești punctul de reazem unde îmi place să mă odihnesc în neliniștea care mă scoate din minți, unde îmi place să mă întorc după

¹ Au ceva sacru prietenii istovite de timp (lat.) (n.t.).

² Curtezană ateniană (sec. al III-lea î.e.n.), frecven-tează școala lui Epicur, scrie o carte pomenită de Cicero, *Despre firea zeilor*. Epicur a fost acuzat că lua parte la desfrînările organizate în casa ei. Leontium se plînge uneia dintre prietene de stăruința lui Epicur de-a se menține în grațiile ei pînă la optzeci de ani. Are un fiu cu Metrodor, discipolul preferat al lui Epicur, pe care acesta din urmă îl recomandă în testament atenției discipolilor săi (n.t.).

³ Cicero nu fu un om obișnuit, fu chiar un om ilustru; avu foarte alese însușiri și foarte impunătoare talente; el îndeplini un strașnic rol; scrise foarte bine asupra unor subiecte filozofice; dar nu văd că ar fi avut sufletul unui înțelept. Lui Obermann nu-i plăcea să fie cineva numai scriitor. El credea că un om de stat găsește prilejul să se arate așa cum este în totalitatea lui: mai credea că un om de stat se poate să comită greșeli, dar nu se poate să fie slab de înger; că un părinte al patriei nu este necesar să măgulească pe cei din jur; că vanitatea este uneori rezerva aproape de neînlăturat a celor care rămîn necunoscuți, dar un stăpîn peste lume nu se poate s-o aibă decît din micime de suflet. Mai presupun că nu-i plăcea ca un consul al Romei să plîngă *plurimis lacrymis**, fiindcă doamna soată a lui a fost silită să se mute în altă locuință. Iată probabil felul său de a gândi asupra acestui orator, al cărui geniu poate că nu era tot atît de ilustru ca talentele. De altminteri, interpretînd simțirea lui după felul de a vedea pe care aceste scrisori îl dau în vileag, mă tem că mă înșel, fiindcă observ că îi atribui pe de-a-ntregul pe al meu. Sînt tare bucuros că autorul lui *De Officiis*** a izbutit în procesul Catilina; dar aș fi dorit ca el să fi fost ilustru în neizbînzile sale, în părțile sale urite.

* Cu mai multe lacrimi (lat.) (n.t.).

** Despre îndatoriri (lat.) (n.t.).

ce-am trecut prin toate cele și mi s-a părut că sînt singur pe lume. Dacă am trăi laolaltă, dacă ne-am ajunge unul celuilalt, m-aș opri locului, aș afla tihna, aș înjgheba ceva pe pămînt și viața mea ar lua vînt. Dar trebuie s-aștept, să umblu, să caut, să mă zoresc spre necunoscut și, fără să știu unde mă duc, să fug de prezent ca și cum aș avea vreo speranță în viitor.

Să nu-mi iei în nume de rău plecarea ; îi afli îndreptățire chiar : și totuși, îngăduitor cu cei mai de departe, nu-ți scapă din vedere că prietenia cere o judecată mai aspră. Ai dreptate, trebuia să plec ; prin forța împrejurărilor. Nu mă uit îndărăt decît cu un fel de indignare la acea viață caraghioasă de care m-am lepădat ; dar nu-mi pun nădejdea în aceea pe care o aștept. Nu încep decît cu spaimă niște ani înțesați de nesiguranțe și îmi pare că este oarecare semn prevestitor de rele în acest nor care stă în fața mea.

SCRISOAREA A V-a

Saint-Maurice, 18 august, I.

Așteptam, ca să-ți scriu, să am un sălaș statornic. În sfîrșit, m-am hotărît : voi petrece iarna aici. Voi porni mai întîi la niște drumuri nu prea lungi ; dar, după ce vom intra de-a binelea în toamnă, nu mă voi mai mișca din loc.

S-ar fi convenit să străbat cantonul Fribourg și să intru în Valais prin munți ; dar ploile m-au constrîns să mă duc la Vevay, prin Payerne și prin Lausanne. Timpul se îndreptase cînd am sosit în Vevay ; dar, orice fel de vreme ar fi

fost, nu m-aş fi putut hotărî să-mi continuu călătoria cu trăsură. Între Lausanne şi Vevay drumul suie şi coboară fără contenire, aproape într-una pînă la jumătate din povîrnişul colinei, între nişte podgorii îndeajuns de plicticoase, după a mea părere, într-o asemenea regiune. Dar Vevay, Clarens, Chillon, cele trei leghe de la Saint-Saphorien pînă la Villeneuve întrec ceea ce am văzut pînă aci. Tocmai de prin partea dinspre Rolle te minunezi de lacul Geneva ; cît despre mine, nu vreau să am eu ultimul cuvînt, dar de la Vevay, de la Chillon mai cu seamă, mi se pare mie că se vede lacul în toată frumuseţea lui. Ce nu se află oare în această minunată vale, la vederea colţului ascuţit din Jamant, a săgeţii din sud şi a zăpezilor din Velan, acolo înaintea stîncilor din Meillerie : un vîrf ieşind din ape, o insulă cu rîpe multe, tare adumbrită, unde cu greu s-ajunge ; şi, pe această insulă, două case, cel mult trei ! Nu voi merge mai departe. De ce natura nu conţine ea mai niciodată ceea ce închipuirea-ne combină în vederea trebuinţelor noastre ? Nu înseamnă cumva că oamenii ne silesc să imaginăm, să dorim ceea ce natura nu creează de-obicei ; şi că, dacă se întîmplă ca ea să fi pregătit aşa ceva în vreun loc, ei nimicesc totul de îndată ?

Am mas peste noapte în Villeneuve, meleag trist într-o regiune atît de frumoasă. Am cutreierat, înainte de a începe căldura de peste zi, colinele cu păduri de la Saint-Tryphon şi livezile neîntrerupte care cuprind valea pînă la Bex. Mergeam între cele două şiruri ale Alpilor de-o măreaţă înălţime : printre zăpezile lor, urmam drumul neted de-a lungul unui ţinut îmbelşugat,

care se pare că ar fi fost, în timpuri îndepărtate, mai pe de-a-ntregul acoperit de ape.

Valea pe unde curge Rhône-ul, de la Martigny pînă ce se varsă în lac, este întreruptă, aproape la mijloc, de niște stane acoperite de pășuni și de păduri, care alcătuiesc primele trepte ale vîrfurilor Morcle și Midi¹, și care nu sînt despărțite decît de albia fluviului. Către nord, aceste stane sînt mai peste tot acoperite de păduri de castani avînd în partea de sus brazi. Tocmai prin aceste meleaguri cam sălbatice se află sălașul meu la poala vîrfului Midi. Această culme este una dintre cele mai frumoase ale Alpilor : e și una dintre cele mai înalte, dacă nu se ia în considerație numai înălțimea sa absolută, ci de asemenea înălțimea după cum se vede și amfiteatrul atît de bine așezat care își desfășoară toată măreția formelor. Dintre toate creștetele, ale căror înălțimi calcule trigonometrice sau evaluările barometrului le-au determinat cu precizie, nu-mi pare că vreunul ar avea, după simpla privire aruncată în treacăt asupra hărților și după scurgerea apelor, poala așezată în văi atît de adînci ; cred că sînt îndreptățit să-i atribui o înălțime aparentă aproape atît de mare ca a nici unei culmi din Europa.

La vederea acestor trecători locuite, rodnice și totuși sălbatice am lăsat drumul spre Italia, care cotește în acest loc și duce la Bex, și, îndreptîndu-mă spre podul de peste Rhône, am apucat pe niște poteci de-a curmezișul unor fînețe așa cum pictorii noștri nu prea pictează. Podul, castelul și cursul fluviului Rhône, în acest loc, alcătuiesc o priveliște tare pitorească ; cît despre oraș,

¹ Vîrfuri din masivul Mont-Blanc ; acesta din urmă înalt de 3843 m. (n.t.).

n-am văzut într-însul vrednic de luat în seamă decît un soi de simplitate. Peisajul din jur este întrucîtva trist, dar dă-o tristețe care îmi place. Munții sînt frumoși, valea este lină ; stîncile sînt ca și lipite de oraș și se pare că l-ar apăra ; surda rostogolire a apei din Rhône revarsă melancolie peste acest tărîm ca și despărțit de glob și care apărea scobit și închis din toate părțile. Populat, cultivat, încărcat de fructe și de vii, acest teren pare totuși întristat ori înfrumusețat de toată simplitatea severă a deșerturilor, cînd nori negri îi întunecă văzduhul, se rostogolesc peste coastele munților săi, îi smolesc posomorîții brazi, se apropie, se îngheșuie și se opresc nemișcați și parcă l-ar ascunde pe de-a-ntregul sub un acoperiș sumbru : ori cînd, într-o zi fără nori, arșița soarelui se concentrează pe-aici, dă în clocote aburii nevăzuți, frămîntă într-o dogoare supărătoare tot ceea ce respiră sub cerul cel sterp și preface preafrumoasa ei singurătate într-o cumplită paragină.

Ploile reci pe care le îndurasem de curînd pe cînd treceam peste Jorat, care nu este decît o movilă pe lîngă Alpi, și zăpezile de care am văzut albindu-se atunci munții din Savoia, în toiul verii, mi-au dat de gîndit mai serios asupra asprimii și mai mult încă asupra duratei ier-nilor în partea înaltă din Elveția. Doream să strîng laolaltă frumusețile munților și temperatura șesurilor. Speram să dau prin văile din partea de sus peste oarecare povîrnișuri expuse spre sud, precauție strașnică în vederea zilelor cu ger frumoase, dar prea puțin îndestulătoare împotriva lunilor întunecate de nori și mai cu seamă împotriva încetinelii în mers a primăverii. Hotărît totuși să nu-mi duc viața aci prin orașe,

mi se părea într-adevăr că-mi aflu o compensație a acestor neajunsuri cînd puteam să am drept gazde niște munteni cumsecade, într-un simplu staul de vaci, la adăpost de cele vînturi tăioase, pe lîngă vreun șuvoi, prin pășunile și printre brazii veșnic verzi.

Întimplarea a hotărît altfel. Am dat aci peste o climă dulce ; nu în munți, într-adevăr, ci între munți. M-am lăsat răpit ca să mă opresc lîngă Saint-Maurice. Nu-ți voi spune cum de s-a întîmplat asta, și-aș fi tare încurcat dacă ar trebui să dau seama cuiva.

S-ar putea mai întîi să ți se pară ciudat dumitale că plictiseala profundă care m-a covîrșit aici timp de patru zile ploioase a contribuit mult ca să mă oprească în partea locului. M-a apucat descurajarea ; mă înspăimîntă, pe vreme de iarnă, nu plictiseala singurătății, ci plictiseala zăpezii. De altminteri, am luat această hotărîre fără să vreau, la nimereală, dintr-un fel de pornire firească care parcă îmi spunea că așa avea să se întîmple.

Cînd se află că aveam de gînd să mă opresc în partea locului, numeroși inși se arătară zeloși și cu rîvnă față de mine într-un fel binevoitor și firesc. Am legat prieteșug doar cu proprietarul unei case foarte arătoase și din apropiere de oraș. El nu mă slăbi cu stăruințele să locuiesc în casa lui de la țară sau s-aleg dintre altele cîteva, despre care îmi vorbi și care aparțineau prietenilor săi. Dar doream o poziție pitorească și o casă unde să fiu de unul singur. Spre norocul meu, îmi dădui seama la timp că, dacă m-aș fi dus să vizitez aceste diverse locuințe, m-aș fi lăsat convins, din bunăvoință sau din slăbiciune, să iau una dintre ele, chiar dacă ele

ar fi fost toate prea departe de ceea ce doream. Atunci regretul unei proaste alegeri nu mi-ar fi îngăduit să iau altă hotărîre decît să părăsesc de-a binelea localitatea. I-am împărtășit deschis motivele mele și mi s-a părut că le-a apreciat îndeajuns. Am pornit să cutreier prin împrejurimi, să vizitez peisajele care îmi plăceau mai mult și să caut o locuință la întîmplare, fără să mă informez măcar dacă se afla așa ceva prin acele locuri.

Căutam de două zile : într-o regiune pe unde, aproape de oraș, se află locuri retrase ca într-un fund de deșert și pe unde, prin urmare, nu-mi consacrasem decît trei zile unor căutări pe care nu voiam să le întind mai încolo. Văzusem atîtea și atîtea locuințe prin locuri care nu-mi conveneau, și mai multe peisaje plăcute fără clădiri sau ale căror case de piatră și construite prost mă înduplecau de la prima vedere să renunț la planul meu, cînd deodată zării un sul subțire de fum după un pîlc singuratic de numeroși castani.

Apele, desimea, umbrarelor, singurătatea finețelor de pe întreg povîrnișul acesta îmi plăceau mult : dar este înclinat spre nord și, fiindcă voiam o expunere la soare mai prielnică, nu m-aș fi oprit acolo, dacă nu-mi apărea acel sul subțire de fum. După multe umblete înapoi și încolo, după ce trecusem peste rîuri repezi, ajunsei la o casă izolată la intrarea în pădure și în finețele cele mai singuratice. O locuință bunicică, un hambar de lemn, o grădină de zarzavat închisă de un larg rîu, două fîntîni cu apă gustoasă, cîteva stane, zgomotul șuvoaielor, solul peste tot înclinat, garduri vii, o vegetație îmbelșugată, o fineață a obștii prelungită pe sub

fagii împrăștiati și pe sub castani pînă la brazii din munte : astfel este Charrières. Chiar din acea seară căzui la învoială cu arendașul fermei; apoi mă dusei să-l vizitez pe proprietar, care stă în Montey, la o jumătate de leghe mai departe. El îmi făcu propunerile cele mai binevoitoare. Convenirăm pe dată, dar într-un fel mai puțin priincios pentru mine decît prima lui propunere. Ceea ce pretindea el la început nu s-ar fi putut primi decît de un prieten ; și ceea ce mă sili să primesc ar fi părut generos din partea unei vechi cunoștințe. Acest soi de purtare va fi fiind desigur firesc prin unele locuri, mai cu seamă prin unele familii. Cînd pomenii despre așa ceva în familia sa în Saint-Maurice, nu citii nici o surprindere pe fețele nimănui.

Vreau să mă bucur de Charrières pînă ce nu vine iarna. Vreau să fiu acolo la strînsul castanelor, și am luat ferma hotărîre să nu scap tihnită toamnă.

Peste douăzeci de zile iau în stăpînire casa, grădina de castani, o parte din fineață și din livadă. Las în folosință fermierului cealaltă parte din pășune și din grădina de copaci fructiferi, grădina de zarzavat, postata menită cînepei și mai ales terenul arat.

Rîul, trasînd un arc de cerc, străbate partea de loc pe care mi-am ales-o. Aceasta cuprinde pămîntul cel mai prost, dar cele mai frumoase umbrare și cotloanele cele mai singuraticе. Mușchiul de-aici strică recolta de fin ; castanii, prea înghesuiți, dau rod puțin ; nu s-a orînduit nici o vedere asupra văii lungi a fluviului Rhône ; totul este sălbatic și lăsat la voia întîmplării : nici măcar nu s-a despotmolit un loc strîns între stînci, unde copacii, doborîți la pămînt de vîn-

toase și mistuiți de vechime și de putregai, țin locului nămolul și alcătuiesc un fel de dig ; anini și aluni prinseră rădăcină acolo, și din pricina lor trecătoarea asta este parcă de nepătruns. Totuși riul răzbește printre aceste dărîmături ; iese din ele cu totul înzăuat în spume, ca să alcătuiască un fel de lăculeț natural de-o desăvîrșită curățenie. De-aici o ia la fugă printre stînci ; își rostogolește peste mușchi valurile grăbite ; și mult mai la vale își încetinește curgerea, lasă în urmă umbrarele și trece pe dinaintea casei pe sub un podeț de trei scînduri de brad.

Gura lumii zice că lupii, goniți de nămeții de zăpadă, coboară peste iarnă să caute pînă pe-aici oase și rămășițele de la carnea de care omul are nevoie chiar prin văile cîmpenești. Teamă de aceste fiare a îndepărtat oamenii îndelungă vreme de această casă nelocuită. În ceea ce mă privește pe mine, nu de lupi mă voi înfricoșa pe-aici. Să-mi dea oamenii bună pace, măcar pe lîngă văgăunele lor !

SCRISOAREA A VI-a

Saint-Maurice, 26 august, I.

O clipă poate să ne schimbe simțămintele, dar asemenea clipe sînt puține.

Au fost ieri : am amînat pe azi-dimineață ca să-ți scriu ; nu voiam ca tulburarea asta să-mi treacă atît de repede. Am simțit că mă izbeam de ceva în gol. Aveam parcă o bucurie, m-am lăsat în voia acesteia ; e bine de-obicei să știi despre ce este vorba.

Să nu cumva să rîzi de mine, fiindcă mi s-a întîmplat o întreagă zi să mi se pară că-mi ieşeam din minţi. Puţin a lipsit, te asigur, s-ajung atît de sărac cu duhul încît să nu pot îndura nebunia mea un sfert de ceas.

Intram în Saint-Maurice. O trăsură mergea în pasul cailor şi mai multe persoane coborau de asemenea pe pod. Ştii deja că printre ele era o femeie. Îmbrăcămintea mea de francez îi atrase atenţia, după cît mi se pare ; mă salută. Gura sa este rotundă ; privirea... cît despre talie, cît despre toate celelalte, nu le mai ştiu, după cum nu-i ştiu nici vîrsta ; n-am habar de toate astea ; se prea poate chiar să nu fie prea frumoasă.

Nu m-am interesat la care han se duceau, dar m-am oprit în Saint-Maurice. Cred că hangiul (la el trag în gazdă de-obicei) mă va fi aşezat la aceeaşi masă, fiindcă ei sînt francezi : mi se pare că mi-a şi propus asta. Îţi închipui desigur că n-am comandat să se aducă pentru desert ceva savuros ca să-i ofer ei.

Mi-am petrecut ziua după aceea pe malul fluviului Rhône. Ei vor fi plecat probabil de dimineaţă ; se duc pînă în Sion : pe drumul spre Leuck, unde unul dintre călători îşi va face băile. Se zice că drumul e frumos.

E uimitor că un om cu oarecare vigoare se lasă pradă unei toropeli copleşitoare care îi mistuie viaţa, cînd trebuie atît de puţin ca să-l scoţi din starea sa letargică.

Crezi cumva că omul care îşi încheie veleatul fără să fi iubit a pătruns cu adevărat în tainele vieţii, că şi-a cunoscut într-adevăr sufletul şi că însemnătatea trecerii sale pe pămînt i s-a dezvăluit ? Mi se pare că a rămas oarecum în nehotă-

rîre, în nedumerire ; și că n-a văzut decît de departe ceea ce lumca ar fi însemnat pentru el.

Nu-mi pun lacăt gurii cînd stau de vorbă cu dumneata, fiindcă n-ai să zici : iată-l îndrăgostit. Niciînd această vorbă proastă, care face de rîs pe cine o spune sau pe acel despre care se spunc, nu va fi rostită despre mine, sper, decît de către proști.

Cînd două pahare de puncti ne-au alungat bănuielile, neîncrederea, ne-au întetit gîndurile în acel imbold care ne susține, pare-ni-se că în viitor vom avea o tărie sufletească sporită și vom trăi mai liberi ; dar a doua zi dimineață ne plictisim ceva mai mult.

Dacă vremea n-ar fi a furtună, nu știu cum mi-aș petrece ziua : dar tunetul a și prins să buie între stînci, vîntul purcede să bată foarte violent ; îmi place mult toată această vînzoleală din largul văzduhului. Dacă va ploua după-amiază, va fi răcoare și cel puțin voi putea citi pe lingă foc.

Poștașul care va sosi peste un ceas poate că îmi va aduce cărți de la Lausanne, unde m-am abonat ; dar dacă uită de mine, voi face un lucru mai bun și timpul va fi petrecut la fel : îți voi scrie, numai să am curajul să încep.

SCRISOAREA A VII-a

Saint-Maurice, 3 septembrie, I.

M-am urcat ieri pînă în ținutul cu ghețuri eterne, pe vîrfurile Midi. Înainte de-a se ivi soarele în vale, izbutisem să și ajung pe masivul de piatră

care domină oraşul şi străbătui întinderea netedă în parte cultivată care îl acoperă. Am mers mai încolo pe-un povârniş iute, de-a lungul unor păduri dese de brad, pe ale căror multe porţiuni rămăseseră aşternute nişte ierni străvechi : ruini roditoare, întinse şi încâlcite mormane dintr-o vegetaţie uscată şi prăsită din rămăşiţele sale vechi. La ceasurile opt am ajuns la vârful descoperit care se înalţă deasupra acestei coaste şi care formează prima treaptă de scară vrednică de luat în seamă din masa uimitoare a culmii încă atît de îndepărtate de mine. Acolo dădui drumul călăuzei şi mă străduii cu propriile puteri ; ţineam ca nici un fel de ajutor plătit cu bani să nu întineze această libertate alpină şi ca nici un om de la cîmp să nu slăbească străşnicia unei regiuni sălbatice ; îmi dădui seama că ia proporţii, creşte mult fiinţa mea astfel lăsată pradă, singură, obstacolelor şi primejdiilor unei naturi bîntuite de greutate, departe de stingheririle artificiale şi de iscusita asuprire a oamenilor.

Mă uitam cu un fel de hotărîre voluptuoasă cum se îndepărta, cu mers repede, singurul om pe care m-am văzut silit să-l întîlnesc în aceste întinse prăpăstii. Am depus pe pămînt ceas, bani tot ceea ce aveam la mine şi aproape toate hainele, şi mă îndepărtai fără să fi avut grijă să le ascund. Astfel, vei spune dumneata, primul act al neatîrnării mele a fost cel puţin o ciudăţenie, şi mă asemănam acelor copii prea struniţi care nu se dedau decît la nesăbuiuri de cum îi laşi în voia lor. Convin că este într-adevăr aci un fel de copilărie, şi în graba mea de a lăsa la voia întîmplării totul, şi în îmbrăcămintea mea nouă caraghioasă ; dar, în sfîrşit, mergeam astfel mai în largul meu şi, ţinînd între dinţi de cele mai multe

ori creanga pe care o rupsesem ca să m-ajut la coborîri, am început să sui cu mâinile spre creasta stîncii care uneşte acest vîrf secundar cu masa principală. De mai multe ori m-am tîrît între două prăpăstii al căror fund nu-l zăream. Ajunsei astfel pînă la stîncile de granit.

Călăuza îmi spusese că n-aş putea să mă ridic mai sus. Într-adevăr, am fost oprit un timp de-ajuns de lung ; dar, în sfîrşit, coborînd puţin, am dat peste nişte treceri pe unde se putea merge ; şi urcîndu-le, cu îndrăzneala unui om de la munte, am ajuns la un fel de bazîn plin de-o zăpadă îngheţată şi învelită cu o crustă pe care verile de-a rîndul n-o dezgheţaseră vreodată. Am mai urcat mult ; dar, ajungînd la poalele celui mai înalt pisc dintre toate vîrfurile, nu putui atinge ascuţişul împietrit a cărui coastă era foarte puţin înclinată, şi care îmi păru că întrece cu aproape cinci sute de picioare locul unde mă aflam.

Deşi străbătusem prin oarecare zăpezi, fiindcă nu luasem nici o precauţie împotriva lor, ochii mei, obosiţi de strălucirea acestora şi încinşi de răsfrîngerea soarelui din sud pe suprafeţele lor îngheţate, nu izbutiră să desluşască bine obiectele. De altminteri, multe vîrfuri pe care le zăream îmi erau necunoscute : n-am putut fi sigur decît de cele mai arătoase. De cînd sînt în Elveţia nu citesc decît din Saussure¹, din Bourrit², *Priveşti din Elveţia* etc., dar sînt încă foarte

¹ *Horace Benedict de Saussure* (1740—1799), naturalist elveţian. Inventator a numeroase instrumente de fizică. Descoperi diverse minerale şi stabili primele principii ale mineralogiei. Realiză, cu Palmat, a doua ascensiune pe Mont-Blanc (n.t.).

² *Marc-Theodor Bourrit* (1735—1815), naturalist şi orograf elveţian (n.t.).

stingher prin Alpi. Nu se putea totuși să nu cunosc culmea uriașă denumită Mont-Blanc, înălțată cu mult deasupra mea ; cea a muntelui Velan ; alta mai îndepărtată, dar mai înaltă, care presupun că ar fi a muntelui Roza ; și vârful din Morcle, de peste vale, din față, aproape de mine, dar mai jos, dincolo de prăpăstii. Blocul de piatră pe care nu-l puteam lua cu asalt îmi răpea cea mai impresionantă parte poate din această vastă priveliște. Îndărătul său tocmai se întindeau lungile adâncituri din Valais, mărginite de amîndouă părțile de ghețarii din Sanetz, din Lauter-Brunnen și din Pennines și terminate cu domurile din Gothard și din Titlis, cu zăpezile de la Furca, cu piramidele din Schreckhorn și din Finster-aarhorn.

Dar vederea aceasta a creștetelor umilite sub călcătura piciorului de om, această vedere atît de măreață, atît de impunătoare, atît de îndepărtată de monotona lipsă de farmec totală a peisajului de cîmpie, încă nu era ceea ce căutam eu în natura liberă zborului de pasăre, în încremenirea tăcută, în aerul pur. Prin locurile joase este o necesitate ca omul natural să fie într-una vătămat, respirînd acea atmosferă a societății atît de greoaie, atît de involburată, atît de în plină fierbere, mereu tulburată de tărăboiul artelor, de duduitul plăcerilor provocatoare, de țipetele urii și de neîncetatele văicăreli ale îngrijorărilor și ale durerilor. Dar aici, pe acești munți înveliți de pustietate, unde cerul este mai vast, unde aerul este mai neclintit, viața mai statornică, și unde răstimpurile sînt mai puțin puse pe fugă, aici firea întreagă exprimă cu elocvență o poruncă mai solemnă, o armonie mai vădită, o unitate eternă. Aici omul recapătă forma sa alterabilă, dar de ne-

descriș ; el respiră aerul locurilor "pe deplin singuratece departe de emanațiile sociale ; ființa-i este a sa, ca și a universului : trăiește o viață adevărată în unitatea sublimă.

Iată ceea ce voiam să simt, ceea ce căutam cel puțin. Nesigur de mine însumi în ordinea lucrurilor rînduită cu multă osteneală de niște copii ingenioși ¹, m-am urcat ca să întreb firea de ce mă simt rău printre ei. Doream să aflu pe scurt dacă viața mea este stingheră în ordinea omenească ori dacă ordinea socială din zilele noastre se depărtează de armonia eternă, ca un fel de neregularitate ori de întîmplătoare abatere de la regula generală în mersul lumii. În sfîrșit, cred că sînt sigur de mine. Unele clipe împrăstie neîncrederea, părerile adoptate dinainte, șovăielile și, în curgerea lor, află ceea ce este în realitate datorită unei convingeri neapărat necesare și de nezdruccinat.

Așa să fie deci. Voi trăi prost și aproape caraghios pe un sol supus toanelor acestei lumi trecătoare ; opunînd plictiselilor mele acea convingere care m-așază lăuntric lîngă omul așa cum ar urma să fie. Și dacă se află vreunul cu o fire de-ajuns de puțin mlădioasă pentru ca ființa lui

¹ Tinere, care simți întocmai ca el, nu hotări că vei simți într-una la fel. Nu te vei schimba, dar timpul te va liniști : vei pune ceea ce este în locul a ceea ce ți-ar plăcea. Vei obosi ; vei dori o viață comodă : acest consimțămînt este foarte comod. Îți vei spune : Dacă speța continuă, fiecare ins neavînd altceva de făcut decît să treacă, prea puțin merită osteneala să judeci cu mintea ta și să te neliniștești. Vei umbla după destindări plăcute ; te vei așeza la masă, vei desluși latura stranie a fiecărui lucru, vei suride în cerc restrîns. Vei afla un soi de moliciune de-ajuns de plăcută în însăși plictiseala-ți și vei trece prin viață pierzînd din vedere că n-ai trăit. Mai mulți, în sfîrșit, au trecut prin viață la fel.

croită după un model anterior să nu poată fi supusă înrîuririlor sociale ; dacă, zic, întîmplarea îmi scoate înaintea un asemenea om, ne vom înțelege ; va fi al meu ; voi fi al său pe totdeauna ; vom transfera de la unul la celălalt legăturile noastre cu restul lumii și, despărțiți fiind de ceilalți oameni, ale căror deșarte trebuințe le vom deplînge, vom urma, dacă s-o putea, o viață mai firească, mai nivelatoare. Însă cine va putea spune dacă aceasta va fi mai fericită, fără acord cu lucrurile și petrecută printre popoare în suferință ? ¹

N-aș putea să-ți dau o idee precisă asupra acestei lumi noi, nici să-ți exprim durata nemărginită a munților într-un limbaj de cîmpie. Ceasurile îmi păreau acolo totodată și mai liniștite, și mai rodnice : ca și cum mersul astrelor s-ar fi încetinit în calmul universal, descopeream în mișcarea domoală și în vigoarea gîndirii mele o succesiune pe care nimic n-o zorea și care totuși întrecea cursul ei obișnuit. Cînd vrui să-i socotesc durata, observai că soarele n-o urmase ; și mă gîndii că simțămîntul vieții este în realitate mai apăsător și mai sterp în frămîntarea pămînturilor locuite de om. Îmi dădui seama că, în pofida încetinelii mișcărilor aparente, tocmai în munți, pe crestele lor tihnite, gîndirea, mai puțin zorită, este mai cu adevărat activă : omul de prin văi consumă, fără să se bucure de asta, veleatul său neliniștit și supărăcios ; asemănător acelor insecte într-una mobile care își pierd eforturile în deșarte șovăieli și pe care altele, la fel de slabe, dar mai

¹ După „Fericirea este o idee nouă în Europa” (Saint-Just), Sénancour afirmă drept principiu de bază al fericirii individuale fericirea tuturor celor din jur, a întregii colectivități. Ideea este cu desăvîrșire originală în epocă. Avea s-o reia Gide (n.t.).

cinstite, le lasă în urmă în mersul lor de-a dreptul și mereu susținut.

* Ziua era dogoritoare, zarea fumegoasă și văile scoteau aburi. Ghețurile strălucitoare umpleau văzduhul de jos de răsfrîngerile lor luminoase ; dar o puritate nemaiîntîlnită părea că intra în compoziția aerului pe care îl respiram. La înălțimea aceea, nici o miasmă din locurile de jos, nici o variație de lumină nu tulburau, nu destrămau nedeslușita și întunecoasa adîncime a cerului. Culoarea sa aparentă nu era acel aibastru palid și luminos, plutitoare învelitoare a cîmpiilor, plăcut și gingaș amestec alcătuiind o înfățișare vizibilă de jur împrejurul pămîntului locuit, unde ochiul se odihnește și se oprește. Acolo eterul de nedeslușit îngăduia privirii să se rătăcească prin imensitatea fără margini ; între strălucirea soarelui și a ghețurilor să caute alte lumi și alți sori ca sub întinsul cer al nopților ; și deasupra văzduhului învăpăiat de lumina zilei să pătrundă într-un univers noptatic.

Pe nesimțite, aburi se înălțară din ghețari și alcătuiră nori pe la picioarele mele. Strălucirea zăpezii nu-mi mai obosi ochii, și cerul se mai întunecă și se mai adînci. O negură acoperi Alpii ; cîteva piscuri izolate se iveau singuratice din acest ocean de aburi ; brîie de zăpadă bătătoare la ochi, oprite prin crăpăturile de pe fața zgrunțuroasă a stanelor, înnegreau și mai tare granitul, imprimîndu-i mai multă asprime. Domul de zăpadă de pe Mont-Blanc își înălța masa-i de neclintit din această mare cenușie și mișcătoare, din aceste neguri dese îngrămădite unele peste altele, pe care vîntul le spărgea și le ridica în valuri imense. Un punct negru apăru din prăpăstiile lor ; se îndreptă în sus cu repeziciune, veni drept la mine ;

era puternicul vultur al Alpilor ; aripile îi erau jilave și ochiul crunt : căuta o pradă, însă la vederea unui om o luă la fugă cu un cîrîit sinistru, dispăru năpustindu-se în nori. Cîrîitul fu repetat de zeci de ori ; dar cu sunete scurte, ascuțite, parcă tăiate brusc, asemenea atîtor țipete răzlețe într-o tăcere universală. Apoi, peste tot se întoarse liniștea desăvîrșită ; ca și cum sunetul în-suși ar fi încetat să ființeze pe lume și trăsătura caracteristică a corpurilor sonore s-ar fi tras îndărăt din univers. Niciînd tăcerea n-a fost cunoscută prin văile cu zgomot mare : doar pe creștetele friguroase se întinde stăpînitoare această neclintire, această măreață dăinuire neînteruptă, pe care nici un limbaj n-o va exprima, pe care imaginația n-o va atinge. Fără amintirile aduse de la șes, omul n-ar putea crede că ar fi în afară de el vreo mișcare în natură ; chiar cursul astrelor i-ar părea de neînțeles ; ba pînă și variațiile aburilor, toate i-ar părea că dăinuiesc în schimbarea însăși. Fiecare clipă în curs apărîndu-i drept continuă, ar avea siguranța fără să aibă conștiința succesiunii lucrurilor ; și neconținutele mutații din univers ar constitui pentru gîndirea lui o enigmă de nepătruns.

Aș dori să fi păstrat urme mai sigure, nu de-ale senzațiilor mele generale din aceste ținuturi mute, pe acestea nu le voi uita de fel, ci de-ale ideilor pe care ele mi le deșteptară și din care memoria mea n-a reținut aproape nimic. De prin locuri atît de diferite, imaginația poate abia să recheme în amintire o categorie de gînduri pe care parcă ar alunga-o toate obiectele aflate de față. Ar fi trebuit să consemnez ceea ce simțeam ; dar atunci pe dată n-aș fi simțit mai departe într-un mod nemaipomenit. Grijă aceasta de a-ți păstra gîndi-

rea ca s-o regăsești aievea în alt loc conține un ce slugarnic și care se leagă cu necazurile unei vieți lipsite de independență. Nu în momentele când ai energie te ocupi de alte timpuri sau de alți oameni : nu te gîndești atunci la interese închipuite, la renume sau chiar la folosul obștesc. Ești mai apropiat de natură, nu te gîndești nici măcar să te folosești de momentul prezent ; nu-ți stăpînești ideile, nu stai să chibzuiești, nu ceri minții tale să adîncească o chestiune, să descopere lucruri ascunse, să afle ceea ce n-a fost spus. Gîndirea nu este activă și orînduită, ci pasivă sau liberă : te gîndești, te lași în voia întîmplării ; ești adînc fără deșteptăciune, măreț fără însuflețire, energic fără voință ; visezi, nu meditezi de loc. Să nu te surprindă cumva că n-am nimic să-ți spun după ce, timp de peste șase ceasuri, am avut senzații și idei pe care viața mea întreagă nu le va mai aduna la un loc, poate. Știi cum le-au fost înșelate așteptările acelor inși din Dauphiné care umblau să strîngă plante pentru studiu cu Jean-Jacques¹. Ei ajunseră la o culme a cărei poziție era proprie să ațîțe o fire poetică : s-așteptau la o declamare de vorbe frumoase ; autorul lui *Julie* s-așeză jos pe pămînt, prinse a se juca pe dată cu niște fire de iarbă și nu scoase o vorbă.

Să tot fi fost ceasurile cinci cînd observai că umbrele se lungeau și că îmi era oarecum frig în unghiul deschis spre asfințitul soarelui, unde stătusem locului multă vreme nemișcat pe granit. Nu puteam să fac nici o mișcare de acolo : mersul era prea anevoios pe aceste povîrnișuri. Aburii

¹ E vorba despre Jean-Jacques Rousseau, care în *Julie ou la Nouvelle Héloïse* (1761) pomeneste despre acest episod din viața lui (n.t.).

se împrăștiaseră ; și am prevăzut că în acea seară avea să fie vreme frumoasă, chiar prin văi.

Aș fi ajuns într-o adevărată primejdie, dacă norii s-ar fi îndesat unul peste altul ; dar la asta nu mă gândisem pînă acum. Stratul de aer obișnuit care învăluie pămîntul era prea departe de mine în aerul curat de tot pe care îl respiram, pe la marginea eterului¹ : orice prudență se înstrăinase de mine, ca și cum n-ar fi constituit decît o conveniență a vieții artificiale.

Coborîndu-mă pe pămîntul locuit, simții că apucam din nou lungul lanț al grijilor și al plictiselilor.

M-am întors acasă la ceasurile zece ; luna bătea în fereastra mea. Rhônul se rostogolea cu vuiet : nu sufla nici o boare de vînt ; totul dormea în oraș. Visam cu gîndul dus la munții de unde plecasem, la Charrières unde voi locui, la libertatea pe care mi-o luasem.

SCRISOAREA A VIII-a

Saint-Maurice, 14 septembrie, I.

Mă întorc dintr-o raită de mai multe zile prin munți. N-o să-ți povestesc nimic despre asta ; despre alte lucruri am să te informez. Am dat peste o priveliște pitorească uimitoare și luai hotărîrea fermă să mă întorc pe-acolo de mai multe ori, căci nu departe de Saint-Maurice. Înainte de-a mă culca, am deschis o scrisoare ; nu conținea nici o iotă din scrisul dumitale : cuvîntul

¹ Nu se știe precis unde începe ceea ce se numește eter pe-aici.

„grabnic“, scris într-un mod foarte citet, îmi pricinui neliniște. Totul îi dă de bănuat celui care nu scapă cu una, cu două de vechile constrîngerii. În răgazul meu, orice schimbare s-ar cuveni să-mi insufle scîrbă; nu m-așteptam la ceva priincios și trebuia să-mi fie teamă de atîtea și atîtea.

Cred că ai să presupui lesne despre ce este vorba. Am fost izbit, copleșit; apoi am luat hotărîrea să las la o parte totul tot, să trec peste orice, să renunț pentru totdeauna la ceea ce m-ăr apropia de lucrurile de care m-am despărțit. Cu toate acestea, după multe stări de nehotărîre, cu mai multă judecată sau cu mai puțină putere, mi-am dat seama că trebuia să pierd un timp ca să-mi asigur repaosul în viitor. Consimt, renunț la Charrières, și mă pregătesc să plec. Vom vorbi despre această nenorocită ispravă.

Azi-dimineață nu puteam suferi gîndul unei atît de însemnate schimbări; și chiar prinsei a chibzui din nou. În sfîrșit, am plecat la Charrières să dau alte dispoziții și s-anunț plecarea mea. Tocmai acolo m-am hotărît în chip definitiv. Voiam să alung gîndul de la anotimpul care înaintează și de la necazurile a căror greutate o și simt apăsînd asupra-mi. Am dat o raită pe la finațuri; oamenii le coseau pentru cea din urmă oară. M-am oprit pe o stană de piatră ca să nu văd decît cerul, îl învăluiau negurile. M-am uitat la castani, am văzut frunze căzînd. Apoi m-am apropiat de rîu, de parcă mi-ar fi fost teamă să nu fi secăt și el; dar curgea totuși.

Stranie necesitate a lucrurilor omenеști! Plec la Lyon. Mă voi duce la Paris, iată un lucru hotărît. Bun rămas. Să deplîngem pe omul care gă-

seşte tare puţin şi căruia acest puţin îi şi este răpit.

În sfîrşit, barem să ne vedem la Lyon.

SCRISOAREA A IX-a

Lyon, 22 octombrie, I.

Am pornit spre Méterville a treia zi după plecarea dumatăle din Lyon. Am petrecut acolo optsprezece zile. Ştii ce nelinişte mă împresoară şi de ce mîrşave griji sînt bîntuit, fără ca să trag vreo nădejde de ceva îmbucurător. Dar, aşteptînd o scrisoare care nu se putea s-ajungă decît peste douăsprezece sau peste cincisprezece zile, m-am dus să petrec acest timp în Méterville.

Dacă nu pot să rămîn nepăsător şi calm în toiul acestor necazuri de care sînt dator să mă ocup şi a căror dezlegare pare s-atîrne de mine, mă simt în stare cel puţin să le uit cu totul de îndată ce nu pot s-o scot la capăt în nici un fel. Sînt deprins s-aştept cu siguranţă viitorul, oricît de îngrijorător s-ar putea să fie, întrucît grija de a-l înlătura nemaicerînd atenţia mea, numaidecît şi la timp, am putinţa să-mi suspend amintirea şi să-mi abat gîndul de la el.

În adevăr, n-aş căuta, pentru cele mai frumoase zile din viaţa mea, o tihnă mai adîncă decît liniştea din acest scurt răstimp. El a fost dobîndit totuşi prin mijlocirea unor stăruinţe al căror termen nu putea fi prevăzut : şi în ce fel ? Prin mijloace atît de simple încît ar stîrni rîsul atîtor oameni cărora acest calm le va rămîne de-a pururi necunoscut.

Acest ținut e mic și într-o poziție mai liniștită decît strălucitoare. Tu cunoști oamenii săi de mîna întii, firea lor, modul de-a lucra, prietenia simplă, apucăturile lor atrăgătoare. Sosii aci într-o vreme prielnică. Urma a doua zi să se înceapă culesul strugurilor la o mare boltă de viță de vie expusă la sud, și care e cu fața îndreptată spre pădurea Armand. Se luă hotărîrea la masa de seară ca strugurii aceștia, meniți să dea un butoi de vin delicios, să fie culeși numai cu mîinile noastre, și pe alese, ca să lăsăm cîteva zile coacerii depline ciorchinii mai puțin dați în pîrg. A doua zi, îndată după ce negura se împrăstie întrucitva, am așezat o vînturătoare¹ pe o roabă și am plecat primul spre bolta de viță ca să încep culesul : am pornit aproape singur, fără să caut vreun mijloc mai expeditiv ; îmi plăcea această încetineală ; mă uitam cu părere de rău că mai lucrau și alții : treaba a durat, cred, douăsprezece zile. Roaba mea se ducea și se întorcea pe drumuri ajunse de izbeliște și năpădite de-o iarbă jilavă ; umblam pe cele mai puțin netede, pe cele mai anevoioase : și zilele aluneceau astfel în uitare, printre neguri, printre poame, pe un soare de toamnă. Și, o dată cu seara, turnam ceai peste laptele încă fierbinte ; rîdeam pe socoteala oamenilor care umblă după plăceri, ne plimbam de-a lungul aleilor de carpeni bătrîni și ne culcam mulțumiți. Am văzut iarmarocul deșertăciunilor vieții și port în sufletul meu cel mai activ element esențial al celor mai com-

¹ Instrument de nuiere de răchită, folosit ca să pună în mișcare boabele, împrăștiind astfel praful de pe ele — praf nociv vinului (n.t.).

plexe pasiuni. Port într-însul și simțămîntul generoaselor opere sociale și pe acela de ordin filozofic : am citit din Marc-Aureliu, nu m-a surprins de fel ; înțeleg virtuțile anevoioase, pînă și eroismul mănăstirilor. Toate acestea pot să-mi înflăcăreze sufletul, dar nu mi-l umplu. Această roabă pe care o încarc cu fructe și o împing ușor mi-l susține mai bine. Pare că plimbă pe roata ei în tihnă veleatul meu, și că mișcarea sa folositoare și domoală, mersul său cumpănit convin obișnuinței de rînd a vieții.

SCRISOAREA A X'-a

Paris, 20 iunie, II.

Nimic nu se termină : păcătoasele de treburi care mă opresc locului aici se prelungesc zi de zi, și cu cît mă supără mai mult aceste întîrzieri, cu atît sfîrșitul lor este mai nesigur. Cei pricepuți la treburi zoresc lucrurile cu sîngele rece al oamenilor care sînt deprinși ca astea să dureze și care de altminteri să complac în acest mers domol și împiedicat, vrednic de sufletul lor viclean și atît de priincios șireteniilor lor tănuite. Mi-ar veni mai greu să-ți spun astea dacă aș avea de furcă mai puțin cu ele : de altfel, cunoști părerea mea constantă asupra acestei în-deletniciri, pe care totdeauna am privit-o drept cea mai dubioasă ori cea mai nefastă. Un jurist mă poartă din obiecție în obiecție : crezînd că voi fi fiind interesat și lipsit de cînste, se tocmește pentru partea sa ; se gîndește, plictisin-

du-mă din cale-afară prin trăgăneli și prin formalități, să mă constrângă să dau ceea ce nu pot oferi, fiindcă nu am așa ceva. Astfel, după ce am stat șase luni în Lyon, împotriva voinței mele, sînt condamnat să stau și mai mult poate aici.

Anul trece : iată încă unul pe cale de-a fi smuls din durata vieții mele. Am pierdut primăvara aproape fără să murmur, iar vara în Paris ! Îmi petrec o parte din timp în amărăciunile de nedespărțit de ceea ce se cheamă a-ți vedea de treburile tale : și, cînd aș dori să mă odihnesc cît timp îmi mai rămîne din zi și să caut în sălășul meu un fel de adăpost împotriva acestor nesfîrșite plictiseli, aici dau peste o plictiseală și mai de nesuferit. Mă aflu aici în tăcere în toiuł zgomotului, și de unul singur n-am ce face într-o lume gălăgioasă. Aci trebuie numaidecît să te hotărăști într-un fel sau într-altul, între neliniște și nelucrare ; trebuie să te plictisești, dacă n-ai treburi și pasiuni. Sînt aci, neștiind ce-i de făcut, într-o cameră zguduită de răsunetul perpetuu al tuturor țipetelor, al tuturor lucrărilor, al întregii hărmălăi și neliniști ale unui popor harnic. Am sub fereastra mea un fel de piață publică înțesată de șarlatani, de scamatori, de negustori de fructe și de gureși de tot soiul care își strigă mărfurile. Peste drum se ridică zidul înalt al unui monument public ; soarele îl luminează de la ceasurile două pînă în seară : această masă albă și stearpă iese în relief prin contrast violent cu cerul albastru, și cele mai frumoase zile sînt pentru mine cele mai dureroase. Un vînzător de ziare neobosit repetă titlurile gazetelor

sale : glasul său aspru și monoton pare să sporească ariditatea pieței arse de soare ; iar dacă aud vreo spălătoreasă cîntînd la fereastra sa de la mansardă, îmi ies din răbdări și o iau din loc. Iată că de trei zile un biet schilod cu buboaie se așază la colțul unei străzi foarte aproape de mine și acolo cere de pomană, cu o voce puternică și jalnică, timp de douăsprezece ore și mai bine. Închipuie-ți efectul acestei jelanii repetate la răstimpuri egale, în primele zile ale primăverii ciclice. Trebuie să stau pe-afară toată ziua, pînă cînd își schimbă el locul. Dar unde să mă duc ? Cunosc pe-aici tare puțină lume ; ar fi să am mare noroc ca, între atît de puțini oameni, să dau peste vreunul căruia să-i placă tovărășia mea : de aceea nu mă duc nicăieri. În ceea ce privește locurile de plimbare publice, sînt unele foarte frumoase în Paris ; dar în nici unul nu pot sta o jumătate de ceas fără ca să nu mă plictisesc.

Nimic nu ne amărăște zilele atît cît această neîntreruptă încetineală a tuturor lucrurilor. Ea ne ține fără contenire într-o stare de așteptare : contribuie ca viața să treacă înainte de-a se atinge vremea cînd, se susținea, începem să trăim. De ce m-aș jelui totuși ? Cit de puțini oameni nu-și pierd viața ! Și cîți și-o petrec în temnițele construite datorită binefăcătoarelor legi ! Dar cum de se poate hotărî să trăiască cine îndură într-o temniță douăzeci de ani de tinerețe ? El nu-și dă seama niciodată cît mai are de stat acolo : dacă momentul eliberării este apropiat ! Uitam de acei care n-ar îndrăzni să-și pună capăt vieții

de bunăvoie : semenii nu le-au îngăduit cel puțin să-și curme zilele.

Și îndrăznim să ne văităm de propria durere !

SCRISOAREA A XI-a

Paris, 27 iunie, II.

Petrec de-ajuns de multe ori câte două ceasuri în bibliotecă : nu chiar ca să mă instruiesc, această dorință mi se răcește în chip simțitor ; dar nepreaștiind cu ce să umplu aceste ceasuri, care totuși trec fără să poată fi întoarse, mi se par mai puțin dureroase cînd le folosesc pe-afară decît dacă trebuie să le consum acasă la mine. Ocupații întrucîtva comandate îmi convin în descurajarea mea : prea multă libertate m-ar lăsa pradă trîndăviei. Sînt mult mai liniștit între oameni tăcuți ca mine decît singur în viltoarea unei populații gălăgioase. Îmi plac aceste lungi săli, unele singuratece, altele înțesate de oameni cu atenția încordată, vechi și rece depozit al efortărilor și al tuturor deșertăciunilor omenești.

Cînd citesc din Bougainville, din Cardin, din Laloubère¹ mă mișcă adînc evocarea amintirilor de demult din ținuturile secătuite, renumele unei înțelepciuni din vremuri îndepărtate sau tinerețea insulelor fericite : dar, dînd uitării în cele din

¹ Scriitori, călători etc. cu prestigiu în epocă. Cel mai însemnat dintre ei, Bougainville (1729—1811), a scris celebrul *Voyage autour du monde* (Călătorie în jurul lumii), pe care o făcu în 1776—1779 pe bordul vasului *La Boudeuse* (Tifnoasa). Descoperă insula care-i poartă numele din arhipelagul Solomon (Australia) (n.t.).

urmă și Persepolis ¹, și Benares ², și Tinian ³ chiar, strâng laolaltă timpurile și locurile în epoca în curs cînd concepțiile omenești le percep pe toate. Văd aceste minți lacome care dobîndesc cunoștințe în tăcere și prin strădanie, pe cînd eterna uitare, rostogolindu-se peste capetele lor savante și ademenite, le-aduce moartea necesară și va risipi într-o clipită din vreme și ființa, și gîndirea, și secolul lor.

Sălile înconjură o curte lungă, liniștită, năpădită de iarbă, unde sînt două sau trei statui, cîteva ruine și un bazin de apă verde care părea veche ca și aceste monumente. Oricînd ies din casă, arareori, mă opresc un sfert de ceas în acest spațiu tăcut. Îmi place să visez călcînd pe aceste vechi lespezi scoase din cariere ca să pregătească picioarelor omului o suprafață uscată și stearpă. Dar trecerea timpului și părăsirea le împing oarecum în pămînt, acoperindu-le de o pătură nouă și dînd iarăși solului vegetația sa și nuanțe de culoare de-ale înfățișării sale naturale. Cîteodată aceste lespezi mi se par mai elocvente decît volumele pe care le-am admirat de curînd.

Ieri, consultînd *Enciclopedia*, am deschis volumul la o pagină pe care n-o căutam și nu-mi

¹ Vechea capitală a Imperiului persan al arhemenizilor (familie din care se alegeau regii Persiei), fondată de către Darius la est de Șiraz (n.t.).

² Unul dintre orașele cele mai renumite din Industan, divizie teritorială a Bengalului. Teritoriul e socotit drept sacru. În timpul serbărilor religioase se duce acolo o mulțime de pelerini. Mare centru intelectual, cu cea mai vestită Universitate (n.t.).

³ Una dintre insulele Mariane din Pacific; fertile și pitorești, acestea au aparținut spaniolilor; din 1947 sînt sub administrația Statelor Unite. S-au mai numit și Insulele Hoților (n.t.).

aduc aminte la ce articol anume : dar era vorba despre un bărbat care, obosit de frământări și de lovituri de-ale sorții, se azvîrli într-o singurătate desăvîrșită datorită uneia dintre acele hotărîri victorioase asupra piedicilor și pe urma căreia te simți bucuros zi de zi fiindcă ai avut în una o voință puternică. Ideea acestei vieți independente nu a chemat în imaginație nici slobodele singurătăți din Imaüs¹, nici insulele ospitaliere din Pacific, nici Alpii mai la îndemîna noastră, și căroră atît de mult le și duc dorul. Dar o amintire deslușită mi-a înfățișat, în chip izbitor și cu un fel de surprindere și cu însuflețire, stanele de piatră sterpe și pădurile de la Fontainebleau.

Se impune să-ți vorbesc mai mult despre acest meleag cam stingher între cîmpiile noastre. Vei înțelege mai bine atunci cum de m-am legat sufletește atît de strîns de acest loc.

Știi că, de tînar chiar, am locuit cîțiva ani în Paris. Rudele cu care stăteam laolaltă, cu toate că îndrăgeau orașul, petrecură de mai multe ori luna septembrie la țară la niște prieteni. Într-un an o petrecură la Fontainebleau, și după aceea de două ori merserăm la aceleași persoane, care locuiau pe-atunci la poalele pădurii, înspre rîu. Aveam, cred, paisprezece, cincisprezece și șaptesprezece ani cînd vizitai Fontainebleau. După o copilărie legată de poala mamei, inactivă și plictisită, dacă simțeam ca un bărbat în unele privințe, eram copil în multe altele. Încurcat, nesigur ; presimțind toate pesemne, dar necunoscînd nimic ; depărtat de ceea ce mă înconjura,

¹ Imaüs sau Immaüs (din geografia veche), mare lanț de munți din Asia, care despărțea Scitia în două părți. Se presupune că sînt munții Bolor și Himalaia (n.t.).

n-aveam altă trăsătură caracteristică hotărîtă decît că eram neliniștit și nenorocit. Prima oară nu m-am dus singur în pădure ; îmi amintesc prea puțin din ceea ce am simțit, știu doar că am preferat acest loc tuturor aceluia pe care le vizitasem și că a fost singurul unde am dorit să mă întorc.

În anul viitor am cutreierat cu lăcomie prin aceste singurătăți ; mă rătăceam dinadins, bucurînd cînd pierdeam orice urmă a drumului meu și cînd nu dădeam de nici un drum călcat de picior de om. Cînd ajungeam la marginea pădurii, mă uitam cu întristare la necuprinsele cîmpii goale și la acele clopotnițe din depărtare. Mă întorceam de îndată, m-afundam în desișul de pădure cel mai întunecos ; iar cînd ajungeam la cîte-un loc nepăduros și închis din toate părțile, unde nu deslușeam decît nisipuri și ienuperi, mă cuprindea un simțămînt al păcii, al libertății, al bucuriei sălbatice, putere a naturii simțită pentru prima dată la vîrsta lesne fericită. Nu eram vesel totuși : aproape fericit, n-aveam decît frămîntarea bunei dispoziții. Mă plictiseam bucurîndu-mă și mă întorceam acasă de-obicei trist. De mai multe ori intram în pădure înainte de-a se ivi soarele. Urcam spre creștete încă prin întuneric, mă udam prin bălăriile doldora de rouă ; iar cînd soarele răsărea, îmi părea rău după lumina nesigură care premerge aurorii. Îmi erau dragi rîpele mocirloase, vîlcelele întunecoase, pădurile de nepătruns ; îmi erau dragi colinele năpădite de bălării ; îmi erau dragi tare stanele de gresie cu surpături și rocile în ruine, îmi erau mult mai dragi acele nisipuri întinse și mișcătoare, cărora nici picior de om nu le călcase stearpa suprafață brăzdată pe ici, pe colo de

urmele, semne de îngrijorare, ale cerboaiței speriate sau ale iepurelui pus pe fugă. Cînd zăream o veveriță, cînd stîrneam din culcuș vreun căprior, mă opream locului, îmi era îndeajuns de bine și în acea clipă nu mai căutam nimic. Tocmai în acea epocă îmi pironii ochii asupra unui mesteacăn, copac retras în singurătate, care mă și întrista, și care de atunci ori de cîte ori îmi apare în cale îmi face plăcere. Mi-e drag mesteacănul ; mi-e dragă acea scoarță albă, lucioasă și cu crăpături ; tulpina cu suprafața nefinisată ; mi-s dragi ramurile care se apleacă pînă la pămînt ; agitația frunzelor ; și toată starea de nepăsare, de simplitate a firii, înfățișare de puștietate.

Timpuri dispărute și care n-ar putea fi date uitării ! Nălucire prea zadarnică a unei simțiri comunicative ! Cît este de măreț omul în lipsa lui de experiență : cît ar fi de fecund, dacă privirea de gheață a semenului, dacă suflul care usucă al nedreptății n-ar veni să-l sece la inimă ! Aveam nevoie de fericire. Mă născusem ca să sufăr. Cunoști acele zile întunecate, premergătoare pîclei înghețate, ale căror zori înșiși, îndesînd negurile, nu încep a lumina decît prin raze sinistre de-o culoare roșiatică, printre norii îngrămădiți unul peste altul. Această perdea posomorîtă, aceste vînturi puternice, vijelioase, aceste licăriri palide, aceste șuierături de-a lungul și de-a latul copacilor care se încovoie și freamătă, sfîșieri prelungite asemănătoare unor jelanii de înmormîntare : iată dimineața vieții ; la nămiezi, furtuni mai potolite și mai continue ; seara, întunecimi mai dese ; și ziua întreagă a omului s-a sfîrșit.

Iluzia amăgitoare, nedefinită, care se naște o dată cu sufletul omului și care pare a urma numai-decît să dăinuiască atît cît și el, se însuflește la un moment dat : ajunsei pînă la a crede că aș avea dorințe împlinite. Acest foc neprevăzut și prea impetuos arse în gol și se stinse fără să fi luminat ceva. La fel, în anotimpul furtunilor, apar, spre spaima ființei vii, fulgere pe neașteptate prin noaptea întunecoasă.

Se petrecea în martie : eram la Lu **. Se iviră violete la poalele crîngurilor și liliac înflorit, într-o mică fîneață de-ajuns de imprimăvărată, de-ajuns de liniștită, înclinată față de soarele de-amiază. Casa era mai sus, cu mult mai sus. O grădină în terasă acoperea priveliștea din dreptul ferestrelor. În partea de jos din fîneață, niște stînci de nerăzbătut și drepte ca zidurile : în fund, un larg șuvoi, și pe malul dimpotrivă, alte stînci acoperite de fînaț, de mărăcini și de brazi. Zidurile străvechi ale orașului treceau de-a curmezișul acestora ; o bufniță se afla în turnurile lor vechi. Seara, lumină de lună peste tot ; niște corbi își răspundeau din depărtare ; și glasul pe care nu-l voi mai auzi... !

Toate acestea m-au amăgit. Viața-mi n-a săvîrșit decît această singură greșală. De ce așadar această amintire din Fontainebleau și nu aceea din Lu ** ?

SCRISOAREA A XII-a

28 iulie, II.

În sfîrșit, parcă aș fi în deșert. Sînt pe-aici întinderi pe unde nu se zărește nici urmă de om. Am scăpat, într-acest anotimp, de grijile ne-

liniștitoare care uzează durata zilelor noastre, care amestecă viața noastră cu întunecimile care îi premarg și cu întunecimile care o urmează, neîngăduindu-i alt profit decît să fie ea însăși un neant mai puțin liniștit.

Cînd am trecut, pe înserat, de-a lungul pădurii, și am coborît spre Volvin, pe sub copacii acesteia, în tăcere, mi s-a părut că aveam să mă pierd prin șuvoaie, prin ripe adîncite de vîrtejuri de apă, prin locuri romantice și cumplite. Am dat peste coline de gresie surpate, peste configurații de obiecte gingașe, peste un teren destul de întins și foarte puțin pitoresc : dar tăcerea, singurătatea, paragina și pămîntul sterp mi-au fost de-ajuns.

Înțelegi dumneata bine plăcerea pe care o am cînd simt că piciorul mi se înfundă într-un nisip mișcător și înfierbîntat : cînd înaintez cu anevoie și nu dau de-un strop de apă, de nici o boare răcoroasă, de nici un fel de umbră ? Am înaintea ochilor o întindere necultivată și mută, stînci în ruină, despuiate, zdruncinate : și puterile naturii supuse puterii timpului. Nu este oare ca și cum mi-aș găsi tihna, cînd descopăr pe-afară, sub cerul arzător, alte greutăți și alte neorînduieli decît acele ale sufletului meu ?

Nu caut s-apuc pe calea cea mai bună ; dimpotrivă, mă rătăcesc ori de cîte ori mi-e cu putință. Adeseori pornesc în linie dreaptă, fără să merg pe cărări. Mă silesc să nu-mi amintesc de nici o informație și să nu-mi vină în minte nici un indiciu asupra pădurii, ca să am într-una ceva de descoperit într-însa. Îmi place să merg pe-un anumit drum : el descrie un cerc întocmai ca pădurea însăși, astfel încît nu duce nici în cîmpii, nici în oraș ; nu o ia în nici o direcție obișnuită ;

nu trece nici prin vîlcele, nici pe lîngă piscuri ; parcă n-ar avea nici un capăt ; străbate totul și n-ajunge nicăieri : cred că pe acest drum aş umbla o viață-ntreagă.

Seara trebuie vrînd-nevrînd să te întorci acasă, zici dumneata ; și glumești chiar pe seama pretinsei mele singurătăți : dar te înșeli ; crezi că sînt în Fontainebleau sau într-un sat, într-o colibă. Nimic din toate astea. Nu-mi plac mai mult casele *de țară* din acest ținut decît satele sale, nici satele mai mult decît orașele sale. Dacă înfierez bogăția luxoasă, urăsc sărăcia. Altminteri, mai bine stăteam locului în Paris ; aş fi găsit acolo și una și alta.

Dar iată ceea ce nu ți-am împărtășit în ultima mea scrisoare, conținînd cu vîrf și îndesat frămîntarea care mă hărțuiește cîteodată.

Într-o zi, pe cînd umblam prin pădurea de-aici, am văzut într-un loc în desime două cerboaice ținînd numai o fugă în fața unui lup. El era de-a-juns de aproape de ele ; m-am gîndit că urma numaidecît să le-ajungă și am înaintat într-aceeași parte ca să văd împotrivirea și să contribui la reușita acesteia, dacă s-ar putea. Ele au ieșit din pădure la loc deschis, pe unde se aflau stînci și bălării ; dar cînd am ajuns nu le-am mai văzut. Am cutreierat prin toate fundurile acestui soi de bărgan cu rătăcări și gloduros, de unde se tăiasă multe pietre de gresie pentru caldarîm : n-am găsit nimic. Luînd-o în altă direcție ca să intru în pădure, am văzut un cîine, care mai întîi m-a privit în tăcere, și care n-a lătrat decît doar cînd m-am depărtat de el. Într-adevăr, ajungeam aproape de intrarea locuinței la care el stătea de pază. Era un soi de subterană închisă în parte, în chip natural, de stînci și în parte de pietre de gre-

sie strînse acolo, de ramuri de ienupăr, de bălării și de mușchi. Un muncitor care timp de peste treizeci de ani tăiasse pietre din carierele vecine, neavînd nici avere, nici familie, se retrăsese acolo ca să părăsească, înainte de-a muri, o muncă de grele efortări, ca să scape de vorbe de dispreț și de spitale. Am văzut la el un pat și un dulap : creșteau pe lingă stîncă sa ceva legume pe-un pămînt de-ajuns de uscat ; și se hrănea el, o pișică și cîinele său cu apă, cu pîine și cu libertate. Am lucrat mult, îmi zise el, n-am încropit nici brumă de stare ; dar, la urma urmei, sînt liniștit, și apoi voi muri în curînd. Acest om din topor îmi recita povestea omenirii ; dar o știa oare ? Îi credea el pe ceilalți oameni mai fericiți ? Suferea oare el comparîndu-se cu alții ? N-am cercetat cu de-amănuntul astea. Eram tînăr de tot. Înfățișarea sa de om necioplit de la țară și cam sălbatic mă interesa foarte mult. I-am întins o monedă de trei franci ; a primit-o și mi-a spus că își va cumpăra vin : vorba asta scăzu stima mea pentru el. Vin ! mă gîndii ; alte lucruri sînt mai folositoare : poate că vinul, reaua purtare, l-or fi adus în halul ăsta, și nu înclinarea către singurătate. Iertare, omule simplu, nenorocitul singuratic ! Nu aflasem pe-atunci că se bea uita-rea durerilor. Acum sînt bărbat, cunosc amărăciunea care apasă sufletul și necazurile care doboară puterile : știu să respect pe acel a cărui primă trebuință este să înceteze o clipă să geamă ; sînt indignat cînd văd că oameni a căror viață este ușoară impută cu asprime unui sărman că bea vin și că n-are o pîine. Ce suflet li s-o fi hărăzit oare acestor oameni, care nu cunosc mai mare nenorocire decît să le fie foame !

Înțelegi acum puterea acelei amintiri care mi-a apărut pe negîndite în bibliotecă. Acest gînd fulgerător mă dădu pradă deplinei cunoștințe a vieții reale, a unei înțelepte simplități, a independenței omului într-o natură stăpînită de draci.

Nu că iau drept o asemenea viață aceea pe care o duc aici și că, printre greșelile mele, înconjurat de cîmpuri sărăcăcioase, mă cred omul naturii. Ar fi ca și cum, asemenea unui băștinaș din cartierul Saint-Paul, aș arăta vecinilor frumusețile cîmpe-nești ale unei oale cu rozetă atîrnate de jgheabul streășinii și ale unei culturi de pătrunjel așezate în glastre pe o parte din prichiciul ferestrei, sau aș da unei jumătăți de pogon de pămînt înconjurat de-un rîu nume de promontorii și de singurătăți maritime dintr-o altă emisferă, ca să evoc mărețe amintiri și moravuri îndepărtate între statuetele de ipsos și acoperișurile de colibă dintr-o parohie¹ din Champagne.

Numai că, fiind condamnat pentru totdeauna s-aștept viața, îmi dau silința să vegetez cu de-săvîrșire singur și izolat : mi-a plăcut mai mult să petrec patru luni astfel decît să le pierd în Paris cu alte mofturi mai mari și mai ticăloase. Țin să-ți spun, cînd ne vom vedea, în ce chip mi-am ales un conac și cum l-am îngrădit ; în ce chip mi-am cărat pînă aici puținele catrafuse pe care le-am adus, fără să împărtășesc cuiva secretul meu ; în ce chip mă hrănesc doar cu fructe și cu unele legume ; unde mă duc după apă ; cum sînt îmbrăcat pe vreme de ploaie ; și cîte sînt toate precauțiile pe care le iau pentru ca să stau bine ascuns și pentru ca nici un parizian, petrecînd la țară opt zile, să nu vină aici să mă ia în rîs.

¹ Teritoriu asupra căruia se întindea jurisdicția spirituală a unei parohii (n.t.).

Vei rîde și dumneata, dar la asta consimt : fiindcă rîsul dumitale nu va fi ca al lor ; și eu am rîs de toate acestea înainte de a rîde dumneata. Mi se pare totuși că viața asta are multă dulceață, cînd, ca să-i simt mai bine avantajul, ies din pădure, cînd mă adîncesc în terenurile cultivate, cînd privesc în depărtare un castel falnic în cîmpiile fără copaci ; cînd, după o leghe arată și neîncolțită, zăresc o sută de cocioabe înghesuite una în alta, uricioasă îngrămădire ale cărei uliți, grajduri și verdețuri, ziduri, pardoseli, acoperișuri umede și pînă la țoale și la mobile, nu par decît aceeași înjosire a vieții, în care toate femeile țipă, toți copiii plîng, toți bărbații asudă. Și dacă, printr-atîta umilire și printr-atîtea suferințe, caut, pentru acești nenorociți, o tihnă sufletească și niște speranțe pioase, văd drept bătrîn venerabil un preot lacom, înspăimîntător, înăcrit de păreri de rău, despărțit prea de timpuriu de lume ; un tînăr amărit, fără demnitate, fără înțelepciune, fără vorbirea ca mierea de dulce, care nu este venerat, care este văzut trăind ca ceilalți oameni, care dă la toți dracii pe cei becnici și nu alină tristețea celor cumsecade : iar drept orice semn de speranță și de bună învoire, acel semn de teamă și de abnegație, acel lemn al răstignirii sfințit, ciudată emblemă, tristă rămășiță a instituțiilor străvechi și mărețe, care au fost în chip josnic pervertite.

Unii oameni totuși văd cu ochi buni astea în deplină liniște, și nici nu-și închipuie măcar că ar putea fi văzute și într-altfel.

Tristă și zadarnică concepție despre o lume mai bună !

Creștere și extindere a dragostei care nu se poate exprima prin vorbe ! Părere de rău după

răstimpurile care se scurg degeaba ! Simțămint universal¹, susține și mistuie viața mea : ce-ar

¹ Avem îndeobște o idee prea mărginită despre omul simțitor. Îl înfățișăm drept un personaj ridicol ; am văzut înfățișându-se astfel o femeie, anume o femeie de acelea care plîng din pricina unei ușoare indispoziții a păsării lor, de acelea pe care le apucă toate năbădăile cînd văd un pic de sînge după ce se înțeapă cu un ac și care se cutremură din creștet pînă în tălpi cînd aud sunetul unor silabe, din cuvinte ca șarpe, păianjen, gro-par, vărsat-negru, mormînt, bătrînețe.

Îmi închipui o anumită cumpătare în emoțiile noastre, o îmbinare subită a simțămintelor contrarii, o deprindere a superiorității asupra dragostei însăși care ne comandă ; o seriozitate a sufletului și o adîncime a gândirii ; o în-tindere care să evoce imediat în noi percepția secretă pe care natura vru s-o opună senzației vizibile ; o înțelepciune a inimii în perpetua ei frămîntare ; un amestec, în sfîrșit, o armonie a tuturor stărilor de care nu are parte decît omul de-o sensibilitate întinsă : în puterea sa, a presimțit tot ceea ce a fost hărăzit omului ; în cumpătarea sa, el singur a cunoscut melancolia plăcerii și harurile durerii.

Omul care simte cu înfocare și chiar cu adîncime, dar fără cumpătare, cheltuiește în lucruri neînsemnate această putere aproape supranaturală. Nu spun că nu o va mai găsi în cazurile unor genii : unii oameni sînt mari în lucruri mărunte, neînsemnate și care totuși sînt la fel și în marile împrejurări. În pofida meritului lor real, această însușire a lor are două neajunsuri. Aceștia vor fi priviți drept nebuni de către proști și de către mulți oameni deștepți și vor fi cu prudență ocoliți de oamenii înșiși care îi vor prețui și care vor nutri despre dinșii o foarte bună părere. Ei înjosesc geniul, îl pîngăresc, coborîndu-l la lucruri cu totul vulgare și printre cei mai ticăloși dintre oameni. În acest fel pun la dispoziție mulțimii motive cu aparență de adevăr, ca să pretindă că bunul simț este mai de valoare decît geniul, fiindcă acesta n-are scrinteli ; și ca să pretindă, ceea ce este mai dureros, că oamenii sinceri, puternici, comunicativi, generoși, nu sînt mai presus de oamenii prudenți, îndemînatici, orînduiți, de-obicei cumpătați, și adeseori egoiști.

ajunge ea fără frumusețea ta sinistră ? Doar prin tine este înțeleasă, doar prin tine va pieri.

Cîteodată totuși, sub cerul de toamnă, în acele ultime zile frumoase, cînd brumele îngrămădesc prin suflete nesiguranță, așezat aproape de apa care duce în curgerea sa frunza îngălbenită, aud accentele simple și pline de înțeles ale unei melodii de la începutul lumii. Într-o zi, pe cînd urcam pe Grimsel¹ sau pe Titlis, singur numai cu munteanul-călăuză, aud de pe iarba mărunță, din preajma zăpezilor, sunetele romantice bine cunoscute ale vacilor din Underwalden și din Hasly ; și acolo, cu limbă de moarte, aș putea să spun unui om care m-ar asculta : Măcar dacă aș fi trăit !

SCRISOAREA A XIII-a

Fontainebleau, 31 iulie, II.

Cînd un simțămînt de neînvins ne răpește ducîndu-ne departe de lucrurile pe care le stăpînim, și ne umple de plăcere, apoi de păreri de rău, inspirîndu-ne să prevedem că unele bunuri prin nimic nu le putem dobîndi, această senzație adîncă și fugară nu e decît o mărturie lăuntrică a superiorității facultăților noastre asupra destinului propriu. De asta ține atît de scurt timp și se preface de îndată în regret : e delicioasă, apoi sfișietoare. Descurajarea urmează oricărui imbold necumpănit. Suferim de a nu fi ceea ce am putea

¹ Unul dintre principalele vîrfuri din Alpii Bernei, aproape de izvorul Ronului, Grimsel-ul este străbătut de un drum care duce din cantonul Berna în cantonul Valais și se află situat la 2.100 m deasupra mării (n.t.).

fi ; dar dacă ne-am afla în ordinea lucrurilor care lipsește dorințelor noastre, n-am mai avea nici acest exces de dorințe, nici acest prisos de însușiri ; nu ne-am mai bucura de plăcerea de a fi mai presus de menirile noastre, de-a fi mai mari decât ceea ce ne înconjură, mai productivi decât avem nevoie să fim. Cu prilejul acestor mari plăceri pe care gândurile noastre căutau să le pătrundă cu atîta ardoare, vom rămîne reci și adeseori vișători, nepăsători, plictisiți chiar ; fiindcă nu putem fi în chip real mai mult decât sîntem noi înșine : fiindcă ne dăm seama atunci de limita din firea ființelor căreia nu te poți împotrivi și că, folosind însușirile noastre la lucruri pozitive, nu le mai găsim la îndemînă ca să ne strămutăm pe alt tărîm, în regiunea bănuită a lucrurilor ideale supuse puterii omului real.

Dar pentru ce lucrurile acestea ar fi ele curat ideale ? Așa ceva n-aș putea să înțeleg. De ce tot ceea ce nu este pare mai pe potrivă firii omului decât ceea ce este ? Viața reală este și ea ca un vis ; ea n-are nici o unitate, nici o armonie, nici o continuitate, nici un țel. Are unele părți sigure și fixe : altele nu sînt decât întîmplare și nepotrivire stridentă, care trec asemenea umbrelor și în care nu afli niciodată ceea ce ai văzut. Astfel, prin somn, îți vine în gînd în același timp lucruri adevărate și legate unul de altul, dar și altele ciudate, contrazicîndu-se între ele și fără vreun temei real, care se leagă, nu știu cum, cu primele. Din același amestec sînt alcătuite și visele de peste noapte, și simțămintele de peste zi. Înțelepciunea antică a spus că clipa deșteptării va să vină în cele din urmă...

SCRISOAREA A XIV-a

Fontainebleau, 7 august, 11.

N.R..., pe care îl cunoști, spunea ultima dată : Când îmi beau ceașcă de cafea, pun țara la cale strașnic. Îmi îngădui și aceste soiuri de închipuiri ; și când o iau prin bălării, printre ienuperii încă jilavi, mă surprind uneori închipuindu-mi oamenii fericiți. Te asigur, îmi pare că ar putea să fie fericiți. Nu vreau să creez o nouă specie, nici alt glob pămîntesc ; nu vreau să reformez totul : ipoteze de acest fel nu duc la nimic, răspunzi dumneata, fiindcă ele nu sînt aplicabile la nici un lucru dintre cele cunoscute. Ei bine, să luăm toate cîte există în mod necesar ; să le luăm așa cum sînt, punînd în ordine numai cele ce sînt în mod întîmplător. Nu doresc niște specii create de închipuirea mea sau noi ; dar, iată materialele mele, după ele îmi fac planul potrivit gîndurilor mele.

Aș dori două lucruri : o climă fixă, niște oameni adevărați. Dacă știu cînd ploaia va da afară din albia lor apele, cînd soarele îmi va ofili plantele, cînd uraganul îmi va zgudui casa, e de datoria îndemînării mele să lupte împotriva forțelor naturale contrarii nevoilor mele ; dar, cînd nu știu sorocul fiecărui lucru, cînd nenorocirea m-asuprește fără ca primejdia rea să-mi fi fost dată în vileag din timp, cînd prudența poate să-mi fie o piază-rea și cînd interesele altora, încredințate precauțiilor mele, îmi interzic nepăsarea, ba chiar pînă și simțămîntul de siguranță, nu e oare o necesitate ca viața-mi să fie neliniștită și nenorocită ? Nu e numai decît necesar ca nelucrarea să urmeze unor munci silnice și ca, după spusa feri-

cită a lui Voltaire, să-mi mistui toate zilele vieții în zvîrcolirile neliniștii sau în amorțeala plictiselii ?

Dacă oamenii sînt aproape toți prefăcuți, dacă falsitatea unora îi silește cel puțin pe ceilalți la prudență, nu e o necesitate ca ei s-adauge răului de neînălțurat, pe care mulți se străduiesc să-l facă altora în propriul profit, o cantitate mult mai mare de dureri de prisos ? Nu e oare o necesitate ca să ne facem rău unul altuia, fără voia noastră, ca fiecare să fie cu băgare de seamă și să-și ia măsurile de precauție, ca adversarii să fie inventivi și ca prietenii să fie prudenți ? Nu e oare o necesitate ca un om de treabă să fie pierdut în ochii lumii datorită unei vorbe șoptite la ureche, datorită unei false judecăți ; ca o dușmănie, iscată dintr-o bănuială neîntemeiată, s-ajungă să fie mortală ; ca zeloșii faptei bune să fie descurajați ; ca false principii conducătoare să se înstăpînească de-a binelea ; ca viclenia să fie mai de folos decît înțelepciunea, valoarea, mărinimia ; ca odraslele să impute părintelui că nu s-a dedat la ceea ce se cheamă o șarlatanie și ca state să dispară fiindcă nu și-au îngăduit să comită o crimă ? În această perpetuă nesiguranță, întreb ce se întîmplă cu siguranța : fără siguranță, fără morală, întreb dacă fericirea nu e un vis de copil.

Clipa morții ar fi necunoscută : nu este nenorocire fără durată ; ci din alte zeci și zeci de motive, moartea nu se cuvine să fie așezată în rîndul nenorocirilor. E bine că nu știm cînd totul urmează să ia sfîrșit, căci s-ar începe arareori ceea ce nu s-ar putea isprăvi. Consimt deci că în privința omului, cam așa cum este el, neștiința duratei zilelor sale aduce mai mult folos decît pricinuieste neajunsuri ; dar nesiguranța lucrurilor din viață

nu e totuna cu aceea a sorocului lor. O întâmplare pe care n-ai putut-o prevedea îți încurcă planul și îți pregătește lungi necazuri : cît despre moarte, ea îți distruge planul, nu ți-l încurcă ; nu te va durea nici capul de ceea ce nu vei ști. Planul celor care rămîn în viață poate să fie stinjenit ; dar înseamnă să ai destulă siguranță ca s-o ai pe aceea a propriilor daraveri ; și nu pot să-mi imaginez lucruri bune de tot în privința omului. Lumea pe care o pun la cale mi-ar părea suspectă dacă n-ar conține mai mult rău și n-aș presupune decît cu un fel de mare spaimă o armonie desăvîrșită : mi se pare că firea n-admite așa ceva.

O climă fixă și mai cu seamă niște oameni adevărați, neapărat adevărați, astea îmi ajung. Sînt fericit dacă știu ceea ce este. Las cerului furtunile și fulgerele sale : pămîntului, noroaiile, secetele ; țărinii, sterpiciunea ; trupurilor noastre, slăbiciunile, trebuințele, decăderea lor ; oamenilor, diferențierile și nepotrivirile, nestatornicia, greșelile, chiar viciile lor și neapărat necesarul lor egoism ; timpului, încetineala sa și trecerea-i asupra căreia nu se poate reveni : cetatea mea este mulțumită dacă lucrurile sînt statornicite dinainte, dacă și gîndurile sînt cunoscute. Nu-i mai trebuie decît o bună legislație : și, dacă toate gîndurile sînt cunoscute, este cu neputință ca ea să n-o aibă.

SCRISOAREA A XV-a

Fontainebleau, 9 august, II.

Printre citeva volume de un format lesne de mînuit, pe care le-am adus aici nu prea știu pentru ce anume, am dat peste romanul de mult

duh născocitor despre Phrosine și Mélidor. L-am răsfoit, am citit și recitit dintr-însul sfîrșitul. Unele zile sînt închinat durerilor : ne place să le căutăm în sufletul nostru, să le umblăm prin adîncuri și să stăm uimiți în fața dimensiunii lor de nemăsurat ; încercăm, barem atît între ne-cazurile omenеști, acest infinit pe care vrem să-l conferim umbrei noastre pînă n-o șterge-o de pe suprafața pămîntului o suflare a timpului.

Acest moment de plîns, situație sinistră, moarte nocturnă printre voluptăți misterioase ! În acele neguri afurisite, atîta dragoste, atîta pieire și atîtea groaznice răzbunări ! Și acea sfișiere a unui suflet înșelat cînd Phrosine, căutînd de-a înotul stîncă și făclia, răpită de licărirea perfidă, se stinse, istovită de puteri, în largă mare !... Nu cunosc deznodămînt mai frumos, moarte mai jalnică.

Lumina din ceruri scăpăta, nici o zare de lună : nici o mișcare ; cerul se potolise, copacii stăteau ca împietriți. Cîteva gînganii prin iarbă, cîntecul unei singure păsări se aude venind de departe prin căldura nopții. M-am așezat jos, am stat locului îndelungă vreme : mi se pare că nu-mi treceau prin cap decît gînduri nedeslușite. Cu-treieram pămîntul, și prin secole mă înfiora crea-ția omului. Îmi vin în fire, mă aflu în acest haos ; îmi dau seama că mi-am pierdut viața ; presimt timpurile viitoare ale lumii. Stînci înalte din Rigi¹ ! Dacă aș fi avut la îndemîină genu-nile voastre !

¹ Righi sau Rigi — munte în Elveția aproape de Lucerna ; între lacurile Celor Patru Cantoane și lacul Zoug (1800 m). Lacul se află la poalele stîncilor sale perpendiculare (n.t.).

Noaptea se și întunecase. Am pornit spre casă încet-încet ; mergeam la întâmplare, eram plictisit de tot. Aveam nevoie să plîng, dar n-am putut decît să gem. Zilele cele mai bune du-su-s-au : am acum chinurile tinereții și nu-i mai am mîngîierile. Sufletul meu, încă obosit de înflăcărarea unei vîrste de prisos, este pîngărit și secătuit de parcă ar fi ajuns la istovirea din anii cînd se pierde orice însuflețire. Sînt stîns, fără să fiu potolit. Unii fac haz de necaz ; dar în ceea ce mă privește pe mine, totul s-a veștejit ; n-am nici bucurie, nici speranță, nici odihnă : nu-mi rămîne nimic, n-am nici lacrimi.

SCRISOAREA A XVI-a

Fontainebleau, 12 august, II.

Cîte simțăminte înalte ! Cîte amintiri ! Ce maiestate liniștită într-o noapte blindă, potolită, luminoasă. Ce măreție ! Totuși sufletul este copleșit de nesiguranță. Își dă seama că simțămîntul pe care i l-au trezit lucrurile îl lasă pradă greșelilor ; își dă seama că sînt adevăruri, dar că sînt la o mare depărtare. Nu s-ar putea înțelege natura, la vederea acestor astre imense într-un cer mereu același.

E aci o dăinuire neîntreruptă care uimește : e pentru mintea omenească o înspăimîntătoare eternitate. Totul trece ; omul cu vremea se petrece ; iar cele lumi nu se petrec ? Gîndirea este într-un abis între nestatornicia de pe pămînt și neschimbarea cerurilor¹.

¹ Cerurile nu sînt nestrămutate : tot școlarul va zice așa.

SCRISOAREA A XVII-a

Fontainebleau, 14 august, II.

Intru în pădure cînd încă soarele nu luminează ; după cum răsare, văd că o să fie o zi frumoasă ; merg prin ferigile încă jilave, prin mărăcini, printre cerboaice, printre mestecenii de pe muntele Chauvet : un simțămînt al acelei fericiri care se poate întîmpla mă frămîntă cu putere, mă îmbie la drum și îmi apasă cugetul. Mă urc, mă cobor, umblu ca un om care vrea să se bucure : apoi un suspin, o ușoară mîhnire și o întreagă zi proastă.

SCRISOAREA A XVIII-a

Fontainebleau, 17 august, II.

Chiar aici, nu mi-e dragă decît noaptea. Zorii îmi plac un scurt răstimp : cred că o să le simt frumusețea, dar ziua de după ivirea lor o să fie atît de lungă ! Am într-adevăr un ținut slobod de cutreierat ; dar nu e îndeajuns de sălbatic, îndeajuns de impunător. Înfățișarea e de zonă joasă ; stîncile scunde și plictisitor de uniforme ; vegetația de pe-aici n-are îndeobște acea forță, acea abundență care îmi sînt necesare ; nu se aude vijîind nici un șuvoi din adîncimi de care nu-i chip să te apropii : e o întindere de șesuri. Nimic nu-mi copleșește sufletul pe-aici, nimic nu mă mulțumește. Cred chiar că plictiseala sporește : tocmai fiindcă nu sufăr îndeajuns. Sînt oare mai fericit ? Nicidecum : a suferi sau a fi nenorocit, nu e totuna ; a te bucura sau a fi fericit, nici asta nu e totuna.

Situația mea e plăcută și duc o viață tristă. Mi-e aici cum nu se poate mai bine ; liber, liniștit, sănătos tun, fără treburi, nepăsător față de viitorul de la care n-aștept nimic și uitînd ușor de trecutul de care nu m-am bucurat. Dar îmi zace în suflet o neliniște care nu se va despărți de mine ; o nevoie de care nu-mi dau seama, care mă comandă, mă subjugă, mă tîrăște mai presus de ființele pieritoare... Te înșeli, și eu m-am înșelat : nu este nevoia de-a iubi. E o distanță mare de tot de la sufletul meu gol pînă la dragostea căreia atît i-a dus dorul ; dar se întinde nesfîrșitul între ceea ce sînt și ceea ce mi-e necesar să fiu. Dragostea este imensă, ea nu e nesfîrșită. Nu doresc să am plăceri trupești ; doresc să sper, aș dori să știu ! Îmi trebuie iluzii fără de margini, care se îndepărtează ca să mă înșele într-una. Ce mă interesează ceea ce poate să se isprăvească ?

Ceasul care va veni peste șaizeci de ani este aici lîngă mine. Nu-mi place de fel ceea ce se pregătește, s-apropie, stă să se întîmple și nu mai este. Doresc o mulțumire, un vis, o speranță, într-un cuvînt, care să se afle totdeauna înaintea ochilor mei, mai presus de mine, mai cuprinzătoare decît așteptarea mea însăși, mai ceva decît ceea ce trece. Aș dori să fiu tot numai înțelegere și ca rînduiala eternă a lumii să... Și acum treizeci de ani rînduiala era, iar despre mine nici pomeneală !

Întîmplare neprevăzută, trecătoare și de prisos, eu nu existam, nu voi exista : mi se pare cu mirare că ideea mea este mai complexă decît ființa mea ; și dacă țin seama că viața mi-e ridicolă în proprii ochi, mă rătăcesc prin întunecimi de nepătruns. Mai fericit, fără îndoială,

cine taie lemne în pădure, cine preface în cărbune și cine bea agheasmă cînd bubuie tunetul !
Trăiește ca dobitocul ? Nu : ci cîntă în tot timpul cînd lucrează. Nu voi cunoaște nici o iotă din tihna lui, și mă voi petrece de pe lume ca și el. Timpul va fi scufundat viața sa ; frămîntarea, neliniștea, nălucirile unei măreții copilărești o abat din drum și o iau cu zorul pe a mea.

SCRISOAREA A XIX-a

Fontainebleau, 18 august, II.

În unele răstimpuri totuși îmi dau seama că am din plin speranță și libertate ; timpul și lucrurile se pleacă înaintea mea cu o solemnă armonie și mă simt fericit, de parcă aș putea fi : m-am pomenit întorcîndu-mă la anii mei cei de odinioară ; am revăzut în trandafiriu aspectele frumoase ale plăcerii și cerescul ei grai cuceritor. Fericit ! Eu ? Totuși sînt ; și fericit în toată puterea cuvîntului, asemenea celui care se trezește la semnalele de alarmă dintr-un vis, ca să se întoarcă la o viață de tihnă și de libertate ; asemenea celui care iese din ticăloșia temniței și vede din nou, după zece ani, limpezimea cerului ; fericit ca bărbatul care iubește... pe aceea pe care a scăpat-o de la moarte ! Dar clipa trece... un nor din fața soarelui oprește din drumul ei lumina lui roditoare ; păsările amuțesc ; umbra întinzîndu-se atrage la sine și gonește din fața ei și visul meu, și bucuria mea.

Atunci prind să pășesc ; merg, dau zor ca să mă întorc acasă întristat : și pe dată o iau îndărăt intrînd în pădure, fiindcă soarele se poate

să se mai ivească. În toate acestea se află ceva care liniștește și care alină tristețea. Ce-o fi oare? Nu-mi prea dau seama: dar, cînd durerea m-adoarme, timpul nu se oprește din cursu-i, și vreau cu tot dinadinsul să văd dînd în pîrg fructul pe care un vînt de toamnă îl va azvîrli cît colo.

SCRISOAREA A XX-a

Fontainebleau, 27 august, II.

Cît de puțin îi trebuie omului care vrea doar să trăiască: și cît îi trebuie celui care vrea să trăiască mulțumit și să se folosească de zilele sale! Va fi cu mult mai fericit cine va avea tăria să renunțe la fericire și să-și dea seama că e prea greu de atins: dar este neapărat necesar să rămînă mereu singur? Tihna ea însăși este o jalnică mulțumire, dacă n-ai nici o speranță ca s-o împărtășești și altora.

Știu că multora li se pare că are o durată de-ajuns de lungă o mulțumire de-o clipă, și că alții izbutesc să se mărginească la un fel de a fi fără rînduială și fără plăcere. Am văzut de-ăștia răzîndu-și barba dinaintea unei oglinzi sparte. Scutecele pruncilor erau întinse la fe-reastră; una dintre rochițele lor atîrna de coșul sobei: mama lor îi spăla lîngă masa fără de în-velitoare, unde se servise, în farfurii ciobite dar legate cu sîrmă, o fiertură cu cepușoare încălzită din nou și rămășițele din curcanul de duminică. Ar fi fost și ceva supă, dacă pisica n-ar fi răs-

turnat oala cu zeama de carne¹. Se cheamă asta o viață simplă : cît despre mine ; o numesc o viață păcătoasă, dacă e vremelnică ; o numesc o viață de sărăcie, dacă este de neînălțurat și de durată ; dar dacă este de bunăvoie, dacă așa ceva nu dezgustă, dacă se socotește că se poate trăi astfel, o numesc viață caraghioasă.

Ce tare frumos lucru, prin cărți, disprețul de bogății ; dar cu o gospodărie, și să n-ai lețcaie frîntă, trebuie ori să nu simți nimic ori să fii de-o dîrzenie sufletească de nezdruincinat ; pun la îndoială însă că o fire aleasă se supune la o asemenea viață. Rabzi tot ceea ce este întîmplător ; dar ca s-adopti această sărăcie înseamnă să-ți supui ei voința pentru totdeauna. Acestor stoici le lipsește oare dragostea de lucrurile potrivite, care învață pe om că a trăi astfel nu înseamnă de fel a trăi potrivit firii sale ? Simplitatea lor fără rînduială, fără gingășie, fără rușine seamănă mai mult, după a mea părere, cu scîrboasa abnegație a unui călugăr cerșetor, cu grosolana canoneală a unui fachir, decît cu dîrzenia, decît cu nepăsarea filozofică.

Este o curățenie, o îngrijire, o potriveală, o unitate și în simplitatea însăși. Oamenii despre care pomenesc n-au o oglindă de zece parale și se duc la reprezentării teatrale ; au olărie lustruită ori smălțuită, știrbită pe de margini și haine de postav ales ; au manșete bine plisate la cămăși de-o pinză proastă : dacă ies la plimbare, numai pe Champs-Élysées, acești singuratici se duc acolo ca să vadă lumea care trece, zic ei ; și ca să vadă lumea care trece, se vor alege cu

¹ Fără îndoială că autorul acestor scrisori ar fi cerut iertare pentru aceste amănunte și pentru alte cîteva, dacă ar fi prevăzut publicarea lor.

disprețul ei, și se vor așeza pe niște rămășițe de iarbă în vârtejul de praf pe care îl stîrnește mulțimea. Cu sîngele lor rece de filozofi, disprețuiesc știutele conveniențe samavolnic stabilite, zic ei, și își mănîncă briosele stînd pe pămînt, între copii și cîini, pe lîngă picioarele celor care se mișcă încolo și înapoi. Ei studiază acolo omul, pălăvrăgind cu femeile îngrijitoare la copii și cu doicile ; acolo chibzuiesc să scrie o broșură unde regilor li se va atrage atenția asupra primejdiilor ambiției ; unde luxul lumii bune va fi reformat ; de unde toți oamenii vor învăța că trebuie să-și înfrîneze dorințele, să trăiască potrivit naturii, și să mănînce prăjituri de la Nanterre¹, și să bea *recea-limonadă*.

Nu vreau să-ți spun mai mult. Dacă te-aș îndepărta prea tare de la subiect prin înclinarea de a glumi pe seama unor lucruri, ai putea rîde și de felul ciudat cum trăiesc în pădurea mea : fiindcă este desigur oarecare copilărie să-ți organizezi un pustiu în preajma unei capitale. Nu se poate să nu te învoiești totuși că mai este oarecare deosebire între pădurile mele de lîngă Paris și un butoi din Atena² : și voi fi de părerea dumitale și eu că grecii, cu moravurile rafinate ca și noi, puteau să-și îngăduie mai multe lucruri ciudate decît noi, fiindcă erau mai apropiați de timpurile străvechi. Butoiul fu ales ca să adăpostească în văzul lumii, și în anii maturității, viața unui înțelept. E ceva într-adevăr

¹ Nanterre, oraș din împrejurimile Parisului (83.538 de locuitori) ; vestit printr-un soi de prăjituri simple, prin trandafirii săi (n.t.).

² Aluzie desigur la Diogene-Cinicul, care și-ar fi stabilit locuința într-un butoi, în disprețul față de convențiile sociale și față de bogății (n.t.).

nemaipomenit, dar nemaipomenitul nu îi supăra din cale-afară pe greci. Obişnuinţa, rînduieile statornicite de societate nu alcătuiau nicidecum codul lor suprem. Totul la ei putea să aibă caracterul propriu particular : şi era lucru rar la ei să dai peste ceva obişnuit şi obştesc. Ca un popor care încearcă ori continuă să încerce viaţa socială, ei căutau parcă să experimenteze instituţiile şi deprinderile folosite, şi nu ştiau încă anume care erau obiceiurile numai şi numai bune. Dar noi care n-avem nici o umbră de îndoială în această privinţă, noi care am adoptat de-a valma tot ceea ce este mai bun cu putinţă, procedăm bine consfinţind cele mai neînsemnate apucături şi pedepsind cu dispreţul pe omul îndeajuns de mărginit la minte ca să calce alături cu drumul atît de bine cunoscut. De altminteri, eu, care n-am nici o poftă să-i imit pe cinici, sînt acuzat de-a binelea, fiindcă nu pretind să mă laud cu vreo toană de tînăr, nici, printre oameni, să opun de-a dreptul felul meu de-a mă purta celui al lor, în lucruri pe care datoria nu mi le prescrie. Îmi îngădui o ciudăţenie în ea însăşi neînsemnată şi pe care o socotesc drept bună în unele privinţe. Ea ar impresiona puternic felul lor de a gîndi : mi se pare că e singurul neajuns pe care ea ar putea să-l aibă şi le-o ascund ca să-l ocolesc.

SCRISOAREA A XXI-a

Fontainebleau, 1 septembrie, II.

E o vreme tare frumoasă şi sînt într-o tihnă adîncă. Altădată m-aş fi bucurat mai mult de

această libertate deplină, de această nepăsare față de tot ceea ce se poate întâmpla.

Încep să-mi dau seama că anii trec. Impresiile plăcute, emoțiile subtile care mă frământau odinioară și mă răpeau pînă atît de departe de o lume de tristețe, nu le mai încerc din nou decît alterate și slăbite. Dorința nespusă pe care o deștepta în sufletul meu fiecare simțămînt de oarecare frumusețe din lucrurile naturale, acea speranță amestecată cu nesiguranță și cu farmec, înflăcărarea celestă care ametește și mistuie un suflet tînr, acea voluptate în revărsare a cărei năluca imensă o luminează în fața sa, toate acestea s-au și risipit. Prind să deslușească ceea ce este de folos, ceea ce este tihnit și nu prea ceea ce este frumos.

Dumneata care cunoști nevoile mele fără de margini, spune la ce îmi va folosi viața, după ce voi fi pierdut aceste răstimpuri de iluzii care străluceau prin întunecimile sale ca licăririle vijelioase într-o noapte sinistră ? Ele o întunecau și mai tare, voi mărturisi, dar vedeau că ea se putea schimba și că lumina mai dăinuia. Acum ce mă voi face, dacă trebuie să mă limitez la ceea ce este, și să fiu stăpînit de felul meu de a trăi, de preocupările personale, de grija de-a mă scula, de a-mi vedea de treburi, de a mă culca ?

Eram foarte diferit în acele răstimpuri cînd era cu putință să iubesc. Fusesem fantastic în copilărie și de pe-atunci chiar îmi închipuii o retragere pe potruva plăcerilor mele. Împreunam în chip greșit într-un colț din Dauphiné imaginea formelor alpestre cu acelea ale unei clime propice măslinilor, lămîilor ; dar în cele din urmă vorba *Chartreuse* mi-a răsunit în urechi izbitor, și acolo, aproape de Grenoble, visam să-

lașul meu. Credeam pe-atunci că niște locuri minunate contribuiau mult în ce privește o viață minunată ; și că așadar acolo, alături de o femeie iubită, aș dobîndi acea fericire inalterabilă a cărei nevoie umplea sufletul meu înșelat.

Dar iată un lucru foarte ciudat, din care nu pot trage nici o concluzie și despre care nu voi spune nimic, decît că așa stau faptele. Nu văzusem vreodată ceva, nu citisem vreun rînd, după cîte știu, din care să fi luat vreo cunoștință despre localul mănăstirii La Grande Chartreuse. Știam doar că această singurătate se afla în munții din Dauphiné. Închipuirea mea plăsmui, după această cunoștință nedeslușită și după propriile înclinații, priveleştea pitorească unde se cuvenea să fie mănăstirea și, pe lîngă ea, sălașul meu. Ea se apropie în chip ciudat de adevăr ; căci, văzînd la multă vreme după aceea o gravură care înfățișa aceleași locuri, îmi zisei, înainte de a fi citit explicația : Iată La Grande Chartreuse ; într-adevăr gravura îmi amintea de ceea ce îmi închipuisem. Și cînd se dovedi că era ea într-adevăr, asta mă cutremură de uimire și de regret : și mi se păru că pierdusem un lucru care îmi fusese ca și hărăzit. De pe vremea aceluia proiect, din prima mea tinerețe, aud totdeauna cu o emoție amestecată cu amărăciune vorba *Chartreuse*.

Cu cît mă trag îndărăt spre tinerețea mea, cu atît simt impresii mai profunde. Dacă trec de anii cînd ideile au și căpătat amploare ; dacă prind să caut în copilăria mea acele prime aspirații ale unui suflet trist care n-a avut niciodată o adevărată copilărie, și care se deda cu totul emoțiilor puternice și lucrurilor neobișnuite înainte de-a se fi hotărît măcar dacă i-ar plăcea sau nu

i-ar plăcea jocurile ; dacă, zic, caut cea ce simteam la șapte ani, la șase ani, la cinci ani, dau peste impresii de asemenea de neșters, mai pline de încredere, mai duioase și pricinuite de acele iluzii întregi a căror fericire n-o deține nici o altă vîrstă.

Nu mă înșel asupra epocii : știu, cu siguranță, de cîți ani eram cînd m-am gîndit la asemenea lucruri, cînd am citit cutare carte. Am citit istoria Japoniei de Koempfer, la locul meu obișnuit, în preajma unei anumite ferestre, în acea casă din apropiere de Bon, din care tata a plecat cu puțin înainte de a muri. În vara viitoare am citit *Robinson Crusoe*. Atunci am pierdut acea precizie prin care atrăsăsem atenția lumii asupra mea : nu mi-a mai fost cu putință să fac, fără condei, calcule mai puțin complicate decît acela pe care îl făcusem la patru ani și jumătate, fără să scriu ceva și fără să știu vreo regulă de aritmetică, exceptînd adunarea ; calcul care surprinsese atît de mult toate persoanele adunate la madame Belp... în acea seară a cărei poveste dumneata o știi.

Capacitatea de a percepe raporturile de nedeterminat covîrși pe aceea de a combina raporturi matematice. Rezultatele morale ajunse să fie apreciabile : simțămîntul frumosului începea să se înfiripeze...

2 septembrie.

Am observat că pe nesimțite eram pe calc să judec : m-am oprit. Cînd nu e vorba decît despre simțire, se poate să nu te sfătuiești decît cu tine însuși ; dar în chestiunile care trebuie să fie discutate, ai de-obicei mult de cîștigat cînd

poți să afli ceea ce au gândit în această privință alți oameni. Am tocmai aici un volum care conține *Gîndurile filozofice* ale lui Diderot, al său *Tratat despre frumos* etc. L-am luat și am ieșit din casă.

Dacă împărtășesc opinia lui Diderot, se va crede poate fiindcă el o expune cel din urmă și, recunosc, asta de-obicei înseamnă mult : ci eu modific gîndirea sa în felul meu, deoarece o expun totuși după el.

Lăsînd la o parte pe Wolf, pe Crouzas și al șaselea simț al lui Hutcheson, gîndesc aproape că toți ceilalți ; și tocmai de asta nu socotesc de fel că definiția frumosului ar putea fi exprimată atît de simplu și atît de pe scurt cum a exprimat-o Diderot. Cred, ca și el, că sentimentul frumuseții nu poate exista în afară de perceperea unor raporturi ; dar a căror raporturi anume ? Dacă se întîmplă să ne gîndim la frumos cînd observăm raporturi oarecare, nu avem atunci perceperea, ne mărginim doar s-o imaginăm. Fiindcă vedem niște raporturi, presupunem un centru, ne gîndim la analogii, ne așteptăm la o extindere nouă a sufletului și a gîndurilor ; dar ceea ce e frumos nu ne îmboldește numai să ne gîndim la toate astea. Ca prin vagă amintire sau ca din întîmplare, el le conține și le arată. E un avantaj fără îndoială ca o definiție să poată fi exprimată printr-un singur cuvînt : dar să nu cumva ca ea s-ajungă, prin această concizie, prea generală și prin urmare falsă.

Aș spune deci : *frumosul este ceea ce excită în sufletul nostru ideea unor raporturi orînduite spre același fel, conform unor potriviri corespunzătoare firii noastre.* Această definiție conține

noțiunile de ordine, de proporții, de unitate și chiar de utilitate.

Aceste raporturi sînt îndreptate spre un centru sau spre un scop ; de aici reiese ordinea și unitatea. Ele urmăresc potriviri care nu sînt altceva decît proporția, buna ordine, simetria, simplitatea, după cum una sau alta dintre aceste potriviri este mai mult sau mai puțin constitutivă structurii întregului pe care aceste raporturi îl alcătuiesc. Acest întreg constituie unitatea fără de care nu există rezultat, nici creație care să poată fi frumoasă, fiindcă atunci nu este nici creație. Orice produs trebuie să fie unul : n-ai creat nimic dacă n-ai inclus unitate în ceea ce ai creat. Un lucru nu e frumos dacă nu e un tot unitar ; el nu e un lucru, ci o împreunare de lucruri care vor putea produce unitatea și frumusețea cînd, împreunate cu ceea ce le lipsește încă, vor alcătui un tot unitar. Pînă atunci, sînt niște materiale : strîngerea lor într-un mănunchi nu produce frumusețe, deși se poate ca ele să fie frumoase luate una cîte una, întocmai acelor corpuri compuse individuale, întregi și complete poate, dar a căror împreunare laolaltă încă informă nu este o creație : astfel o compilație cuprinzînd cele mai frumoase cugetări morale în neorînduială și fără legătură nu alcătuiește nicidecum un tratat de morală.

De îndată ce acest tot mai mult sau mai puțin compus, dar totuși unic și complet, are asemănări simțitoare cu firea omului, îi este de folos direct ori indirect. Poate sluji nevoilor sale ori cel puțin să-i dezvolte cunoștințele ; poate să-i fie un instrument nou ori să-i dea prilejul unei dibăcii noi ; poate să se adauge ființei sale și

să placă minții lui adînc neliniștite, dorinței lui arzătoare și nesățioase.

Lucrul e mai frumos, are într-adevăr unitate; cînd raporturile percepute sînt exacte, cînd ele converg spre un centru (scop) comun : și dacă n-are în mod precis decît ceea ce trebuie ca să coopereze la acel rezultat, frumusețea este mai măreață, are simplitate. Orice însușire este alterată de amestecul unei însușiri străine : cînd n-are nici un amestec, lucrul este mai exact, mai simetric, mai simplu, mai unitar, mai frumos ; este desăvîrșit.

Noțiunea de utilitate intră îndeosebi în două feluri într-acelea ale frumuseții. Mai întîi utilitatea fiecărei părți în ceea ce privește scopul lor comun ; apoi utilitatea totului pentru noi care avem asemănări cu acel tot.

Se poate citi în *Filozofia naturii* : *Mi se pare că filozofia poate să definească frumusețea drept acordul expresiv al unui tot cu părțile sale.*

Am descoperit, într-o însemnare, că dumneata ai definit-o astfel odinioară : *Potrivirea diferitelor părți dintr-un lucru cu destinația lor comună, conform mijloacelor celor mai fecunde totodată și celor mai simple.* Ceea ce se apropie de concepția lui Crouzas, afară de cîteva dresuri. Căci el numără cinci însușiri ale frumosului ; și definește astfel proporția care este una dintre ele, *unitatea imbinată cu varietate, cu bună orînduire și cu ordine în fiecare parte.*

Dacă lucrul bine orînduit, asemănător nouă și în care aflăm frumusețe, ne pare superior, față de ceea ce conținem în noi sau egal cu aceasta, îl numim frumos. Dacă ne pare inferior, îl numim drăguț. Dacă asemănările sale cu noi sînt cu privire la amănunte de mică importanță, dar

care slujesc de-a dreptul obșinuințelor și dorințelor noastre prezente, îl numim plăcut. Când el se leagă cu potrivirile din sufletul nostru, stimulînd, desfășurînd larg gîndirea noastră, generalizînd, întreținîndu-ne pînă la paroxism afecțiunile, arătîndu-ne în lucrurile exterioare asemănări mari sau noi, care ne conferă o extindere nesperată și simțămîntul unei ordini nemărginite universale, al unui scop comun multor ființe, îl numim sublim.

Perceperea raporturilor ordonate produce ideea de frumusețe : și extensiunea sufletului, prilejuită de asemănările cu firea noastră, este simțămîntul frumosului.

Cînd raporturile menționate au ceva nedeșluit și imens, cînd simțim mult mai bine decît vedem potrivirile lor cu sufletul nostru și cu o parte din natură, se produce un simțămînt delicios, înțesat de speranță și de iluzii, o bucurie de nedefinit care făgăduiește plăceri fără de margini. Iată soiul de frumusețe care vrăjește, care răpește. Drăguțul desfată gîndirea, frumosul susține sufletul, sublimul îl uimește ori îl înflăcărează peste măsură ; dar seduc și aprind din cale-afară inimile, frumusețile mai nedeșluite, cu și mai întins registru, puțin răspîndite, complet de neexplicat, enigmatice și de neexprimat prin vorbe.

Astfel în sufletele create ca să iubească, dragostea înfrumusețează toate lucrurile, și preface într-o încîntare simțămîntul naturii întregi. Fiindcă stabilește în noi raportul cel mai de temei pe care îl putem cunoaște în afară de noi, ajungem apți să dobîndim sentimentul tuturor raporturilor, al tuturor armoniilor ; descoperă afecțiunilor noastre o lume nouă. Răpiți de

această pornire amețitoare, ademeniți de această putere care făgăduiește totul, și din amăgeala căreia nimic încă n-a putut să ne dezmeticească, noi căutăm, simțim, iubim, dorim tot ceea ce natura conține spre folosul omului.

Dar necazurile vieții iată că ne înnăbușă avîntul și ne silesc să ne retragem în sinea noastră. În mersul nostru îndărăt, ne dăm silința să lăsăm în voia sorții lucrurile de pe-afară și să ne restrîngem în oarecare limite la nevoile noastre reale ; vatră de tristețe, unde amărăciunea și tăcerea atîtor lucruri n-așteaptă moartea, ca să scobească în inimile noastre acel gol de mormînt unde se mistuie și se stinge tot ceea ce ele ar putea să aibă drept candoare, farmece, dorințe și bunătate naturală.

SCRISOAREA A XXII-a

Fontainebleau, 12 octombrie, II.

Ar trebui într-adevăr să revăd o dată toate locurile pitorești pe care îmi plăcea să le vizitez adeseori. Cutreier prin cele mai îndepărtate pînă cînd nu s-or răci nopțile, pînă cînd n-or cădea frunzele copacilor și pînă cînd păsările n-or purcede la calea întoarsă.

Ieri am pornit la drum înainte de-a se crăpa de ziuă ; luna strălucea încă și, în ciuda zorilor, se mai deslușeau umbrele. Valea din Changy era încă împresurată de întunerciul nopții ; eu și ajunseseam pe culmea cea mai înaltă din Avon. Am coborît la Basses-Loges și am ajuns la Valvin, cînd soarele, ridicîndu-se de după Samoreau, înfrumuseța stîncile din Samois.

Valvin nu e un sat și nu are țarine cultivate. Hanul este singuratic, la poalele unei mături, pe o mică plajă la care s-ajunge lesne, între râu și păduri. Ar trebui să înduri plictiseala diligenței, hodorogă foarte neplăcută, și să sosești la Valvin ori la Thomery pe apă, o dată cu seara, când coasta dealului este întunecată și când cerbii boncăluiesc prin pădure. Ori chiar la răsăritul soarelui, când totul încă e în repaus, când strigătul luntrașului pune pe fugă cerboaițele, răsunând pe sub înalții ploi și pe colinele înecate în bălării care toate scot aburi sub primele lumini ale zilei.

E mare lucru dacă, într-o regiune cu teren întins, izbutеști să dai peste aceste slabe efecte, care cel puțin sînt interesante în anumite cearsuri. Dar cea mai mică schimbare le nimicește : stîrpește vînatul sălbatic din pădurile apropiate ori taie-le pe acelea care acopăr coastele dealurilor, și Valvin-ul nu va mai avea nici un haz. Chiar așa cum e acum, n-aș ține să mă opresc acolo : pe lumină, e un loc foarte obișnuit ; pe lîngă toate, hanul este de nelocuit.

Plecînd din Valvin, am urcat spre nord ; am trecut prin dreptul unor mormane de piatră de gresie a căror așezare, într-un teren neted și fără copaci, înconjurat de păduri și înclinat spre asfințitul soarelui de vară, trezește un simțămînt de părăsire amestecat cu oarecare tristețe. În timp ce mă depărtam, comparam această localitate cu alta, care produsese asupra mea o impresie opusă, de lîngă Bouvron. Părîndu-mi-se amîndouă localitățile foarte asemănătoare, deosebindu-se doar în privința așezării la soare, întrevăzui în sfîrșit explicația acelor efecte contrarii pe care le produsese asupra mea, în drum

spre Alpi, niște locuri la prima vedere aidoma. Astfel m-a întristat Bulle și Planfayon, cu toate că pășunile lor, hotar în hotar cu La Gruyère, au trăsăturile lor caracteristice, și că recunoști lesne, în felul de viață al locurilor, obiceiurile și specificul regiunilor de munte. Astfel mi-a părut rău odinioară că nu m-am putut opri într-o îndepărtată și stearpă trecătoare din La Dent du Midi. Am dat peste plectiseală și în Iverdun ; iar, pe același lac la Neuchâtel, peste o liniște deosebită : în acest chip se va explica traiul plăcut din Vevay, tristețea din Unterwalden ; și, din motive asemănătoare poate, felurile trăsături caracteristice ale tuturor popoarelor. Acestea se modifică datorită deosebirilor de așezare geografică, de climă, de atmosferă mai mult sau mai puțin încărcată de vapori, tot atît și mai mult încă datorită deosebirilor de legi și obiceiuri ¹. În adevăr, aceste ultime deosebiri izbitoare au avut ele însele, din punct de vedere teoretic, cauze fizice asemănătoare.

Apoi m-am îndreptat spre apus și am umblat să găsesc fîntîna de pe muntele Chauvet. S-a ridicat, din piatra de gresie care acoperă peste tot acest loc, un adăpost care îi apără izvorul de soare și de surpările de nisip, precum și o bancă circulară, pe care se mănîncă, scoțindu-se apă de-alături. Întîlnești pe-acolo uneori vînători, vizitatori, lucrători ; dar cîteodată și o tristă cohortă de valeți din Paris și de negustori din car-

¹ Ar trebui totuși fără îndoială să nu punem la socoteală moravurile naționale ale popoarelor care au avut făuritori de legi, ca spartanii, evreii, peruvienii, parsii. Aceștia din urmă se trag din vechii persi ; au părăsit orașele din centru ale Persiei în epoca invaziei arabilor. Limba lor este vechea persană, dialectul zand (n.t.).

tierul Saint-Martin sau din strada Saint-Jacques, retrași într-un oraș încotro regele *pleacă în călătorie*. Sînt atrași în partea asta de apa care este la îndemînă cînd vreau să mănînce vecinii între ei un pateu rece, precum și de o anumită piatră de gresie scobită în chip natural, de care dau în calea lor și de care fac mult haz privind-o. Ei o venerază, îi zic *jețul duhovnicului*; identifică într-însa cu înduioșare acele *jocuri ale naturii* care imită lucrurile sfinte și care învederează că religia lui Isus-cel-răstignit-pe-cruce este scopul spre care tind toate lucrurile. Cît despre mine, am coborît în valea retrasă unde această apă cu izvor prea slab dispăre pe nesimțite fără să formeze un rîu. Luînd-o spre crucea du Grand-Veneur¹, am dat de-o singurătate aspră ca starea de părăsire după care umblui. Am trecut pe după stîncile lui Cuvier; mă copleșea tristețea: m-am oprit locului o bucată de vreme mai lungă în strimtorile Aspremont. Pe înserat, m-am apropiat de pustietățile de la Grande-Franchart, veche mănăstire izolată între coline și nisipuri; ruine părăsite pe care, chiar departe de oameni, vanitățile omenești le consacrară aceluiași fanatism al umilinței, patimii de a zguduia poporul. De atunci, niște tilhari înlocuieră acolo, zice-se, călugării; aduseră cu dînșii niște principii de libertate, dar vai și amar de-aceia care nu împărtășeau libertatea lor. Noaptea s-apropia; mi-am ales un adăpost retras într-un soi de vorbitor a cărui ușa străveche am împins-o, și unde am adunat cîteva resturi de lemne împreună cu ferigă și cu alte plante, ca să nu petrec noaptea pe piatră. Apoi m-am mai îndepărtat pentru

¹ Crucea Șefului-de-vinătoare-al-prințului (n.t.).

cîteva ceasuri, căci urma să se ivească lumina lunii.

Lumina lunii s-a ivit într-adevăr, dar slabă, ca spre a spori singurătatea acestui monument pustiu. Nici tu țipăt, nici tu pasăre, nici vreo mișcare nu întrerupse tăcerea cît ținu noaptea. Dar cînd toate cîte ne apasă cugetul sînt suspendate, cînd totul doarme și ne îngăduie să ne odihnim, fantomele stau de veghe în propria inimă.

A doua zi, am pornit spre sud. Pe cînd eram între înălțimi, se stîrni o furtună pe care o văzui dezvoltîndu-se cu multă plăcere. Am găsit lesne un adăpost în aceste stînci mai peste tot scobite ori atîrnate în aer unele deasupra altora. Îmi plăcea să mă uit, din adîncul bîrlogului meu, la ienuperii și la mestecenii care rezistau la sforțările vînturilor, cu toate că erau lipsiți de o țărînă grasă și de un sol potrivit, și care își păstrau traiul lor liber și sărăcăcios, cu toate că n-aveau alt sprijin decît pereții stîncilor întredeschise între care ei se legănau, nici altă hrană decît o umezeală pămîntoasă adunată în crăpăturile unde își băgaseră toate rădăcinile.

De cum ploaia se domoli, m-am afundat prin pădurile jilave și cu spor de frumusețe. Am ținut poala pădurii spre Riclos, spre Vignette și spre Bouvron. Apropiindu-mă apoi de neînsemnatul Mont-Chauvet pînă la Crucea-Herant, m-am îndrumat spre Malmontagne și spre Route-aux-Nymphes. M-am întors acasă pe înserat, cu oarecare părere de rău și mulțumit de drumul străbătut ; dacă totuși ceva poate să-mi trezească precis vreo plăcere sau vreo părere de rău.

Am în sufletul meu o neorînduială, un soi de tulburare la culme care nu este a pasiunilor, care nu este nici a nebuniei : este dezordinea

plictiselilor ; este nepotrivirea stridentă pe care acestea au provocat-o între mine și lucruri ; este neliniștea pe care unele nevoi multă vreme în-năbușite au așezat-o în locul dorințelor.

M-am săturat de dorințe, ele nu mă înșală nicidecît. Nu țin ca ele să se stingă, această tăcere desăvîrșită ar fi și mai groaznică. Este însă deșarta frumusețe a unui trandafir înaintea ochiului care nu se mai deschide ; ele arată ceea ce n-aș putea să am, ceea ce pot abia să văd. Dacă speranța pare să mai arunce o lumină în noaptea care mă împresoară, ea nu vestește decît amărăciunea pe care o varsă dispărînd pe nesimțite ; ea nu luminează decît întinderea aceluia gol pe unde umblam să aflu ceva și pe unde n-am găsit nimic.

Clime blînde, strașnice meleaguri, cerul nopților, zvonuri nespuse, vechi amintiri ; timpuri și prilejuri ; o natură frumoasă, expresivă, simțăminte sublime, toate mi s-au petrecut pe dinaintea ochilor ; toate mă cheamă și toate mă lasă de izbeliște. Sînt singur ; puterile sufletului meu nu sînt de fel împărțite, ele se frămîntă înlăuntrul-mi, așteaptă : iată-mă printre oameni, rătăcind, singuratic în vîltoarea mulțimii ; cu mulțimea aceasta n-am nimic de împărțit ; asemenea omului lovit de îndelungă vreme de-o surzenie întîmplătoare, al cărui ochi lacom se pironește asupra tuturor ființelor mute care trec și se agită prin fața sa. Vede totul și totul i se refuză ; ghicește sunetele care îi plac, umblă după ele și nu le aude ; îndură tăcerea tuturor lucrurilor în toiu zgomotului din lume. Totul îi joacă pe dinaintea ochilor, nu poate să prindă nimic : armonia universală este în lucrurile din afară de el, este în imaginația lui, nu se mai află în sufletul

său : el este despărțit de totalitatea ființelor, n-are nici un contact ; totul miințează în zadar înaintea ochilor săi, trăiește singur, este absent în lumea cea vie.

SCRISOAREA Á XXIII-a

Fontainebleau, 18 octombrie, II.

Omul cunoaște-va și el oare lunga tihnă a toamnei, după neliniștea anilor săi din floarea vârstei ? Asemenea focului, după ce s-a zorit să mistuie, dăinuiește stingându-se.

Cu mult înainte de echinocțiu, frunzele cădeau sumedenie ; totuși pădurea își mai păstrează mult din verdeață și întreaga-i frumusețe. Acum mai bine de patruzeci de zile, totul părea că urma să se sfârșească înainte de vreme și iată că totul se menține peste sorocul prevăzut ; căpătînd, la limitele pieirii, o durată prelungită care, pe povîrnișul ruinii sale, se oprește locului cu mult farmec și cu liniște și care, slăbind într-o dulce încetineală, pare că se asemuiește totodată și cu repaosul morții care se oferă, și cu farmecul vieții pe calea dispariției.

SCRISOAREA A XXIV-a

Fontainebleau, 28 octombrie, II.

Cînd anotimpul brumelor, al negurilor s-așterne drumului, de-abia dacă bag de seamă : primăvara trece și nu m-a prins în lațul său ; vara se petrece și nu-mi pare rău de fel după ea. Dar mă prăpădesc de plăcere să calc peste frunzele

căzute, în cele de pe urmă zile frumoase, prin pădurea despuiată.

De unde i-o fi venind omului cea mai traică dintre bucuriile sufletului, acea voluptate a melancoliei, acel farmec împânzit de taine, care îl îmbie să se hrănească din durerile sale și să se iubească pînă și cînd are simțămîntul năruirii proprii ? Prind drag de anotimpul fericit care în curînd nu va mai fi : un interes tîrzielnic, o plăcere care parcă se contrazice mă îndrumă spre el cînd stă să se sfîrșească. Aceeași lege morală discreditează în ochii mei ideea nimicirii și îmi insuflă o emoție plăcută în fața a ceea ce urmează să dispară înaintea mea. E firesc să ne bucurăm mai mult de viața supusă pieirii cînd, preveniți asupra întregii sale subrezenii, o simțim totuși că durează în noi. Cînd moartea ne desparte de toate, toate dăinuiesc mai departe fără noi. Dar, la căderea frunzelor, viața plantelor se oprește, moare ; noi, noi rămînem pentru generațiile viitoare : și toamna este fermecătoare fiindcă primăvara urmează să vină din nou spre bucuria noastră.

Primăvara este mai frumoasă în natură ; dar omul a întors lucrurile astfel încît toamna este mai plăcută. Verdeța dă colț, irupe, pasărea cîntă, floarea îmbobocește ; și acea căldură întorcîndu-se ca să întărească viața, acele umbrare proteguind tainice adăposturi ; și ierburile învoalte, fructele crescute fără să fi fost îngrijite, acele nopți trecînd ușor care îți îngăduie să fii independent ! Anotimp al fericirii ! Prea mi-e teamă de tine în arzătoarea mea neliniște. Imi aflu mai mult repaus înspre asfințitul anului : și numai în anotimpul cînd totul pare că se sfîrșește dorm în tihnă pe pămîntul omului.

SCRISOAREA A XXV-a

Fontainebleau, 6 noiembrie, II.

Mă despart de pădurile mele. Avusesem oarecare gînd să stau locului aici peste iarnă ; însă dacă vreau să mă descotorosesc, în sfîrșit, de treburile care m-au apropiat de Paris, nu pot să le las uitării îndelungă vreme. Ai mei mă cheamă, mă iau cu zorul, mi se dă a înțelege că, deoarece stau liniștit la țară, după cît se pare m-aș putea lipsi ca toate acestea să ia sfîrșit. Nu prea bănuiesc felul de viață pe care îl duc : dacă l-ar cunoaște, ar zice mai degrabă contrariul, ar crede prostește că mă mîină înclinarea spre economie.

Cred că chiar fără asta m-aș fi hotărît să plec de la pădure. Cu mult noroc am ajuns să trăiesc necunoscut pînă acum. Fumul m-ar trăda ; n-aș putea să scap de tăietorii de lemne, de cărbunari, de vînători ; nu pierd din vedere că mă aflu într-o țară foarte civilizată. De altminteri, n-am putut să-mi iau toate măsurile gospodărești necesare ca să trăiesc astfel în tot cursul anotimpurilor ; s-ar putea să mi se întîmple să nu prea știu cum s-o scot la capăt în timpul zăpezilor fleșcăite, în timpul dezghețurilor și al ploilor reci.

Voi lăsa deci pădurea, viața, deprinderea vișătoare și slaba dar pașnica imagine a unui ținut slobod.

Mă întrebi ce gîndesc despre Fontainebleau, în mod special, și despre amintirile care ar putea să mi-l prezinte drept mai interesant, și despre felul cum am trăit zilele acelea.

Regiunea asta nu-i lucru mare în general și n-ai nevoie de cine știe ce ca să-i ponegrești cele mai bune colțișoare ascunse. Impresiile pe care le pot produce locurile cărora natura nu le-a imprimat o deosebită măreție sînt neapărat schimbătoare și întrucîtva nesigure. Doar peste douăzeci de secole se poate schimba o pajiște de munte. Un vînt de nord, cîtiva arbori doborîți la pămînt, o plantație nouă, comparația cu alte locuri ajung pentru ca să se creeze deosebiri foarte mari între niște priveliști obișnuite. O pădure îndesată de fiare sălbatice va pierde mult cînd nu le va mai avea înlăuntru ; și un loc despre care se zice că nu-i decît plăcut va pierde și mai mult cînd o să-l vezi cu ochii altei vîrste.

Îmi place întinsul pădurii de-aici, măreția codrului din cîteva părți, singurătatea vilcelor, libertatea bărăganurilor nisipoase ; sumedenia de fagi și de mesteceni ; un fel de curățenie și de îndestulare pe din afară prin oraș ; avantajul de-ajuns de mare de-a nu avea niciodată noroaie și acela, nu mai puțin rar, de-a nu prea vedea sărăcie ; drumuri ca-n palmă, o mare varietate de cărări ; și cu duiumul suișuri și scoborișuri, cu toate că, la drept vorbind, prea neînsemnate și prea la fel. Dar această ședere n-ar putea să convină într-adevăr decît aceleia care nu cunoaște și nu-și închipuie ceva și mai și. Cu nici o priveliște de aleasă măreție nu se poate să compari, în chip serios, aceste plaiuri joase, care n-au nici valuri, nici șuvoaie, unde nimic nu te uimește, nici nu te leagă sufletește ; întins neted sadea, pe care n-ar rămîne nici urmă de frumusețe dacă s-ar tăia codrul ; adunătură ordinară și mută de mici postate de bălării, de neînsem-

nate văgăuni și de niște stinci pitice uniform îngrămădite ; pământ de șes pe unde se poate să dai de mulți oameni lacomi de-o soartă la care nădăjduiesc și de nici unul mulțumit de-aceea pe care o are.

Tihna unui asemenea loc nu e decît tăcerea unei părăsiri trecătoare ; singurătatea sa nu-i îndeajuns de sălbatică. Îi trebuie, acestui loc în paragină, un cer senin de seară, un cer nesigur dar liniștit de toamnă, soarele de la ceasurile zece printre neguri. Îi trebuie niște sălbăticiuni rătăcitoare prin cele singurătăți ; ele sînt interesante și pitorești, cînd auzi cerbii boncăluind prin nopte la distanțe neegale, cînd veverița saltă din creangă în creangă prin frumoasele păduri din Tillas, scoțînd slabul ei chițcăit de spaimă. Sonori răzlețe de ființă vie ! Voi nu îmbogățiți singurătățile, cum zice prostește vorba ceea obișnuită, voi le sporiți adîncimile, le sporiți enigmele ; prin voi sînt ele romantice.

SCRISOAREA A XXVI-a

Paris, 9 februarie, al treilea an.

Se cuvine să-ți împărtășesc toate slăbiciunile mele, ca dumneata să-mi dai sprijinul ; fiindcă sînt tare nedumerit : uneori mi-e milă de mine însumi și alteori mă simt și într-alt fel.

Cînd îmi iese în cale o cabrioletă la care mină o femeie aproape asemenea aceleia pe care mi-o închipui, o iau drept de-a lungul calului pînă ce roata mai-mai că m-atinge ; atunci nu mai privesc, strîng brațul încovoindu-mă puțin și roata trece.

O dată eram pînă într-ait pe tărîmul visului, cu privirile absorbite fără să fie precis ațintite. De-aceea se văzu ea obligată să oprească ; uitasem de roată : ea avea și tinerețe și maturitate ; era aproape frumoasă și din cale-afară de plăcută. Struni calul său și-l domoli, surise aproape-aievea, și parcă nu vru să surîdă. O tot priveam și, fără să văd nici calul, nici roata, mă trezii răspunzîndu-i... Sînt sigur că ochii mi se și umpluseră de durere. Întoarse din hăț calul, se aplecă să se uite dacă roata nu m-ar atinge cumva. Îmi văzui de visul meu ; dar, puțin mai încolo, am lovit cu piciorul acele pachetele pe care vinzătoarele de fructe le fac spre a le vinde săracilor : în acea clipă n-am văzut nimic. N-ar fi timpul să-mi adun puterile, să încep s-o dau uitării ? Vreau să spun, să nu mă ocup decît de... de ceea ce-i șade bine bărbatului. Nu-i cazul să mă lepăd de toate aceste copilării care mă obosesc și mă slăbesc ?

Doream cu dinadinsul să le smulg din sufletul meu ; dar nu știu ce să pun în loc ; și cînd îmi zic fii odată bărbat, în sfîrșit, nu aflu decît nesiguranță. În prima duminică scrisoare să-mi spui ce înseamnă să fii odată bărbat.

SCRISOAREA A XXVII-a

Paris, 11 februarie, III.

Nu-mi închipui de fel ceea ce înțeleg ei prin amor-propriu. Îl înfierează și spun că e nevoie să-l ai. Aș fi tras concluzia de-aici că acest respect de sine și de conveniențe este bun și folositor ; că e de nedespărțit de sentimentul onoarei și că doar excesul fiind nefast, cum vor fi

fiind desigur toate excesele, trebuie să băgăm de seamă dacă lucrurile pe care le săvîrșim din respect de sine sînt bune sau rele, și nu să le criticăm numai și numai fiindcă respectul de sine pare-se că le-a comandat să fie desăvîrșite.

Lucrurile nu stau totuși astfel. Trebuie s-avem amor-propriu, cine n-are este un suflet josnic : și nu trebuie să săvîrșim nimic din amor-propriu; în ceea ce ne privește pe noi, lucrul bun sau cel puțin indiferent, ajunge rău cînd amorul-propriu ne îndrumă să-l înfăptuim. Dumneata, care cunoști mai bine societatea, explică-mi, te rog, secretele sale. Îmi închipui că îți va fi mai ușor să-mi răspunzi la întrebarea asta decît la aceea din ultima mea scrisoare. De altminteri, fiindcă dumneata ești certat cu idealul, iată o pildă că problema care trebuie să fie rezolvată este una de știință practică.

Un străin locuiește de puțin timp la țară la niște prieteni bogați : el se crede obligat față de amicii săi și față de sine însuși să nu se înjosească în ochii gazdelor, și el socotește că aparențele constituie totul în ochii acestei categorii de oameni. Acasă la dînsul nu primea nici o vizită, nu vedea pe nimeni din oraș : un singur ins, o rudă care vine din întîmplare, se brodește să fie un bărbat original și de altminteri nu prea înstărit, a cărui purtare ciudată și al cărui exterior de-ajuns de obișnuit vor da în gînd slugilor desigur că se trage din oameni de rînd. Nu se intră în vorbă cu asemenea inși ; nu se poate să-i lămurești dintr-un cuvîntel, nu te înțelegi cu ei, nu știi pe cine au în fața lor ; nu-și închipuie că ai alte cunoștințe decît un om care nici pe departe nu le impune și de care își iau îngăduința să rîdă. De aceea personajul despre

care vorbesc a fost tare necăjit ; îl înfierează cu atît mai vîrtos cu cît în cazul de față este o rudă, iată o faimă de amor-propriu stabilită ; și totuși mi se pare că ea este foarte nelalocul său.

SCRISOAREA A XXVIII-a

Paris, 27 februarie, III.

Nu poți să-mi mai pui întrebarea în legătură cu originea expresiei *picioor-plat*¹. Azi-dimineață nici eu nu știam mai mult decît dumneata ; mă tem în adevăr că nu știu ceva mai mult în seara asta, deși mi s-a spus ceea ce îți voi împărtăși.

Iată : galii au fost supuși romanilor, fiindcă fuseseră croiți ca să slujească ; francii au pus stăpînire pe gali, deoarece ei fuseseră zămislîți ca să învingă : concluzii care sar în ochi. Or, galii sau welșii aveau picioarele cu talpa lată și turtită și francii le aveau cu talpa foarte arcuită, semn de noblețe. Francii se uitau peste umăr la toți acei cu talpa lată², la acei învinși, la acei

¹ *Pied plat* (picioor cu talpa lată și turtită) are în franțuzește, la figurat, înțelesul de *slugar* (astăzi puțin folosit), suflet josnic, om de nimic (n.t.).

² Și la noi *talpa* a constituit îndelungă vreme o calificare peiorativă. *Om ieșit din talpă* a însemnat om grosolan, țopirlan, necioplit, din topor etc. *Măi talpă* era socotită o expresie aproape injurioasă : *calcă mai încet, măi talpă ! Talpa* era prima treaptă a populației. Scrie Eminescu : „Începînd la talpa însăși a mulțimii omenești / Și suind în susul scării pîn' la frunțile crăiești“.

Sub influența în bună parte a filozofiei iluminiștilor s-a dat un sens creator, de omagiu oarecum expresiei : talpa țării = țărănimea, element de seamă al orînduirii sociale (n.t.).

servi, la acei de la coarnele plugului ; și acum, cînd urmașii francilor sînt foarte expuși primejdiei de-a da ascultare coborîtorilor din gali, unul cu talpa lată este tot un om născut ca să servească. Nu-mi amintesc unde am citit în ultima vreme că nici una dintre familiile din Franța n-ar putea pretinde, cu oarecare temei, că ar coborî din acea ordie din nord care cuprinse un ținut deja cuprins, pe care stăpînii săi nu știau cum să-l păstreze. Dar aceste obîrșii care nu intră în competența artei celei mai înalte, a științei heraldice, sînt dovedite cu faptē : în mulțimea cea mai nedeslușită se disting lesne strănepoții sciților, și toți cei cu talpa lată își vor recunoaște stăpînii. Nu-mi amintesc de formele mai mult sau mai puțin nobile ale piciorului dumitale ; însă te înștiințez că al meu este de cuceritor : este de datoria dumitale să vezi dacă poți să păstrezi față de mine tonul simplu, prietenos.

SCRISOAREA A XXIX-a

Paris, 2 martie, III.

Nu mă dau în vînt după meleagurile unde cel sărac este constrîns să ceară invocînd numele lui Dumnezeu. Ce popor este acela al cărui fiu nu înseamnă nimic prin sine însuși !

Cînd acest nenorocit îmi spune : Să dea bunul Isus ! Să dea Sfînta Fecioară ! cînd el își exprimă astfel jalnica lui recunoștință, nu sînt înclinat să mă socotesc fericit într-un tainic orgoliu, fiindcă sînt slobod de acele lanțuri caraghioase ori adorate și de acele prejudecăți con-

trare care mină de asemenea lumea. Ci mai degrabă capul mi se lasă în piept, fără ca să mă gîndesc la de-astea, privirile mi se înfig în pămînt : mă întristez, mă simt umilit, văzînd că mintea omului este atît de cuprinzătoare şi atît de timpă.

Cînd un om infirm cere de pomană cît e ziua de mare, scoţînd strigăte de prelungi dureri, în viltoarea unui oraş cu lume multă, mă indignez şi i-aş lovi bucuros pe acei inşi care se abat din drumul lor, o iau pe departe cînd ajung în dreptul său, care îl văd şi nu-l aud. Mă simt într-o proastă dispoziţie sufletească prin această pleavă de josnici tirani : îmi imaginez ce plăcere îndreptăţită şi puternică m-ar cuprinde vîzînd că un pîrjol răzbunător ar nimici aceste oraşe laolaltă cu toată urzeala lor, aceste arte duduind de năzbîtii, aceste cărţi de prisos, aceste ateliere, aceste forje, aceste şantiere. Dar ştiu eu ce-ar trebui, ce-aş putea să fac ? La nimic nu mă trage inima.

Mă uit la lucrurile reale : mă cuprinde în-
doiala ; văd o întunecime adîncă. Voi lăsa focu-
lui chiar credinţa într-o lume mai bună ! Obosit
şi aruncat la o parte, mă plîng de această viaţă
stearpă şi robită-nevoilor întîmplătoare. Neştiind
pe ce lume sînt, aştept ziua cînd toate se vor is-
prăvi, fără nici o zare de senin, de lumină.

La uşa unei reprezentaţii teatrale, la intrarea
spre lojile de prim rang, nenorocitul n-a dat de
nici un ins care să-şi facă pomană cu dînsul :
ei n-aveau nimic la sufletul lor ; şi santinela care
veghea în apărarea oamenilor cumsecade îl îm-
pinse cu asprime. Se îndreptă spre biroul de
la parter, unde sentinela, avînd o sarcină mai
puţin solemnă, se făcu a nu-l observa. Eu nu-l

scăpasem din ochi. În sfîrșit, cineva părăindu-mi un băiat de prăvălie, ținînd între degete banul necesar ca să-și cumpere biletul de intrare, îl refuză cu blîndețe, stătu la gînduri, își infundă mîna în buzunar și nu scoase din el nimic ; în cele din urmă îi dădu moneda de argînt, și plecă de la casa de bilete. Săracul înțelese sacrificiul ; se uită după cel care își vedea de drum și, făcînd cîțiva pași după puterile lui, își luase vînt să-l urmeze : îmi dădui seama că îl citise bine.

SCRISOAREA A XXX-a

Paris, 7 martie, III.

Se întunecase și era cam frig ; abătut, mergeam fiindcă nu puteam să fac nimic altceva. Trecui pe lîngă niște flori sprijinite de un zid care îmi venea pînă la brîu. O specie de narcisă înflorise. Mi se năpusti în nări cea mai puternică expresie a dorinței : prima mireasmă a anului. Mă cuprinse parcă toată fericirea hărăzită omului. Acea inexprimabilă armonie a ființelor, fantoma lumii ideale, întreagă, se purtă prin sufletul meu : niciodată nu simții ceva mai măreț și atît de neașteptat. N-aș putea să descopăr ce formă, ce analogie, ce relație tainică a putut să-mi arate, în această floare, o frumusețe fără margini, expresia, eleganța, atitudinea unei femei fericite și simple în tot farmecul și în măreția anotimpului cînd se iubește. Nu voi înțelege această putere, această imensitate pe care nimic n-o va exprima, această formă pe care nimic n-o va conține, acest gînd al unei lumi mai bune, care

ne trece prin minte și căruia natura nu-i va fi dat ființă ; această lumină cerească pe care noi credem că punem stăpînire, care ne însuflețește, care ne entuziasmează și care nu-i decît o umbră de nedeosebit între lucruri, rătăcitoare, pierzîndu-se în întunecata genună.

Dar această umbră, această imagine ca ruptă din rai, înfrumusețată de nedeslușitul ei, trăgîndu-și puterea din tot farmecul necunoscutului, ajunsă necesară în necazurile noastre, ajunsă firească sufletelor noastre împilate, cine dintre oameni putut-a s-o întrevadă, o dată doar, și s-o dea uitării pe veci ?

Cînd împotrivirea, cînd inerția unei puteri moarte, grosolane, mîrșave ne împiedică, ne împresoară, ne înnăbușă, ne poprește împotmoliți în nesiguranțe, în necazuri, în copilării, în smințeli prostesti sau cumplite ; cînd nu știi nimic ; cînd n-ai nimic ; cînd totul ne trece pe dinainte ca imaginile ciudate dintr-un vis urîcios și caraghios ; cine va înfrîna în sufletele noastre nevoia de altă rînduială, de alt fel de viață firească ?

Această lumină nu va fi ea decît o licărire fantastică ? Ea seduce, ea subjugă, prin noaptea universală. O îndrăgești, o urmărești : dacă ne-abate pe un drum greșit, ne luminează și ne înflăcărează. Ne închipuim, întrevedem un pămînt de pace, de ordine, de unire, de dreptate, unde toți simt, vreau și se bucură cu gingașa cuviință care creează plăcerile, cu simplitatea care le multiplică. După ce ai perceput deliciile de nealterat și permanente ; după ce ți-ai închipuit candoarea voluptății ; grijile, dorințele vii, plăcerile lumii vizibile cît sînt de deșarte și de

ticăloase ! Totul este rece, totul este gol : o duci într-o toropeală într-un loc de exil ; și, din toiul necazurilor, îți fixezi în patria ta imagineră su-fletul copleșit de lehamite. Tot ceea ce îl preo-cupă aci, tot ceea ce îl înmărmurește nu este decît o robie înjositoare : te-ai strica de rîs de milă, dacă n-ai fi împovărat de durere. Și cînd închipuirea, îndreptată spre acele tărîmuri mai bune, compară o lume dreaptă cu lumea unde totul obosește și totul plictisește, nu se mai știe dacă această înaltă concepție nu e decît o idee minunată și care poate să distragă de la lucrurile reale sau dacă viața socială nu este cumva, ea însăși, o lungă distragere.

SCRISOAREA A XXXI-a

Paris, 30 martie, III.

Am multă grijă de lucrurile mărunte ; mă gîndesc atunci la interesele mele. Nu scap din vedere nimic în ceea ce privește amănuntele, acele migăleli care ar provoca un surîs de milă oamenilor cu scaun la cap : iar dacă lucrurile serioase îmi par mărunte, cele mărunte capătă valoare în ochii mei. Va trebui să-mi dau seama de-aceste ciudătenii ; să văd dacă sînt, din fire, mărginit și migălos. Dacă ar fi vorba despre lucruri cu adevărat importante, dacă mi s-ar da în grijă fericirea unui popor, simt că aș afla o energie corespunzătoare destinului meu sub această povară grea și frumoasă. Dar mă rușinez în fața daraverilor vieții civile : toate aceste treburi ale oamenilor nu sînt, în întristații mei ochi, decît niște îngrijorări de copii. Atîtea lu-

cruri straşnice nu-mi par decît nişte încurcături păcătoase, de care ne-apucăm cu mai multă uşurinţă decît tragere de inimă ; şi în care omul nu şi-ar căuta măreţia, dacă n-ar fi slăbit şi tulburat de-o perfecţiune înşelătoare.

Ţi-o împărtăşesc cu simplitate ; dacă aşa văd eu, nu e vina mea, şi nu mă încapăţinez într-o deşartă înfumurare : adeseori am vrut să văd într-alt fel, n-am izbutit niciodată. Ce să-ţi spun ? Mai nenorocit decît ei, sufăr printre dînşii, fiindcă sînt ei slabi ; şi dacă firea mi-ar fi mai puternică, tot aş suferi, fiindcă m-au adus şi pe mine la becisnicia lor.

Dacă ai şti cît mă ocup de acele fleacuri de care ar trebui să ne lepădăm la doisprezece ani : cît mi-s de dragi acele funduri de lemn tare şi fără noduri care slujesc drept farfurie prin părţile muntoase ; cum păstrez ziare vechi, nu ca să le recitesc, dar s-ar putea să învelesc ceva, o hîrtie suplă este atît de lesne de folosit ! Ca la vederea unei scînduri tăiate simetric, foarte netede, aş striga bucuros cît este de frumoasă ! Pe cînd o bijuterie bine lucrată îmi pare doar ciudată, iar o salbă de diamante mă îmbie să ridic din umeri.

Nu întrevăd decît folosinţa imediată : raporturile indirecte cu greu ajung să le cunosc ; şi aş pierde zece galbeni cu mai puţină părere de rău decît un cuţitaş bine proporţionat pe care îndelungă vreme îl voi fi purtat în buzunar.

Dumneata îmi spuneai mai de mult : Ai grijă de treburile, de averea dumitale ; şi vezi să nu pierzi ceea ce ţi-a rămas, căci nu e în firea dumitale să cîştigi, să înmulţeşti banul. Cred că nici acum nu eşti de altă părere.

Sînt eu limitat în ceea ce privește măruntele interese ? Atribui-voi aceste ciudățenii înclinației mele către lucrurile simple, deprinderii de a mă plictisi sau se datorează ele unei manii copilărești, semn de nepricepere, de neîndemînare la fapte trainice, energice și generoase ? Cînd văd atîția oameni bătrîni secătuiți de vîrstă și de interes vorbind despre treburi *serioase* ; cînd îndrept privirea dezgustului asupra vieții mele în-năbușite, cînd am în vedere tot ceea ce specia o-menească pretinde și ceea ce nimeni nu face, atunci încrunt din sprînceană, ochiul mi se ațîntește și o înfiorare de groază involuntară îmi cutremură buzele. Și ochi-mi se duc în fundul capului, și se prăbușesc, și sînt ca un om obosit de vegheri. Cineva de seamă mi-a spus : Dumneata lucrezi mult așadar ! Din fericire n-am rîs. Expresia hărniciei lipsea doar rușinii mele.

Toți oamenii aceștia care, în realitate, nu sînt nimic, și pe care totuși trebuie numaidecît să-i văd uneori, îmi răscumpără ceva din plictiseala pe care o insuflă orașele lor. Prețuiesc îndeajuns pe cei mai cu scaun la cap ; de-ăștia fac haz.

SCRISOAREA A XXXII-a

Paris, 29 aprilie, III.

Acum cîtva timp la Bibliotecă am auzit rostindu-se lîngă mine numele vestitului L... Altădată mă aflai la aceeași masă cu el ; cerneala lipsind, îi trecui dichisul meu cu cele trebuitoare pentru scris : azi-dimineață îl observai cînd sosi și mă așezai lîngă dînsul. Avu bunăvoința să-mi comunice niște idile pe care le descoperise într-un

vechi manuscris latinesc și care sînt de un autor grec foarte puțin cunoscut. Copiai numai pe cea mai puțin lungă, întrucît ceasul plecării s-apropia. Iat-o așa cum am tradus-o de curînd.

Nu sînt în stare să mă leg sufletește de nici un lucru, și n-aș putea să mă ocup de nici unul. Cu toate eforturile mele, îmi aduc aminte într-una de tine ; și în gîndurile mele, pe care aș dori o clipă să le îndrept spre alte subiecte, îmi stăruie neconținut icoana ta. Pare-se că viața mi-e legată de a ta și că nu mă aflu pe de-a-ntregul acolo unde tu nu ești : toate puterile mele sufletești s-ar duce pe pustii dacă nu te-aș iubi.

Ascultă : am să-ți vorbesc simplu și ca un bărbat care nu-i nevoit să ascundă ceea ce dorește. De cînd te-am văzut, iată că a doua oară iarna a înghețat apa rîurilor noastre și ne-a înălbit cîmpurile ; dar n-a răcit sufletul meu. Ce se va alege de mine dacă nu te voi iubi mai departe ? Unde îmi voi mai afla plăcerile și cum îmi voi petrece viața ? Dacă îmi curmi speranța, ce oare mă va susține ? Privește la floarea istovită de învăpăierile soarelui ; dacă n-o mai uzi, se ofilește, suferă, moare.

Sînt încă tare tînăr ; dacă te învîiești, te voi iubi vreme îndelungă. Ne vom duce viața pe aceeași vîlcea și turmele noastre le vom purta prin aceleași pășuni. Dacă lupii hulpavi îți vor răpi niscai miei, voi da fuga, voi lupta s-alung lupii furioși, voi aduce la picioarele tale mielul încă prins de spaimă. Tu îmi vei surîde liniștindu-l ; și, asemenea lui, voi uita de primejdie. Dacă molima s-o încinge în turma oilor mele și nu s-o atinge de-a ta, mă voi mîngîia cu gîndul că nu

s-a abătut să-ți răpească vreuna. Dacă va pustii turma ta, îți voi aduce prinos din partea-mi oile cele mai blînde, cei mai chipeși berbeci ; îmi vor fi mai dragi toate și toți pe care îi vei primi, vor fi și mai ai mei după ce ți-i voi fi dăruit.

Cînd vînturile iernii vor viforî turbat prin vîlcea, cînd bruma va acoperi fînețele, voi lua calea pădurilor și mă voi întoarce aducînd ramurile de tisă și de pin pe care iarna nu le despoaie : voi îmbrăca tot acoperișul tău într-o verdeață nouă și zăpada nu-ți va pătrunde în cămin. Cînd iarba da-va colț fraged și va fi tot vreme rea, voi chema oile tale ; ele vor ieși la păscut împreună cu ale mele și tu vei sta locului în sălașul tău. Ci, așijderea, de cum vor veni răstimpuri de vreme frumoasă, nu voi scăpa din ochi floarea care stă să învoalbe ; voi împrăstia umbra care ar întîrzia-o, îți voi aduce prima care va înflori.

Iar dacă îmi vei porunci să fug din calea ta, voi da uitării odrăslirea și înfrunzirea cea nouă. Soarele de primăvară și zilele de vară vor fi în ochii mei asemenea negurilor de la capătul anului, asemenea nopților întunecoase de iarnă. Voi fi singuratic în ceata de păstori, ca și cum aș fi lăsat de izbeliște într-un meleag sterp ; voi sta mut în toiul cîntării lor ; și mă voi depărta de la prinosul de miei și de la danțuri, ca să nu stîngheresc prin tristețea mea pe acei care pot să se dea pe de-a întregul desfătării ¹.

¹ Scena pare să se fi petrecut în partea înaltă din Peloponez. Acele popoare de păstori erau cunoscute prin moravurile lor simple și fericite, între Corint și Lacemonia, sfoară de loc pe atunci foarte schimbată. Este desigur multă plăsmuire a imaginației, fără îndoială, în ceea ce s-a spus despre arcadieni ; dar Arcadia a fost în Grecia ceea ce este Svițera în Europa occidentală. Același sol, aceeași climă, aceleași obiceiuri, atît cît

SCRISOAREA A XXXIII-a

Paris, 7 mai, III.

Dacă nu mă înșel, idilele mele nu sînt prea interesante pentru dumneata, îmi spuse ieri autorul despre care ți-am vorbit, care mă căuta din ochi și care îmi făcu semn cînd sosii. Era cît p-aci să-mi dau osteneala să-i răspund ceva cuviincios și totuși adevărat cînd, uitîndu-se la mine, îmi scuti necazul, și adăugă numaidecît : poate că ți-ar plăcea mai mult un fragment filozofic sau moral, care s-a atribuit lui Aristip¹, despre care Varon² a vorbit și despre care după aceea s-a crezut că s-a pierdut. Nu se pierduse totuși, fiindcă a fost tradus în secolul al cincisprezecelea în limba franceză din acel timp. L-am descoperit în manuscris și adăugat după Plutarh într-un exemplar imprimat de Amyot³, pe care

această asemănare poate să fie între locuri îndepărtate și între secole foarte diferite. Arcadienii aveau mania de a-și da puterilor vecine oamenii, și de a-i da oricăreia dintre aceste puteri, astfel încît ei se aflau uneori constrînși să se bată unii cu alții. Vezi Tucidide, cartea 7.

.....

...Nota aceasta se îndepărtează prea mult de la subiectul principal ; se impune s-o isprăvesc.

¹ Filozof din secolul al V-lea î.e.n. Elev al lui Socrate, fu șeful școlii cirenaice, școală care întemeia fericirea pe plăcere (n.t.).

² Marcus Terentius Varro (116—27 î.e.n.), a fost însărcinat de Cezar să organizeze biblioteci publice. Lasă o operă enciclopedică : un tratat de economie rurală, altul de filologie și fragmente de opere istorice (n.t.).

³ Jacques Amyot (1513—1593), umanist francez, Traduce din Plutarh (*Viețile paralele*), din Longos și din Heliodor. Unul dintre creatorii prozei franceze din secolul al XVI-lea (n.t.).

nimeni nu-l deschidea, fiindcă lipsesc din el multe file.

Am mărturisit că, nefiind un erudit, aveam nenorocul în adevăr să-mi placă mai mult lucrurile decît vorbele și că mă interesau mai mult părerile lui Aristip decît vreo eglogă, fie aceasta de Bion sau de Teocrit ¹.

Nu se află, după cît mi s-a părut, dovezi îndesulătoare că acest opuscul ar fi de Aristip ; și datorăm amintirii sale înconjurată de glorie să nu-i atribuim ceva de care el poate s-ar lepăda. Dacă este însă scris de dînsul, acest grec ilustru, judecat tot așa de prost ca și Epicur, crezîndu-se că ar fi fost un voluptuos cu moliciune sau cu o filozofie prea ușuratică, avea totuși acea strășnicie pe care o pretinde prudența și ordinea, unica strășnicie care priește omului născut să trăiască în plăceri și oaspete trecător pe pămînt.

Am transpus cum am putut, în franceză modernă, acest limbaj uneori minunat, dar învechit, pe care mi-a venit greu să-l pricep în mai multe pasaje. Iată deci întreg acest fragment, purtînd titlul, în manuscris, *Manual de Pseusophanes*, afară de aproape două rînduri pe care n-am putut să le descifrez.

MANUAL

Iată că deschizi ochii la viață întunecat, abătut, deja obosit în fața timpului care începe. Ai îndreptat asupra vieții privirea dezgustului ; ți s-a

¹ Amîndoi autori de poezie bucolică. Primul născut în Smirna, autor al unui imn funebru în onoarea lui Adonis ; moare otrăvit (sec. al III-lea î.e.n.). Al doilea, născut în Sicilia (315—250 î.e.n.), creatorul poeziei bucolice prin *Idilele* sale, unde exprimă, în toiul unei civilizații rafinate, regretul după starea naturală (n.t.).

părut deșartă, apăsătoare : peste puțin vei socoti că nu este chiar de neîndurat : s-o fi schimbat oare ?

Ea n-are nicidecum forme statornicite. Tot ceea ce omul simte este în sufletul său : ceea ce cunoaște e în gîndirea lui. El este în întregime în sinea lui.

Ce pierderi s-ar putea să te copleșească așadar ? Ce poți tu pierde ? În afara ta se află ceva să fie al tău ? Ce importanță are ceea ce se poate să piară ? Totul trece, afară de dreptatea tăinuită sub vălul lucrurilor nestatornice. Totul e deșertăciune pentru om, dacă nu înaintează cu un pas egal și domol, după legile înțelepciunii.

Totul se zbugiumă împrejurul tău, totul amenință : dacă te lași pradă spaimelor, îngrijorările tale strașnice fi-vor fără sfîrșit. Nu vei lua în stăpînire lucrurile care n-ar putea fi stăpînite, și îți vei pierde viața care îți aparținea. Ceea ce se întîmplă trece pe veci. Sînt doar întîmplări necesare care izvorăsc într-un cerc veșnic, se șterg, dispar ca umbra neprevăzută și fugitivă.

Care sînt năpastele tale ? Temeri închipuite, nevoi considerate drept obștești, necazuri trecătoare de la o zi la alta. Nevolnicule sclav ! Îți lipești inima de ceea ce fum este și nici atît, slujești unor fantome. Lasă pe seama gloatei înșelate ceea ce este amăgitor, zadarnic și pieritor. Nu te gîndi decît la inteligență, care este principiul de ordine al lumii, și la om, care îi este unealtă : la inteligența pe care cată s-o urmezi, la omul pe care cată să-l ajuți.

Inteligența luptă împotriva materiei care îi ține piept, luptă împotriva acelor legi oarbe ale căror urmări necunoscute s-au numit întîmplarea. Cînd

puterea care ți-a fost hărăzită s-a luat după șartul inteligenței, cînd ai slujit ordinea lumii, ce-ți dorește sufletul mai mult ? Ai lucrat potrivit felului tău de-a fi : și ce-i oare mai bine pentru ființa care simte și care cunoaște decît să trăiască potrivit felului său de-a fi ?

Zi de zi, născîndu-te la o nouă viață, adu-ți aminte că te-ai hotărît să nu cumva să treci în zadar pe acest pămînt. Lumea înaintează spre scopul ei. Pe cînd tu, tu te oprești locului, tu dai îndărăt, tu rămii într-o stare de suspendare și de lîncezeală. Zilele-ți scurse repeta-se-vor ele într-un răstimp mai bun ? Viața se topește cu totul tot în acest prezent căruia tu nu-i dai atenția cuvenită ca să-l jertfești viitorului : prezentul este timpul, viitorul nu-i decît aparența sa.

Trăiește în sinea ta și caută ceea ce nu piere nicidecum. Cercetează în amănunt ce anume rîvnesc patimile noastre nescăbuite : dintre atîtea lucruri este vreunul să îndeestuleze omul ? Inteligența nu află decît în ea însăși hrana vieții sale ; fii drept și puternic. Nimeni nu cunoaște ziua care va veni : nu vei afla nici o tihnă în lucruri ; caut-o în sufletul tău. Forța este legea firii : puterea este voința ; energia în pășuri este mai bună decît apatia în voluptăți. Cine se supune și cine suferă este adeseori mai măreț decît cine se dedă plăcerii sau decît cine poruncește. Ceea ce îți inspiră frică este deșertăciune, ceea ce dorești este deșertăciune. Un singur lucru îți va prii, să fii ceea ce a vrut firea.

Ești inteligentă și materie. Lumea nu e altceva. Armonia prefăce corpurile : și totul tinde spre perfecțiune prin îmbunătățirea perpetuă a feluri-

telor părți din ea. Această lege a universului este și legea indivizilor ;

.
Astfel, toate merg bine cînd inteligența le diriguiește ; și toate merg prost cînd inteligența le lasă în voia întîmplării. Folosește-te de bunurile trupești ; dar cu prudența care le supune dreptei rînduiei. O voluptate pe care o dobîndești după legea naturii universale este mai bună decît o lipsă a ei, pe care aceasta n-o cere : și actul cel mai indiferent din viața noastră este mai puțin primejdios decît strădania după acele virtuți fără rost care întîrzie înțelepciunea.

Nici vorbă despre vreo altă morală decît aceea a sufletului nostru ; nici despre altă știință sau despre altă înțelepciune decît cunoașterea nevoilor proprii și dreapta apreciere a mijloacelor care duc la fericire. Lasă cît colo știința nefolositoare, și sistemele supranaturale, și dogmele tainice. Lasă pe seama minților superioare sau felurite ceea ce este departe de tine, ceea ce mintea ța nu deslușește bine : asta nu-i fu hărăzit.

Mîngîie-ți, luminează-ți și sprijină-ți semenii : rolul ți-a fost indicat de poziția pe care o deții în sumedenia de ființe vii. Află și urmează legile omului ; și vei da o mîină de ajutor celorlalți oameni ca să le afle, ca să le urmeze. Cercetează și arată-le miezul și ținta lucrurilor : ca să-și dea seama de rostul a tot ceea ce îi uimește, de nestatornicia a tot ceea ce îi tulbură, de nimicnicia a tot ceea ce îi însuflețește.

Nu te izola de totalitatea lumii ; privește într-una universul și adu-ți aminte de dreptate. Îți vei fi împlinit viața : îți vei fi împlinit datoria de om.

SCRISOAREA A XXXIV-a

(Extras din două scrisori)

Paris, 2 și 4 iunie, III.

Actorii de primul rang se duc uneori la Bordeaux, la Mafsilia, la Lyon ; dar spectacolul nu-i izbutit decît la Paris. Tragedia și adevărata comedie cer un ansamblu prea greu de alcătuit prin alte părți. Punerea în scenă a celor mai valoroase piese ajunge fără interes ori chiar ridicolă, dacă acestea nu sînt jucate cu un talent care să s-apropie de perfecțiune : un om de gust n-are nici o plăcere dacă nu poate să aplaude în ele o imitație nobilă și exactă a exprimării naturale. În privința pieselor al căror gen este comicul de-al doilea rang, poate că este de-ajuns ca actorul principal să aibă un adevărat talent. Genul burlesc nu cere același acord, aceeași armonie ; el suferă mai degrabă datorită unor nepotriviri stridente, fiindcă este întemeiat el însuși pe simțămîntul delicat al unor nepotriviri stridente : dar într-un subiect eroic nu se pot îngădui oarecare greșeli care stîrnesc rîsul parterului.

Unii spectatori lesne de mulțumit n-au nevoie de o veracitate pronunțată ; ei cred de-obicei că văd un lucru real ; și oricum s-ar juca pe scenă, este o necesitate ca ei să plîngă de îndată ce se ivesc suspine sau un pumnal. Dar acei care nu plîng nu prea se duc la spectacol ca s-asculte ceea ce ar putea să citească la dînșii acasă ; ei se duc la teatru ca să vadă cum este exprimat textul și ca să compare într-aceeași scenă jocul unuia cu jocul altcuiva.

: : : : : : : : : : : : : :

Am văzut, la interval de puține zile, rolul greu al lui Mahomed jucat de trei actori, singurii în stare să-l încerce. M... prost costumat, rostindu-și tiradele într-un fel prea însuflețit, prea puțin solemn și mai cu seamă spunînd din cale-afară de cu zor ultima, nu mi-a plăcut decît în două sau în trei scene, unde am recunoscut pe acel tragedian superior pe care lumea îl admiră în rolurile care îi convin mai bine.

S... joacă bine acest rol, l-a studiat într-adevăr, își dă seama de nuanțele sale îndeajuns ; dar este mereu actor și nu-i de loc Mahomed.

B... mi-a părut că înțelege cu adevărat acest rol neobișnuit. Felul său de-a se purta, de-a vorbi, el însuși neobișnuit, părea negreșit al unui profet din Orient : dar poate că nu era tot atît de măreț, tot atît de solemn, tot atît de impunător cît ar fi trebuit din partea unui dătător de legi cuceritor, din partea unui trimis al cerului hărăzit să convingă prin uimire, să supună, să triumfe, să domnească. Este adevărat că Mahomed, *împovărat de grijile față de altar și față de tron*, n-a fost atît de fastuos cum l-a construit Voltaire, după cum n-a fost nici atît de mișel. Dar actorul despre care vorbesc nu este poate nici chiar Mahomed cel din istorie, în timp ce ar fi trebuit să fie cel din tragedie. Cu toate acestea el m-a mulțumit mai mult decît ceilalți doi, deși al doilea are o înfățișare mai frumoasă și primul dispune în genere de mijloace mult mai alese. B... numai el a oprit bine blestemul lui Palmyre. S... și-a scos *iataganul* : îmi era teamă ca lumea să nu înceapă să rîdă. M... a pus mîna pe el și privirea lui o înspăimîntă pe Palmyre : ce rost avea oare această mîna pe iatagan, această amenințare împotriva unei femei, împotriva lui Palmyre, tînără și iubită ? B... nu

era nici măcar înarmat, ceea ce mi-a făcut plăcere. Când, obosit de-a mai asculta pe Palmyre, vru, în sfârșit, s-o oprească, privirea lui pătrunzătoare și cumplită păru să-i poruncească în numele divinității și s-o constrângă să rămână atârnată între teroarea vechii sale credințe și cea disperare a conștiinței și a dragostei înșelate.

Cum de se poate susține în chip serios că felul de a exprima este o chestiune de convenție ? Este tocmai aceeași greșală ca și aceea din proverbul atît de fals în accepția care i se dă în mod obișnuit : să nu cumva să te cerți în privința gusturilor și a culorilor.¹

Ce dovedea M.R.... cîntînd pe-aceleași note : *Am pierdut-o pe Eurydice a mea ; Am găsit-o pe Eurydice a mea* ? Aceleași note pot sluji ca să exprime cea mai mare bucurie sau durerea cea mai amară ; nu tăgăduiesc : dar sensul muzical constă el pe de-a-ntregul în note ? Cînd înlocuiești vorba *găsit* cu vorba *pierdut*, cînd pui bucuria în locul durerii, păstrezi aceleași note ; dar schimbi cu desăvîrșire mijloacele de expresie secundare. De netăgăduit că un străin, care n-ar înțelege nici una nici alta dintre aceste două vorbe, nu s-ar înșela totuși auzindu-le. Aceste mijloace secundare fac parte și ele din muzică : spună-se, dacă vreți, că nota este arbitrară.

¹ Aluzie vădită la proverbul scolasticilor din evul mediu, *De gustibus et coloribus non disputandum*, pe care francezii l-au adoptat cu înțelesul : fiecare e liber să gîndească, să acționeze cum îi place lui (n.t.).

Această piesă (*Mahomed*) este una dintre cele mai frumoase de Voltaire ; dar poate că, la alt popor, nu s-ar fi creat din profetul cuceritor amantul lui Palmyre. Este adevărat că dragostea lui Mahomed este bărbătească, desăvîrșită, și chiar întrucîtva sălbatică : el nu iubește ca Titus, dar poate că ar fi mai bine să nu iubească de loc. Se cunoaște pasiunea lui Mahomed pentru femei ; dar este probabil că în sufletul acesta ambițios și misterios, după atîția ani de tăinuire prefăcută, de retragere din lume, de primejdii și de victorii, această pasiune nu era dragostea.

Dragostea pentru Palmyre nu prea convenea înaltelor sale meniri și geniului său : dragostea nu-i la locul ei într-un suflet sever pe care proiectele îl umplu, pe care setea de putere îl îmbătrînește, care nu cunoaște plăceri decît prin uitare și pentru care fericirea însăși n-ar fi decît o distracție.

Ce înseamnă : Dragostea singură îmi alină tristețea ? Cine îl silea să umble după puterea suverană asupra Orientului, să-și lepede femeile și puțin cunoscuta lui independență ca să aibă sub mîna sa cădelnița, și sceptrul, și armele ? Dragostea singură îmi alină tristețea ! Să orînduiești soarta popoarelor, să schimbi cultul și legile unei părți din glob, pe dărîmăturile lumii să ridici o Arabie, este oare o viață atît de tristă, o inactivitate atît de letargică ? Este o grijă mare : fără îndoială, dar este tocmai cazul să nu iubești. Aceste nevoi ¹ ale inimii purced în golul sufletului : cine stă să înfăptuiască lucruri mărețe are mult mai puțin nevoie de dragoste.

¹ Se știe că Cicero s-a folosit de aceeași expresie vorbind despre prietenie.

Dacă barem acest om care de îndelungă vreme nu mai are egali și care urmează să guverneze ca un Dumnezeu universul dispus la asta ; dacă acest favorit al acelui Dumnezeu al bățăliilor ar fi iubit o femeie care ar fi putut să-l ajute să înșele universul ori o femeie născută ca să domnească, o Zenobie¹ ; dacă cel puțin ar fi fost iubit : dar acest Mahomed, care supuse asprimei sale firea, iată-l îndrăgostit lulea de un copil care nu se gîndește la el.

Știu că o noapte cu Palmyre este cea mai cutremurătoare plăcere a bărbatului ; dar, în sfîrșit, nu-i decît o plăcere. Să te consăcri unei femei nemaipomenite și de care ești iubit, este mai mult : este o plăcere foarte mare, este o datorie chiar ; dar, în sfîrșit, nu este decît o datorie secundară.

„Nu înțeleg acele *puteri* datorită cărora o privire a iubitei e poruncă în lege. Cred că îmi dau seama că poate dragostea ; dar un bărbat care guvernează nu-i de capul său. Dragostea tirăște la greșeli, la iluzii, la păcate ; și păcatele bărbatului puternic sînt prea importante, prea de piașărea, ele sînt nenorociri publice.

Nu-i văd cu ochi buni pe acei oameni purtînd sarcina unei mari puteri care uită să guverneze de îndată ce găsesc nimerit să-și treacă vremea altminteri ; care își pun afecțiunile înaintea misiunii lor și cred că totul li-e supus în vederea desfătării ; care orînduiesc potrivit poftelor și toanelor vieții lor particulare nevoile națiunilor ; și care și-ar lăsa ciopîrțită, măcelărită oștireă lor ca să-și

¹ Regină, domni peste Palmyria, a cărei capitală era un strălucit „oraș de palmieri“, între Damasc și Eufrat : ocupată de romani în 272, fu distrusă. Regina Zenobia fu capturată de Aurelian (n.t.).

vadă iubita. Deplîng popoarele pe care stăpînul nu le iubește decît după toate celelalte lucruri pe care le iubește ; deplîng pe acele popoare care vor fi date pradă inamicului, dacă fata din casă a unei favorite bagă de seamă că ar putea cîștiga ceva trădîndu-le.

SCRISOAREA A XXXV-a

Paris, 8 iulie, III.

În sfîrșit, am un om sigur ca să dau gata lucrurile de grija căroră am fost ținut pe loc aici. De altminteri, întrucîtva le-am isprăvit : nu mai e nici o soluție, știe prea bine toată lumea că, iată, sînt ruinat. Nu-mi rămîne nici cu ce să-mi duc viața pînă cînd vreun eveniment, poate foarte îndepărtat, se va ivi ca să-mi schimbe situația. Nu simt nici o neliniște ; și nu consider că aș fi pierdut mult pierzînd totul, de vreme ce nu mă bucuram de nimic. Pot s-ajung să fiu, ce-i drept, mai nenorocit decît am fost ; dar nu voi ajunge să fiu mai puțin fericit. Sînt singur, nu am decît propriile nevoi : cu siguranță, atît cît nu voi fi nici bolnav, nici în robie, soarta o voi îndura cu ușurință. Mă tem puțin de nenorocire, atît sînt de obosit de-a fi în zadar fericit. Trebuie numai-decît ca viața să aibă răstimpuri cînd toate să meargă pe dos ; sînt răstimpuri de împotrivire și de curaj. Speri atunci ; îți zici : trec prin perioada încercărilor, îmi mistui nenorocirea, se prea poate ca binele să-i urmeze. Dar în prosperitate, cînd lucrurile exterioare se pare că ne-așază în rîndurile celor fericiți și cînd totuși sufletul nu se bucură de nimic, suportăm cu nerăbdare să con-

statăm astfel că pierdem ceea ce norocul nu va acorda de mai multe ori. Deplîngem tristețea celei mai frumoase epoci din viață ; ni-e teamă de acea năpastă necunoscută pe care o așteptăm să ne cadă pe cap datorită nestatorniciei lucrurilor : ni-e teamă de ea cu atît mai mult cu cît, fiind nenorociți chiar fără de ea, nu se poate să privim altfel decît cu totul de neîndurat povara nouă care urmează neapărat să ne încarce peste măsură. Tocmai de asta cei care trăiesc pe glia lor îndură mai lesne necazurile din cursul iernii pe care o numesc de mai înainte anotimpul posomorît, decît vara de la care așteaptă plăcerile vieții de țară.

Nu am nici o posibilitate ca să îndrept ceva din ceea ce s-a întîmplat să fie ; și n-aș putea întrevedea ce-ar urma să hotărâsc pînă cînd nu vom fi stat de vorbă între noi ; așa încît mă gîndesc numai la prezent. Iată-mă descotorosit de orice griji : niciodată n-am fost atît de liniștit. Plec la Lyon ; voi petrece la dumneata zece zile în cea mai plăcută nepăsare și apoi văzînd și făcînd.

PRIMUL FRAGMENT

Al cincilea an.

Dacă fericirea ne-ar veni pe potriva lipsurilor sau a bunăstării noastre, ar fi prea multe inegalități între oameni. Dacă fericirea ar depinde numai și numai de firea omului, această inegalitate ar fi și mai mare. Dacă ar atîrna cu desăvîrșire de îmbinarea firii cu împrejurările, oamenii pe care îi ocrotesc laolaltă, și prudența și ursita lor, ar avea prea multe avantaje. Ar fi pe lume oameni

prea fericiți și oameni din cale-afară de nenorociți ; dar nu numai împrejurările ne croiesc soarta, nici numai îngemănarea unor împrejurări actuale cu urmele sau cu deprinderile lăsate de împrejurările trecute sau cu înclinațiile proprii firii noastre. Îmbinarea acestor cauze are efecte foarte întinse ; însă nu ea singură produce toanele noastre neplăcute și ursuze, plictiseala, nemulțumirea noastră, scîrba de lucruri și de oameni și de întreaga viață umană. E înrădăcinată în sinea noastră, această stihie comună de răceală sufletească și de dezgust ori de indiferență : o avem cu toții, independent de ceea ce înclinațiile individuale și deprinderile noastre mai pot înrîuri ca să-i sporească ori să-i micșoreze consecințele. O anumită modificare a umorilor, o anumită stare a întregii noastre ființe, urmează să producă numai decît în noi această reacție morală. Avem neapărată nevoie de durere, ca și de bucurie : avem nevoie să ne supărăm pe lucruri, după cum avem nevoie să ne bucurăm de ele.

Omul n-ar putea să dorească să se bucure fără întrerupere, după cum nu poate suferi într-una. Continuitatea unei categorii de senzații de mulțumire sau de senzații de durere nu poate să se prelungească multă vreme în lipsa desăvîrșită de senzații contrarii. Însușirea lucrurilor din viață de-a fi schimbătoare nu îngăduie această statornicie în senzațiile pe care le primim ; și chiar dacă lucrurile s-ar petrece altminteri, firea noastră nu este capabilă de invariabilitate.

Dacă omul care se încrede în soarta lui vede că nici o nenorocire nu-i iese în întîmpinare din afară, nu va putea întîrzia să n-o descopere în sine însuși. Dacă nefericitul nu primește alinări din afară, le va descoperi în curînd în sufletul său.

Cînd am pus la cale totul, cînd am dobîndit totul ca să ne bucurăm continuu, am făcut puțin în vederea fericirii. Trebuie numaidecît să ne suferim ceva și să ne întristeze : și dacă am izbutit să îndepărtăm orice rău, binele, el însuși, ne va plăcea.

Dar dacă însușirea de a ne bucura ori aceea de a suferi nu pot fi puse în funcție, nici una nici alta, cu excluderea totală a celeia pe care felul nostru de-a fi o meneste să le țină în eum-pănă, fiecare cel puțin poate să fie pusă întîmplător mult mai mult decît cealaltă : astfel împrejurările, fără să fie decisive în ce ne privește pe noi, vor avea totuși o adîncă înrîurire asupra deprinderii noastre interioare. Dacă oamenii pe care soarta îi ocrotește n-au motive adînci de durere, cele mai mărunte lucruri vor fi de-ajuns ca să li le stîrnească ; în lipsă de cauze, orice va ajunge prilej. Acei de capul cărora se țin lanț restriștile, avînd dese prilejuri ca să suferă, vor suferi strașnic ; dar suferind îndeajuns, în același timp nu vor suferi de-obicei : de îndată ce împrejurările îi vor lăsa într-ale lor, ei nu vor mai suferi, fiindcă nevoia de-a suferi li-e satisfăcută ; și chiar se vor bucura, fiindcă nevoia opusă se împotrivesc cu atît mai cu stăruință cu cît cealaltă nevoie îndeestulată i-a tîrît mai departe în sens contrar.¹

Aceste două forțe potrivnice tind a se cumpăni ; dar n-ajung de fel la asta, afară numai de cazul cînd ar fi vorba despre specia întreagă. Dacă n-ar fi o tendință spre echilibru, n-ar fi ordine pe lume : dacă echilibrul s-ar statornici în amănunte,

¹ În nenorocire reacția va fi desigur mai puternică, fiindcă firea ființei organizate o împinge în mod mai deosebit spre bunăstarea decît spre conservarea sa.

totul ar fi neclintit, n-ar fi mișcare. În fiecare dintre aceste ipoteze, n-ar fi un ansamblu unic și felurit, lumea n-ar avea ființă.

Mi se pare că omul foarte nenorocit, dar în chip inegal și în răstimpuri izolate, va fi avînd desigur o pornire obișnuită spre bucurie, spre calm, spre plăcerile dragostei, spre încredere, spre prietenie, spre loialitate.

Omul foarte nenorocit, dar în chip egal, cu încetul, în mod uniform, va fi într-o luptă perpetuă a celor două imbolduri ; va avea o dispoziție sufletească nesigură, apăsătoare, lesne iritabilă. Într-una închipuindu-și binele și într-una, din acest motiv chiar, aprinzîndu-se de mînie împotriva răului, cu minuțiozitate trăind simțămîntul acestei alternative, va fi mai mult obosit decît ademenit de cele mai mărunte iluzii ; se leapădă de greșală numaidecît ; totul îl descurajează, după cum totul îi stîrnește interesul.

Cine este continuu pe jumătate fericit, ca să zic așa, și pe jumătate nenorocit, se va apropia de echilibru : îndeajuns de egal, el va fi bun, mai degrabă decît de un impunător caracter ; viața sa va fi mai mult molcomă decît fericită ; va avea dreaptă judecată și oarecare îndemînare.

Cine se bucură de-obicei și fără să aibă cîndva vreo nenorocire vădită, nu va fi ademenit de nimic : fiindcă nu mai are nevoie să se bucure ; și în bunăstarea sa exterioară, simte în secret o nevoie perpetuă să sufere. Nu va fi comunicativ, îngăduitor, iubitor ; dar va fi nepăsător în plăcerea de-a stăpîni cele mai mari avuții și gata-gata să descopere o nenorocire în cel mai neînsemnat neajuns. Obișnuit să nu sufere lovituri de-ale sorții, va fi încrezător, dar încrezător în sine însuși ori în destinul său și de fel în ceilalți oameni : nu

simte nevoie de sprijinul acestora ; și fiindcă are o soartă mai bună decît cea mai mare parte din semeni, aproape chiar că se crede mai înțelept decît toți. Vrea într-una să se bucure și mai cu seamă vrea să pară că se bucură mai mult, și totuși simte o nevoie lăuntrică să sufere ; astfel, sub pretextul cel mai neînsemnat, va afla lesne un motiv să se supere pe lucruri, să fie nemulțumit de oameni. Nefiind cu adevărat bine, dar neavînd nici o speranță să fie mai bine, nu va dori nimic în mod real ; dar lui îi va plăcea schimbarea în general și îi va plăcea în amănunte mai mult decît în totalitate. Avînd prea mult, va fi gata să se despartă de tot. Va afla oarecare plăcere, va simți un fel de mîndrie să fie supărat, înstrăinat, în suferință, nemulțumit. Cu greu îi vei intra în voie, va fi pretențios : fără astea cu ce s-ar alege din acea superioritate pe care pretinde că o are asupra celorlalți oameni și pe care ar și simula-o chiar dacă n-ar mai rîvni la ea. Va fi aspru, își va da silința să se înconjure de robi, pentru ca alții să-i recunoască superioritatea ; pentru ca ei să sufere cel puțin de pe urma ei, cînd el însuși nu se bucură de așa ceva.

Nu e bine, cred, ca omul din zilele noastre să fie de-obicei norocos, fără să i se fi împotrivit soarta vreodată. Poate că om fericit, printre noi, este cine a suferit mult, dar nu în chip obișnuit și în acel fel ușor împilător care lovește facultățile fără să fie de-ajuns de peste măsură ca să ațite energia tainică a sufletului, ca s-o constrîngă în mod fericit să caute într-însa însușiri pe care nu și le cunoștea.¹

¹ Toate acestea, deși exprimate într-un fel răspicat, să nu cumva să fie privite drept adevărate în chip *riguros*.

E în folosul vieții întregi să fi fost nenorocit la vîrsta cînd mintea și sufletul încep să trăiască. Este lecția dată de soartă : ea formează oamenii buni¹ ; ea dezvoltă ideile și îndreaptă pe calea înțelepciunii sufletele înainte de a le fi slăbit bătrînețea ; ea îndrumă omul de-ajuns de curînd ca să fie cu desăvîrșire om. Dacă alungă bucuria și plăcerile, ea inspiră simțămîntul ordinii și pofta de bunuri gospodărești ; dăruiește cea mai prețioasă fericire pe care s-ar cădea s-o așteptăm, aceea de a nu aștepta alta decît să ducem o viață obscură, fără perspective, folositori și pașnici. Ești mult mai puțin nenorocit cînd nu vrei decît să trăiești : ești mai aproape de-a fi folositor cînd, încă în puterea vîrstei, nu urmărești nimic pentru tine. Nu vād decît nenorocirea să poată, înainte de bătrînețe, să înțeleptească astfel oamenii obișnuiți.

Adevărata bunătate pretinde concepții largi, un suflet mărinimos și pasiuni înnăbușite. Dacă bunătatea este prima însușire a omului, dacă perfecțiunea morală este condiția de căpetenie a fericirii, tocmai printre cei care au suferit mult în primii ani de viață a sufletului vom descoperi oamenii cei mai bine organizați în folosul lor înșile, ca și în interesul tuturor ; oamenii cei mai dreپți, cei mai cu scaun la cap, cei mai puțin îndepărtați de fericire și cei mai constant devotați virtuții.

Ce-i pasă ordinii sociale că un bătrîn a renunțat la țintele pasiunii și că un om becisnic nu mai are

¹ Pe unii oameni îi acrește ; anume pe acei care nu sînt răi, iar nu pe cei buni.

de gînd să dăuneze în vreun fel ? Oamenii cumsecade nu sînt totdeauna buni ; cine nu face binele decît din slăbiciune, va putea face mult rău în împrejurări diferite. Lesne dispus la neîncredere, la violență, la superstiții și mai ales la încăpățînare superstiții care se bat cap în cap : caută demne de laudă la care îl ducea imboldul inimii, va fi netrebnica jucărie a unei idei nebunești care îi va tulbura mintea, a unei manii care îi va corupe sufletul ori a vreunui proiect funest la care un viclean va izbuti să-l folosească.

Dar omul de bine este neschimbat : n-are patimile nici unei căldășii, nici tabieturile vreunei slujbe ; nu se lasă folosit : nu poate să aibă nici dușmănie, nici lăudăroșenie, nici manii ; nu-l uimește nici binele, fiindcă l-ar fi făcut și el, nici răul, fiindcă e în firea lucrurilor : se indignează împotriva crimei și nu urăște pe vinovat ; disprețuiește ticăloșia sufletului, dar nu se supără pe un vierme din pricină că nenorocitul n-are nici urmă de aripi.

Nu este dușmanul celui superstițios, fiindcă n-are superstiții care se bat cap în cap : caută originea adeseori foarte înțeleaptă¹ a atîtor păreri ajunse nesăbuite și rîde cu poftă de păcăleala care s-a tras lumii astfel.

Are virtuți, nu din fanatism, ci întrucît caută ordinea : face binele ca să micșoreze zădărnicia

¹ Ideile obscure sau adînci se alterează cu timpul și lumea se deprinde să le considere sub alt aspect : cînd încep să fie absurde, populația începe să le socotească drept divine ; cînd sînt cu totul absurde, ea e gata să-și dea viața pentru ele. De-abia după douăzeci de secole îi vine pofta să lucreze zdravăn și să bea la fel.

vieții sale ; preferă bucuriile altora celor ale sale, căci alții se pot bucura, iar el nu prea poate : lui îi place doar să-și păstreze ceea ce îi dă puțința să fie bun la ceva, și de asemenea să trăiască fără tulburări, căci are nevoie de liniște cine nu s-așteaptă la plăceri. Nu-i de fel neîncredător ; dar, de vreme ce nu este sedus, se gîndește uneori să-și înfrîneze ușurința sufletului : izbutește să se desfăte a fi întrucîtvă victimă, dar nu înțelege să fie tras pe sfoară. Se poate să aibă de suferit din partea unor pungași : nu e jucăria lor. Unor oameni cărora li-e folositor le va îngădui uneori plăcerea neînsemnată de a se făli într-ascuns că îl proteguiesc. Nu-i mulțumit de ceea ce face, deoarece își dă seama că s-ar putea face mult mai mult : este numai întrucîtvă mulțumit de bunele sale intenții, fără să fie mai mîndru de această alcătuire lăuntrică decît ar fi dacă ar căpăta un nas de formă aleasă. Î se vor stinge zilele astfel înaintînd cu anevoie spre mai bine ; cîteodată cu un pas energic, deși împleticit ; de cele mai multe ori cu nesiguranță, cu oarecare slăbiciune, cu surîsul descurajării.

Cînd este necesar să se opună meritul omului altor oarecare merite simulate sau de prisos, prin care se pretinde să se amestece totul și să se înjosească totul, el zice că primul merit este netulburata cinste a omului de bine, fiindcă este cea mai sigur folositoare ; i se răspunde că ar fi încredzut, iar el rîde. Cîte chinuri îndură, cîte înghite, iartă greșelile casnice ; i se spune : de ce nu faci niște lucruri mai acătării ? El rîde. Aceste lucruri acătării lui i se încredințează ; este acuzat

de către prietenii unui trădător, și înfierat de către cel care a fost înșelat : el zîmbește și își vede de drum. Ai săi îi spun că este vorba despre o nedreptate nemaiauzită ; iar el rîde și mai mult.

.

.

AL DOILEA FRAGMENT

Al șaselea an.

Nu sînt surprins că preciziunea ideilor ar fi cam rară în morală. Cei vechi, care n-aveau experiența secolelor, s-au gîndit de multe ori să dea pe mîinile înțelepților destinele sufletului omenesc. Conducerea modernă a treburilor statului este mai serioasă : a dat unica știință pe mîna predicatorilor și pe mîna mulțimii acelora numiți de către editori literați : dar ea proteguiește cu solemnitate arta de-a face flori de zahăr și invenția perucilor de-o nouă formă.

De îndată ce se observă păsurile unei oarecare categorii de oameni și începe să li se descopere cauzele, se recunoaște că unul dintre lucrurile cele mai noi și mai folositoare care s-ar putea face ar fi s-o ferim din timp de adevărurile care o înșală, de virtuțile care o duc la pierzanie...

Disprețul aurului este ceva absurd. Fără îndoială, să preferi datoriei tale aurul este o crimă : dar este la mintea omului că dreapta judecată hotărăște să preferi vieții, ca și bogățiilor, datoria. Dacă viața este totuși un bun în general, de ce aurul n-ar fi și el unul. Cîțiva oameni de sine stătători și izolați fac foarte bine că se lipsesc de

aur : dar nu toți sînt în această situație ; și acele declamații atît de deșarte, care au o latură mincinoasă, strică mult virtuții. Ați înțesat de contradicții regulile de purtare : dacă virtutea nu este decît efortarea spre ordine, oare printr-atîta dezordine și printr-atîta învălmășeală, vreți cu dinadinsul să-i atrageți la ea pe oameni ? Cît despre mine, care stimez și mai mult în om însușirile sufletului decît pe cele ale minții, gîndesc totuși că învățătorul unui popor ar descoperi mai multe mijloace ca să stăpînească sufletele păcătoase, decît ca să pună de acord niște minți rătăcite.

Creștinii, și alții, au susținut că înfrînarea continuă ar fi o virtute ; ei n-au cerut-o stăruitor de la oameni, nici n-au recomandat-o decît celor care ar rîvni la perfecțiune. Oricît de neîngăduitoare și oricît de indiscretă va fi fiind desigur o lege care purcede din cer, ea n-a cutezat mai mult. Cînd li se cere oamenilor să nu fie iubitori de argint, oricîtă cumpătare și precizie s-ar pune la bătaie nu este prea mult. Abnegația religioasă sau filozofică a izbutit să îndrume pe mulți inși spre o indiferență sinceră față de bogății și chiar față de orice proprietate ; dar în viața obișnuită dorința de aur este de neînlăturat. Cu aurul la mine, prin orice meleaguri locuite aș apărea, făcînd un semn, acest semn spune : Să s-aștepte poruncile mele mai întii, să mi se aducă de mîncare, să mă îmbrace, să mi s-alunge uritul, să fiu luat în seamă, să fiu servit eu și ai mei, ca totul să se desfăte împrejurul meu ; dacă suferă ca-reva, s-o declare, durerile i le iau cu mîna ! Numai cît își spune dorința că s-a și împlinit.

Acei care disprețuiesc aurul sînt ca și cei care disprețuiesc gloria, care disprețuiesc femeile, talentele, valoarea, meritul. Cînd întunecarea min-

ții, neputința organelor sau josnicia sufletului te-aduc într-o asemenea stare încît nu ești capabil să te folosești de-un bun fără să nu-l pîngărești, ponegrești acest bun, nedîndu-ți seama că tocmai propria ticăloșie o dovedești. Un om desfrînat disprețuiește femeile, unul care judecă anevoie defaimă cugetarea, un sofist se bate cu pumnii în piept ridicînd obiecții împotriva banilor. Fără îndoială, bieții robi ai patimilor, proștii îndemînatici, burghezii uimiți vor fi mai nenorociți sau mai răi cînd vor fi bogați. Oameni de-aceștia se cade să aibă puțin, fiindcă a poseda sau a abuza înseamnă în ochii lor același lucru. Fără îndoială din nou, cine ajunge să se îmbogățească, și cine începe să trăiască cît poate mai mult ca bogat, nu cîștigă, ba uneori pierde schimbîndu-și situația. Dar de ce nu i-o fi lui mai bine decît înainte ? Fiindcă nu este mai bogat, mai cu dare de mîină, este mai stingherit și mai neliniștit. Are mari venituri și își rînduiește treburile atît de bine încît oricare chițibuș îl supără și se înglobează în datorii pînă la ruină. Se vede limpede că omul acesta este sărac. Să-și însutească nevoile ; să pună la cale totul ca să se grozăvească ; să aibă douăzeci de cai fiindcă altcineva are cincisprezece, iar dacă mîine acesta va avea douăzeci, să aibă foarte curînd treizeci ; înseamnă să se încurce în lanțurile unei sărăcii mai dureroase și mai îngrijorate decît prima. Dar să aibă un sălaș plăcut și sănătos, un interior bine orînduit, curățenie, oarecare indestulare, o eleganță simplă, să se oprească la atît chiar cînd averea ar ajunge să fie de patru ori mai mare, să folosească ceea ce i-a rămas ca să scoată din încurcătură pe vreun prieten, ca să se apere din timp de întîmplările fatale, ca să dea omului filotim ajuns ne-

norocit ceea ce el a dat în tinerețea sa unora mai fericiți decît dînsul, ca să dăruiască mamei-cap de familie o vacă în locul celeia pe care n-o mai are, ca să trimită grîne cultivatorului ale cărui semănături iată că de curînd le-a bătut piatra, ca să repare drumul pe unde niște căruțe¹ s-au răsturnat, pe unde caii se strică la picioare ; ca să-și vadă fiecare de treburi după mintea și după plăcerea lui, ca să-și dea la învățătură copiii, ca să-i deprindă cu ordinea și ca să le cultive talentele : toate acestea sînt mai presus decît sărăcia în chip stîngaci propovăduită de către mincinoasa înțelepciune.

Disprețul față de aur, prosteste recomandat la vîrsta cînd acestuia din urmă nu i se cunoaște valoarea, a lipsit adeseori pe unii oameni superiori de unul dintre cele mai puternice mijloace, și poate cel mai sigur, pentru a nu trăi de prisos ca gloata.

Cîți inși tineri, cînd e vorba să-și aleagă o călăuză, se grozăvesc să socotească bunurile drept o nimica și s-aruncă astfel în toate neplăcerile unei situații încurcate și nesigure și în plictiseala obișnuită care singură conține atîtea nenorociri...

Un om mintos, liniștit și care disprețuiește o fire nebunatică se lasă atras de oarecare conformism în ceea ce privește plăcerile : el lasă în seama celor de rînd veselia, dispoziția rîzătoare și chiar vioiciunea, activitatea : ia de nevastă o femeie serioasă, tristă, pe care la primul necaz o cuprinde melancolia, pe care supărările o acresc,

¹ Vorba *căruță* nu-i folosită în acest înțeles, cel puțin în cea mai mare parte din Franța, unde șaretele (cu două roți) sînt mai întrebuintate. Dar în Svițera și prin multe alte părți se numesc astfel trăsurile ușoare, trăsurile de țară cu patru roți, care pe-acolo slujesc în loc de căruțe.

care cu vârsta ajunge să fie tăcută, repezită, poruncitoare, aspră ; și care, silindu-se dintr-o toană să se lipsească de toate, și lipsindu-se în curînd de toate dintr-o toană, și ca să dea altora povață de urmat, își va nenoroci întreaga familie. Nu cu înțeles trivial Epicur spunea : Înțeleptul își ia de prieten o fire veselă și îndatoritoare. Un filozof de douăzeci de ani trece ușor peste acest sfat ; și este mare lucru dacă nu s-a revoltat, căci a lepădat prejudecățile obișnuite ; își va da seama însă de importanța acestora după ce va fi lepădat pe acelea ale înțelepciunii.

E puțin lucru să nu fii asemenea oamenilor de rînd, dar înseamnă să fi făcut un pas spre înțelepciune să nu mai fii asemenea celor de rînd dintre înțelepți.

SCRISOAREA A XXXVI-a

Lyon, 7 aprilie, VI.

· · · · ·
· · · · ·

Munți trufași, prăbușiri de zăpezi îngrămădite unele peste altele, pace singuratică de vîlcea de pădure, frunze îngălbenite pe care le ia cu sine rîul cel tăcut ! Ce i-ați folosi voi omului dacă nu i-ați vorbi de fel despre ceilalți oameni ? Natura ar fi mută, dacă aceștia n-ar ființa. Dacă aș rămîne singur pe pămînt, ce m-ar interesa, și sonurile nopții severe, și tăcerea solemnă a largilor văi, și lumina apusului de soare pe un cer împinzit de melancolie, peste apele potolite. Natura înțesată de simțăminte nu se vădește decît în

raporturile omenești, iar elocvența lucrurilor nu e altceva decît elocvența omului. Pămîntul roditor, cerurile cît vezi cu ochii, apele în migrațiune nu sînt decît o înfățișare a raporturilor pe care sufletele noastre le produc și le conțin.

Cuviință deplină : prietenie a celor vechi ! Cînd cineva nutrind dragostea fără margini primea niște tăblițe pe care vedea trăsăturile mîinii unui prieten, mai avea el ochi ca să cerceteze apoi frumusețile unei poziții pitorești sau dimensiunile unui ghețar ? Relațiile vieții omenești sînt însă de mai multe feluri ; perceperea acestor relații este nesigură, chinuitoare, înșesată de nepăsări și de dezgust ; prietenia antică este totdeauna departe de sufletele noastre sau de viața noastră. Legăturile sînt necomplete între speranță și precauții, între plăcerile pe care le așteptăm și amărăciunea de care avem parte. Intimitatea, ea însăși, este stăvilită de necazuri sau micșorată prin împărțeală sau interzisă, curmată de împrejurări. Omul îmbătrînește, iar sufletu-i scîrbit îmbătrînește înaintea sa. Dacă tot ceea ce el poate să iubească este în om, tot ceea ce el evită este de asemenea într-însul. Acolo unde sînt atîtea convenții sociale, acolo, și ca urmare a unei nevoi de neînvins, se află și toate nepotrivirile. Astfel, cine se teme mai mult decît speră este cam îndepărtat de om. Lucrurile fără viață nu sînt atît de puternice, dar sînt mai ale noastre, sînt ceea ce le fasonăm noi. Ele conțin mai puțin ceea ce căutăm noi ; dar noi sîntem mai siguri că o să descoperim într-însele, la dispoziția noastră, ceea ce ele conțin. E vorba despre bunurile comune, fără valoare, mărginite, dar sigure. Pasiunea trage la om ; uneori judecata se vede silită să-l părăsească de dragul unor lucruri mai puțin bune și mai

puțin sinistre. Astfel s-a format o legătură puternică a omului cu acel prieten al omului luat din afara speciei sale, și care îi convine atît de mult, fiindcă el este mai puțin decît noi, și fiindcă este mai mult decît lucrurile nesimțitoare. Dacă ar trebui ca omul să-și ia la împlinire un prieten, ar fi mai bine să-l ia din speța cîinilor mai degrabă decît dintr-a oamenilor. Cel mai păcătos dintre semeni i-ar alina tristețea mai puțin și i-ar aduce mai puțină tihnă decît cel mai păcătos dintre acele animale.

Și cînd o familie se află în singurătate, nu într-aceea a deșertului, ci într-a izolării sau a sărăciei ; cînd aceste ființe slabe, bolnave, care au atîtea posibilități ca să fie nenorocite și atît de puține ca să fie mulțumite, care n-au decît clipe ca să se bucure și decît o singură zi de trăit ; cînd tatăl și nevastă-sa, cînd mama și fiicele sale n-au nici urmă de respect și de bunăvoință, nici urmă de comuniune, cînd nu sînt ahtiate să țină la aceleași lucruri, cînd nu se înduplecă să se supună aceluiași greutate și să ducă împreună, la distanțe egale, lanțul durerilor ; cînd din egoism sau din toană, fiecare nevrînd să-și pună la bătaie puterile, îl lasă din mîini să se tîrîie greoi pe fața pămîntului accidentat și să adîncească lunga brazdă unde dau colț, cu o rodnicie înfiorătoare, măcăcinii care îi sîngerează pe toți : O, oamenilor ! De ce folos sînteți voi oare omului ?

Cînd un gest amabil, o vorbă de liniștire, de bunăvoință, de iertare generoasă, sînt primite cu dispreț, cu nacafale, cu o nepăsare care îngheață omul... Natură universală ! Tu l-ai zămislit astfel încît virtutea să fie sublimă și pentru ca sufletul omului să devină și mai bun, și mai resemnat sub povara care îl zdrobește.

SCRISOAREA A XXXVII-a

Lyon, 2 mai, VI.

În unele momente pierd orice speranță de a-mi înfrîna îngrijorarea care mă frămîntă : totul mă tîrăște, mă ia pe sus cu o putere nemăsurată ; și din această înălțime cad iarăși cu spaimă și m-a-fund în prăpastia pe care ea a tăiat-o în adînc.

Dacă m-aș afla singur cu desăvîrșire, aceste momente ar fi de neîndurat ; dar scriu și se pare că grija de a-ți exprima ceea ce simt e o distracție care îmi alină sufletul. Cui mi-aș deschide inima astfel ? Cine ar suporta obositoarea flecăreală a unei manii sumbre, a unei sensibilități atît de fără rost ? N-am altă plăcere decît să-ți povestesc ceea ce nu pot să spun decît duminică, ceea ce nu vreau să spun nimănui, ceea ce alții n-ar sta s-a-sculte. Ce-mi pasă de cuprinsul scrisorilor mele ? Cu cît sînt mai lungi și cu cît am nevoie de mai mult timp ca să le scriu, cu atît sînt mai importante pentru mine : și, dacă nu mă înșel, grosimea plicului niciodată nu te-a înspăimîntat. Dacă unii ar sta de vorbă împreună timp de zeci de ceasuri, de ce nu și-ar scrie preț de două ?

Nu caut cumva să-ți aduc vreo imputare. Dumneata scrii mai puțin lung, mai puțin împrăștiat, mai puțin întortocheat decît mine. Treburile te obosesc, scrii cu mai puțină plăcere chiar celor care îți sînt dragi. Îmi spui ceea ce ai să-mi spui între patru ochi ; dar eu, singuraticul, eu visătorul cel puțin bizar n-am nimic de spus, și scriu cu atît mai lung. Tot ceea ce îmi trece prin minte, tot ceea ce aș spune stînd la taifas, le scriu cînd găsesc vreme cu prilej : dar tot ceea ce gîndesc, tot ceea ce simt, îți scriu întîmple-se ce s-o-ntîmpla ; este o nevoie a mea. Cînd nu voi

mai scrie, să știi că nu mai simt nimic, că sufletul mi se stinge, că am ajuns să fiu liniștit și cu minte, că îmi petrec, în sfârșit, zilele mîncînd, dormind, jucînd cărți. Aș fi mai fericit !

Mi-ar plăcea să am o meserie, ea mi-ar însufleți brațele și mi-ar potoli mintea. Un talent n-ar avea același preț : totuși, dacă aș putea să pictez, cred că n-aș mai fi atît de neliniștit. Îmi pare rău că m-am deșteptat din amorțeala în care am stat multă vreme. Căzusem într-o stare de istoveală mai liniștită decît istoveala de-acum.

Dintre toate momentele iute trecătoare și neșigure, cînd am crezut, în simplitatea mea, că m-aș afla pe pămînt ca să trăiesc pe el, nici unul n-a fost înfrumusețat de o greșeală atît de durabilă, nici unul nu mi-a lăsat amintiri atît de vii ca toate acele douăzeci de zile de uitare și de speranță cînd, către echinocțiul de primăvară, în fața stîncilor, aproape de șuvoi, între zambila veselă și naiva micșunea, era cît p-aci să-mi închipui că mi-ar fi hărăzit să iubesc.

Atinsei ceea ce niciodată nu aveam să prind în mînă. Fără plăceri, fără speranță, aș fi putut să duc o viață de lîncezeală, plictisit, dar liniștit : aveam presimțirea energiei omenеști, dar în viața mea întunecată și tainică înduram mai departe somnul meu. Ce putere înfiorătoare, ce piază-rea mi-a deschis porțile lumii ca să-mi răpească mîngîierile neantului ?

Prins într-o activitate expansivă ; lacom să iubesc totul, să sprijin totul, să alin orice tristețe ; mereu hărțuit între nevoia de a vedea schimbîndu-se atîtea lucruri nenorocite și convingerea că ele nu vor fi nicidecum schimbate ; stau obosit de cele rele ale vieții și mai indignat de vicleana amăgire a plăcerilor sale, cu privirea într-una

ațintită asupra imensului morman de dușmăanii, de nedreptăți, și înjosiri și de nenorociri ale pământului purces pe-o cale greșită.

Și eu, iată-mă mergînd pe-al douăzeci și șaptelea an : zilele tinereții au trecut, nici măcar nu le-am văzut. Nenorocit în vîrsta fericirii, ce anume aștepta-voi de la alte vîrste ? Am trecut în gol și în necazuri epoca fericită a încrederii și a speranței. Peste tot innăbușit, chinuit, cu sufletul deșert și adînc mîhnit, am ajuns, încă de tînăr, la părerile de rău ale bătrîneții. Stăruind în deprinderea de-a vedea toate florile vieții vestejindu-se sub pașii mei neroditori, sînt aidoma acelor bătrîni cărora totul le-a dispărut : ci mai nenorocit decît dînșii, am pierdut totul cu multă vreme înainte de a sfîrși eu însumi. Cu un suflet însetat, nu mă pot odihni în această tăcere de moarte.

Amintiri ale anilor de multă vreme trecuți, ale lucrurilor pe veci dispărute, ale locurilor pe care nu le voi revedea, ale oamenilor care s-au schimbat ! Simțămînt al vieții duse pe veci !

Care locuri fură vreodată pentru mine ceea ce ele sînt pentru ceilalți oameni ? Ce timpuri fură cu puțință de îndurat și sub care văzduh aflatu-mi-am odihna sufletului ? Mi-a trecut pe dinaintea ochilor neastîmpărul orașelor, și golul cîmpurilor, și asprimea munților ; am cunoscut grosolănia neștiinței și zbuciumul chinuitor al artelor ; am văzut virtuțile de prisos, izbinzile nepăsătoare și toate bunurile pierdute prin toate necazurile ; omul și soarta, într-una nepotrivite, înșelîndu-se fără conținere, și în lupta neînfrînată a tuturor pasiunilor, mîrșavul învingător primind drept preț al triumfului său cel mai apăsător lanț al durerilor pe care a izbutit să le pricinuiască.

Dacă omul ar fi alcătuit în vederea nenorocirii,

l-aş deplînge mult mai puţin ; şi ţinînd seama de veleatul său trecător, aş dispreţui în ceea ce îl priveşte pe el, ca şi în ce mă priveşte pe mine, zbulciumul chinuitor dintr-un răstimp. Dar toate bunurile îl înconjură, dar toate însuşirile lui îi poruncesc să se bucure, dar totul îi zice : fii fericit ; şi omul a răspuns : fericirea va fi pentru brută ; arta, ştiinţa, gloria, măreţia vor fi partea mea. Nevoia de a muri, durerile, crimele sale, ele însele nu sînt decît cea mai slabă jumătate din nenorocirea sa. Deplîng pierderile sale ; nepăsarea, comuniunea, stăpînirea liniştită. Deplîng suta de ani pe care mia de milioane de fiinţe simţitoare o istovesc în rugăminţi stăruitoare şi în constrîngere, între ceea ce i-ar garanta liniştea, libertatea, bucuria ; şi trăind din amărăciune pe un pămînt al voluptăţilor, fiindcă au năzuit la bunuri închipuite, la bunuri în stăpînire exclusivă.

Toate acestea sînt însă mai nimica ; fiindcă nu le-aş fi văzut de fel acum o jumătate de secol, iar peste un secol nu le voi vedea în nici un chip.

Îmi ziceam : dacă nu se cuvine vieţii mele sterpe să întoarcă la moravuri din vechime un ţinut limitat şi izolat ; dacă trebuie să-mi dau silinţa să uit de lume şi să mă socotesc îndeajuns de fericit ca să-mi dobîndesc nişte zile cu putinţă de îndurat pe acest pămînt fermecător ; nu cer atunci decît un bine, decît o umbră, în acest vis deşert din care nu vreau să mă mai trezesc. Stăruie pe pămînt, aşa cum este ea, o iluzie care poate să mă mai amăgească : este singura ; aş avea cumînţenia să mă las amăgit de ea ; toate celelalte nu îndrituiesc vreo sfortare. Iată ce anume îmi ziceam atunci : dar întîmpla-

rea singură putea să-mi îngăduie în această privință neprețuita greșală. Întîmplarea este înceată și nesigură ; viața iute trecătoare, fără întoarcere : primăvara sa trece ; și această nevoie înșelată, grăbind să-mi piardă viața, trebuie, în sfîrșit, să-mi smintească sufletul și să-mi strice firea. Uneori îmi dau seama că mă acresc ; mă indignez, simțămintele mele se chircesc ; nerăbdarea îmi va încrîncena voința ; și un soi de dispreț mă îndreaptă spre ținte înalte, dar aspre. Însă această amărăciune nu se menține în toată puterea sa ; și mă las în voia întîmplării apoi, parcă dîndu-mi seama că oamenii cu gîndurile aiurea, și lucrurile nesigure, și viața-mi atît de scurtă, nu îndreptătesc neliniștea trecătoare, și că o deșteptare serioasă este de prisos cînd în curînd voi dormi somnul de veci.

SCRISOAREA A XXXVIII-a

Lyon, 8 mai, VI.

Am fost pînă la Blammont, la chirurgul care atît de îndemînat a pus la loc brațul celui oșter căzut de pe cal pe cînd se întorcea din Chessel.

Nu-i fi uitat că, de cum intrarăm acasă la el, cu prilejul acela, sînt peste doisprezece ani de-atunci, se grăbi să se ducă să culeagă din grădina sa cele mai arătoase zarzări ; și că, întorcîndu-se cu podul palmelor plin, acest bătrîn, de pe-atunci schilav, lovi cu piciorul pragul casei, iar din această pricină căzură pe jos aproape toate fructele pe care le adusese. Fiică-sa îi zise brusc : iată cum faci treaba dumneata totdeauna ; îți vii botu-n toate celea, ca să le strici pe toate ; nu poți să

stai locului pe scaunul dumitale ? E arătos acum nevoie-mare ! Inimile ni se întristaseră adînc, fiindcă el suferea și nu răspundea o vorbă măcar. Nenorocitul ! Este și mai nenorocit. E paralytic : zace într-un adevărat pat de suferinți, și n-are lîngă dînsul decît pe această nemernică de fiică. De mai multe luni de zile nu mai vorbește, dar brațul drept nu îi este încă atacat, se slujește de el ca să facă semne. Îmi făcu unul pe care, cu toată mîhnirea, nu-l putui împărtăși ; voia să-i spună fiicei sale să-mi ofere ceva. Ea nu-l înțelese, ceea ce se întîmplă de foarte multe ori. Cînd ea pe neașteptate fu chemată afară la o treabă, am folosit prilejul pentru ca nefericitul de tată să afle cel puțin că durerile îi fuseseră ghicite, căci are încă un auz de-ajuns de bun. El mă lămurii că fiică-sa, socotind săvîrșirea sa din viață drept foarte apropiată, nu consimțea la nimic din ceea ce ar fi putut să micșoreze cu oricît de puțin moștenirea de-ajuns de mare pe care el i-o lasă ; dar că, deși suferea tare, îi ierta totul, ca să iubească mai departe, în ultima clipă din viață, pe singura ființă care îi rămăsese ca s-o iubească. Pe un bătrîn să-l vezi sfîrșindu-și viața astfel ! Pe un tată să moară într-atîta amărăciune în propria casă ! Și legile noastre să nu poată da nici un sprijin !

E neapărat necesar ca un asemenea hău de ticăloșie să ducă la perceperea nemuririi. Dacă s-ar fi putut ca la o vîrstă cînd copilul începe să judece să fi fost necuviincios într-așa grad față de tatăl meu, aș fi nenorocit toată viața, fiindcă el n-ar mai trăii, fiindcă greșeala mea ar fi tot atît de ireparabilă pe cît de monstruoasă. S-ar putea crede, e adevărat, că un rău făcut celui care nu-l mai simte, care nu mai trăiește, este în acest

moment fără nici un temei, ca să zic așa, și indiferent, așa cum sînt lucrurile cu totul trecute. N-aș putea s-o tăgăduiesc ; și totuși nu m-aș putea mîngîia cu acest gînd. Temeiul acestui simțămînt este foarte greu să-l deslușim ; căci dacă n-ar fi altceva decît simțămîntul unei decăderi înjositoare din care ai pierdut prilejul să te ridici cu o măreție care să-ți poată alina tristețea lăuntrică, ai afla aceeași răscumpărare a vinii în sinceritatea intenției. Cînd este vorba numai despre stima din ochii noștri, dorința unui lucru lăudabil se cade să ne mulțumească întocmai ca și împlinirea sa. Aceasta nu se deosebește de dorință decît prin urmările sale, și nu poate să fie vreuna în ceea ce privește pe ofensatul care nu mai trăiește. Se observă totuși că simțămîntul acestei nedreptăți ale cărui efecte nu mai subzistă ne-apasă greu încă, ne înjosește, ne sfîșie inima, ca și cum el ar fi avînd urmări veșnice. S-ar părea că ofensatul nu este decît absent, și că noi sîntem datori să reluăm raporturile pe care le-aveam cu el, dar într-o stare de permanență care nu va mai îngădui să schimbăm ceva, să mai dregem ceva, și în care greșeala va fi perpetuă în pofida remușcărilor noastre.

Mintea omenească găsește cu cale totdeauna să se rătăcească în această înlănțuire a lucrurilor săvîrșite cu urmările lor necunoscute. Și-ar putea închipui că aceste plăsmuiri ale unei rînduieli viitoare și ale unei urmări fără margine a stărilor de lucruri actuale nu au alte temeuri decît puțința presupunerilor lor, și că ele se cuvine să fie socotite printre mijloacele care mențin omul în diversitatea, în împotrivirile și în neîntrerupta nesiguranță unde îl afundă perceperea necompletă a însușirilor și a înlănțuirii lucrurilor.

De vreme ce scrisoarea mea nu este lipită, se cuvine să-ți citez ceva din Montaigne. Din întâmplare, de curînd am dat peste un pasaj atît de asemănător ideii care pusese stăpînire pe mine încît am fost impresionat și satisfăcut. Deslușesc în această potrivire de gînduri un element de bucurie tainică : datorită acestei potriviri omul are neapărată trebuință de om, fiindcă datorită ei gîndurile ne sînt rodnice, fiindcă ea conferă imaginației noastre siguranță, și confirmă în sufletul nostru părerea despre ceea ce sîntem.

În Montaigne nu dai peste ceea ce cauți, îți ieșe înainte ceea ce se află acolo. Să-l deschizi numaidecît la întâmplare, și asta înseamnă s-a-duce un fel de omagiu modului său de-a lucra, de-a compune. Este foarte de sine stătător, fără să fie burlesc sau fandosit ; și nu sînt surprins că un englez a pus *Eseurile* mai presus de toate. I s-au adus lui Montaigne două învinuiri mulțumită cărora este el vrednic de admirat și de care eu nu văd că ar fi vreo nevoie să-l dezvinuim între noi.

În capitolul al optulea din cartea a doua el scrie : „După cît știi, dintr-o prea sigură experiență, nu este nici o mîngîiere atît de odihnitoare după pierderea prietenilor decît aceea pe care ne-o aduce cunoștința că n-am uitat nimic să le spunem, și că am avut cu ei o desăvîrșită și deplină împărtășire a gîndurilor“.

Această deplină împărtășire a gîndurilor cu ființa morală asemănătoare nouă și așezată în preajma noastră în raporturi de stimă reciprocă pare partea cea mai importantă din rolul care ne este hărăzit în ceea ce privește folosirea velea-tului vieții. Sîntem nemulțumiți de noi cînd, ac-tul isprăvindu-se, am pierdut, fără putință de-a

drege ceva, dreptul de-a fi răsplătiți pentru ceea ce am executat pe scena care ni se încredințase.

Asta dovedește, îmi vei răspunde probabil, că noi presimțim o nouă durată a vieții. Mă raliez părerii dumitale ; și sîntem de acord de asemenea că un ciine care nu vrea să-și mai prelungească viața hrănindu-se, fiindcă stăpîină-su a pierdut-o pe-a sa, și care se repede în rugul încins unde i se mistuie trupul, vrea să moară împreună cu el întrucît crede cu tărie în dogma nemuririi, și întrucît se mîngîie cu gîndul sigur că îl va reîntîlni pe lumea cealaltă.

Nu-mi place să rîd de ceea ce oamenii umblă să pună în locul deznădejdiei, și totuși era cît p-aci să iau în bătaie de joc, dacă nu m-aș fi stăpînit. Încrederea din care omul își nutrește părerile scumpe lui, și datorită căreia el nu poate vedea limpede nimic, impune respect, fiindcă ea micșorează citeodată amărăciunea necazurilor sale ; dar se află ceva caraghios în acea inviolabilitate sacră de care are pretenția s-o înconjure. El n-ar numi nelegiuit pe cineva care l-ar asigura că un fiu poate, fără să comită o crimă, să-și sugrume tatăl ; l-ar duce la casa de nebuni și nu s-ar supăra : dar își iese din sărite dacă îndrăznești să-i spui că poate va pieri ca un stejar sau ca o vulpe, atît îi e de frică să-și creadă urechilor. N-ar izbuti să bage de seamă că își dovedește propria nesiguranță. Credința lui este tot atît de falsă ca și a unor preacucernici care ar proclama că e o impietate dacă s-ar îndoi cumva că a mîncă un pui de găină, vinerea, ar putea să ne-afunde în iad, și care totuși îl mănîncă într-ascuns ; asta este proporția între groaza de-o caznă veșnică și plăcerea de a mîncă două îmbucături de carne fără s-aștepți ziua de duminică.

De ce nu se ia hotărîrea să se lase la sloboda fantezie a oricui chestiunile care pot stîrni rîsul, și chiar speranțele pe care nu sînt în stare toți deopotrivă să și le însușească. Morala s-ar ridica mult în stima oamenilor, dacă ar zvîrli cît colo constrîngerea unui fanatism iute trecător, ca să se bizuie cu măreție pe inviolabila evidență. Dacă doriți principii care vorbesc sufletului, readuceți-le pe acelea care fac parte integrantă din sufletul oricărui om cu mintea sănătoasă.

Spuneți : pe un pămînt de plăceri și de întristări, scopul vieții omului este să crească simțămîntul bucuriei, să înmulțească energia expansivă și să combată, în tot ceea ce are simțire, cauza primă a înjosirii și a îndurerărilor...

AL TREILEA FRAGMENT

DESPRE EXPRESIA ROMANTICĂ ȘI DESPRE ARIA PASTORALĂ ELVEȚIANĂ

...Ceea ce este romantios seduce imaginațiile aprinse și învoalte ; ceea ce este romantic ajunge exclusiv sufletelor greu de pătruns, sensibilității adevărate. Natura este doldora de efecte romantice în țările cu viață simplă : o îndelungă cultură le distruge în țările vechi, mai cu seamă prin cîmpii pe care omul le supune cu ușurință pe de-a-ntregul.

Efectele romantice sînt accentele unei limbi primitive pe care oamenii n-o cunosc toți, și care nu sînt pricepute de mai multe ținuturi. Curînd-curînd nu le mai înțelegi, după ce nu mai trăiești laolaltă cu ele ; și totuși această armonie romantică, ea singură păstrează sufletelor noastre

învăpăierile tinereții și frăgezimea vieții. Omul de societate nu mai simte aceste efecte prea îndepărtate de obișnuințele sale ; în cele din urmă ajunge să spună : Ce mă interesează ? El este asemenea acelor firi obosite de văpaia istovitoare a unei otrăvi luate pe încetul și în chip obișnuit ; se pomenește pe neașteptate îmbătrînit în puterea vârstei și resorturile vieții i se moleșesc, cu toate că păstrează exteriorul unui bărbat.

Însă dumneata, pe care oamenii de rînd te cred asemenea lor, întrucît trăiești cu simplitate, întrucît ai marea putere a spiritului fără înfumurarea omului de duh ori numai întrucît te vîd că trăiești, și întrucît, asemenea lor, mîninci și dormi ; oameni cum au fost altădată, aruncați pe ici pe colo sub cerul deșert, ca să păstrați urma lucrurilor naturale, voi vă recunoașteți drept înrudiți, vă înțelegeți într-o limbă din care mulțimea nu știe boabă, în timp ce soarele de octombrie se ivește prin ceață peste pădurile îngălbenite ; în timp ce o șuviță de apă curge și lîncezește printr-o fîneață străjuită de copaci, în scăpătatul lunii ; în timp ce sub cerul de vară, într-o zi fără nori, o voce de femeie cîntă pe la ceasurile patru, nu prea departe, între zidurile și între casele unui mare oraș.

Închipuiește-ți o întindere de apă limpede și albă. E vastă dar cu limite statornicite ; forma sa mai mult lungă decît lată, însă oarecum circulară, se prelungește pînă în zarea asfințitului de iarnă. Culmi înalte, lanțuri de munți impunătoare o închid în trei laturi. Dumneata te-ai așezat pe povîrnișul muntelui, mai sus de plaja cu prundiș din nord, pe care valurile se retrag și din nou o acopăr de tot. Stînci perpendiculare se înalță la spatele dumitale ; se ridică pînă în zona

norilor : tristul vînt de la Pol n-a suflat niciodată peste acest țărîm fericit. La stînga dumitale munții se deschid, o vale cu liniște se întinde în adîncimea lor, un șuvoi coboară din creștetele înzăpezite care o închid : și cînd soarele de dimineată apare între colții lor ciopîrțiți, acoperiți de gheață, deasupra ceții, cînd niște voci din munți semnalează castele de prin fînețele înotînd încă în umbră, vezi deșteptarea unui ținut primitiv, vezi un monument al ursitelor necunoscute !

Iată primele clipe de noapte : ceasul hodinei și al întristării minunate. Valea este scaldată în aburi, începe să se întunece. Spre miazăzi, peste lac, este întinsă noaptea : uriașele stînci care îl închid sînt o zonă întunecoasă sub cupola monumentală de gheață care trece pe deasupra lor și care pare-se că mai ține pe loc, în pîcla sa rece și deasă, lumina zilei. Cele din urmă vîpăi ale acesteia îngălbenesc numeroșii castani de pe stănele de piatră pustii ; ele trec în lungi fulgerări pe sub săgețile țepene ale bradului alpin ; pîrlesc fața munților ; aprind zăpezile ; învăpăiază văzduhul ; și apa fără valuri, scînteietoare de lumină și împreunată cu cerul, a ajuns să fie nemărginită ca și acesta, ba mai curată chiar, mai subțire și mai străvezie, mai frumoasă. Liniștea ei uimește, limpezimea-i amăgește, frumusețea fără seamăn, vapoasă, transparentă, pe care ea o repetă ca un ecou, pare să-i sporească adîncimile ; iar la poalele acestor munți despărțiți de glob și parcă suspendați în văzduh descoperi, la picioarele dumitale, golul țăriilor și imensitatea lumii. Ai acolo un răstimp de farmec și de uitare. Nu se mai știe unde este cerul, unde sînt munții, nici spre ce ținte ești purtat tu însuși, nu mai știi care-i nivelul, nu mai este nici zare ; ideile sînt

schimbate, senzațiile necunoscute, ai fost smuls din viața obișnuită. Și când umbra a acoperit această vale cu apă curgătoare, când ochiul nu mai distinge nici lucrurile unele de altele, nici depărtările; când vîntul de seară a ridicat valurile, atunci, pe la asfințit, capătul lacului stă singur luminat de-o palidă licăreală; dar tot ceea ce munții înconjură nu-i decît un hău de nedeslușit; și în sînul beznelor și al tăcerii auzi, de la o mie de picioare mai jos, frămîntarea acelor valuri într-una repetate, care trec și nu conținesc, care se umflă pe plajă la intervale egale, care s-aruncă furioase în stanele de piatră, care se sparg de mal, și ale căror zgomote romantice parcă răsună într-un prelung murmur în abisul de nedeslușit.

În sonori firea a adunat cea mai înaltă expresie a trăsăturii romantice distinctive: și îndeosebi mulțumită acestui simț al auzului putem sensibiliza¹ în chip emotiv, printr-o redusă succesiune de note și într-un fel viguros, locurile și lucrurile neobișnuite. Miresmele ne prilejuiesc percepții rapide și imense, dar vagi: acele ale vederii se pare că interesează mai mult mintea decît sufletul; admiri ceea ce vezi, dar simți ceea ce auzi.² Vo-

¹ Termenul era foarte prestigios în estetica din acea vreme. Și a continuat să fie cultivat în critică. De notat că Majorescu l-a folosit din plin și a constituit o noutate în anii aceia (n.t.).

² Clavecinul culorilor a fost ingenios; acel al aromei ar fi interesat mai mult.

N. B. Prin rafinamentul și acuitatea simțurilor dovedite, Sénancour prefigurează în nota de mai sus, mișcarea poetică a simbolismului, ai cărei creatori cu vază au folosit din plin, în versurile lor, sinestezii, acele asociații între senzații de natură diferită, dar care se sugerau una pe alta. Tipic e cazul lui Rimbaud cu sonetul-vocalelor, al personajului Des Esseints creat de

cea unei femei iubite va fi și mai frumoasă decît trăsăturile sale : sonurile pe care le emit niște locuri minunate vor produce o impresie mai adîncă și mai trainică decît formele lor. N-am văzut vreun tablou al Alpilor să mi-i exprime prezenți cum poate să-i exprime o arie cu adevărat alpină.

Acea arie pastorală — *Ranz des vaches* — nu numai că-mi cheamă din nou unele amintiri, dar zugrăvește. Știu că Rousseau a susținut contrariul, dar cred că s-a înșelat. Acest efect nu e închipuit : s-a întîmplat ca două persoane privind în mod separat stampele din *Tablouri pitorești ale Svițerii* să exclame amîndouă cînd au văzut Grimmsel-ul : uite unde e de auzit *Ranz des vaches* — aria pastorală elvețiană. Dacă a fost exprimată într-un mod mai exact decît cu știință, dacă cine o cîntă simte în adevăr, primele sunete te transportă în văile largi, pe lîngă stîncile sterpe și de un cenușiu-roșiatic, sub cerul rece, sub soarele arzător. Te afli pe crupa culmilor rotunjite și acoperite de pășuni. Te pătrunde încetineala lucrurilor și măreția locurilor : afli pe-acolo umbletul domol al vacilor și mișcarea regulată a marilor clopote de la gîtul lor, prin preajma norilor, pe întinderea ușor înclinată de la creștetul de granit neclintit pînă la graniturile în surpare ale fîgașelor de puhoai năpădite de zăpadă. Vînturile șuieră cu asprime printre zadele din depărtare : se deslușește vuietul, hurelul șuvoiului ascuns prin rîpe adînci pe care și le-a scobit de-a lungul secole-

Joris-Karl Huysmans, care pomeneste de o muzică a lichiorurilor etc. De asemenea, cazul lui Proust. (Într-un inedit publicat în *Le Figaro Littéraire* Proust spune : *Sénancour c'est moi*) (n.t.).

lor. Acestor vuiete singuratice prin văzduh le urmează rostirile pripite și supărătoare ale acelor Küheren¹, expresie nomadă a unei plăceri fără veselie, a unei bucurii a munților. Cîntecele conținesc, omul se îndepărtează ; clopotele au trecut de zădărnici : nu se mai aude altceva decît ciocnirea pietrelor care se rostogolesc și căderea frîntă a copacilor pe care șuvoiul îi împinge spre cele văi. Vîntul aduce sau întinde mai departe aceste sunete alpine ; și cînd le pierde pe drum, totul parcă este rece, nemișcat și mort. Sîntem pe tărîmul omului care n-are nici o grabă : iese de sub acoperișul scund și larg al sălașului în care niște pietre grele îl ocrotesc împotriva furtunilor ; dacă soarele este arzător, dacă vîntul suflă tare, dacă tunetul se rostogolește sub picioarele sale, nu știe nici cu spatele. Se îndreaptă într-acolo unde vacile îi vor fi fiind desigur, și acolo sînt ; le cheamă la dînsul, ele s-adună la un loc, s-a-proprrie una după alta, iar el se întoarce, în același pas domol, încărcat de acel lapte menit cîmpilor despre care el nu va avea habar. Vacile se opresc locului, prind să rumege ; nu mai e nici o mișcare de văzut cu ochiul liber ; țipenie de om nu se mai află de jur împrejur. Aerul s-a răcit, vîntul a conținut o dată cu lumina înserării ; nu mai este decît licăreala zăpezilor străvechi, și căderea apelor a căror vîjiitură sălbatică, înălțîndu-se din hăuri, pare să se împreune cu neclintirea tăcută a înaltelor culmi, a ghețarilor și a nopții.

¹ Küher, în germană, Armailli în romanică, bărbat care păzește vacile în munți, care își petrece vara întregă prin pășunile de sus și face acolo brînzeturi. În general, aceștia stau astfel patru-cinci luni prin înălțimile Alpilor, cu totul despărțiți de neveste și adeseori chiar și de ceilalți bărbați.

SCRISOAREA A XXXIX-a

Lyon, 11 mai, VI.

Ce vrajă poate să aibă sumedenia de raporturi care leagă pe fiecare ins de ceilalți, de specia sa și de univers ; acea speranță comunicativă care acordă unui suflet tânăr o întreagă lume ca să facă experiențe ; acest exterior necunoscut și fantastic, acest farmec este decolorat, fugar, dispărut. Lumea pămînteană oferită acțiunii ființei mele a ajuns să fie stearpă și goală ; căutam într-însa viața sufletului, n-o conține.

Am văzut valea blînd luminată în umbră, sub vâlul jilav, farmec vaporos al dimineții ; era frumoasă. Am văzut-o schimbîndu-se și veștejindu-se : astrul care mistuie a trecut peste ea ; a învăpăiat-o, a obosit-o de atîta lumină ; a lăsat-o pămînt uscat, îmbătrînită și atît de stearpă încît te îndurerează cînd o privești. Astfel s-a înălțat cu încetul, astfel s-a risipit vâlul norocos al zilelor noastre. Nu se mai află cele semiîntunecimi, spații ascunse de-acelea în care ne place atît de mult să pătrundem. Nu mai sînt limpezimi îndoielnice unde să se poată odihni ochii mei. Totul este sterp și obositor, ca nisipul care frige sub cerul din Zaara : și toate lucrurile vieții despuiate de această îmbrăcăminte prezintă, într-o exactitate respingătoare, savantul și tristul mecanism al scheletului lor dezgolit. Mișcările lor neînterupte, necesare, de neîmpotrivit m-atrage fără să mă intereseze, și mă pun în mișcare fără să mă îmbie la viață.

Iată că de mai mulți ani răul amenință, se pregătește, se hotărăște, se fixează. Dacă nenoroci-

rea cel puțin nu va rupe această veșnică neschimbată plictiseală, va trebui ca toate astea să ia sfârșit.

SCRISOAREA A XL-a

Lyon, 14 mai, VI.

Eram aproape de Sâone, după zidul pe unde umblam altădată împreună, când vorbeam despre Tinian la sfârșitul copilăriei, când năzuiam către fericire, când nutream dorința de-a trăi. Priveam la acel riu care curgea la fel ca pe-atunci; și la cerul de toamnă tot atît de liniștit, tot atît de frumos ca și pe timpul acela de cînd nu mai dăinuiește nimic. O trăsură venea; mă retrăse pe nesimțite și îmi văzui de cale, cu ochii ațintiți asupra frunzelor galbene pe care vîntul le plimba peste iarba uscată și prin praful de pe drum. Trăsura se opri, doamna Del** era numai cu fiică-sa, în vîrstă de șase ani. M-am urcat și m-am dus pînă la țară cu ea, unde n-am vrut să intru în casă. Dumneata ști că doamna Del** n-are douăzeci și cinci de ani și că este tare schimbată: dar vorbește cu același farmec simplu și desăvîrșit; ochii săi au o expresie mai îndurerată și nu mai puțin frumoasă. Nici n-am pomenit despre soțul său: îți amintești că n-are decît aproape treizeci de ani mai mult decît ea, și că e un soi de om de afaceri foarte priceput cînd este vorba despre bani, dar nu în toate celelalte. Femeie nefericită! Iată o viață stricată: și soarta parcă i-o făgăduia atît de fericită! Ce-i lipsea ca să fie vrednică de fericire și ca să fericească pe altul! Ce minte! Ce suflet! Ce cuget curat!

Toate acestea sînt de prisos. Se vor împlini în curînd cinci ani de cînd n-o mai văzusem. Ea trimise îndărăt trăsura în oraş : mă dădui jos lîngă locul unde ea mă întîlnise ; stătui acolo îndelungă vreme.

Cînd aproape s-ajung acasă, un om în vîrstă, slab şi care părea doborît de sărăcie, s-apropie de mine privindu-mă aţintit : îmi zise pe nume, şi îmi ceru un ajutor. Nu-l putui recunoaşte de îndată ; dar mai tîrziu fui copleşit aducîndu-mi aminte că nu se putea să fie decît acel profesor dintr-a *V-a liceală*, atît de harnic şi atît de îngăduitor. M-am informat azi-dimineaţă : dar nu ştiu dacă voi putea descoperi păcătosul pod de casă unde, fără îndoială, îşi petrece ultimele zile. Nefericitul va fi crezut că nu voiam să-l recunosc. Dacă dau de dînsul, va trebui să-l fac numaidecît cu o cameră şi cu niscaiva cărţi lîngă care să-şi afle mulţumirea şi tabieturile ; fiindcă, pare-mi-se, vede încă bine. Nu ştiu ce anume se cuvine să-i făgăduiesc din partea dumatăle ; dă-mi o indicaţie precisă : nefiind vorba despre un scurt timp, ci de toţi anii pe care îi mai are de trăit, nu voi pune la cale nimic pînă ce nu-ţi voi cunoaşte intenţiile.

Trecuse peste un ceas, cred, de cînd stăteam în cumpănă încotro s-o iau ca să umblu puţin. Cu toate că acest loc se afla mai departe de sălaşul meu, fui ca şi răpit într-acolo : după cît se pare mînat de-o tristeţe care se potrivea aceleia care îmi şi umpluse sufletul.

Aş fi afirmat bucuros că n-o s-o mai revăd niciodată. Era ceva ca şi hotărît şi totuşi... Gîndul la ea, deşi slăbit de descurajare, de trecerea vremii, de sleirea întrucîtva chiar a încrederii mele într-un soi de simţăminte prea înşelate

și prea de prisos, gîndul la ea se afla parcă legat de pornirile vieții mele și de veleatul meu în sînul lucrurilor.

O vedeam în sufletul meu, dar ca neștearsa amintire a unui vis veștejit, ca niște gînduri de fericire a căror urmă se păstrează, și care nu mi se mai cade să-mi treacă prin minte la vîrsta mea.

Căci sînt un om în toată firea : după atîtea ne-
cazuri, am ajuns să fiu copt la minte : mulțumită
ursitei mele, n-am alt stăpîn decît acel dram de
dreaptă judecată pe care îl primim de la Cel de
sus, fără să știm pentru ce anume. Nu sînt în
jugul pasiunilor ; dorințele nu mă împing s-o iau
razna ; voluptatea nu mă va corupe. M-am lepădat
de toate acele zburdălnicii ale sufletelor tari : n-o
să mă fac de rîs și de batjocură să mă bucur de
lucruri romanțioase la care se impune să renunț,
nici n-o să mă las tras pe sfoară de un sîrșnic
simțămînt. Sînt în stare să mă uit cu nepăsare la
un peisaj minunat, la un cer frumos, la o acțiune
care denotă virtute, la o scenă impresionantă ; și
dacă ar fi să-mi pun mintea pînă într-acolo, aș
putea, ca bărbatul cu apucăturile cele mai bune,
să casc într-una surîzînd într-una, să mă desfăt
mistuit de mîhniri adînci și să mor de lehamite
cu multă liniște și cu demnitate.

În prima clipă, am fost surprins văzînd-o, și
acum sînt încă, fiindcă nu pricep ce urmări ar
putea să aibă asta. Dar de ce e nevoie ca asta să
aibă vreo urmare ? Cîte întîmplări izolate din
mersul societății sau care n-au urmări n-am putea
noi cunoaște ! Nu izbutesc să mă desprind de
acest soi de pornire naturală care caută o urmare
și consecințe fiecărui lucru, mai cu seamă acelor
pe care întîmplarea le pune la cale. Țin totdeauna
să văd într-astea și efectul unui gînd și un instru-

ment al necesităţii. Mă desfată această ciudată înclinare : ne-a dat prilejul de atâtea ori să rîdem împreună şi, în această clipă, nu mi se pare de fel stingheritoare.

Este sigur că, dacă aş fi ştiut că o s-o întîlnesc, n-aş fi trecut prin acel loc : cred totuşi că aş fi săvîrşit o greşală. Un visător se cuvine să ia parte la toate ale vieţii ; şi un visător nu s-alege, din păcate, cu cine ştie ce lucru mare, dacă se teme. Trebui-va el, de altminteri, să se ferească de tot ceea ce se referă la viaţa sufletească, şi de tot ceea ce îi dă de ştire despre pierderile sale posibile ? Ar putea-o ? Un sunet, o mireasmă, o rază de lumină îmi vor spune de asemenea că este şi altceva într-ale firii omeneşti decît să mistui alimentele şi s-aţipesc. O însufleţire de bucurie în inima nenorocitului ori suspinul celui care se bucură, totul mă va înştiinţa despre acca misterioasă combinaţie a cărei urmare nesfîrşită inteligenţa o promovează şi o schimbă fără conţinere, şi ale cărei întrupări nu sînt decît materialele pe care un gînd etern le orînduieşte ca pe figurile unui joc nevăzut, pe care le dă de-a dura ca pe nişte zaruri, pe care le împreună ca pe nişte numere.

Întorcîndu-mă pe malul rîului Saône, îmi spuneam, după ce mă despărţisem de ea : ochiul este de neînţeles ! Nu numai că priveşte, ca să zic aşa, infinitul, dar, pare-se, îl şi zămisleşte din nou. Vede o întreagă lume ; şi reproduce, zugrăveşte, exprimă ceva şi mai vast încă. O vrajă care ia cu sine totul, o vervă plăcută şi pătrunzătoare, o exprimare mai cuprinzătoare decît lucrurile exprimate, armonia care împlineşte legătura universală, toate acestea se află în ochiul unei femei. Toate acestea, şi mai multe încă, sînt

în vocea fără margini a aceleia care este simțitoare. Când vorbește, cheamă la viață din uitare simțămintele și gândurile ; deșteaptă sufletul din letargie, îl răpește și îl conduce în tot cuprinsul vieții lui morale. Când ea cîntă, se pare că frămîntă lucrurile, că le strămută, că le dă alte forme și că izvodește simțăminte noi. Viața firească nu mai este cea obișnuită : totul ajunge romantic, însuflețit, îmbătător. Aci, stînd în repaus sau preocupată de altceva, ne tirăște cu sine, ne-aruncă alături de ea în imensitatea lumii ; și viața noastră crește în dimensiuni, în această alunecare sublimă și calmă. Cît par de reci, atunci, acei oameni care se învîrtesc ici și colo atît de zoriți și pentru atît de neînsemnate lucruri ; în ce neant ne țin în loc în șapte friie, și ce obositor este să trăiești printre niște ființe neastîmpărate și mute !

Iar cînd toate strădaniile, toate dibăciile, toate izbînzile și toate harurile întîmplării au alcătuit o icoană a obrazului vrednică de admirat, un trup desăvîrșit, apucături subtile, un suflet măreț, o inimă gingașă, o minte cuprinzătoare, e de-ajuns doar o zi pentru ca plictiseala și descurajarea să înceapă să năruie totul în golul unei vieți de mănăstire, în necazurile unei căsătorii înșelătoare, în nimicnicia unui trai plicticos.

Țin cu dinadinsul s-o văd mai departe. Ea nu mai speră în nimic, ne va fi bine unul lingă altul. Nu va fi surprinsă că voi fi miștuit de plictiseală, și nu mă tem de fel că aș spori-o pe-a sa. Starea noastră e netă, și într-așa fel încît nu o voi schimba pe a mea ducîndu-mă la ea acasă de îndată ce va fi plecat de la țară.

Îmi și închipui cu ce farmec sclipind de duh și prevestind oboseala primește ea o societate care

o plictiseşte peste măsură ; şi cu ce nerăbdare aşteaptă s-ajungă în acel miine dimineată de după zilele de petrecere.

Dau peste aproape aceleaşi plictiseli zi de zi. Concertele, seratele, toate aceste distracţii constituie munca preţinşilor fericiţi : ea cade pe capul lor, drept obligaţie împovărătoare, cum îi cade belea pe cap palmaşului ziler truda de la vie ; ba şi mai mult, căci munca aceasta nu-şi are într-însa propria mîngiere, ea nu produce nimic.

SCRISOAREA A XLI-a

Lyon, 18 mai, VI.

S-ar părea că soarta îşi dă silinţa să-l întoarcă pe om sub jugul de care a vrut să se scuture în pofida ursitei. Ce mi-a folosit că m-am lepădat de toate ca să caut o viaţă mai slobodă ? Am văzut lucruri pe potrive firii mele doar în trecut, fără să mă bucur de ele, şi parcă numai ca să-mi întăresc în suflet nerăbdarea de-a mi le însuşi.

Nu sînt sclavul pasiunilor, sînt mai nenorocit, deşertăciunea lor nu mă va amăgi ; dar, în sfîrşit, nu este de datoria noastră să ne umplem viaţa cu ceva ? O existenţă deşartă poate oare să ne mulţumească ? Dar viaţa sufletului nu este decît un neant în frămîntare, nu este mai bine oare s-o părăsim în schimbul unui neant mai liniştit ? Pare-mi-se că inteligenţa caută un rezultat : aş vrea să mi se spună care este acel al vieţii mele. Rîvnesc la ceva care să-mi învăluie şi să-mi stimuleze ceasurile, zilele ; fiindcă n-aş putea să le îndur într-una rostogolindu-se atît de

greoaie peste mine, singuratice și încete, fără dorințe, fără iluzii, fără țință. Dacă mi-e dat să nu cunosc din viață decît nenorocirile ei, este vreun bine că am primit-o ? Este înțelept s-o păstrez ?

Dumneata nu te ridici cu gîndul decît prea slab împotriva nenorocirilor din omenire, eu nu cutez nici să nutresc teama de ele : mă cunoști bine de tot. Nicidecum în nenorocire nu m-ar bate gîndul să-mi lepăd viața : împotrivirea trezește sufletul și îi imprimă un fel de a fi mai mîndru ; recapeți puterile, în sfîrșit, cînd trebuie să lupți împotriva copleșitoarelor dureri ; se poate să te simți bine în desfășurarea energiei tale, ai măcar ceva de dus la bun sfîrșit. Dar încurcăturile, necazurile, constrîngerile, anosteala vieții, acestea mă obosesc și mă dezgustă. Omul pasionat se poate hotărî să sufere, fiindcă aspiră să se bucure cîndva ; dar ce argument logic poate să susțină pe omul care n-așteaptă nimic ? Sînt sătul să trăiesc o viață atît de deșartă. Este adevărat că s-ar putea să mai am răbdare ; dar viața mi se petrece fără ca să fac ceva folositor și fără ca să trăiesc în plăceri, fără speranță, ca și fără tihnă. Crezi că avînd un suflet de neîmblînzit, toate acestea s-ar putea să dureze ani îndelungați ?

Aș înclina să cred că au o noimă și lucrurile fizice ; și că necesitatea ea însăși are un mers legat într-o înlănțuire logică, un soi de scop pe care inteligența poate să-l presimtă. Mă întreb uneori unde mă va duce această silnicie care mă robește plictiselii, această nepăsare toropită din care nu pot nicicînd să mă salt ; această rînduială a lucrurilor, zadarnică și searbădă, din care n-aș izbuti să mă desprind, unde totul lipsește, zăbovește, se îndepărtează ; unde orice probabilitate

dispare iute ; unde sforțarea este abătută din calea ei ; unde orice schimbare dă chix ; unde așteptarea este de-a pururi înșelată, chiar aceea a unei nenorociri barem energică ; unde s-ar părea că o voință vrăjmașă își dă silința să mă țină în loc într-o stare de suspensie și de încătușări, să mă ademenească într-una cu lucruri vagi și cu speranțe evazive, ca să-mi istovesc veleatul întreg fără ca el să fi atins vreo țintă, să fi creat ceva, să-și fi însușit ceva.

Evoc trista amintire a îndelungaților ani zadarnici. Îmi dau seama că viitorul care ademeneste de-obicei se schimbă și se împrăstiează cu cît s-apropie. Izbit de-o suflare de moarte la licăreala funebră a prezentului, se decolorează în clipa cînd vrei să te bucuri ; și, lăsînd în urma sa ademenirile care îl mascau și farmecul deja învechit, el trece singuratic, rămas de izbeliște, tîrîndu-și cu încetineală măreția de suveran istovită și hidoasă, ca și cum și-ar bate joc de toată truda pe care o dă groaznica alunecare a lanțului robiei sale necurmăte ; cînd presimt acel răstimp înșelător în așteptări în cursul căruia se vor tîrî rămășițele tinereții și ale vieții mele ; și cînd gîndirea-mi se străduiește să pornească înainte de termenul convenit pe povîrnișul uniform unde totul curge și se pierde ; ce crezi dumneata că aş putea s-aștept la capătul său, și cine ar putea să-mi ascundă genunea unde toate acestea vor lua sfîrșit ? N-ar trebui într-adevăr ca, obosit și dezgustat, cînd sînt incredințat că nu pot nimic, să caut măcar repaosul ? Și cînd o putere de neînlăturat apasă asupra mea fără contenire, cum oare m-aș liniști altfel decît zorindu-mă eu însumi într-acolo ?

Se cuvine ca orice lucru să aibă un sfârșit pe potrivă caracterului propriu. De vreme ce viața mea relativă este izolată de cursul societății, de de ce să lincezesc încă multă vreme nefolositor lumii și plictisitor mie însumi ? De dragul deșertului instinct de a trăi ! Ca să răsuflu și să înaintez în vîrstă ! Ca să mă deștept din somn cu amărăciune cînd totul se odihnește, și să caut întunecimile cînd pămîntul înflorește : ca să n-am decît nevoia dorințelor și să nu cunosc decît visul vieții ; ca să stau nelalocul meu, izolat pe scena îndurerărilor omenesci, cînd n-aduc nimănui fericire, cînd n-am decît ideea despre rostul unui om ; ca să țin la o viață pierdută, rob lipsit de curaj căruia viața îi dă cu piciorul și care s-agață de propria umbră, lacom de-a trăi, ca și cum viața adevărată îi fusese hărăzită și primind să trăiască în mod jalnic, neputînd îndrăzni să nu mai trăiască !

La ce mi-ar folosi toate aceste sofisme ale unei filozofii dulcele și măgulitoare, deșartă camuflare a unui instinct becisnic, deșartă înțelepciune a suferințelor care perpetuează suferințele atît de cuminte îndurate și care îndreptătesc aservirea noastră dintr-o necesitate închipuită ?

Așteptați, mi se va răspunde, durerea morală se istovește chiar prin durata ei : așteptați ; timpurile se vor schimba și veți fi mulțumiți ; ori, dacă rămîn la fel, vă veți fi schimbat voi înșivă. Folosindu-vă de prezent așa cum este el, veți fi domolit simțămîntul prea năvalnic al unui viitor mai bun ; și după ce veți fi răbdător viața, ea va ajunge să pară bună sufletului vostru mai liniștit. — O pasiune încetează, o pierdere se uită, o nenorocire se drege : cît despre mine, n-am pa-

siuni, nu-mi pare rău de nici o pierdere, de nici o nenorocire, de nimic din ceea ce-ar putea să înceteze, din ceea ce-ar putea fi uitat, din ceea ce-ar putea fi dres. O pasiune nouă mi-ar putea abate gândurile de la aceea care s-a învechit : dar unde afla-voi un duminicatul pentru sufletul meu, cînd își va fi pierdut acea sete care îl sleiește de puteri ? El dorește totul, vrea totul, cuprinde totul. Ce să pun în locul celui nesfîrșit pe care îl cere stăruitor gîndirea mea ? Părerile de rău se uită, alte satisfacții le lasă în umbră ; dar ce satisfacții vor putea amăgi părerile de rău universale ? Tot ceea ce este propriu firii omenesti face parte din ființa mea ; ea a vrut să se hrănească de-acolo pe potrivea felului său de a fi, și-a istovit puterile după o umbră de nedeslușit : cunoști dumneata cumva vreo satisfacție care alină părerile de rău după toate ale lumii ? Dacă nefericirea-mi stă în neantul vieții, timpul domoli-va durerile pe care timpul le întetește : și sînt oare dator să sper că au să înceteze, cînd prin durata lor însăși sînt de nesuferit ? — Așteptați : timpuri mai bune vor produce poate ceea ce pare că vă interzice viața de-acum. — Oamenilor repede trecători, vă pregătiți îmbătrînind, vă chibzuiți cu gîndul la un viitor îndepărtat cînd moartea este pe urmele voastre ; cu gîndul purces pe visări alinătoare în nestatornicia lucrurilor, nu vă dați seama nicicînd de goana lor mare ; nu vedeți că viața voastră adoarme legănîndu-se ; și că succesiunea aceasta de împrejurări grele care susține sufletul vostru amăgit nu îl frămîntă decît ca să-l înnăbușe pe veci într-o zdruncinătură ultimă și apropiată ? Dacă viața omului ar fi eternă, dacă măcar ar fi mai lungă, dacă măcar ar fi la fel pînă aproape de ultimul ei ceas,

atunci speranța ar putea să mă momească și aștepta poate ceea ce barem ar fi cu puțință. Dar este vreo statornicie în viață ? Ziua viitoare poate ea să aibă nevoile zilei de-acum, și ceea ce ar trebui astăzi va fi bun și mâine ? Sufletul ni se schimbă mai iute decât anotimpurile ; necazurile lor grele îngăduie cel puțin oarecare statornicie, fiindcă ele se repetă de-a lungul secolelor. Dar zilele noastre pe care nimic nu le reînnoiește n-au două ceasuri care s-ar putea asemana : vîrstele, care nu se repară, au fiecare trebuințele lor ; dacă vreuna dintre ele și-a pierdut ceea ce avea propriu, pierdut rămîne pentru totdeauna, și nici o altă vîrstă n-ar putea dobîndi ceea ce vîrsta puternică n-a atins. — Este ispravă de om nesăbuit să pretindă a lupta împotriva necesității. Înțeleptul primește lucrurile astfel cum ursita le dă ; el nu se străduiește decât să le considere din punctele de vedere care izbutesc să i le prezinte drept plăcute : fără să-și bată capul de prisos pe ce drumuri rătăcește pe acest glob, el are darul să-și aproprieze, la fiecare popas care îi marchează călătoria, și desfătărilor conveniențelor, și siguranța odihnei ; și urmînd curînd-curînd s-ajungă, întîmple-se orice, la termenul alergăturii sale, merge fără efortare, își pierde drumul chiar fără îngrijorare. Ce i-ar sluji să domască mai mult, să se împotrivească puterii din lume și să-și dea osteneala să se ferească de înlănțuiri, de încătușări și de-o cădere în ruină de neînlăturat ? Nici un om n-ar putea opri desfășurarea universală, și nu este ceva mai zădărnice decât văicăreala împotriva nenorocirilor, împotriva neajunsurilor în mod necesar legate de firea noastră. — Dacă totul este necesar, ce vrei dumneata să opui necazurilor, plictiselilor mele ?

De ce să le înfierez ? Aș putea să simt altceva ? Dacă, dimpotrivă, soarta personală este în mâinile noastre, dacă omul poate s-aleagă și să vrea, se vor ivi în calea sa obstacole pe care nu le-ar putea învinge și nenorociri de care nu va putea să-și scape viața : însă toată strădania seminției omenești n-ar putea face mai mult împotriva- decît să-l nîmicească. Poate fi supus la toate numai cine vrea neapărat să trăiască ; dar cine nu pretinde nimic, nu poate să fie supus la nimic. Îmi ceri stăruitor să mă resemnez în fața nenorocirilor, în fața neajunsurilor de neînlăturat ; și eu vreau în adevăr asta : dar cînd consimt să părăsesc totul, nu mai sînt în ochii mei nenorociri, neajunsuri de neînlăturat.

Bunurile numeroase cîte îi rămîn omului în nenorocire chiar n-ar putea să mă țină pe loc. Se află mai multe lucruri bune decît de cele rele, asta este adevărat în înțelesul absolut, și totuși ar însemna să ne înșelăm amarnic dacă am face un asemenea calcul. O singură durere de care nu putem uita distruge efectul a douăzeci de plăceri de care părem că ne-am bucura ; și cu toate făgăduielile judecății, atîtea dureri n-am putea să nu le simțim mai departe decît cu sforțări și cu distracții, dacă barem sîntem sectari și cam fanatici. Timpul, este adevărat, risipește aceste dureri, iar împotrivirea înțeleptului le destramă și mai repede ; dar iscusita imaginație a celorlalți oameni le-a înmulțit atît de mult încît ele vor fi într-una înlocuite înainte de a-și atinge termenul : și fiindcă bucuriile trec asemenea durerilor, chiar dacă ar fi în sufletul omului zece plăceri în schimbul unei singure suferințe, dacă amărăciunea unei singure suferințe corupe o sută de plăceri în decursul întregii

sale durate, viața va fi eel puțin indiferentă și de prisos celui care nu mai are iluzii. Răul dăinuiește, binele nu mai este : prin ce farmec, în vederea cărui scop aş promova viața ? Deznodământul este cunoscut ; ce mai rămîne de făcut ? Pierderea cu adevărat de nereparat este aceea a dorințelor.

Știu că o pornire firească leagă omul de viață ; dar este vorba, ca să zic așa, despre un instinct născut din obișnuință, el nu dovedește că viața ar fi bună. Ființa, prin aceea că ființează, se cuvine să țină la viață ; dreapta judecată singură poate să-i dea în vileag nimicnicia fără spaimă. Este de observat că omul, a cărui judecată își dă atîtea ifose, disprețuiește instinctul, invocă ceea ce este mai orb ca să justifice sofismele aceleiași judecăți chiar.

Se va obiecta că neastîmpărul vieții i se trage din furia pasiunilor și că bătrînul prinde dragoste de ea cu cît vîrsta îl potolește și îl lămu-rește. Nu vreau să cercetez deocamdată dacă judecata omului care se stinge este mai ceva decît a omului în putere ; dacă fiecare vîrstă n-are felul său de a înțelege mulțumitor atunci, și nepotrivit în alte răstimpuri ; dacă, în sfîrșit, instituțiile noastre sterpe, dacă virtuțile noastre de bătrîni, rezultat al șubrezeniei, cel puțin din punct de vedere teoretic, sînt dovezi temeinice în favoarea vîrstei cu însuflețirea potolită. Aș răspunde doar atît : orice lucru deosebit este regretat în clipa pierderii sale ; o pierdere fără puțință de întoarcere nu este nicicînd privită cu răceală după o îndelungă posedare ; și gîndirea omului, care constată că totdeauna în viață lasă în voia sortii un bun de îndată ce a fost atins, ca să-și îndrepte sforțările spre acel care rămîne

să-l dobîndească, nu se oprește la ceea ce ia sfîrșit decît asupra binelui care i-a fost răpit, și nu asupra răului de care a scăpat.

Nu astfel se cade să prețuim valoarea vieții adevărate în privința celor mai mulți dintre oameni. Dar în fiecare zi din acea viață în care ei speră fără încetare, întreabă-i dacă momentul prezent îi mulțumește, îi nemulțumește ori le este indiferent : rezultatele dumitale vor fi sigure atunci. Orice altă prețuire nu este decît o posibilitate de-a umbla să te înșeli pe tine însuși ; și eu țin să pun un adevăr limpede și simplu în locul unor idei încurcate și în locul unor sofisme de care ni-s împuiate urechile.

Mi se va răspunde cu seriozitate : oprește-ți dorințele, restrînge-ți nevoile prea lacome ; prinde dragoste de lucrurile la îndemînă : de ce umbli după ceea ce împrejurările îndepărtează ? De ce să ceri stăruitor lucruri de care oamenii se lipsesc atît de lesne ? De ce să dorești lucruri folositoare la care atîția dintre oameni nici nu se gîndesc ? De ce să deplîngi unele dureri obștești ; îți închipui că ele tulbură somnul vreunuia măcar dintre cei fericiți ? La ce-ți slujesc aceste gînduri ale unui suflet viguros și aceste porniri firești spre cele sublime ? N-ai putea să năzuiești către perfecțiune fără să rîvnești să tragi după dumneata mulțimea care-și bate joc de așa ceva, cu toate că țipă durerea într-însa ? Și îți trebuie oare, ca să te bucuri de viața dumitale, un trai falnic sau simplu, împrejurări viguroase, locuri pe-alese, oameni și lucruri după pofta inimii ? Totul îi este de folos omului numai să trăiască ; și peste tot unde poate să trăiască, poate să trăiască bine. Dacă are o bună reputație, cîteva cunoștințe care să-i vrea binele, o

gospodărie și cu ce să se prezinte în societate, ce-i trebuie mai mult ? Desigur, n-am nimic de răspuns la acele povește pe care un om copt la minte mi le-ar da, și le cred foarte nimerite pentru acei cărora li se par astfel.

Dar sînt mai potolit acum, și încep să mă obolesc de neastîmpărul meu însuși. Gînduri sumbre, dar liniștite, au ajuns să-mi fie mai obișnuite. Mă gîndesc cu drag la acei care, în dimineața zilelor lor, au descoperit eterna noapte : acest simțămînt mă odihnește și îmi alină tristețea ; este pornirea firească spre noapte. Dar pentru ce nevoia aceasta de întunecimi ? Pentru ce lumina mă stingherește ? Ei vor afla-o cîndva ; după ce se vor fi schimbat, după ce eu nu voi mai fi.

După ce nu vei mai fi ! Plănuiești o crimă ? — Dacă, obosit de relele vieții și mai ales dezamăgit de bunurile sale, de pe-acum stăruind deasupra genunii hotărîte în vederea clipei supreme, ținut pe loc de un prieten, acuzat de către moralist, condamnat de patria mea, vinovat în ochii omului social, aș avea de răspuns sforțărilor, imputărilor sale, iată, pare-mi-se, ceea ce aș putea să răspund.

Am cercetat cu de-amănuntul totul, totul am cunoscut ; deși n-am încercat pe pielea mea totul, cel puțin am presimțit totul. Durerile voastre mi-au vestejit sufletul ; ele sînt de nesuferit, fiindcă n-au nici o țintă. Plăcerile voastre sînt amăgitoare, fugare, o zi îți ajunge ca să le cunoști și ca să te lepezi de ele. Am căutat în sufletul meu fericirea, dar fără fanatism ; m-am convins că ea nu e creată pentru omul singur : le-am propus-o celor dimprejur, n-aveau răgazul să se gîndească la așa ceva. Am întrebat mulți-

mea pe care o ofilește sărăcia și pe îmbuibății pe care plictiseala îi prigonește ; ei mi-au răspuns : suferim noi astăzi, dar ne vom bucura mâine. Cît despre mine, știu că ziua care se pregătește va umbla pe urma zilei care se scurge. Trăiți, voi pe care vă mai poate amăgi un farmec promițător ; cît despre mine, obosit de ceea ce poate înșela speranța, fără vreo așteptare și aproape fără dorință, nu se cade să mai trăiesc. Consider viața asemenea omului care coboară în mormînt, deschidă-se așadar înaintea mea : amîna-voi termenul cînd s-a și împlinit ? Natura ne îmbie cu amăgiri ca să avem încredere și ca să iubim ; ea nu ridică vălul decît în clipa hotărîtă morții : ea nu l-a ridicat în ceea ce vă privește pe voi, trăiți ; ea l-a ridicat în ceea ce mă privește pe mine, viața mea a și dispărut.

Se poate ca adevăratul bine al omului să fie independența sa morală și ca necazurile sale să nu fie decît simțămîntul propriei slăbiciuni în situații felurite ; ca totul să fie vis în afară de el, și ca pacea să fie în sufletul de care nu se pot apropia amăgirile. Dar pe ce se va bizui gîndirea lui dezamăgită ? Ce-i de făcut în viață, cînd ești nepăsător față de tot ceea ce ea conține ? Cînd pasiunea de orice lucru, cînd acea nevoie universală a celor tari ne-au istovit sufletul ; cînd farmecul părăsește dorințele noastre dezamăgite, plictisul fără leac ia naștere din această cenușă răcită : funebru, îngrozitor, absoarbe orice speranță, stăpînește peste ruine, mistuie, stinge. Cu o sforțare de neînvins, sapă mormîntul nostru, adăpost care va da cel puțin odihna datorită uitării, liniștea în neființă.

Fără dorințe, la ce folosește viața ? Să lincezești în toropeală prostește ; să te tîrăști pe urma

neînsuflețită a grijilor și a treburilor ; să te tîrîi enervat, cu ticăloșia sclavului sau cu nimienicia mulțimii ; să gîndești fără să slujești ordinea universală ; să simți fără să trăiești ! Astfel, jucărie jalnică a unei vieți care n-are nici o explicație, omul își va lăsa viața în voia întîmplării, și a lucrurilor, și a timpurilor. Astfel, înșelat de împotrivirea legămintelor, a legilor, a minții, a firii sale, el dă zor cu pas încrezător și plin de îndrăzneală spre noaptea mormîntului. Cu ochiul învăpăiat, dar îngrijorat printre fantome, și cu sufletul împovărat de dureri, el caută și își pierde drumul, lincezește în toropeală și adoarme.

Armonie a lumii ! Vis sublim ! Scop moral, recunoștință socială, legi, datorii, vorbe sfinte între oameni ! Nu vă pot înfrunta decît de față cu mulțimea păcălită.

Este adevărat, las în voia sorții și niște prieteni pe care îi voi întrista, patria căreia nu i-am răsplătit îndeajuns binefacerile, oamenii toți, căroră se cădea să le fiu de folos : am păreri de rău, iar nu remușcări. Cine, mai ceva decît mine, ar putea înțelege prețul comuniunii, autoritatea datoriilor, fericirea de a fi folositor ? Speram să fac oarecare bine ; a fost cel mai măgulitor, cel mai nesăbuit dintre visurile mele. În perpetua nesiguranță a unei vieți într-una frămîntate, becisnice, robite, voi mergeți cu toții, orbiți și ascultători, pe urma bătătorită a ordinii stabilite ; lăsîndu-vă astfel viața la cheremul obișnuințelor, și pierzînd-o cu ușurință ca și cum ați pierde o zi. Aș putea, răpit la fel de acea abatere universală, să las cîteva binefaceri pe aceste căi ale greșelii : dar acest bine, ușor de împlinit tuturor, va fi săvîrșit fără mine de către oamenii buni. Sînt de-ăștia ; să trăiască și, folositori la ceva,

să fie fericiți. Cît despre mine, în cuprinsul acestui hău de rele, nu-mi voi alina tristețea, mărturisesc, dacă nu voi face mai mult. Un nefericit de lângă mine va fi poate înlesnit, o sută de mii se vor tîngui : și eu, neputincios printre ei, voi vedea într-una considerîndu-se ca fiind în firea lucrurilor roadele amare ale rătăcirii omenești ; și perpetuîndu-se, ca operă de neînlăturat a necesității, aceste neajunsuri, aceste jосnicii, în care cred că deslușesc toana întimplătoare a unei puțințe de desăvîrșire făcînd încercări ! Să fiu condamnat cu severitate, dacă refuz cumva să jertfesc binelui general o viață fericită : dar cînd, trebuind să fiu de prisos, chem o moarte prea îndelungă vreme așteptată, am păreri de rău, repet, iar nu remușcări.

Sub povara unei nenorociri trecătoare, ținînd seama de ușurința de a se schimba a impresiilor și a evenimentelor, fără îndoială s-ar cădea să aștept zile mai prielnice. Dar răul care apasă asupra anilor mei nu este un rău trecător. Golul în care aceștia se scurg pe încetul, cine îl va umple ? Cine va da înapoi vieții mele dorințele, și vrerii mele o speranță ? Însuși binele mi se pare de prisos ; izbutească oamenii ca să nu mai fie decît rele de deplîns ! În cursul furtunii, speranța sprijină ; și omul se îndîrjește împotriva primejdiei fiindcă ea se poate sfîrși ; dar dacă liniștea însăși te obosește, ce mai speri atunci ? Dacă mîine se poate să fie bine, consimt desigur să aștept ; dar dacă viața-mi este astfel încît mîine neputînd să fie mai bun, se poate să fie și mai nenorocit, nu voi mai apuca ziua aceasta nefastă.

Dacă este o datorie adevărată să isprăvesc viața care mi-a fost hărăzită, fără îndoială voi înfrunta

necazurile, nenorocirile mele ; timpul cel iute de picior le va lua cu el curînd-curînd. Oricît de obișnuite ar putea să fie zilele noastre, ele sînt de îndurat, fiindcă sînt limitate. Moartea și viața stau în puterea mea ; nu mi-e dragă una, nu duc dorul celeilalte ; judecata hotărăscă dacă am dreptul s-aleg între ele.

Este o crimă, mi se spune, să dezertezi din viață ; dar aceiași sofîști care îmi interzic moartea, mă dau pe mîna ei și mă trimit la ea. Cu iscodirile lor o înmulțesc în jurul nostru, preceptele lor mă îndrumă spre ea sau legile lor mi-o fac dar.

Constituie o fală să te lași păgubaș de viață cînd ea este îmbelșugată, e drept să ucizi pe acel care ține să trăiască ; și acestei morți pe care se cade s-o cauți cînd te temi de ea, ar fi o crimă să i te dedai cînd o dorești ! Sub sute de pre-texte ori pîrînd a fi adevărate ori caraghioase, vă bateți joc de viața mea : eu unul n-aș avea nici un drept asupra mea însumi ? Cînd îmi place viața, sînt dator s-arunc disprețul asupra-i ; cînd sînt fericit, mă trimiteti să mor : și cînd doresc moartea, tocmai atunci mi-o interziceți ; îmi impuneți viața cînd o urăsc grozav !¹

¹ Beccaria * a spus excelente vorbe împotriva pedepsei cu moartea : ci n-aș putea gîndi ca dînsul în această privință. El pretinde că tot cetățeanul *neputînd înstrăina decît partea cea mai neînsemnată cu putință din libertatea lui*, n-a putut să consimtă la pierderea vieții sale : adaugă că *neavînd dreptul să se omoare el singur*, n-a putut să cedeze cetății dreptul de a-l omori.

Cred că trebuie să nu se spună decît lucruri adevărate și de netăgăduit, cînd e vorba despre principii

* Cesare Bonesana, marchiz de Beccaria (1738—1794), economist și criminalist italian, autorul operei *Delicte și pedepse*, ale cărei principii au reînnoit și au îmblinzit dreptul penal (n.t.).

(O... nu este în stare decît să pună la îndoială, să dea cu presupusul, să umble după cîte ceva, să viseze ; își închipuie, dar nu prea judecă ; întoarce lucrurile pe toate fețele și nu hotărăște, nu înfăptuiește. Ceea ce spune nu înseamnă nimic, dacă e vorba așa, însă poate să ducă la ceva ; dacă în felul său de a lucra independent și fără normă dă urmare totuși unor principii, mai cu seamă aceluia de a nu spune decît adevăruri în sprijinul adevărului însuși, și de a nu admite nimic din ceea ce toate timpurile n-au putut recunoaște drept cu socoteală ; de a nu confunda bunătatea intenției cu temeinicia probelor și de a nu crede că ar fi indiferent pe ce cale îți închipui că se îndeplinesc lucrurile cele mai bune. Istoria atitor secte religioase și politice a dovedit că mijloacele de-a rezolva ceva la repezeală nu produc decît lucruri iute trecătoare. Acest fel de-a vedea mi-a părut de o mare importanță, și mai ales din pricina asta public aceste scrisori atît de goale în alte privințe, și atît de nedeslușite.)

slujind drept temelie legilor pozitive sau moralei. E primejdios să se fundeze lucrurile cele mai serioase pe temeuri doar cu aparență de adevăr. Într-acea zi cînd iluzia ajunge a se stinge, și adevărul pe care ele se părea că-l susțineau din această pricină este zdruncinat. Lucrurile adevărate au temeiul lor real, nu trebuie de asta să căutăm de acelaș scornite de bunul plac personal. Dacă legislația morală și politică a antichității nu ar fi fost întemeiată decît pe principii evidente, puterea sa mai puțin convingătoare, ce-i drept, în primele timpuri, și mai puțin în stare să creeze admiratori înfocați, ar fi rămas de ne zdruncinat. Dacă s-ar căuta acum să se construiască acest edificiu care încă n-a fost ridicat, sînt de acord că poate n-ar fi folositor decît după ce anii l-ar fi consolidat, dar acest punct de vedere nu spulberă nimic din frumusețea sa, și nu ne scutește de a începe să-l înălțăm.

Dacă pot să-mi ridic viața, nu pot nici să mă expun la o moarte probabilă. Asta o fi oare prudența pe care o cereți din partea supușilor voștri ? Pe cîmpul de luptă, ei sînt datori să calculeze probabilitățile înainte de a porni spre inamic, și eroii voștri sînt toți niște criminali. Ordinul pe care li-l dați nu-i îndreptățește nici atît : n-aveți dreptul să-i trimiteți la moarte, dacă ei n-au avut dreptul să consimtă a fi trimiși acolo. O aceeași sminteală vă îndrituiește furiile și vă dictează preceptele : și atîta nesocotință ar putea să îndreptățească atîta nedreptate ! Dacă n-am asupra-mi acest drept de moarte, cine i l-a dat societății ? Oi fi cedat ceea ce n-aveam ? Ce principiu social veți fi născocit, care să-mi explice mie cum de o tagmă dobîndește o putere internă și reciprocă pe care membrii săi n-o au, și cum de am dat ea să mă asuprească un drept pe care nu-l aveam nici ca să mă scap de împilare ? Răspunde-se-va că, dacă omul izolat se bucură de acest drept natural, îl înstrăinează ajungînd să fie membru al societății ? Însă dreptul acesta nu se poate înstrăina prin firea lui, și nimeni n-ar putea făuri un pact care să-i răpească orice putere de a-l rupe cînd îl va aplica în paguba lui. Cineva a dovedit, mai înainte decît mine, că omul n-are dreptul să renunțe la libertatea lui ori, cu alte vorbe, să înceteze a mai fi om : cum de și-ar pierde el dreptul cel mai esențial, cel mai sigur, cel mai irezistibil la însăși această libertate, singurul care cheazășiuește independența lui, și care îi stă pavază într-una împotriva nenorocirii ? Pînă cînd absurdități prea învederate robi-vor oamenii ?

Dacă s-ar putea să fie o crimă să lepezi cît colo viața, pe voi vă voi învinovați, pe voi ale

căror născociri funeste m-au mînat să doresc moartea, pe care fără voi aş fi îndepărtat-o ; această moarte, pierdere universală de care nimic nu te despăgubeşte, trist şi ultim refugiu pe care încă îndrăzniţi să mi-l interziceţi, ca şi cum aţi mai avea oarecare putere asupra ultimilor mele clipe şi de parcă şi aci pe pămînt formele legislaţiei voastre ar putea limita nişte drepturi statornicite în afară de lumea pe care ea o guvernează. Asupriţi-mi viaţa ; legea instituie adeseori şi dreptul celui mai tare : dar moartea este limita pe care vreau s-o pun puterii voastre. Prin alte părţi porunciţi, aci trebuie să dovediti. Spuneţi-mi limpede, fără ocolişurile voastre obişnuite, fără acea deşartă elocvenţă a vorbelor care nu mă va imbrobodi, fără acele vestite substantive prost înţelese ca forţă, virtute, ordine veşnică, menire morală ; spuneţi-mi pe şleau dacă legile societăţii sînt întocmite în vederea lumii actuale şi ade-vărate sau în vederea unei vieţi viitoare şi îndepărtate de noi ? Dacă sînt întocmite pentru lumea reală, spuneţi-mi cum de nişte legi relative la o ordine a lucrurilor pot să mă oblighe cînd această ordine nu mai este în fiinţă ; cum de ceea ce rînduieşte viaţa poate să se extindă şi dincolo de ea ; cum de felul după care ne-am stabilit raporturile noastre poate să dăinuiască mai departe, cînd aceste raporturi au luat sfîrşit ; şi cum de am putut vreodată consimţi ca să mă ţină în friu convenţiile noastre, cînd aşa ceva n-aş mai fi vrut ? Care este fundamentul, vreau să spun, pretextul legilor voastre ? N-au făgăduit ele *fericirea tuturor* ? Cînd doresc moartea, după cît se pare nu mă simt fericit. Pactul care mă asupreşte, cuvine-se a fi irevocabil ? O obligaţie împovărătoare luată în cele amănunte ale vieţii

poate să-și afle măcar unele compensații ; și putem jertfi un avantaj cînd ne rămîne posibilitatea de-a dobîndi altele : dar abnegația deplină poate ea să intre în mintea unui om care păstrează oarecare noțiune de drept și de adevăr ? Orice societate este fundată pe o împreunare de capacități, pe un schimb de îndatoriri : însă cînd fac rău societății, nu refuză ea de a mă protegui ? Dacă așadar nu face nimic în folosul meu ori dacă face mult împotriva mea, am și eu dreptul să refuz a o sluji. Pactul dintre noi nu-i mai convine, ea îl rupe : nu-mi mai convine nici mie, îl rup și eu ; nu mă răzvrătesc, trec pe lumea cealaltă, ies din viață.

Este cea din urmă sfortare a tiraniei voastre pizmașe. Prea multe victime v-ar scăpa din mînă ; prea multe probe de ticăloșie obștească s-ar ridica împotriva deșartei larme a făgăduielilor voastre, și ar da la iveală codurile voastre viclene și răutăcioase în goliciunea lor stearpă și în corupția lor bănească. Aș fi sărac cu duhul să vă vorbesc despre dreptate ! Am deslușit surîsul milei în privirea voastră părintească. El îmi spune că puterea și interesul mînă oamenii. Voi ați vrut-o : ei bine, cum de se va menține legea voastră ? Pe cine va pedepsi pentru călcarea ei ? Atinge-l-va ea pe-acel care nu mai este în ființă ? Răzbuna-și-va pe-ai săi sfortarea ei înfruntată ? Ce nebulie de prisos ! Înmulțiți necazurile noastre, e de neapărată nevoie în vederea lucrurilor strașnice pe care le proiectați, e de neapărată nevoie în vederea soiului de glorie după care umblați : înrobiți, chinuiți, dar cel puțin aveți un scop ; fiți nedrepti și cu răceală crunți ; dar cel puțin să nu fiți în zadar. Ce caraghioslic conține

în sine o lege de înrobire care să nu fie nici ascultată, nici răzbunată !

· Unde puterea-vă sfîrşeşte, înşelătoriile voastre încep : atît e de necesar stăpînirii voastre să vă bateţi joc mai departe de oameni ! Firea lucrurilor, înţelepciunea supremă cer ca să-mi aplec grumazul sub jugul insultător şi greu. Ele ţin ca să prind dragoste de lanţul meu, şi ca să-l tîrască supus pînă în clipa cînd o să vă placă să mi-l sfărîmaţi de cap. Orice aţi face, un Dumnezeu v-aşterne la picioare viaţa mea ; şi ordinea lumii ar fi întoarsă cu susul în jos, dacă sclavul v-ar scăpa cumva din mînă.

Cel Etern mi-a dat viaţa şi mi-a încredinţat un rol personal în armonia înfăptuirilor sale ; trebuie să-l îndeplinesc pînă la sfîrşit, şi n-am dreptul să mă sustrag puterii lui de stăpîn. — Ai uitat prea curînd de sufletul pe care mi l-ai dăruit. Acest trup pămîntesc nu-i decît ţărînă, nu-ţi mai aminteşti de asta ? Dar inteligenţa-mi, suflu nepieritor purces din inteligenţa universală, nu se va sustrage legii sale nicicînd. Cum aş putea ieşi de sub puterea stăpînului tuturor lucrurilor ? Nu schimb decît localitatea ; localităţile n-au nici o însemnătate pentru cel care conţine şi guvernează totul. El nu m-a stabilit pe pămînt numai şi numai în ţinutul unde mi-a dat naştere.

Firea are grijă să fiu păstrat în bună stare ; sînt dator şi eu să mă păstrez în bună stare ca să dau ascultare legilor ei, şi fiindcă ea m-a înzestrat cu frica de moarte, îmi interzice să caut moartea. Ca frază e frumoasă : ci firea mă păstrează în bunăstare ori mă jertfeşte după bunul plac al ei ; cel puţin mersul lucrurilor n-ascultă în această privinţă de nici o lege cunoscută. În

timpul cînd vreau să trăiesc, un hău se întredeschide ca să mă înghită, fulgerul coboară ca să mă mistuie. Dacă firea îmi ridică viața pe care m-a îmbiat s-o îndrăgesc, mi-o ridic eu cînd n-o mai îndrăgesc : dacă ea îmi ia cu de-a sila un bun, arunc eu cît colo un rău : dacă ea lasă în voia mersului arbitrar al evenimentelor viața mea, o părăsesc ori o păstrez pe ales. Fiindcă mi-a dat aptitudinea să vreau și s-aleg, o folosesc în împrejurările cînd am de hotărît între cele mai atrăgătoare profituri ; și n-aș putea înțelege că, exercitînd libertatea primită de la ea, de-a alege ceea ce ea îmi insuflă, ar însemna că-i aduc o insultă gravă. Creatură a firii, cercetez legile sale, aflu într-însele libertatea mea. Așezat în orînduirea socială, răspund preceptelor greșite ale moraliștilor, și resping niște legi pe care nici un legiuitor n-avea dreptul să le întocmească.

În tot ceea ce nu-i interzis de o lege superioară și neîndoielnică, dorința mi-e lege, fiindcă este indicația imboldului firesc ; constituie dreptul meu numai și numai fiindcă este dorința mea. Viața nu mi-e de folos dacă, dezamăgit de bunurile sale, nu mai am de la ea decît cele rele ale sale : ea mi-e piază-rea atunci, o lepăd, e dreptul ființei care alege și decide.¹

Îndrăznesc să mă pronunț ritos asupra unui subiect în care atîția oameni și-au exprimat în-doiala, numai datorită unei convingeri adînci ;

¹ Îmi dau seama în ce măsură această scrisoare este în stare să indigneze, să supere. Sint dator să înștiințez din timp că se va vedea în cele ce urmează felul de-a gîndi al unei alte epoci asupra aceleiași chestiuni. Am și citit pasajul pe care îl indic : el înfierează sinucide-rea și poate că va indigna și va supăra tot atît cît cel de mai sus ; dar nu va indigna și nu va supăra decît pe aceleași persoane.

dacă părerea-mi este pe potriva nevoilor mele, ea nu-i dictată cel puțin de nici o părtinire ; dacă am apucat pe o cale greșită, citez să afirm că nu sînt vinovat, neînțelegînd cum aș putea să fiu.

Am vrut să știu ce anume aș putea să fac : nu decid eu ceea ce voi face. Nu sînt bîntuit nici de disperare, nici de pasiune : ajunge certitudinii mele să fiu sigur că povara fără rost va putea fi lepădată cînd mă va apăsă prea tare. De îndelungă vreme viața mă obosește, și mă obosește zi de zi mai mult : dar nu sînt de fel cuprins de dragoste. Îmi inspiră și oarecare scîrbă să-mi pierd ființa în mod definitiv. Dacă ar trebui s-aleg numaidecît ori să rup toate relațiile ori să rămîn neapărat legat cu drag de ele timp de douăzeci de ani, mi se pare că aș cam sta la gînduri : dar mă zoresc mai puțin, fiindcă peste cîteva luni voi putea același lucru ca și astăzi, și fiindcă Alpii sînt singurul meleag care convine felului cum aș vrea să mă sting de pe fața pămîntului, să mi se stingă viața.

SCRISOAREA A XLII-a

Lyon, 29 mai, VI.

Am citit de cîteva ori scrisoarea dumitale pe de-a-ntregul. Un prea viu interes a dictat-o. Respect prietenia care te înșală : mi-am dat seama că nu am fost atît de singur cît pretindeam. Scoți la iveală, în mod iscusit, niște motive foarte lău-

dabile : dar crezi că dacă sînt multe de spus omului pasionat pe care disperarea îl răpește, nu se află o vorbă temeinică de răspuns omului potolit care discută cu argumente despre moartea sa.

Nu că nu am luat nici o hotărîre. Plictiseala mă copleșește, dezgustul mă doboară la pămînt. Știu că răul este în sufletul meu. De ce n-aș putea fi mulțumit să mănînc și să dorm ? Căci, în sfîrșit, mănînc și dorm. Viața pe care o duc nu este prea nenorocită. Fiecare dintre zilele mele îmi pare că se poate îndura, dar în totalitatea lor mă doboară. Este neapărat necesar ca ființa organizată să lucreze, și să lucreze conform firii sale. Îi ajunge să fie bine adăpostită la foarte cald și foarte pe moale culcată, hrănită cu poame gustoase, înconjurată de susur de ape și de mireasmă de flori ? O țineți în loc nemișcată : acea moliciune o obosește, acele arome o supără, acele alimente alese n-o hrănesc. Retrageți-vă darurile și lanțurile : să lucreze, să sufere chiar ; să lucreze, înseamnă să se bucure și să trăiască.

Însă lîncezeala toropită mi-a ajuns ca și firească ; pare-se că gîndul unei vieți harnice mă înspăimîntă sau mă uluiește. Lucrurile mărunte mă scîrbesc și deprinderea cu ele mă leagă de viață. Lucrurile mărețe mă vor ademeni continuu, și lenea mea s-ar teme de ele. Nu știu ce sînt, ce iubesc, ce vreau ; scot gemete fără pricină, doresc fără obiect și nu pricep nimic, decît că nu sînt în apele mele.

Acea forță pe care omul n-ar putea-o pierde, aceea putere de-a înceta să ființeze, n-o consider drept obiectul unei dorințe constante, drept acela al unei hotărîri definitive, ci drept mîngîierea care persistă în nenorocirile prelungite, drept termenul într-una cu puțință al necazurilor și al

neplăcerii. Este visul meu. Fiecare om și-a plâsmuit, zice-se, castele în Spania. Cîteodată soarta le împlinește.

Îmi amintești de cuvîntul elocvent de la sfîrșitul scrisorii lui *milord Edouard*. Nu văd într-însul un argument împotriva mea. Gîndesc la fel asupra principiului ; dar legea fără excepție, care interzice să te desparți de viață de bunăvoie, nu mi se pare să-i fie o consecință.

Moralitatea omului și entuziasmul, neliniștea dorințelor lui, nevoia de extindere care i-a ajuns obicei, pare să dea dovadă că scopul său nu se referă la lucrurile repede trecătoare ; că acțiunea sa nu se mărginește la spectrele vizibile ; că gîndirea-i are drept țintă noțiunile necesare și eterne ; că preocuparea lui deosebită este să lucreze la îmbunătățirea sau la dresul lumii ; că menirea lui este, ca să zic așa, să pregătească, să organizeze, să dea materiei mai multă energie, ființelor mai multă putere, organelor mai multă perfecțiune, semințelor mai multă rodnicie, raporturilor dintre lucruri mai mult spirit de dreptate, ordinii o înscăunare mai temeinică.

Este privit drept o putere lucrătoare a firii, folosită de ea ca să-și isprăvească, să-și cizeleze opera ; să pună în lucru părțile din materia brută care sînt pe potrivă îndemînării lui, să supună legilor armoniei elementele lipsite de faimă ; să curețe de impurități metalele, să înfrumusețeze plantele, să desprindă sau să combine elementele fundamentale ; să schimbe substanțele de rînd în substanțe volatile și materia inertă în materie activă ; s-apropie de el ființele mai puțin înaintate, și să se înalțe, și să se îndrepte pe sine în-

suși spre principiul universal al focului, al luminii, al ordinii, al armoniei, al activității.

În această ipoteză, omul care se învrednicește de-o atît de măreață misiune, învingător al pie-dicilor și al necazurilor, stă la locul său pînă în ultima clipă. Stimez această statornicie ; însă nu mi s-a dovedit că acolo este locul său. Dacă omul supraviețuiește morții aparente, pentru ce, repet, locul său exclusiv este mai degrabă pe pămînt decît în starea, în locul unde s-a născut. Dacă dimpotrivă, moartea este Sorocul suprem al vieții sale, ce altă sarcină i se poate da decît îmbunătățirea socială. Datoriile lui dăinuiesc ; dar în mod necesar limitate la viața în curs, ele nu pot să-l oblige și mai mult, nici să-l oblige să rămînă obligat. Doar în ordinea socială este el dator să contribuie la ordine. Între oameni este dator să slujească oamenilor. Fără îndoială, omul de bine nu-și va părăsi viața atîta timp cît va putea să fie de folos într-însa : să fie de folos și să fie mulțumit înseamnă pentru el același lucru ; dacă suferă și dacă în același timp face mult bine, este mai satisfăcut decît nemulțumit. Dar cînd răul pe care îl îndură este mai mare decît binele pe care îl face, îi stă în putere să se despartă de orice ; ar fi obligat cînd este de prisos și nenorocit, dacă ar putea fi sigur că sub aceste două raporturi soarta nu i se va schimba. I s-a dat viața fără consimțămîntul său ; dacă ar fi și silit s-o păstreze, ce libertate i-ar rămîne ? El poate să-și înstrăineze celelalte drepturi, dar nicicînd pe acesta : fără acest ultim refugiu, atîrnarea sa este înspăimîntătoare. Să suferi mult ca să fii de folos puțintel este o virtute pe care se poate s-o recomanzi în viață, dar nu este o datorie de prescris celui care se retrage din ea. Atîta timp cît

vă folosiți de lucruri, este o virtute obligatorie ; în aceste condiții sînteți membru al colectivității : dar cînd renunțați la legămînt, legămîntul nu vă mai obligă. Ce se înțelege, de altminteri, prin a fi de folos, spunînd că fiecare poate să fie astfel. Un cizmar, îndeplinindu-și cumsecade meseria, cruță clienților săi neplăcerea de a avea bătăături : însă stau la îndoială că un cizmar foarte nefericit ar fi, în conștiința lui, silit să nu moară decît de paralizie, pentru ca să continue să ia cu bunăvoință măsura piciorului. Cînd în acest mod sîntem de folos, ne este îngăduit într-adevăr să nu mai trăim. Omul este adeseori vrednic de admirație cînd îndură viața ; dar nu înseamnă că ar fi într-una obligat la asta.

Mi se pare că am și rostit multe-multe vorbe pentru a spune un lucru foarte simplu. Dar ori-cît de simplu l-aș socoti, să nu vă închipuiți că țin morțiș la această idee, și că dau mai multă importanță actului voluntar care poate termina viața decît vreunui alt act al aceleiași vieți. Nu cred că a muri ar fi o așa de strașnică ispravă ; ațiția oameni mor fără să aibă răgazul să se gîndească la asta, fără chiar să-și dea seama ! O moarte de bunăvoie se cade să fie chibzuită, fără îndoială, dar la fel se cuvine să se întîmple cu toate actele ale căror urmări nu sînt mărginite la clipa prezentă.

Cînd o situație este probabilă, să căutăm să deslușim de îndată ceea ce va putea ea pretinde de la noi. Este bine să ne fi gîndit la asta dinainte, ca să nu ne tulburăm în momentul ales ca să înfăptuim fără a ne fi chibzuit sau ca să nu pierdem, stînd la chibzuială, prilejul de a înfăptui. Un bărbat care, fără să-și fi stabilit niște reguli de conduită, se află singur cu o femeie nu

începe să-și dea osteneala să mediteze asupra datoritiilor pe care i le impune situația : se va gândi la ele poate după aceea. Și cîte fapte eroice ar fi rămas neîndeplinite dacă ar fi trebuit, înainte de a-și pune în primejdie viața, să închine discuțiilor un ceas.

Îți repet, n-am luat nici o hotărîre : dar îmi place să-mi închipui că un mijloc de scăpare sigur prin el însuși, și a cărui amintire se poate adeseori să-mi micșoreze nerăbdarea, nu-mi este interzis.

SCRISOAREA A XLIII-a

Lyon, 30 mai, VI.

La Bruyère a spus : Nu mi-ar dispăcea să fiu dat pe încredere pe mîna unei persoane cu dreaptă judecată și să fiu călăuzit de ea în toate privințele, cu totul și fără întrerupere. Aș avea siguranța că mă îndrum bine, fără să am grija de-a chibzui și de-a alege : m-aș bucura de liniștea celui care este călăuzit de dreapta judecată.

Îți spun că aș dori să fiu sclav, ca să fiu independent : dar nu ți-o spun decît duminică. Nu știu dacă numești asta o glumă. Un om avînd un rol în această lume și care poate îndupleca lucrurile să cedeze voinței lui este, fără îndoială, mai liber decît un sclav sau cel puțin are o viață mai mulțumită, fiindcă izbutește să trăiască pe potrivea gândirii sale. Dar unor oameni li se pun piedici din toate părțile. Dacă fac o mișcare, acea înlănțuire de neînălăturat care îi împresoară ca o rețea îi respinge în nulitatea lor : un resort se împotrivește cu atît mai vîrtos cu cît a fost izbit cu

mai multă putere. Ce vrei să faci un biet om atît de încurcat ? Cu toată libertatea lui închipuită, nu poate să dea la iveală mai multe fapte ale vieții sale decît semenul care și-o mistuie pe a sa într-o temniță. Acei care au aflat la cușca lor o parte slabă, și cărora soarta a uitat să le înțepenească lanțurile cu nituri, atribuindu-și această întîmplare fericită, iată că strigă : Curaj ! Trebuie să începeți să lucrați, trebuie să îndrăzniți ! Înfăptuiți ca noi. Nu-și dau seama că nu ei au înfăptuit. Nu susțin că întîmplarea creează lucrurile ; dar cred că ele sînt îndrumate, cel puțin în parte, de către o putere necunoscută omului ; și că este nevoie, ca să izbutim, de o colaborare neatîrnată de voința noastră.

Dacă nu s-ar afla o putere morală care schimbă ceea ce noi numim probabilitățile întîmplării, mersul lumii s-ar petrece într-o nesiguranță cu mult mai mare. Un calcul ar modifica de mai multe ori soarta unui popor : orice viață ar fi hărăzită unei evaluări nedeslușite ; lumea ar fi alta, n-ar mai avea legi, fiindcă n-ar mai avea înlănțuire logică. Cine nu-și dă seama că ar fi o imposibilitate ? Ar fi peste tot contradicții ; oameni de bine ar ajunge să fie fericiți !

Dacă nu se află nici o putere generală care atrage după sine toate lucrurile, ce înrîurire ciudată împiedică bărbații să înțeleagă înspăimîntați că, pentru a avea oglinzi, artificii, cravate elastice și zaharicale de botez, s-a pus la cale totul astfel încît o singură greșeală sau un singur eveniment pot să pîngărească și să tulbure o întreagă viață de om ? O femeie, fiindcă a uitat de viitor, timp de mai puțin decît un minut, nu mai are în acest viitor decît nouă luni de amar-nice griji și o viață de rușine și de ocară. Res-

pingătorul zăpăcit care, iată, și-a ucis victima, a doua zi își va pierde sănătatea pe veci, uitînd de ea la rîndul său. Și nu pricepeți că această stare de lucruri, unde o întîmplare pierde viața morală, unde o singură toană răpește mii de oameni, și pe care o numiți edificiul social, nu este decît un morman de ticăloșii mascate și de greșeli amăgitoare, și că voi sînteți acei copii care își dau cu gîndul că au niște jucării de mare preț fiindcă ele sînt acoperite cu hîrtie aurită. Voi spuneți în mod liniștit : așa e croită lumea ! Fără îndoială ; și nu este asta o dovadă că nu sîntem în univers decît niște figuri caraghioase pe care un șarlatan le mișcă de colo-colo, le mîină să se împotrivească, le plimbă în toate felurile, le îmboldește să rîdă, să se bată, să plîngă, să salte, ca să se veselească ?... Cine oare ? Nu știu. Dar pentru asta aș vrea să fiu sclav ; voința îmi va fi supusă și gîndirea-mi va fi liberă. Dimpotrivă, în pretinsa mea independență, ar trebui să acționez potrivit gîndirii mele : însă nu pot și n-aș putea să văd limpede pentru ce n-aș fi în stare ; de unde urmează că toată ființa mea este în robie, fără să se hotărască s-o îndure.

Nu prea știu ce anume vreau. Ferice de acel care nu vrea decît să-și facă treburile ; își poate împărtăși lui însuși scopul său. Nimic din ceea ce este măreț (îmi dau seama serios), nimic din ceea ce îi este cu puțință omului, și-i sublim după gîndirea lui, nu este inaccessibil făpturii mele ; și totuși îmi dau seama la fel, ținta mea n-a fost atinsă, viața mi-e pustie, stearpă ; e și lovită de moarte ; frămîntarea ei este pe cît de zadarnică pe atît de necumpătată ; este puternică, dar neproductivă, trîndavă și înfierbîntată în toiul pașnicii și veșnicei munci a ființelor. Nu știu ce

să doresc ; este necesar deci să doresc toate lucrurile, căci, în sfârșit, nu-mi pot afla odihnă cînd sînt mistuit de nevoi, nu mă pot opri la nimic în golul din jur. Cît aş vrea să fiu fericit ! Dar cine va avea dreptul să ceară stăruitor fericirea pe un sol unde aproape toți se istovesc pe de-a-ntregul numai ca să-și micșoreze nenorocirile ?

Dacă n-am fărîmiță din tihna fericirii, am nevoie de activitatea unei vieți puternice. Desigur, nu țin să mă tirăsc din treaptă-n treaptă, să iau loc în societate, să am superiori, recunoscuți ca atare, pentru ca să am niște inferiori de disprețuit. Nimic nu este mai caraghios decît această ierarhie a vorbelor disprețuitoare care coboară în proporții foarte precis nuanțate și cuprinde tot statul, de la prințul supus lui Dumnezeu doar, zice el, pînă la cel mai calic curățitor de ghetе din mahala, supus nevestei care îl așază peste noapte pe niște paie stricate. Șeful personalului nu îndrăznește să calce prin apartamentul stăpînului, însă de îndată ce s-a îndreptat spre bucătărie, iată-l că domnește. Îl vei considera drept cel mai păcătos dintre oameni pe rîndașul de la bucătărie care tremură sub privirea lui ? Nicidecum ; întrucît acesta poruncește foarte aspru femeii sărmane care vine să ia cu dînsa murdăriile, și care cîștigă astfel cîtiva gologani sub oblăduirea lui. Feciorul însărcinat să facă și cumpărături este om de încredere : el însărcinează la rîndul său cu unele cumpărături pe feciorul cu chip mai puțin arătos lăsat la lucrările de rînd : iar cerșetorul care a izbutit să aibă trecere copleșește cu toată iscusința lui pe cerșetorul care n-are ulcer.

Va fi trăit din plin numai cine își trece viața întreagă într-o îndeletnicire pe care firea lui și-o

însușește : sau și acela a cărui îndemînare folosește diversele lucruri, pe care ursita sa îl îndrumă prin toate situațiile posibile omului, și care prin toate izbutește să facă față la ceea ce situația sa cere. În primejdii, este Morgan ; stăpîn peste un popor, este Licurg¹, între barbari, este Odin² ; la greci, este Alcibiade³ ; în credulul Orient, este Zerdust : trăiește departe de zgomotul lumii ca Philocles ; stăpîn peste lume, guvernează ca Traian⁴ ; pe meleaguri sălbătice, se întărește în vederea altor timpuri, îi supune pe caymani, trece fluviile înot, urmărește țapii sălbatici pe stîncile înghețate, își aprinde pipa de la lava vulcanilor⁵, nimicește împrejurul adăpostului său ursul din Nord, străpungîndu-l cu niște săgeți făurite de mina sa. Dar omului i-e dat să trăiască atît de puțin și durata a ceea ce lasă el după moarte are atîta nesiguranță ! Dacă sufletul nu i-ar fi lacom, poate că mintea i-ar spune să trăiască numai fără dureri, acordînd împrejurul său mulțumirea cîtorva prieteni vrednici să se bucure fără să distrugă rezultatul activității sale creatoare.

¹ *Licurg* (sec. IX sau VIII î.e.n.), figură legendară de legiuitor înțelept, considerat ca întemeietor al statului sclavagist spartan (n.t.).

² *Odin*, în mitologia popoarelor scandinave, cel mai important dintre zei (n.t.).

³ *Alcibiade* (c. 451—404 î.e.n.), om politic, orator și general atenian, elev al lui Socrate (n.t.).

⁴ Dacă O ar fi citit mai mult și ar fi scris mai tîrziu, ar fi putut afla că Théodose fu cu mult mai mare decît Traian : așa se spune acum, pînă cînd se va spune același lucru și despre Constantin.

⁵ Se referă la un fapt semnalat în *Istoria călătorilor*. Un islandez spune acolo unui învățat danez că el și-a aprins pipa de mai multe ori de la un rîu de flacără care a curs prin Islanda timp de aproape doi ani.

Cei înțelepți, se zice, trăind fără pasiune, trăiesc fără să fie nerăbdători ; și fiindcă privesc la toate lucrurile cu aceiași ochi, ei descopăr în desăvârșita lor liniște tihna și demnitatea vieții. Dar mari piedici se opun adeseori acestei liniștite nepăsări. Ca să accepți prezentul așa cum se oferă și ca să disprețuiești speranța ca și temerile de viitor nu este decît o posibilitate sigură, ușoară și simplă : să-ți alungi din cuget acest viitor pe care gîndirea îl frămîntă într-una, fiindcă ea este într-una nesigură.

Ca să n-ai nici temere, nici dorință, trebuie să lași în voia întîmplării totul ca unei oarecare necesități, să te bucuri sau să suferi după cum se întîmplă ; și, chiar dacă ceasul care vine ar fi s-aducă în tolă moartea, să nu te folosești mai puțin pașnic de clipa în curs. Un suflet de neînduplecat deprins cu gînduri înalte poate s-ajungă la nepăsarea celui înțelept cu privire la ceea ce oamenii îngrijorați sau cu păreri statornicite numesc nenorociri și bucurii : dar cînd trebuie să te gîndești la acest viitor, cum să nu fii îngrijorat ? Dacă trebuie să hotărăști asupra lui, cum să uiți de el ? Dacă trebuie să rînduiești, să plănuiești, să conduci, cum să n-ai nici o grijă ? Ești dator să prevezi întîmplările neașteptate, piedicile, succesele ; dar să le prevezi, înseamnă să-ți fie teamă de ele sau să-ți pui speranța într-însele. Ca să înfăptuiești, trebuie să vrei ; și să vrei, înseamnă să fii dependent. Marea nenorocire este să te vezi silit să acționezi în chip liber. Sclavul are în adevăr mai multă ușurință să fie cu adevărat liber. El n-are decît datorii personale ; este condus de legea făpturii sale : de legea naturală a omului, și ea este simplă. El mai este supus stăpînului său ; dar legea aceasta este lim-

pede. Epictet a fost mai fericit decît Marc-Aureliu. Sclavul este scutit de griji prietenești, ele sînt pentru omul liber : sclavul nu este obligat să-și dea osteneala fără încetare să se pună de acord el însuși cu mersul lucrurilor ; potrivire într-una nesigură și îngrijorătoare, necurmată greutate în viața omului care ține să-și judece și să-și înțeleagă viața. Desigur este o necesitate, este o datorie să te gîndești la viitor, să te preocupi de el, să-i sacrifici chiar simțămintele tale cînd ești răspunzător de soarta altora. Nepăsarea atunci nu mai este îngăduită ; și care om, chiar izolat în aparență, nu este în stare să fie de folos la ceva și, prin urmare, nu este dator să caute ce-i stă în putință să facă în acest scop ? Și care-i omul a cărui nepăsare să n-aducă niciodată cu sine alte nenorociri decît pe cele proprii ?

Înțeleptul lui Epicur nu se cuvine să aibă nici nevestă, nici copii, dar chiar asta tot nu este de-ajuns. Din clipa cînd nevoile altcuiva atîrnă de prevederea noastră, griji mărunte și neliniștitoare ne strică tihna, ne tulbură sufletul și adeseori chiar înnăbușă marea putere a spiritului nostru.

Ce se va întîmpla celui pe care asemenea stăvile îl înnăbușă și care este astfel croit încît acestea îl întărită ? El va lupta din greu între aceste griji, cărora se lasă pradă fără voie, și disprețul care le îndepărtează de sufletul său. Nu va fi nici mai presus de întîmplări, fiindcă nu se cuvine așa ceva, nici în stare să se folosească de ele cumsecade. Va fi schimbăcios în înțelepciune și nerăbdător sau stingaci în treburi : și nu va face nimic bun, fiindcă nu va putea face nimic pe potrivă firii lui. Nu se cade să fii nici tată, nici soț, dacă ții să trăiești neatîrnat : n-ar trebui poate

să ai nici chiar prieteni ; dar să fii atît de singuratic, înseamnă să trăieşti în chip tare trist, înseamnă să trăieşti de prisos. Un bărbat care orînduieşte viaţa obştească, care chibzuieşte îndelung şi înfăptuieşte lucruri măreţe, se poate să nu fie legat prin dragoste de nici un ins în chip special : popoarele sînt prietenii săi, şi, binefăcător al oamenilor, se poate lipsi să fie al unui om : dar pare-mi-se că în viaţa neştiută de nimeni trebuie cel puţin să cauţi pe cineva faţă de care să ai unele datorii de îndeplinit. Această independenţă filozofică este o viaţă plăcută, dar rece. Cine nu este însufleţit o va fi găsind desigur searbădă la urma urmelor. Este înspăimîntător să-ţi împlineşti velenul zicînd : nici un suflet n-a fost fericit prin mijlocirea mea ; nici o mulţumire intensă şi deplină a vreunui om n-a fost isprava mea ; am trecut nesimţitor şi de nici un folos, asemenea gheţarului care prin vîgăunile munţilor a rezistat căldurilor mari ale amiezii, dar care n-a coborît la vale ca să protejeze cu apele sale păşunile vestejite sub razele lor arzătoare.

Religia pune capăt tuturor acestor mari neli-nişti ; ea statorniceşte atîtea nesiguranţe ; dă un scop care, nefiind nicicînd atins, nu-i niciodată dezvăluit ; ne constrînge la supunere ca să ne împace deplin cu noi înşine ; ne făgăduieşte bunuri a căror speranţă se menţine într-una, deoarece nu ne stă în putinţă s-o punem la încercare ; îndepărtează ideea nimicniciei, respinge pasiunile vieţii ; ne scapă de nenorocirile noastre înversunate, de bunurile repede trecătoare ; şi pune în loc un vis a cărui speranţă, mai prielnică poate decît toate bunurile reale, dăinuieşte cel puţin pînă la moarte. Pe cît este de binefăcătoare. pe

atît este de solemnă : dar pare că n-ar ființa decît ca să deschidă în sufletul omului prăpăstii noi. Este întemeiată pe dogme cărora mulți nu pot să le dea crezare : dorindu-le rezultatele, aceștia nu pot să le încerce ; ducînd dorul siguranței sale, n-ar izbuti să se bucure de ea. Ei umblă după aceste cerești speranțe și nu văd decît un vis de muritori ; prețuiesc răsplata omului cumsecade, însă nu văd că ei ar binemerita din partea naturii ; ar vrea să-și perpetueze ființa și își dau seama că totul trece. Pe cînd novicele care abia a primit tonsura aude distinct îngerii care preamăresc posturile și vredniciile sale ; ei, care au simțămîntul virtuții, știu de-ajuns că n-ating sublima sa înălțime : copleșiți de slăbiciunea și de golul destinelor lor, n-au altceva de așteptat decît să dorească, să se frămînte și să treacă asemenea umbrei care nimic n-a cunoscut.

SCRISOAREA A XLIV-a

Lyon, 15 iunie, VI.

Am recitit, am cumpănit obiecțiile sau, dacă vrei, imputările dumitale : cuprind o chestiune serioasă ; îți voi răspunde la ea întrucîtva. Dacă ceasurile pe care le petrecem în discuții sînt îndeobște timp pierdut, cele pe care le petrecem scriindu-ne nu sînt la fel.

Crezi dumneata chiar în chip serios că părerea aceea care, susții dumneata, sporește nenorocirea mea, atîrnă de mine ? Cel mai sigur este să cred : nu o contest. Dumneata îmi mai aduci aminte de ceca ce nu s-a repetat mai puțin, că și credința aceasta este necesară ca să consfințească morala.

Îți atrag atenția mai întâi că nu pretind să decid ; că mi-ar plăcea chiar să nu tăgăduiesc, dar că mi se pare cel puțin îndrăzneț să afirm. Fără îndoială, este o nenorocire să înclini să crezi c-ar fi cu neputință ceea ce ai dori în realitate ; dar nu știu cum se poate scăpa din această nenorocire¹ după ce ai căzut într-însa.

Moartea, zici dumneata, nu există în ceea ce îl privește pe om. Ți se pare nelegiuit acel *hic jacet*². Omul de bine, omul de geniu nu se află aici sub această rece marmură, în această cenușă moartă. Cine spune asta ? În acest înțeles *hic jacet* va fi mincinos pe mormîntul unui cîine : instinctul său credincios și iscusit nu este acolo. Unde o fi el ? El nu mai este.

Mă întrebi ce s-a întîmplat cu mișcarea, cu spiritul, cu sufletul acestui trup care de curînd a putrezit : răspunsul este foarte simplu. Cînd focul din căminul dumitale se stinge, lumina, căldura, mișcarea sa, în sfîrșit, se despart de el, cum fiecare știe, și-o pornește spre alt tărîm, ca să fie acolo pe veci răsplătit dacă ți-a încălzit picioarele, și pe veci pedepsit dacă ți-a pirjolit pantofii. Astfel, armonia lirei care la porunca eforului³ a fost sfărîmată, va trece din fluier ciobănesc în şuierătoare, pînă ce va ispăși cu sunete mai aspre acele modulații voluptuoase care corupeau morala.

Nimic nu poate fi distrus. Nu : o ființă, un corpuscul n-au fost distruse : dar o formă, un raport, o însușire sînt distruse. Aș dori ca sufletul omului de treabă și nenorocit să-i supraviețuiască

¹ Citind *Demonstrația Evanghelică*.

² Aici zace (lat.) n.t.).

³ Nume dat celor cinci înalți demnitari aleși în fiecare an în Sparta ca să țină în cumpănă autoritatea regilor și a senatului (n.t.).

în vederea unei fericiri nemuritoare. Însă dacă ideea acestei depline mulțumiri cerești are ceva ceresc ea însăși, asta nu dovedește că ea n-ar fi un vis. Această dogmă este frumoasă și alină tristețea, fără îndoială ; dar ceea ce văd frumos în ea, ceea ce mi-ar părea din ea că alină tristețea, departe de a mi-o dovedi, nu-mi trezește nici speranța de a-i da crezare. Cînd un sofist va îndrăzni să-mi spună că dacă voi fi supus doctrinei sale zece zile voi căpăta, la sfîrșitul acestui răstimp, însușiri supranaturale, că voi fi invulnerabil, într-una tinăr, deținînd tot ceea ce îmi trebuie ca să dobîndesc fericirea, în putere să fac binele, și într-un soi de neputință să vreau vreun rău, acest vis va măguli fără îndoială închipuirea mea, voi duce poate dorul făgăduielilor lui amăgitoare, dar nu voi putea desluși într-însul adevărul.

În zadar el îmi va obiecta că nu înfrunt nici un risc dacă îl cred. Dacă el mi-ar făgădui și mai mult pentru ca să fiu convins că soarele strălucește în cumpăna nopții, asta nu mi-ar fi cu puțință. Dacă mi-ar spune apoi : este adevărat, îți turnam o minciună și amăgesc la fel și pe ceilalți oameni ; dar să nu le dai de știre cumva, fiindcă urmăresc să le-aduc o mîngîiere ; n-aș putea să-i răspund că pe acest glob aspru și mîncîrlos, unde sufăr și discută, într-aceeași nesiguranță, cîteva sute de milioane de nemuritori veseli sau adînc mîhnîți, entuziaști sau ursuzi, zglobii sau becisnici, înșelați sau crînceni, nimeni încă n-a dovedit că ar fi o datorie să se spună ceea ce se socotește că aduce o mîngîiere și să se treacă sub tăcere ceea ce se socotește drept adevărat.

Foarte neliniștiți și mai mult sau mai puțin nenorociți, așteptăm fără contenire ceasul viitor, ziua viitoare, anul viitor. Ne este necesară în cele din urmă o viață viitoare. Am ființat fără să trăim ; vom trăi deci cândva : urmare mai mult măgulitoare decît îndreptățită. Dacă ea aduce o mîngîiere celui nenorocit, iată un motiv mai mult pentru ca adevărul ei să-mi pară îndoielnic. Este un vis de-ajuns de frumos care dăinuiește pînă cînd omul adoarme pe veci. Să păstrăm această speranță ; ferice de cine o are ! Dar să recunoaștem că temeiul care asigură extinderea ei asupra întregii lumi nu e atît de greu să-l descoperim.

Este adevărat că nu-i nici o primejdie să-i dai crezare cînd îți stă în putință : dar nu-i mai puțin adevărat că ilustrul Paschal¹ n-a spus o copilărie cînd a rostit : Credeți, fiindcă nu riscați nimic crezînd, și riscați mult necrezînd. Această judecată este hotărîtoare, cînd este vorba despre purtarea în viață, este absurdă cînd credința o cere. Să crezi atîrnat-a vreodată de voință ?

Omul de bine nu poate decît să dorească nemurirea. S-a cutezat să se spună în legătură cu asta : cel păcătos doar nu dă crezare. Această judecată îndrăzneată așază în categoria celor care au a se teme de o dreptate veșnică pe mai mulți dintre cei mai înțelepți și mai iluștri dintre oa-

¹ Sénancour ortografiaz   de-ajuns de ciudat numele lui Blaise Pascal despre care este vorba aci, desigur.   n acest pasaj se referă la astăzi foarte cunoscutul *Pariu al lui Pascal* cuprinz  nd celebrul argument folosit de Pascal spre a-i aduce pe necredincioșii să creadă    Dumnezeu. Pariul este rezumat astfel :

— Aveți totul de c  știgat și n-aveți nimic de pierdut dacă credeți    Dumnezeu. Căci dacă veți c  știga (dacă Dumnezeu există), veți c  știga totul ; dacă veți pierde (  n cazul când Dumnezeu nu există), nu veți pierde nimic (n.t.).

meni. Vorba netoleranță ar fi cumplită, dacă n-ar fi neroadă.

Oricine crede că isprăvește murind este dușmanul societății ; este neapărat egoist și rău cu prevedere : altă greșeală. Helvetius cunoștea mai bine deosebirile sufletului uman cînd spunea : sînt oameni atît de nenorociți din născare încît ei nu ar putea fi mulțumiți decît prin acțiuni care duc în Grève ¹. Sînt și de-acei care nu se simt bine decît în rîndurile oamenilor mulțumiți, care iau parte la tot ce-i bucurie și suferință, și care n-ar putea fi satisfăcuți de ei înșiși decît dacă își dau contribuția la orînduirea lucrurilor și la fericirea oamenilor. Aceștia se străduiesc să facă bine fără să creadă mult în heleşteul de pucioasă ².

Cel puțin, se va obiecta, mulțimea nu este astfel organizată. Între oamenii de rînd, fiecare ins nu umblă decît după nevoile proprii, și se va înrăi dacă nu este înșelat cu folos. Asta se poate să fie adevărat pînă la un anumit punct. Dacă oamenii n-ar trebui și n-ar putea să fie abătuți din calea cea greșită, n-ar mai rămîne decît să se hotărască dacă nevoia obștească dă dreptul să înșeli, și dacă este o crimă sau cel puțin un păcat să spuie adevărul potrivit. Însă dacă această greșeală folositoare, sau socotită ca fiind astfel, nu poate să dăinuiască decît un răstimp ; dacă este de neînlăturat ca într-o zi sau într-alta să nu se mai creadă pe cuvînt ; să nu cumva să recunoașteți că întregul vostru edificiu moral va rămîne

¹ Piață din Paris care în 1896 se afla în jurul Primăriei ; muncitorii care n-aveau de lucru se duceau acolo după angajamente. Sub domnia lui Carol al VI-lea, pînă la Restaurație, ea fu locul execuțiilor capitale (n.t.).

² Una dintre nenumăratele denumiri ale Iadului (n.t.).

fără sprijin cînd odată și odată această meșteșugită construcție provizorie se va fi surpat. Spre a folosi posibilități mai ușoare și mai simple ca să asigurați prezentul, expuneți viitorul la prăbușirea cea mai îngrozitoare și poate cea mai de nereparat. Dacă, dimpotrivă, ați fi izbutit să descoperiți în sufletul omenesc temeiurile firești ale moralității sale ; dacă ați fi izbutit să-i adăugați ceea ce s-ar putea să lipsească felului de a fi al societății, instituțiilor cetății, opera voastră mai grea, este adevărat, și care cere mai multă știință, ar fi dăinuit cît lumea.

Dacă oare s-ar întîmpla ca cineva, prost convins despre ceea ce n-au crezut ei înșiși mai mulți dintre cei mai respectați dintre voi, să intervină spunînd : națiunile încep să dorească adevăruri neîndoioase și să deosebească lucrurile reale ; morala se corupe și credința nu mai este ? Trebuie să ne grăbim să dovedim oamenilor că, fără a ține seamă de o viață viitoare, dreptatea este necesară sufletelor lor ; că pentru individul însuși nu este nici urmă de fericire dacă nu este dreaptă judecată ; și că virtuțile morale sînt legi ale firii, tot atît de necesare omului din societate cît și legile trebuințelor senzoriale. Dacă, zic eu, s-ar afla oameni de-aceștia, dreپți și iubitori de ordine din firea lor, a căror primă nevoie ar fi să-i aducă pe semeni la mai multă unire, la mai multă armonie și la mai multe bucurii ; dacă, lăsînd în îndoială ceea ce n-a fost dovedit niciodată, ar aminti oamenilor de principiile de dreptate și de dragoste obștească care nu s-ar putea tăgădui ; dacă și-ar îngădui să le vorbească despre căile neschimbate ale fericirii ; dacă, mînați de adevărul pe care îl presimt, pe care îl văd și pe care dumneata însuși îl recunoști, și-ar închina viața

ca să-l vestească în diferite feluri și să-l bage în cap aproapelui cu timpul ; admiteți, predicatori ai adevărului, niște argumente hotărîtoare care nu sînt tocmai ale voastre, dar care vor sluji adevărul ; țineți seama, vă rog, că nu se mai obișnuiește pedeapsa uciderii prin aruncarea cu pietre, că minunile moderne au stîrnit hohote de rîs, că timpurile s-au schimbat și că va trebui ca și domniile-voastre să vă schimbați o dată cu ele.

Mă despart de interpreții cerului care, cu nobila lor fire, sînt foarte de folos ori foarte cu piașă, cu totul buni ori cu totul răi, unii vrednici de adînc respect, alții de scîrbă nespusă. Mă întorc la scrisoarea dumată. Nu răspund la toate chestiunile sale, fiindcă a mea ar ajunge prea lungă ; dar n-aș putea să las să treacă o obiecție, cu aparență de adevăr ce-i drept, fără să nu atrag atenția că ea nu este tot atît de întemeiată pe cît ar putea din capul locului să pară.

Firea este condusă de puteri necunoscute și după legi misterioase : ordinea îi este măsura, și înțelepciunea forța motrice ; nu este cale lungă, se zice, de la cele date dovedite și întunecoase pînă la dogmele noastre de neînțeles.

Este cale mai lungă decît ne închipuim. ¹

Mulți oameni neobișnuiți au crezut în semne bune ori rele, în vise, în mijlocirile tainice ale puterilor de nevăzut ; mulți oameni neobișnuiți au fost deci superstițioși : sînt de acord, dar cel

¹ Este în adevăr oarecare deosebire între a recunoaște că sînt lucruri care nu se pot explica omului și a susține că explicația de neînțeles a acestor lucruri este întemeiată și fără greș. Este iarăși o deosebire să zici prin întuneric : nu văd ; sau să zici : văd o lumină divină ; voi care mă urmați nu numai să nu spuneți cumva că n-o vedeți, ci s-o vedeți, altminteri vă va bate anatema.

puțin n-au fost în felul celor înguști la minte. Istoricul lui Alexandru spune că acesta era superstițios, fratele Labre era și el : dar Alexandru și fratele Labre nu erau în același fel ; au fost într-adevăr oarecare deosebiri între felul lor de a gândi. Cred că vom vorbi din nou despre asta altă dată.

Ținînd seama de eforturile aproape supranaturale pe care religia ceru^l stăruitor să se facă, nu văd în ele o înaltă dovadă a originii divine. Toate soiurile de fanatisme au produs lucruri care surprind cînd ești cu sînge rece.

Cînd cucernicii voștri au o rentă de trei mii de livre și dau săracilor mulți gologani, se ridică în slăvi pomenile lor. Cînd gîzii le *deschid cerul*, se țipă că fără harul de sus ei n-ar fi avut tăria să primească o fericire eternă. În general, nu bag de seamă ce anume pot să aibă virtuțile lor ca să mă uimească, dacă m-aș afla în pielea lor. Prețul este de-ajuns de mare : dar ei sînt adeseori tare mici. Ca să meargă pe drumul cel drept, au nevoie într-una să vadă infernul în stînga, purgatoriul în dreapta și cerul în față. Nu zic că n-or fi excepții ; mi-e de-ajuns că sînt puține.

Dacă religia a săvîrșit lucruri mărețe, le-a săvîrșit cu posibilități din cale-afară de mari. Acele pe care bunătatea le-a îndeplinit în chip cu totul firesc sînt mai puțin bătătoare la ochi, poate, mai puțin înverșunate și mai puțin propovăduitoare, dar mai sigure, ca și mai folositoare.

Stoicismul își avu și el eroii. I-a avut fără promisiuni eterne, fără amenințări nemărginite. Dacă un cult ar fi săvîrșit atît cu așa de puțin, strașnice dovezi s-ar fi tras despre întemeierea sa divină.

Pe mîine.

Examinează două lucruri : dacă religia nu este una dintre cele mai slabe posibilități de-a înfriuri asupra clasei care capătă ceea ce se cheamă educație ; și dacă nu este absurd că nu se dă educație decît la a zecea parte din oameni.

Cînd s-a spus că stoicul n-avea decît o falsă virtute, întrucît el nu năzuia spre o viață eternă, s-a împins nerușinarea zelului pînă la un exces neobișnuit.

Este o pildă nu mai puțin ciudată de absurditatea la care patima nesăbuită a dogmei poate duce chiar o minte așezată, acea vorbă a vestitului Tilotson : un om este ateu fiindcă este rău — iată adevăratul motiv.

Admit că legile civile sînt neîndestulătoare în ce privește acea mulțime pe care n-o cultivă, de care n-are grijă nimeni, care este născută și lăsată la cheremul înclinațiilor stupide și al deprinderilor desfrîinate. Asta dovedește doar că nu se află decît ticăloșie și învălmășeală sub calmul închipuit al întinșelor state ; că politica, în adevăratul înțeles al cuvîntului, a lipsit de pe solul nostru, unde administrația financiară sau diplomația creează regiuni înfloritoare de folosit în poeme, și cîștigă victorii în vederea gazetelor.

Nu țin să iau în discuție o chestiune încurcată : rostească-se istoria ! Dar nu este oare cunoscut de toată lumea că spaimele viitorului au poprit pe tare puținii oameni înclinați să nu fie stăpîniți de nimic altceva ? În ceea ce-i privește pe ceilalți oameni, sînt frîne mai firești, mai directe și prin urmare mai puternice. Fiindcă omului i s-a hărăzit simțămîntul ordinii, fiindcă acesta este în firea lui, trebuia să-i simtă nevoia toți inșii. Rămaseră mai puțin ticăloși decît în-

găduie dogmele voastre ; și ați fi avut lipsă de tot ceea ce ei săvîrșesc.

Se zice că primele fapte nelegiuite trezesc în suflet chinul remușcării, și că ele lasă acolo pe veci neliniștea, frămîntarea ; și zice-se că un ateu, dacă este consecvent, trebuie să-și fure prietenul și să-și ucidă dușmanul : iată una dintre contradicțiile care parcă îmi sărea în ochi din scrierile apărătorilor credinței. Dar nu se poate să se afle în ele așa ceva, fiindcă toți acei care scriu despre lucrurile revelate n-ar putea invoca nici un motiv ca să justifice nesiguranța și variațiile : ei sînt atît de îndepărtați de ele încît nu iartă nici aparența lor profanilor care înștiințează că ar fi primit de la natură o judecată slabă și neinspirată, îndoiala, și nu însușirea de a nu da greș vreodată.

Ce-are a face, vor mai zice ei, să fii mulțumit de tine însuși dacă nu crezi în viața viitoare ? Are a face în folosul tihnei acesteia, care este totul atunci.

Dacă nu este nemurire, continuă ei, omul virtuos ce-ar avea de cîștigat să facă binele ? Ar avea de cîștigat tot ceea ce omul virtuos prețuiește, și de pierdut doar ceea ce omul virtuos nu prețuiește, adică ceea ce pasiunile voastre rîvnesc adeseori în pofida credinței.

Afară de speranța și de spaima vieții viitoare, n-admiteți nici o altă forță determinantă : dar tendința spre ordine nu poate ea să constituie o parte esențială din înclinațiile noastre, din *istinctul* nostru, ca și tendința spre conservare, spre reproducere ? Nu înseamnă nimic să trăiești în liniștea și în siguranța celui drept ?

În obișnuința prea exclusivă de a lega de dorințele nemuritoare și de ideile voastre celeste

orice simțămînt mărinimos, orice idee dreaptă și pură, presupuneți într-una că tot ceea ce nu este supranatural n-are nici o valoare, că tot ceea ce nu ridică omul pînă în slăvile raiului îl coboară neapărat pînă la nivelul necioplitului, al bestiei, că virtuțile pămîntești nu sînt decît o deghizare jalnică și că un suflet mărginit la viața prezentă n-are decît dorințe josnice și gânduri spurcate. Astfel omul drept și de treabă care, după patru-zeci de ani de răbdare în dureri, de cult al dreptății printre vicleni și de strădanii generoase pe care cerul trebuie să le răsplătească, ar ajunge să recunoască neadevărul dogmelor care constituiau mîngîierea lui, și care îi susțineau viața ostentitoare în așteptarea unei tihne cerești ; acest înțelept, al cărui suflet este nutrit cu liniște și cu virtute, și pentru care facerea de bine înseamnă a trăi schimbînd nevoile prezente, fiindcă a schimbat felul de a vedea viitorul, și nemăvrînd fericire actuală fiindcă s-ar putea într-adevăr să nu dăinuiască veșnic, va urzi o viclenie împotriva vechiului prieten, care nu s-a îndoit nicicînd de sufletul său ; se va îndeletnici să găsească mijloace mirșave, dar tainice, ca să dobîndească bani și putere ; și avînd grijă să scape de justiția oamenilor, va crede că este în interesul său pe viitor să-i înșele pe cei de treabă, să-i împileze pe nenorociți ; să nu păstreze din omul cinstit decît o pospăială de prudență și să-și sădească în suflet toate viciile de care se îngrozise pînă atunci ? Vorbind serios, nu mi-ar plăcea să pun o asemenea întrebare celor din secta dumitale, celor virtuțioși increzători numai în părerile lor, căci ei mi-ar răspunde prin negare, eu le-aș spune că sînt foarte neconsecvenți, dar nu trebuie să se piardă din vedere vreodată că

niște inspirați n-au nici o scuză în această privință ; și că dacă ei ar cuteza să emită o părere afirmativă, mi-ar stîrni milă.

Dacă ideea de nemurire are toate trăsăturile caracteristice ale unui vis minunat, aceea a nimicirii nu poate avea parte de o demonstrație riguroasă. Omul de bine dorește neapărat să nu dispară pe de-a-ntregul : nu este de-ajuns ca să-l întărească, să-i sporească puterea morală ?

Dacă, vorbind deschis, lumea ar avea nevoie de speranța într-o viață viitoare, această posibilitate vagă ar fi încă îndestulătoare. Ea este de prisos pentru cine judecă și înțelege viața sa ; considerațiile asupra timpului prezent pot să dea mai puțină satisfacție, însă ele îl conving la fel ; căci el are nevoie prezentă să fie drept. Ceilalți oameni nu dau ascultare decît interesului de moment. Se gîndesc la rai cînd este vorba despre rituri religioase ; dar în chestiunile morale, teama de urmări, aceea de gura lumii, aceea de legi, imboldurile sufletului constituie singura lor normă. Datoriile închipuite sînt cu credință luate în seamă de către unii ; cele adevărate sînt jertfite de aproape toți ; cînd nu este la mijloc vreo primejdie temporară.

Dați oamenilor precizia minții și bunătatea sufletească ; veți dobîndi o asemenea majoritate de oameni de treabă încît toți ceilalți vor fi tîrîți de interesele lor înseși cele mai imperioase și cele mai grosolane. Altminteri, veți schimonosi mințile și veți înjosi sufletele. De treizeci de secole rezultatele sînt vrednice de înțelepciunea mijloacelor. Toate soiurile de constrîngerii au efecte nefaste și rezultate trecătoare : va trebui, în sfîrșit, să se ajungă la această convingere.

Îmi vine greu să mă despart de un subiect atît de important pe cît de bogat.

E atît de departe de mine gîndul să fiu un pîrtinitor în dauna creștinismului încît deplîng ceea ce mai toți zeloșii săi nu prea gîndesc să deplîngă ei înșiși. Mi-ar părea rău din toată inima, ca și lor, de pieirea creștinismului : cu această deosebire totuși, că ei îl regretă astfel cum el a fost aplicat, astfel chiar cum ființa el acum o jumătate de secol ; și că mie mi se pare să acest creștinism n-ar prea fi vrednic de regretat.

Cuceritorii, sclavii, poeții, preoții păgîni și doicile izbutiră să schimonosească tradițiile înțelepciunii antice tot amestecînd mereu rasele, tot distrugînd scrierile, tot explicînd și tot încurcînd alegoriile, lepădînd înțelesul adînc și adevărat, ca să umble după idei absurde care să poată fi admirate și întrupînd ființele abstracte ca să aibă mult de adorat.

Înaltele concepții erau înjosite. Principiul de viață, Înțelepciunea, Lumina, Eternul nu mai erau decît soțul Junonei ; Armonia, Rodnicia, legătura ființelor nu mai erau decît iubita lui Adonis ; Înțelepciunea nepieritoare nu mai era cunoscută decît prin mijlocirea bufniței sale ; înaltele idei de nemurire și de răsplată constau în teama de-a învîrți o roată și în speranța de-a se plimba pe sub rămurele verzi. Divinitatea de nedespărțit se împărțise într-o mulțime așezată în ordine ierarhică, frămîntată de pasiuni păcătoase : roadele geniului atîtor seminții primitive, emblemele legilor universale nu erau decît îndatoriri superstițioase, de care copiii își băteau joc prin orașe.

Roma schimbase lumea, și Roma se schimba. Pămîntul neliniștit, frămîntat, asuprit sau ame-

nințat, instruit sau înșelat, neștiutor de carte și dezamăgit, pierduse totul fără să fi pus în loc ceva ; încă pirotind în greșeală, rămăsese și uitat de zgomotul nedeslușit al adevărurilor după care știința umbla.

Aceeași stăpînire, aceleași interese, aceeași groază, același duh al urii și al răzbunării împotriva Poporului-Împărat, totul apropia națiunile. Deprinderile lor se întrerupseseră, constituțiile lor nu mai erau în vigoare ; dragostea de cetate, spiritul de separare, de izolare de străini, ura împotriva lor slăbise în dorința obștească de-a ține piept învingătorilor pămîntului sau din nevoia de a căpăta de la ei legi ; numele de Roma unise la un loc totul. Vechile religii ale popoarelor nu mai erau decît tradiții de provincie : zeul Capitoliului împinsese în uitare pe Zeii lor, și punerea împăraților în rîndul zeilor îl împinsese în uitare pe el însuși ; peste tot altarele Cezarilor erau cele mai vizitate.

Se desfășura cea mai ilustră epocă din istoria lumii : trebuia să se ridice un monument măreț și simplu deasupra acelor monumente în ruină ale diferitelor regiuni cunoscute.

Trebuia o credință sublimă, de vreme ce morala ajunsese necunoscută : era nevoie de ceva dogme de nepătruns poate, dar nicidecum caraghioase, întrucît cunoștințele se întindeau. Deoarece toate cultele ajunseseră în declin, trebuia un cult maiestuos și vrednic de omul care se străduiește să-și înalțe sufletul prin ideea unui Dumnezeu al lumii. Era nevoie de niște rituri impunătoare, neobișnuite, așteptate cu nerăbdare, misterioase, dar simple, rituri aproape supranaturale, dar și potrivite rațiunii, ca și inimii omu-

lui. Trebuia ceea ce eu nu izbutesc decît să văd în chip nedeslușit.

Însă ați întocmit, cîrpocit, încercat, îndreptat, reîntocmit nu știu ce morman fără legătură logică de ceremonii triviale și de dogme întrucîtva bune să indigneze pe cei slabi : ați amestecat această combinație prea îndrăzneată cu o morală uneori falsă adeseori foarte frumoasă și în genere aspră, singurul aspect sub care n-ați fost stîngaci. Ați trecut prin cîteva sute de ani pînă cînd ați întocmit așa ceva din inspirație ; și lucrul vostru pe îndelete, cu dibăcie dres, dar prost pus la cale, nu este în stare să dureze decît cam pînă cînd o să-l isprăviți.

Niciodată nu s-a comis o stîngăcie mai surprinzătoare decît să se încredințeze sacerdoțiul unor oarecare, și să avem a face cu o populație de oameni-de-ai-lui-Dumnezeu. Se înmulți din cale-afară acel sacrificiu solemn, a cărui armonie se afla mai ales în natură : parcă nu se avu în vedere decît impresiile imediate și interesele de moment : se instalară peste tot jertfitori și duhovnici ; se unseră peste tot preoți și călugări, ei se îndeletniciră cu de toate, și pretutindeni dai de trupe trăind în lux ori din cerșetorie.

Această mulțime e plăcută, se spune, credincioșilor. Dar nu este bine că în această privință poporul găsește astfel toate înlesnirile la colțul străzii sale. Este nesăbuit să încredințezi la milioane de indivizi serviciile religioase : înseamnă să le lași fără întrerupere pe mîna celor mai păcătoși dintre oameni, să le compromiți sfînta măreție ; înseamnă să întuneci deplin pecetea sacră, într-o negustorie prea obișnuită ; să grăbești cu mult clipa cînd urmează să piară tot ceea ce nu are temelii nepieritoare.

gheriți o vastă întindere. Și este de plîns că în această mulțime, pe care soarta o părăsește și-o împinge în mlaștinile mocirloase ale vieții, sînt oameni care n-ar putea să se înjosească precum li-e ursita, și a căror energie nevolnică se înverșunează mistuindu-se în focul ei. Legile generale sînt foarte frumoase : le-aș jertfi din toată inima un an, doi, zece ani chiar din viața mea ; dar întreaga mea ființă e prea mult : nu înseamnă nimic în natură, este totul pentru mine. În această mare învălmășeală să se salveze cine poate, zice-se : asta ar fi de-ajuns de bine, dacă rîndul fiecăruia ar veni mai curînd sau mai tîrziu, sau dacă măcar l-ar putea spera într-una : dar cînd viața trece, deși clipa morții este nesigură, știm bine cel puțin că ne ducem. Spune-mi ce speră omul care ajunge la șaizeci de ani fără să mai aibă altceva decît speranța ! Aceste legi ale totalității, această grijă de specii, acest dispreț față de indivizi, acest mers al ființelor este tare aspru pentru noi care sîntem indivizi. Admir acea providență care orînduiește totul în mare ; dar cum este omul dat peste cap și prăbușit printre deșeuri ! Și ce caraghioși sîntem să ne credem cineva ! Zei prin gîndire, niște gîngăanii în ceea ce privește fericirea, sîntem acel Jupiter al cărui templu se află în balamuc ; el ia drept o cățuie cu tămîie aprinsă blidul de lemn unde scoate aburi supă care se aduce în celula sa ; domnește peste Olimp pînă în clipa cînd cel mai ticălos paznic de temniță, trăgîndu-i o scatoalcă, îl aduce la realitate, ca să pupe mîna și ca să ude cu lacrimi pîinea sa mucegăită.

Nenorocitul ! Ți-ai văzut părul albind, și în atîtea zile n-ai avut una de mulțumire, una de leac ; nici chiar ziua căsătoriei nefaste, a căsă-

toriei din dragoste, care ți-a dat o soție vrednică de stimă, și care v-a dus la pierzare pe amîndoi. Liniștiți, iubitori, înțelepți, virtuoși, religioși, amîndoi bunătatea întrupată, ați trăit împreună mai rău decît acei nesăbuiți pe care pasiunile îi tîrăsc, pe care nici un principiu nu-i înfrînează, și care n-ar izbuti să-și închipuie la ce poate sluji bunătatea inimii. V-ați căsătorit ca să v-ajutați reciproc, spuneți, ca să vă îndulciți suferințele împărtășindu-vi-le, ca să vă izbăviți sufletele ; și din aceeași seară, din prima seară, nemulțumiți unul de altul și de viața voastră, nu mai avurați altă virtute nici altă mîngîiere de așteptat decît răbdarea de-a vă suporta pînă la moarte. Care fu deci nenorocirea, crima voastră ? Aceea de a dori binele, de a-l dori mai mult decît se cuvine, de-a nu-l putea niciodată trece cu vederea, de a-l dori cu migală și cu îndeajunsă pasiune ca să nu-l priviți decît în amănuntul clipei prezente.

Îți dai seama că îi cunoșteam. Se părea că mă vedeau cu plăcere : voiau să mă convertească, și cu toate că acel proiect n-a reușit, sporovăiam îndeajuns împreună. Mai cu seamă nenorocirea lui mă impresiona. Soția sa nu era mai puțin de treabă, nici mai puțin demnă de stimă ; însă, mai slabă, afla în abnegația ei oarecare tihnă, care îi va fi amortit desigur durerea. Pioasă cu înduioșare, dîndu-și ofrandă amărăciunile și pătrunsă de gîndul unei răsplătiri viitoare, ea suferea, dar într-un fel care nu era fără compensație. În durerile ei se afla de altminteri și ceva de bunăvoie ; era nenorocită fiindcă îi plăcea ; și gemetele, ca și ale sfinților, deși foarte greu de îndurat uneori, îi erau dragi și necesare.

Cît despre el, era credincios, fără să fie absorbit de pietate : era credincios din datorie, dar fără

fanatism, fără stări de sfîrșeală, fără maimuțarie ; ca să-și înfrîneze pasiunile, iar nu ca să îmbrățișeze una deosebită. N-aș da cheazășie chiar că ar fi stăpînit de acea convingere fără de care religia poate să placă, însă n-ar putea să fie de-ajuns.

Nu este totul : se vedea în ce chip ar putea el să fie fericit ; se presimțea chiar că pricinile nenorocirii sale nu erau în el însuși. Iar nevastă-sa ar fi fost cam aceeași, în orice situație ar fi trăit : ar fi aflat peste tot puțința să se chinuiască și să-i întristeze pe alții, nevrînd decît binele, neavînd grijă de fel de ea însăși, crezînd într-una că se jertfește de dragul altora ; dar nejertfindu-și niciodată părerile, luînd asupra-și toate efortările, afară de aceea de a-și schimba felul de a se purta. Pare-se deci că nenorocirea-i se datora, ca să zic așa, firii sale ; și erai mai înclinat să-ți alini tristețea și să te resemnezi în această privință, ca în fața împlinirii unui destin de neschimbat. Dimpotrivă, soțul său ar fi trăit ca oricare altul, dacă ar fi trăit cu oricare alta decît ea. Se știe care este leacul unui rău obișnuit, și mai ales al unui rău care nu merită cruțare : însă este o nenorocire căreia nu-i întrevezi sfîrșitul, să n-o poți decît compătimi pe aceea a cărei toană continuă ne cîșplace cu îngăduință, pe aceea care ne cicălește cu binișorul și ne scoate din răbdări într-una fără să-și piardă cumpătul vreodată ; pe aceea care nu ne pricinuieste neplăceri decît dintr-un fel de necesitate, nu ține piept indignării noastre decît cu niște lacrimi vrednice de respect ; pe aceea care, scuizîndu-se, o face mai boacănă decît o făcuse ; de aceea care cu duh, dar într-o orbire de neînțeles, face gemînd tot ceea ce trebuie ca să ne ieșim din sărîte.

Dacă unii oameni au fost un flagel pentru om, legislatorii cu temei, aceștia au stabilit căsătoria de nedesfăcut, pentru ca întovărășiții să fie constrinși să se iubească. Spre a întregi istoria înțelepciunii omenеști ne lipsește omul care, văzînd nevoia de a lua măsuri de garanție împotriva omului bănuir de-o crimă, și nedreptatea de a nenoroci pînă la îndeplinirea formelor judecătii pe acel care poate să fie nevinovat, dispune în toate cazurile douăzeci de ani de temniță în mod provizoriu, în loc de o lună de închisoare, pentru ca necesitatea de a se obișnui cu ei să îndulcească scarta deținutului și să-i pară osînda la ocnă binevoitoare.

Nu se bagă de seamă îndeajuns ce nesuferită repetiție de dureri înnăbușitoare și uneori crîncene produc, în taina apartamentelor, aceste capricii greu de îndurat, aceste manii cicălitoare, aceste obișnuințe îngîmfate în același timp și josnice la care se dedau, din întîmplare, fără să bănuiască și fără să se poată lepăda de ele, atîtea femei cărora nimeni nu s-a străduit să le ușureze cunoașterea sufletului omenesc. Ele ajung la sfîrșitul vieții înainte de a descoperi că este bine să știe a conviețui cu bărbații : cresc copii nepricepuți ca și ele ; o generație de proști, pînă cînd apare pe neașteptate un temperament avîntat care își formează el însuși o personalitate ; și toate acestea fiindcă s-a crezut că li se dă o educație preaîndestulătoare învățîndu-le să coase, să danseze, să pună masa și să citească psalmii în latinește.

Nu știu ce bine poate să decurgă din a avea idei strîmte, și nu-mi închipui că o neghioabă neștiință ar însemna simplitate : întinderea vederilor produce dimpotrivă mai puțin egoism, mai

puțină încăpăținare, mai multă sinceritate, o gingășie îndatoritoare și zeci și sute de posibilități de bună învoire. Între oamenii prea mărginiți, afară numai dacă sufletul nu este de o bunătate nemăsurată, și la care arareori trebuie să te-aștepți, nu dai decît de toane, de împotriviri, de încăpăținare caraghioasă, de certuri fără sfîrșit ; și cea mai slabă ceartă ajunge în doi timpi și trei mișcări o gilceavă plină de răutate. Imputări amarnice, bănuieli scîrboase, apucături grosolane par la cel mai neîntemeiat prilej să-i învrăjbească pe acești oameni pe vecie. Au totuși ei și ceva bun, fiindcă toanele sînt singurul lor imbold determinant al acțiunilor, dacă vreo prostie oarecare se ivește să-i distreze sau dacă vreo bîrfeală împotriva cuiva i-a apropiat pe dată, iată că oamenii mei rîd împreună și își șoptesc la ureche, după ce s-au tratat cu cel mai mare dispreț : peste o jumătate de ceas, iată-i cuprinși de o mînie nouă ; la un sfert de ceas după asta cîntă laolaltă. Trebuie să dăm dreptate unor asemenea oameni că nu decurge nimic de-obicei din moșia lor, afară de un dezgust de neînvins în sufltele celor pe care împrejurări speciale îi constrîng să trăiască împreună cu ei.

Sînteți oameni, vă numiți creștini : și totuși, în pofida legilor de care nu vă puteți lepăda și în pofida acelor pe care le preaslăviți, voi întrețineți, perpetuați o nemăsurată neegalitate între cunoștințele și sentimentele oamenilor. Această neegalitate este în natură ; dar voi ați sporit-o peste orice măsură, cînd ați fi datori, dimpotrivă, să vă străduiți să o reduceți. Trebuie neapărat ca minunile industriei voastre să constituie o supraabundență nenorocită, de vreme ce n-aveți nici răgazul, nici aptitudinile de-a crea atîtea lucruri

de care oamenii nu se pot lipsi. Mulțimea oamenilor este necioplită, neroadă și lăsată pradă ei însăși ; toate nenorocirile voastre se trag de aici : sau nu-i dați prilejul să ia ființă sau dați-i o viață de om.

Ce să conchid, la sfârșit, din toate lungile mele clevetiri ? Anume că omul fiind puțin lucru în natură și fiind totul pentru el însuși, s-ar cuveni în adevăr să se îngrijească mai puțin de legile lumii și puțin mai mult de ale sale ; să lase baltă poate cele ale înaltelor științe care sînt sublime, dar n-au șters o singură lacrimă prin cătune și la al patrulea etaj ; să lase baltă poate unele arte demne de admirație și nefolositoare ; să lase baltă pasiunile eroice și nefaste ; să-și dea silința, dacă se poate, să aibă instituții care să oprească pe loc omul, și care să curme pe veci abrutizarea-i, să aibă mai puțină știință și mai puțină neștiință ; și să recunoască, în fine, că dacă omul nu este un mecanism orb, pe care ar trebui să-l lăsăm în voia forțelor fatalității, că dacă imboldurile sale au ceva spontan, morala este singura știință a omului încredințat providenței omului.¹

Dumneata îngădui văduvei sale să ia calea mănăstirii : faci foarte bine, cred eu. Acolo ar fi trebuit să trăiască : era croită din naștere pentru mănăstire, dar susțin că ea n-ar fi aflat acolo mai multă fericire. Deci nu în ceea ce o privește pe ea spun că faci bine. Însă luînd-o acasă la dumneata, ai fi desfășurat în ochii lumii o generozitate de prisos ; ea n-ar fi mai fericită. Binefacerea dumitale prevăzătoare și luminată se sinchisește puțin de aspectele exterioare și nu privește în fa-

¹ Apare net — și pitoresc ! — formulat umanismul evoluat al lui Sénancour : omul își este sieși zeu (n.t.).

cerea de bine decît totalul mai mult sau mai puțin mare al binelui care urmează să rezulte de pe urma sa.

SCRISOAREA A XLVI-a

Lyon, 2 august, VI.

De cum ziua începe sînt abătut ; mă cuprinde tristețea și neliniștea ; nu pot să mă îndeletnicesc cu nimic ; nu-mi închipui cum o să trec atîtea ceasuri. Cînd este în toată strălucirea sa, mă copleșește ; mă retrag la întuneric, îmi dau silința, să-mi văd de vreo treabă și închid peste tot ca să nu aflu că nu e nici urmă de nor. Iar cînd lumina i se îmblînzește și simt în jurul meu acel farmec al unei seri minunate care mi-a ajuns atît de necunoscut, mă întristez, mă las în voia întîmplării ; în viața mea comodă sînt plictisit de mai multe amărăciuni decît omul chinuit de nenorocire. Mi s-a spus : ești liniștit acum.

Paraliticul este liniștit în patul său de durere.

Să folosești zilele cînd ești în puterea vîrstei așa cum bătrînul își petrece zilele de odihnă ! Într-una s-aștepti și să nu speri nimic ; într-una neliniște fără dorință și frămîntare fără scop ; ceasuri necurmat zadarnice ; discuții în care intri ca s-arunci niște vorbe, în care te ferești să spui lucrurilor pe nume ; prînzuri la care mîncîci fiindcă ești în culmea plictiselii ; neprietenos, serbede petreceri la țară din care n-ai dorit nici odată decît sfîrșitul ; prieteni fără apropiere sufletească ; plăceri de ochii lumii ; risete ca să-i mulțumești pe cei care cască de zor ca și dumneata ; și nici un simțămînt de bucurie în doi

ani ! Să ai fără încetare trupul inactiv, mintea frământată, sufletul nenorocit și să nu scapi decât foarte prost, nici prin somn, de acel simțămînt de amărăciune, de constrîngere și de plictiseli neliniștitoare, înseamnă înceata agonie a sufletului ; nu astfel s-ar cuveni să trăiască omul.

3 august

Dacă trăiește astfel, îmi vei răspunde dumneata, înseamnă deci că astfel s-ar cuveni să trăiască : ceea ce ființează este în ordinea lucrurilor ; unde ar fi cauzele, dacă ele n-ar fi în natură ? Va trebui să recunosc împreună cu dumneata : dar această ordine a lucrurilor nu este decât momentană ; nu corespunde nicidecum ordinii fundamentale, afară numai dacă totul n-ar fi determinat în chip irezistibil. Dacă totul este necesar, este necesar să lucrez ca și cum n-ar fi nici o necesitate : ceea ce spunem în zadar ; nu este nici un simțămînt preferabil simțămîntului contrar, nici o greșeală, nimic de folos. Dar dacă lucrurile stau altminteri, să recunoaștem rătăcirile noastre ; să cercetăm unde ne aflăm ; să căutăm în ce chip s-ar putea să ne despăgubim de atîtea pierderi.

Resemnarea convine uneori indivizilor ; ea nu poate fi decât fatală speciei. Așa merge lumea, este vorba unui burghez cînd îi pomenști despre necazurile obștești ; nu iese din gura celui înțelept decât în împrejurări deosebite.

Se va obiecta că nu trebuie să ne oprim la frumosul închipuit, la fericirea desăvîrșită, ci la amănunte de un folos imediat în ordinea lucrurilor actuală : și că perfecțiunea nefiind la îndemîna omului, și mai ales a oamenilor, este în același timp de prisos și fantezist să le vorbim despre

ele. Dar natura însăși pregătește totdeauna cel mai multul ca să dobîndească cel mai puținul. Dintr-o mie de semințe, una singură va încolți. Am dori să ne dăm seama care ar fi cea mai bună cu putință, nu chiar în speranța ca s-o nimerim, ci ca să ne apropiem mai mult de ea decît am considera doar drept limită a eforturilor noastre, a ceea ce ele vor putea produce în adevăr. Caut date care să-mi scoată în vileag nevoile omului ; și le caut în sufletul meu, ca să mă înșel mai puțin. Aflu în senzațiile mele un exemplu limitat, dar sigur ; și cercetîndu-l pe singurul om pe care pot să-l înțeleg, îmi dau silința să descopăr care ar putea fi omul în general.

Voi singuri izbutiți să vă împliniți viața, oamenilor simpli și drepti, plini de încredere și de afecțiuni comunicative, de sentiment și de liniște ; care vă trăiți viața cu plinătate și care doriți să vedeți rodul muncii zilelor voastre ! Vă statorniți bucuria în disciplina și în tihna familiei, pe fruntea curată a unui prieten, pe buza fericită a unei soții. Să nu cumva să veniți să vă supuneți în orașele noastre acelei mediocrități ticăloase, acelei plictiseli trufase. Să nu uitați cumva de lucrurile firești ; nu vă lăsați sufletul în voia zadarnicului zbucium al pasiunilor îndoielnice ; ținta lor totdeauna indirectă obosește și oprește din calea sa viața pînă la vîrsta infirmă care deplînge prea tirziu nimicnicia în care se pierdu aptitudinea de a face bine.

Sînt ca și acei nenorociți în sufletul cărora o impresie aproape violentă a iritat pentru totdeauna simțirea unor fibre, și care nu s-ar putea feri să nu cadă din nou în toana lor de fiecare dată cînd imaginația, impresionată de ceva asemănător, trezește iarăși în ele prima emoție. Simțăr-

mîntul asemănărilor îmi arată totdeauna potrivirile armonice drept ordinea și scopul naturii. Această nevoie de a căuta rezultatele imediat ce am la îndemînă datele, această firească pornire care respinge să ființăm în zadar... crezi că aș putea s-o înving ? Nu-ți dai seama că este împlîntată în ființa mea, că este mai tare decît voînța mea, că mi-e necesară, că îmi trebuie ca să mă lumineze sau ca să m-abată pe o cale greșită, ca să mă nefericească și ca să-i dau ascultare ? Nu pricepi că sînt nelalocul meu, izolat, că m-am săturat de toate ; că nu descopăr nimic nou, că plictiseala mă doboară. Resping tot ceea ce mi se perindă pe dinaintea ochilor ; mă grăbesc, dau zor de scîrbă ; mă desprind de prezent, nu doresc nicidecum viitorul ; mă mistui, aștept cu înfrigurare să treacă zilele, și mă pripesc spre sfîrșitul necazurilor mele fără să doresc ceva după ele. Umblă vorba că timpul nu-i trece iute decît omului fericit : vorba este mincinoasă ; îl simt trecînd acum cu o iuțeală pe care nu i-o cunoșteam. Dea sfîntul ca cel mai ticălos dintre oameni să nu fie vreodată fericit astfel !

Nu-ți ascund, m-așteptasem la un moment dat la oarecare desfătare lăuntrică : sînt tare înșelat în așteptările mele. La ce m-așteptam de fapt din partea oamenilor ? Să izbutească s-aranjeze acele amănunte pe care împrejurările le lasă la chere-mul lor, să tragă foloasele pe care pot să le ofere sau posibilitățile interioare sau oarecare asemănare de fire, să stabilească și să reguleze acele nimicuri de care nu se satură, și care pot să le înfrumusețeze sau să le amăgească răgazurile ; să izbutească să nu cumva să piardă în plictiseală anii lor cei mai lesne de îndurat, și să nu fie mai nenorociți din stîngăcia lor decît li-e soarta însăși ;

să izbutească să trăiască ! Se cuvenea deci să nu știu că lucrurile nu stau astfel ; și nu știam destul că lincezeala asta torpită, și mai ales acest soi de teamă și de neîncredere mutuală, această nesiguranță, această ridicolă reținere care, fiind pornirea firească a unora, ajunge să fie datoria celorlalți, osîndeau pe toți oamenii să se viziteze cu plictiseală, să se lege între dinșii cu nepăsare, să se prindă în dragoste cu oboseală, să se placă de prisos, și să caște zi de zi împreună, și să nu poată spune cîndva : să nu mai căscăm !

În toate împrejurările și peste tot oamenii își strică viața ; se supără apoi pe ei înșiși, cred că totul se întîmplă din vina lor. În ciuda îngăduinței față de propriile slăbiciuni, poate că sîntem prea aspri în această privință, prea înclinați să ne atribuim ceea ce noi n-am putea înlătura. După ce timpul a trecut, uităm de amănuntele acestei fatalități de nepătruns în cauzele sale și cu rezultate foarte greu de perceput.

Tot ceea ce se spera se nimicește în taină ; toate florile se veștejesc, toate semințele nu dau colț ; totul cade, asemenea acelor fructe abia ieșite din flori pe care un îngheț le înțepenește de moarte, care nu vor mai da în pîrg, care se vor prăpădi, toate, dar care mai viețuiesc lincezînd, mai mult sau mai puțin timp, atîrnate de ramura atinsă de sterpiciune, de parcă pricina distrugerii lor ar fi vrut să rămînă necunoscută.

• Ești sănătos, ai legături sufletești strînse ; ai la îndemîină tot ceea ce trebuie pentru o viață de-ajuns de plăcută : mijloacele sînt foarte simple, foarte firești ; le stăpînim, ne scapă din mîini totuși. Cum se explică asta ? Răspunsul ar fi lung și anevoios : l-aș prefera multor tratate de filo-

zofie ; nu se află nici în cele trei mii de legi stabilite de Pitagora.

Poate că prea ne îngăduim să nu ținem seama de niște lucruri fără importanță în ele însele, și pe care totuși trebuie să le dorim sau cel puțin să le acceptăm, pentru ca să ne treacă zilele, ceasurile fără lincezeală. Este pe lume un fel de dispreț, în fond o pretenție foarte deșartă, dar la care se întîmplă să fii tîrît fără să te gîndești la ea. Vedem mulți oameni ; fiecare dintre aceștia dedat altor plăceri, este sau se arată nesimțitor la multe lucruri de care nu vrem atunci să părem mai mișcați decît el. Se formează în sufletul nostru o anumită deprindere a nepăsării și a renunțării ; ea nu cere nici o jertfă, dar sporește plictiseala. Aceste nimicuri care, luate fiecare în parte, erau toate nefolositoare, ajungeau să fie bune prin însumarea lor ; ele întrețineau acea activitate a afecțiunilor care constituie viața. Nu erau niște cauze suficiente¹ ale senzațiilor, dar contribuiau ca să scăpăm de neajunsul de-a nu le mai avea. Aceste bunuri, atît de neînsemnate, corespundeau mai bine firii noastre decît copilăreasca mîndrie care le aruncă și care nu le va înlocui. Golul sufletesc ajunge să fie dezgustător la urma urmelor ; degenerează într-o sumbră deprindere : și, tare înșelați în trufașa noastră nepăsare, lăsăm să se risipească într-un trist fum lumina vieții, din lipsa de avînt care ar însufletea-o...

Îți repet, timpul fuge cu o iuțea care crește cu cît vîrsta ni se schimbă. Zilele mele dispărute se îngrămădesc în urma mea ; umplu spațiul vag al umbrelor lor fără culoare ; își îngrămădesc unele peste altele scheletele micșorate : iată afu-

¹ Rațiunea, cauza suficientă, cauza fără de care socotim că un fapt nu poate să aibă loc (n.t.).

risita aparență înșelătoare a unui monument funebru. Și dacă privirea mea îngrijorată s-abate și își dă silința să se îndrepte ținută cu plăcere spre înălțuirea, odinioară mai norocoasă, a zilelor pe care le pregătește viitorul, se întâmplă că formele lor pline și rizătoarelor lor icoane au pierdut mult. Culorile lor pălesc : acel spațiu împăienjenit, care le înfumuseța cu un farmec divin în magia nesiguranței, dă la iveală acum fantomele lor uscate și mîhnite. La lumina aspră care le arată în eterna noapte deslușesc deja ultima care înaintează singură peste prăpastie, și n-are nimic în fața ei.

Îți amintește de zadarnicile noastre dorințe, de proiectele noastre copilărești ? Bucuria unui cer frumos, uitarea de lume, și libertatea pustietăților !

Tinerească încîntare a unui suflet virginal care crede în fericire, care vrea ceea ce dorește, și nu cunoaște viața ! Simplitate a speranței, pe unde veți fi fiind oare ? Tăcerea pădurilor, curățenia apelor, roadele pomilor sălbatici, deprinderea familială ne erau de-ajuns pe atunci. Nimic din lumea reală nu înlocuiește aceste nevoi ale unui suflet-drept, ale unei minți nesigure, prim vis al primelor noastre primăveri.

Cînd un ceas mai prielnic așază peste fețele noastre o seninătate neprevăzută, oarecare nuanță fugară de tihnă și de mulțumire, ceasul viitor se grăbește să fixeze peste ele trăsăturile tristeții și ale oboselii, zbîrciturile adăpate cu amărăciuni care șterg pe vecie nevinovăția de odinioară.

De la acea vîrstă care s-a și îndepărtat atît de mult de mine, clipele răzlete care au putut să evoce imaginea fericirii nu formează în viața mea o lumină slabă pe care ar trebui să consimt s-o

văd reîmprospătîndu-se. Asta constituie trăsătura caracteristică a obositoarei mele vieți : alții sînt cu mult mai nefericiți, dar nu știu dacă a fost vreodată un om mai puțin fericit. Îmi spun că sîntem porniți spre văicăreală ; că simțim toate amănuntele propriilor neplăceri, în timp ce împușinăm ori trecem cu vederea pe acele pe care nu le îndurăm noi înșine : și totuși mă cred drept, gîndindu-mă că nimeni n-ar putea să se bucure mai puțin, să trăiască mai puțin, să fie mai cu statornicie dedesubtul nevoilor sale.

Nu sînt suferind, nerăbdător, iritat ; sînt obosit, abătut ; am ajuns la descurajare. Altădată, este adevărat, un imbold neprevăzut mă împingea cu putere afară din cercul îngust unde mă simțeam înăbușit. Acest imbold este atît de fulgerător încît nu-l pot preîntîmpina : acest simțămînt îmi umple inima și mă tîrăște cu el fără să mă gîndesc la deșertăciunea impulsului său ; pierd astfel acea odihnă bine chibzuită care prelungește la nesfîrșit relele noastre, calculîndu-le cu recea sa precizie, cu formulele sale cumplite și savante.

Atunci uit de aceste reflecții întîmplătoare, verigi nenorocite din care slăbiciunea mea a lucrat un firav lanț : văd doar, pe de-o parte, sufletul meu cu puterile și cu dorințele sale, ca un principiu motor limitat, dar independent, pe care nimic nu-l poate împiedica să nu se stingă cînd i se împlinește sorocul, pe care de asemenea nimic nu-l poate împiedica să nu fie pe potriva firii sale ; și, pe de alta, văd toate lucrurile de pe pămîntul omenesc drept domeniul său necesar, drept mijloacele acțiunii, materialele vieții sale. Disprețuiesc acea prudență timidă și înceată care, în schimbul unor jucării pe care le lucrează, uită de

puterea înaltă a spiritului, lasă flacăra sufletului să se stingă, și pierde pe totdeauna ceea ce constituie viața, ca să pună în ordine niște umbre copilărești.

Mă întreb ce fac ; de ce nu încep să trăiesc ; ce putere mă încătușează, cînd sînt liber ; ce slăbiciune mă ține în frîu, cînd simt în vine o energie a cărei sforțare înăbușită mă sleiește ; ce aștept, cînd nu sper nimic ; ce caut pe-aici, cînd nu iubesc nimic prin partea locului, cînd nu doresc nimic ; ce fatalitate mă constrînge să fac ceea ce nu vreau nici în ruptul capului, fără ca să-mi dau seama în ce chip mă silește să mă execut ?

Este ușor să-i scapi din gheare ; e și timpul, trebuie să scap : și nici n-am rostit bine vorbele astea că îmboldirea se oprește, energia se stinge, și iată-mă cufundat din nou în somnul unde mi se nimicește viața. Timpul își urmează curgerea una și aceeași : mă scol din pat cu dezgust, mă culc obosit, mă deștept din somn fără dorințe. Mă închid în casă, și mă plictisesc : ies afară, și prind să gem. Dacă timpul este întunecos, mi se pare trist ; iar dacă este frumos, mi se pare fără nici o noimă. Orașul mi-e searbăd, viața la țară mi-e uricioasă. Vederea nenorociților mă întristează, aceea a fericiților nu mă înșală cu nici un chip. Rîd amar cînd văd oameni care se perpelesc ; și dacă unii sînt mai cu sînge rece, rîd, gîndindu-mă că lumea îi crede mulțumiți.

Îmi dau seama de tot caraghioslicul personajului pe care îl întrupez ; mă înspăimînt și rîd de neastîmpărul meu. Totuși caut în fiecare lucru însușirea stranie și cu două fețe care îl preschimbă într-o unealtă a nenorocirilor noastre ; și aceea comicărie a împotrivirilor care face din globul pămîntesc o scenă contradictorie, unde toate lucruri-

rile sînt importante în sînul deşertăciunii tuturor lucrurilor. Mă reped astfel, nemaştiind încotro să-mi îndrept paşii. Mă frămînt, fiindcă nu găsesc de ce să m-apuc ; întind vorbă lungă, ca să nu gîndesc ; mă însufleţesc, ca să ies din amorfie, din încremenire completă. Cred chiar că glumesc : rîd de durere, şi par oamenilor vesel. Iată cine o duce bine, zic ei, se resemnează. Trebuie să mă resemnez, căci nu voi mai putea să le ţin piept.

5 august.

Cred, presimt că toate acestea se vor schimba. Cu cît observ mai mult ceea ce îndur, cu atît tocmai mă voi convinge că toate ale vieţii sînt indicate, pregătite, duse la o dezvoltare completă într-un mers progresiv îndrumat de-o putere necunoscută.

De cum o serie de întîmplări merge spre un sfîrşit, acel rezultat pe care ea îl anunţă, îşi află imediat un centru pe care multe alte întîmplări îl înconjură cu o tendinţă pronunţată. Această tendinţă care le uneşte de centru prin legături universale ne este arătată drept un ţel pe care o intenţie a naturii şi l-ar fi propus drept o verigă pe care ea ar lucra-o dinadins potrivit legilor sale generale, şi unde noi ne străduim să descoperim, să presimţim în nişte raporturi individuale, ritmul, ordinea şi armoniile din urzeala lumii.

Dacă ne-am înşelat în această privinţă, se datoreşte poate numai şi numai grabei noastre. Dorinţele noastre se sirguiesc de-obicei să anticipeze asupra ordinii evenimentelor, şi nerăbdarea noastră n-ar putea să aştepte această zăbavnică maturitate.

S-ar părea de asemenea că o voință necunoscută, că o înțelepciune de o calitate de nedefinit ne mîină cu ajutorul speranțelor, cu ajutorul desfășurării numerelor, cu ajutorul visurilor ale căror legături cu faptele întrec mult probabilitățile întîmplării. S-ar părea că toate posibilitățile îi slujesc pentru ca să ne încînte, că științele oculte, că rezultatele nemaipomenite ale artei de-a ghici viitorul, și vastele efecte datorite unor cauze imperceptibile sînt opera acestui vicleșug ascuns ; că ea grăbește astfel ceea ce noi credem că îndrumăm ; că ea ne abate din calea cea dreaptă, ca să dea lumii forme diferite. Dacă ții să ai simțămîntul acestei puteri de nevăzut și al neputinței în care ordinea însăși se află de-a produce perfecțiunea, calculează toate forțele binecunoscute și vei vedea că ele n-au rezultatul lor direct. Fă mai mult : închipuie-ți o ordine a lucrurilor unde toate conveniențele particulare ar fi observate, unde toate predestinările particulare ar fi implinite : vei afla, cred, că ordinea fiecărui lucru n-ar produce adevărata ordine a lucrurilor ; că totul ar fi prea bine : și nu numai că nu astfel merge lumea, ba chiar nici n-ar putea să meargă astfel, și că o necurmată abatere spre amănuntele potrivnice pare să fie suprema lege a totalității lucrurilor.

Iată niște fapte asupra unui subiect în care probabilitățile pot să fie calculate în mod riguros ; niște vise cu privire la loteria din Paris. Mi s-au adus la cunoștință douăsprezece sau cincisprezece înainte de tragere. Persoana în vîrstă care le visase nu avea desigur nici demonul lui Socrat, nici vreo idee călăuzitoare cabalistică : era totuși mai în drept să țină morțiș la visele sale decît eram eu ca s-o întorc de la ele. Cele mai multe fură

împlinite : s-ar fi putut pune prinsoare pe cel puțin douăzeci de mii contra unu că rezultatul nu le-ar dovedi astfel. Ea fu ademenită, visă din nou; și nimic nu se câștigă.

Se știe că oamenii sînt înșelați de false calcule și de pasiune ; dar, în ceea ce se poate socoti matematiceste, este chiar adevărat că toate secolele cred că n-ai în favoarea ta decît atîtea întîmplări cîte norocul urmează a oferi ?

Mie însumi, care negreșit nu mă îndeletniceam mai de fel cu asemenea soiuri de vise, mi s-a întîmplat de trei ori să văd prin vis numerele ieșite cîștigătoare. Unul dintre aceste vise n-avu nici un fel de legătură cu rezultatul de a doua zi : al doilea avu unul atît de izbitor ca și cum aș fi ghicit un număr din optzeci de mii. Cel din urmă fu mai ciudat : văzusem în această ordine : 7, 39, 72, 81... Nu văzusem al cincilea număr, iar cît despre al treilea, nu-l distinsesem bine ; nu eram sigur dacă era 72 sau 70. Le însemnasem chiar pe amîndouă, dar înclinai spre 72. De data aceasta vrui să potrivesc cel puțin o combinație de patru numere pe aceeași linie orizontală ; și potrivii : 7, 39, 72, 81. Dacă aș fi ales 70, mi-ar fi ieșit combinația de patru numere, ceea ce ar fi fost chiar nemaipomenit ; dar ceva și mai mult : trecînd exact în ordinea în care văzusem cele patru numere, ele formau un tern¹ anumit, și ar fi ieșit o combinație de patru numere anumită dacă, șovăind între 70 și 72, aș fi ales 70.

Este oare în natură o voință care amăgește oamenii sau cel puțin pe mulți oameni ? Este aceasta unul dintre mijloacele ei, o lege necesară ca să-i transforme în ceea ce sînt ? Sau toate popoarele or fi fost în stare de delir, dîndu-și seama că lu-

¹ Reunire de trei numere la loterie (n.t.).

crurile împlinite întrec evident întâmplarea naturală ? Filozofia modernă o neagă, ea neagă tot ceea ce nu explică. Ea a înlocuit-o pe aceea care explica numai ceea ce nu ființa.

Departe de mine gândul să afirm, și chiar să cred în mod pozitiv, că ar fi într-adevăr în natură o putere care ar amăgi oamenii, fără a ține seama de farmecul pasiunilor lor ; că ar exista o înlănțuire tainică de legături, fie în numere, fie în afecțiuni, care ar putea să ne dea prilejul să socotim sau să pricepem dinainte acele lucruri viitoare pe care le credem întâmplătoare. Nu zic : așa este ; dar nu înseamnă cumva să ai oarecare cutezanță să spui : nu este așa ? ¹

Ar fi chiar imposibil ca presentimentele să depindă de-o constituție deosebită, și ca ele să nu fie cu puțință celorlalți oameni ? Constatăm că, de pildă, cea mai mare parte n-ar putea concepe niște legături între mireasma pe care o împrăștie o plantă și posibilitățile de fericire ale lumii. Se cade oare din această pricină să se privească drept o greșală a imaginației simțirea acestor legături ? Aceste două percepții atât de îndepărtate una de alta, pentru multe minți, sînt ele la fel pentru geniul care poate să urmărească înlănțuirea care le unește ? Cine culca la pămînt măciuilile de mac știa foarte bine că va fi înțeles : știa

¹ „Este o prostească îngîmfare să purcedem să disprețuim și să condamnăm drept fals ceea ce nu ni se pare că are aparență de adevăr : ceea ce este un cusur grosolan al celor care își închipuie că au oarecare pricepere increzută, peste cea obișnuită. O aveam și eu la fel altădată... Și acum mi se pare că eram de compătimit cel puțin tot atît eu însumi“. (Montaigne, *Eseuri*, cartea I, cap. 26.)

de asemenea că sclavii săi nu-l pricepeau, că ei nu vor pătrunde taina lui.¹

Să nu iei toate acestea mai în serios decît le exprim eu. Dar sînt sătul pînă-n gît de lucruri sigure, și caut peste tot căi de-ale speranței.

Dacă vei veni în curînd, asta va putea să-mi dea oarecare curaj : acela de-a tot aștepta ziua de mîine este cel puțin ceva pentru cine n-are nimic de așteptat.

SCRISOAREA A XLVII-a

Lyon, 18 august, VI.

Dumneata expediezi din două vorbe toate cîte îmi stau în putință pe tărîmul viselor. Presentimente, însușiri tainice ale numerelor, piatră filozofală, înrîuriri reciproce ale astrelor, științe cabalistice, înaltă magie, toate închipuirile deșarte, precum le consideră certitudinea, una² și infailibilă. Dumneata ai stăpînirea ; nu s-ar putea mai bine folosi preoția supremă. Însă eu sînt încăpățînat ca orice căpetenie de sectă eretică ; mai este

¹ În Herodot (cartea a treia) și în *Politica* de Aristotel (cartea a treia) se pomenește că Trasibul, tiranul Miletului, îl sfătui pe tiranul Periandru al Corintului să folosească, spre a-și consolida regimul, înlăturarea personalităților proeminente, secerîndu-le „ca pe niște spice de grîu mai înalte”. La descrierea vieții lui Tarquinius Superbus din cartea *De viris illustribus* de Diogene din Laerta i se atribuie ultimului rege al Romei o versiune în care „spicele de grîu” sînt înlocuite cu „firele de mac”. La aceasta face aluzie desigur Sénancour (n.t.).

² În filozofie, unul, una, unitate absolută, infinită : Dumnezeu este unul ; adevărul este unul — nu se admite o pluralitate (n.t.).

ceva : știința dumitale sigură îmi inspiră neîncredere, te bănuiesc a fi fericit.

Să presupunem o clipă că nu-ți izbutește nimic: îmi vei îngădui atunci să-ți expun pînă unde merg îndoielile mele.

Se spune că omul conduce și cîrmuiește, că întîmplarea nu e nimic. Se prea poate : să vedem totuși dacă această întîmplare n-ar săvîrși cîte ceva. Admit că omul săvîrșește toate lucrurile omenеști : însă le îndeplinește cu mijloace, cu aptitudini ; de unde le are el ? Forțele fizice sau sănătatea, precizia și întinderea minții, bogățiile, puterea alcătuiesc aproape aceste mijloace. Este adevărat că înțelepciunea sau cumpătarea pot să mențină sănătatea, dar întîmplarea hărăzește și cîteodată întreamează o zdravănă constituție. Este adevărat că prevederea ne ferește de unele primejdii, dar întîmplarea ne păzește clipă de clipă să nu fim răniți sau schilodiți. Munca îmbunătățește aptitudinile noastre morale sau intelectuale ; întîmplarea le dăruiește, și adeseori ea le dezvoltă sau le ferește de atîtea accidente dintre care unul singur le-ar putea nimici. Înțelepciunea ajută ca s-ajungă la putere un bărbat pe secol ; întîmplarea o dă în dar pe aceasta tuturor celorlalți cîrmuitori cu meniri obișnuite. Prevederea, buna călăuzire strîng încet-încet unele averi ; zi de zi întîmplarea le adună la repezeală. Istoria lumii se aseamănă mult cu aceea a comisionarului care cîștigă o sută de ludovici în douăzeci de ani de alergătură și de economii, și care apoi, cumpărînd cu un singur taler un bilet de loterie, primi după tragere șaptezeci și cinci de mii.

Totul este loterie. Războiul nu-i decît o loterie pentru aproape toți, afară de generalul-șef, care însă nu este de fel cu totul ferit. În tactica mo-

dernă ofițerul care va fi copleșit de onoruri și înălțat într-un grad superior vede lângă el pe războinicul tot atît de viteaz, mai iscusit, mai rezistent, uitat pe veci în mormanul de morți.

Dacă atîtea lucruri se împlinesc din întîmplare, și dacă totuși întîmplarea este neputincioasă, se află în natură sau o mare putere ascunsă, sau multe puteri necunoscute care ascultă de legi care nu sînt la îndemîna demonstrațiilor științelor omenești.

Se poate *dovedi* că fluidul electric nu există.

Se poate *dovedi* că un corp magnetizat n-ar fi în stare să lucreze asupra altuia fără să-l atingă ; și că aptitudinea de a te îndrepta spre cutare punct de pe pămînt este o însușire tainică și prea de tot peripatetică ¹. S-a dovedit că nu se putea să călătorești prin văzduh, că nu se putea să dai foc unor corpuri îndepărtate de tine, că nu se putea să izolezi prin precipitare substanța solidă a fulgerului sau să aprinzi vulcanii. Se mai știe astăzi că omul, care semănînd ghindă obține un stejar, nu poate să prepare aur. Se știe că luna poate să pricinuiască marea, dar nu să înrîurească asupra dezvoltării plantelor. S-a dovedit că toate efectele simțămintelor mamei asupra fetei sînt scorniri băbești, și că toate popoarele care le-au văzut cu ochii lor nu le-au văzut de fel. Se știe că ipoteza unui fluid gînditor nu este decît o neglijare nesăbuită ; dar că unii oameni au îngăduința să plăsmuiască înainte de masă un fel de suflet universal sau de natură metafizică ; aceasta se poate rupe în atîtea suflete universale cîte

¹ Legată de doctrina filozofică a lui Aristot ; acesta își învăța discipolii plimbîndu-se (în grecește *peripatein* înseamnă a se plimba) (n.t.).

cred de cuviință comesenii, pentru ca fiecare să-l mistuie pe-al său.

Este sigur că un Châtillon primi, potrivit făgăduielii sfântului Bernard, de o sută de ori atita pământ de arat cu plugul de sus cît dăduse pe pământ călugărilor din Clairvaux¹. Este sigur că imperiul lui Mogol se află într-o mare prosperitate, cînd stăpînul său cîntărește două livre mai mult decît anul trecut. Este sigur că sufletul supraviețuiește trupului, afară de cazul cînd a fost zdrobit de căderea neprevăzută a unei stînci, căci atunci n-are timpul să fugă² și trebuie să moară acolo. Toată lumea a aflat că, după datină, cometele zămislesc monștri, și că sînt excelente mijloace ca să ne păzim de această molimă. Toată lumea admite că un ins de pe acest nefînsemnat glob pe unde se tîrăsc geniile noastre nepieritoare a descoperit legile mișcării și ale poziției respective a o sută de miliarde de lumi. Sîntem uimitor de siguri, și este adevărată răutate dacă toate timpurile și toți oamenii se învinuiesc unii pe alții de greșeală.

De ce să ne ostenim să rîdem pe socoteala celor din vechime care socoteau numărul drept principiul universal. Întinderea, forțele, durata, toate însușirile lucrurilor naturale nu se supun oare legilor numerelor? Oare nu ceea ce este totodată real și misterios ne împinge să înaintăm cel mai mult în adîncimea tainelor firii? Nu-i ea însăși o perpetuă expresie de claritate și de mister, vădită și de nepătruns, calculabilă și nemăsurată,

¹ Mănăstire întemeiată de călugărul Citeaux în 1115, al cărei prim-stareț fu sfîntul Bernard (n.t.).

² Se poate afla într-a cincizeci și șaptea epistolă de Seneca această părere proprie tuturor stoicilor, și alături argumentele nu mai puțin vrednice de luat în seamă prin care Seneca o combate.

dovedită și de neconceput, conținând toate principiile ființei și toată deșertăciunea visurilor ? Ea ni se învederează, și noi n-o vedem ; i-am cercetat cu de-amănuntul legile, și n-am putea să ne închipuim procedeele sale ; ea ne-a îngăduit să dovedim că am putea să punem în mișcare un glob, dar mișcarea unei gîngăanii este genunea pe buza căreia ne lasă în voia sortii. Ea ne dăruiește un scurt răstimp de viață în sînul nimicniciei ; ne scoate la iveală și ne suprimă ; ne creează pentru ca noi să fi fost. Ne creează un ochi care ar putea să vadă totul ; așază înaintea lui toată mașinăria, toată orînduirea lucrurilor, toată metafizica ființei nesfirșite : noi privim, vom lua cunoștință de lucruri, și iată că ea închide pe vecie acest ochi atît de uluitor pregătit.

De ce așadar o, oamenilor care vă petreceți timpul astăzi, doriți convingeri neîndoioase ? Și pînă cînd trebui-va să susținem cu tărie visurile noastre pentru ca mîndria voastră deșartă să zică : Știu eu ? Sînteți mai puțin mărunți cînd nu știți. Vreți ca, vorbindu-vă despre natură, să vă spună ca și cîntarele sau ca și socotelile voastre cu cifre : asta este, asta nu este. Ei bine, iată un roman : aflați, fiți siguri.

Numărul... Dicționarele noastre definesc numărul drept o colecție de unități ; astfel încît unitatea, principiu al tuturor numerelor, este necunoscută termenului care le exprimă. Rău îmi pare că limba noastră n-are un cuvînt care să cuprindă unitatea și toate produsele sale mai mult sau mai puțin directe, mai mult sau mai puțin complexe. Să presupunem amîndoi că termenul număr înseamnă asta : și fiindcă am să-ți povestesc un vis, voi relua întrucîtva stilul înaltelor adevăruri pe care vreau să ți le trimit cu poșta de mîine.

Bagă de seamă : este o antichitate ; dar pe-atunci nu se cunoștea calculul fluxiunilor¹.

Numărul este principiul oricărei dimensiuni, al oricărei armonii, al oricărei însușiri, al oricărei stări de agregare ; este legea universului organizat.

Fără legea numerelor, materia ar fi o masă înformă, confuză ; ar fi Haosul. Materia rînduită potrivit acestor legi este Lumea. Necesitatea acestor legi este Destinul : puterile și însușirile lor sînt Natura ; iar concepția universală despre aceste însușiri este Dumnezeu.

Asemănările acestor însușiri alcătuiesc doctrina magică, taină a tuturor inițierilor, principiu al tuturor dogmelor, temei al tuturor cultelor, izvor al relațiilor morale și al tuturor îndatoririlor.

Mă grăbesc ; și dumneata îmi vei rămîne recunoscător față de atîta cumpătare, căci aș putea urmări filiația tuturor ideilor cabalistice și religioase. Aș pune în legătură cu numerele Religiiile focului, aș dovedi că ideea însăși a spiritului pur este rezultatul anumitor calcule ; aș strînge într-aceeași înlănțuire tot ceea ce a putut să înjosească ori să măgulească închipuirea omenească. Această repede ochire asupra unei lumi misterioase n-ar fi lipsită de interes ; dar n-ar prețui cît mireasma numerică împrăștiată de șapte flori de iasomie pe care adierea din văzduh o va duce și o va rătăci prin nisipul de pe terasa dumitale din Chessel.

Însă fără numere, nici tu flori, nici tu terasă. Orice fenomen este număr ori proporție. Formele,

¹ Lui Obermann n-a putut să-i vină în gînd să-și bată joc de științele pe care le admira, și pe care nu le cunoștea. Neîndoiios, el dorea numai ca întinsele progrese moderne să nu îndemne atît de prosteste semicultii să disprețuiască antichitatea, să ia în zeflema concepțiile sale profunde.

spațiul, durata, sînt efecte, rezultate ale numărului ; însă numărul nu este produs, nu e schimbat, nu e perpetuat decît prin el însuși. Muzica, va să zică știința oricărei armonii, este o expresie a numerelor. Muzica noastră ea însăși, muzica sunetelor, izvor al celor mai puternice impresii pe care omul poate să le simtă, este întemeiată pe numere.

Dacă aș fi competent în astrologie, ți-aș mai spune și alte lucruri ; dar, într-un cuvînt, toată viața nu-i ea orînduită de numere ? Fără ele cine ar ști ceasul unui serviciu religios, al unei înmormîntări ; cine ar putea dansa, cine ar ști cînd este *prielnic să se taie unghiile* ?

Unitatea este desigur principiul, parcă imaginea oricărei unități și, prin urmare, al oricărei lucrări complete, al oricărui concept, al oricărui plan, al oricărei desăvîrșiri, al perfecției, al totalității. Astfel orice număr complex este unul ; astfel orice percepție este una ; astfel universul este unul.

Unul este față de numerele care au luat naștere din el ca și roșul față de culori sau ca și Adam față de generațiile de oameni. Căci Adam a fost primul, iar cuvîntul Adam înseamnă roșu. De aici urmează că materia Pietrei-Filozofale se cade să se numească Adam cînd este înroșită, deoarece chintesența roșie a Universului este ca și Adam pe care Adonai ¹ îl zămisli din chintesență.

Pitagora a zis : Cultivați cu sîrguință știința numerelor ; viciile și crimele noastre nu sînt decît greșeli de calcul. Această vorbă atît de folositoare și de un adevăr atît de profund este, fără

¹ Nume dat lui Dumnezeu de evrei (Dumnezeu, Suvăranul Stăpîn) (n.t.).

îndoială. tot ceea ce se poate spune mai bine despre numere. Dar iată ceea ce Pitagora n-a spus¹.

Fără Unul, n-ar fi nici doi, nici trei; unitatea este așadar principiul universal. Unul este indefinit prin ceea ce iese din el: produce etern ca și ele doi și chiar trei, de unde vin toate celelalte. Deși infinit, este de nepătruns; este negreșit în

¹ În toate sectele, discipolii sau mulți dintre discipoli sînt mai puțin iluștri decît maestrul lor. Ei îi schimonosesc gîndirea, mai ales cînd fanatismul superstițios sau ambiția de a inova se adaugă greșelilor spiritului.

Pitagora ca și Isus n-a scris: succesorii sau preținșii de acest soi, ai unuia sau ai celuiilalt, au dovedit că au avut întregul folos al acestei împrejurări.

Să privim o clipă numărul așa cum s-ar părea că Pitagora l-ar fi înțeles.

Dacă de pe un loc ridicat și care domină o vastă întindere zărești pe cîmpie, printre înaltele păduri, cîteva ființe stînd în picioare; dacă tocmai îți amintești că pădurile au fost tăiate, că fluviile au fost îndreptate, că piramidele au fost înălțate, că pămîntul a fost schimbat de către ei, te cuprinde mirarea. Timpul este marea lor unealtă; timpul este o serie de numere. Aceste numere strînse la un loc sau succesive, ele creează toate fenomenele, împrejurările grele ale vieții, combinațiile, toate lucrările individuale din univers. Forța, organizarea, spațiul, ordinea, durata nu sînt nimic fără numere. Toate posibilitățile naturii sînt o urmare a însușirilor numerelor: reuniunea acestor posibilități este natura însăși; această armonie fără margini este principiul infinit datorită căruia tot ceea ce este, este astfel: și geniul lui Pitagora este preferabil minților care nu-l înțeleg.

Pitagora ar fi spus că toate s-au creat după însușirile numerelor, dar nu și prin virtuțile lor.

Vezi în *De mysteriis numerorum*, de Bungo, ceea ce Porfir, Nicomac etc au spus despre numere.

Vezi *Legile lui Pitagora*, 2036, 2038 etc. în *Călătoria lui Pitagora*. Se poate observa, citind acest volum al vechii înțelepciuni, acele trei mii cinci sute de maxime zise *Legile lui Pitagora*, cît de puțin este vorba acolo despre numere.

toate ; nu se poate să înceteze, nimeni nu l-a creat, n-ar putea să se schimbe : mai mult, nu este nici vizibil, nici albastru, nici vast, nici gros, nici greu ; este, cum s-ar zice... mai ceva decît un număr.

Pentru numele lui Dumnezeu, este foarte diferit. Dacă n-ar fi doi, n-ar fi decît unul. Dar cînd totul este unul, totul este asemenea ; cînd totul este asemenea, nu este nepotrivire ; acolo unde nu este nepotrivire, este perfecție : deci doi încurcă totul. Iată Principiul Rău, se cheamă Satana. De asemenea, dintre toate cifrele noastre, cifra doi are forma cea mai înfiorătoare, unghiul cel mai ascuțit.

Însă fără doi n-ar fi nici o compoziție, nici un fel de raporturi, nici o armonie. Doi este elementul oricărui lucru compus ca fiind compus. Doi este simbolul și instrumentul oricărei generații. Doi heruvimi se aflau pe Arcă, și păsările au două aripi ; ceea ce face din doi principiul înălțării.

Trei reunește expresia ansamblului și aceea a compoziției ; este armonia perfectă, Rațiunea este evidentă, este un număr compus care nu este divizibil decît prin unul. Din trei puncte așezate în raporturi egale se formează cea mai simplă dintre figuri. Această figură triplă nu este totuși decît una, ca și armonia perfectă. Și, în înțelepciunea orientală, puterea care creează, Brahma ; puterea care conservă, Vișnu ; și puterea care va distruge, Rutren ; aceste trei puteri unite, nu este Trimurti ? În Trimurti nu recunoști trei ? Acesta intrupează pe Chiven, Ființa Supremă.

În lucrurile de pe pămînt, treizeci și trei, număr exprimat prin doi de trei, nu este vîrsta perfecției în ceea ce privește omul ? Iar omul, care

este într-adevăr cea mai frumoasă creație a lui Chiven, n-a avut el oare trei suflete odinioară ?¹

Trei este principiul perfecției : este numărul lucrului compus și, redus la unitate, al lucrului înălțat la starea de agregare și desăvârșit prin unitate. Trei este numărul misterios de primul rang : de asemenea sînt trei regnuri în lucrurile de pe pămînt ; și pentru orice compus organic trei modificări, alcătuirea, viața, descompunerea.

Patru se aseamănă mult trupului, fiindcă trupul are patru facultăți. El conține de asemenea toată religia făgăduielii solemne : în ce fel ? Nu știu, dar întrucît un maestru a spus-o, fără îndoială că discipolii o vor explica.

Cinci este ocrotit de Venus : fiindcă ea se îngrijește de căsătorie ; și cinci are în forma sa ceva de piază-bună care nu s-ar putea defini. De aici se trage că avem cinci simțuri și cinci degete ; să nu cumva să căutăm alte îndreptățiri.

Nu știu nimic despre numărul șase, decît că un cub are șase fețe. Toate celelalte mi-au părut nevrednice de lucrurile importante pe care le-am adunate despre celelalte numere.

Ci șapte este de-o însemnătate nemaipomenită. El reprezintă pe toate creaturile, de aceea este cu atît mai interesant cu cît ele ne aparțin cu toatele, drept divin transmis de mult timp, și pe care îl dovedește friul și lațul, cu toată replica pe care o dau la asta cîteodată urșii, leii, șerpilor. Această stăpînire a fost cît p-aci să fie pierdută prin păcat ; dar cată să pui doi de șapte laolaltă ; unul

¹ Această concepție a fost reluată de Alfred Jarry, un pilon de rezistență al modernismului francez și, în genere, părinte al suprarealismului, care stăruie în opera sa asupra celor trei suflete din om cu sediul : în cap, în burtă, în inimă (n.t.).

il va distruge pe celălalt ; căci botezul fiind de asemenea colo înlăuntru, șaptezeci și șapte înseamnă ștergerea tuturor păcatelor prin botez, după cum sfântul Augustin a demonstrat în academiile Africii.

Se observă lesne în șapte unirea a două numere desăvârșite, a două principii de desăvârșire ; unire completă, ca să zic așa, și consolidată prin această unitate sublimă, care îi imprimă o puternică trăsătură caracteristică de ansamblu, și care hotărâște că șapte nu e șase. Acesta este numărul misterios de al doilea rang ; sau, dacă vrei, principiul tuturor numerelor foarte compuse. Diferitele înfățișări ale lunii au dovedit-o și, ca urmare, s-a ales a șaptea zi drept aceea de odihnă. Sărbătorile religioase sfințiră astfel acest număr la toate popoarele. De-aici ideea ciclurilor de șapte ani, legată de aceea a marelui Cataclism. Dumnezeu a întipărit peste tot locul în univers însușirea sfântă a numărului șapte, zice Joachitès. În *cerul înstelat* totul a fost alcătuit prin șapte. Toată mistica din vechime este plină de numărul șapte : este cel mai misterios dintre numerele apocaliptice, dintre numerele cultului mithriac¹ și dintre tainele de inițiere. Șapte stele ale geniului luminos, șapte Gâhanbarzi, șapte Ahmasaspanzi sau îngeri ai lui Ormuzd². Evreii au săptămîna lor de ani, și pătratul lui șapte a fost adevăratul număr al perioadei lor jubiliare. Se observă că, măcar în ceea ce privește planeta noastră și chiar în ceea ce privește sistemul nostru planetar, numărul șapte

¹ Cultul lui Mitra, una dintre divinitățile religiei mazdeene, spiritul lumii divine (n.t.).

² Zeul suprem al mazdeismului, religie a vechiului Iran, care obliga omul să aleagă între cele două principii, al Binelui și al Răului, așteptînd judecata de apoi, care va urma după triumful Binelui (n.t.).

era cel mai îndeosebi indicat de către fenomenele naturale. Șapte planete de primul rang¹; șapte metale²; șapte miresme³; șapte gusturi; șapte raze de lumină; șapte tonuri; șapte articulații simple ale vocii omenești⁴.

Șapte ani fac o săptămână din viață; și patruzeci și nouă, săptămîna cea mare. Copilul care se naște la șapte luni poate să trăiască; la al paisprezecelea răsărit de soare vede; la șapte luni are dinți; la șapte ani dinții se reînnoiesc; și se întîmplă să înceapă să deosebească binele și răul. La paisprezece ani omul poate să zămislească: la douăzeci și unul a ajuns la un soi de maturitate care decide să se aleagă acest răstimp drept majorat politic și legal. Douăzeci și opt de ani este epoca unei mari schimbări în privința simțămîntelor omenești și în privința culorilor vieții. La treizeci și cinci tinerețea sfîrșește. La patruzeci și doi progresia datului îndărăt al aptitudinilor noastre începe. La patruzeci și nouă cea mai frumoasă viață este la jumătatea sa, față cu durata

¹ După cît se pare, această epocă este anterioară celor din urmă dintre descoperirile moderne; de altminteri, nouă este, ca și șapte, un număr sfînt.

² Fiindcă trebuia să fie șapte, și fiindcă era cu neputință să nu admită platina, se înlătură mercurul, care pare să aibă o însușire specifică, și să se deosebească de celelalte metale prin diverse proprietăți, între altele, prin aceea de a rămîne într-o stare de fuziune, chiar la un grad de frig care s-a crezut mult timp că întrece frigul natural al epocii noastre. Din păcate, chimia modernă identifică un mai mare număr de metale; dar este probabil că vor fi patruzeci și nouă, ceea ce este totuna.

³ Linnaeus împărțea miresmele vegetale în șapte clase: De Saussure admite o a opta; dar se vede bine că nu trebuie să fie decît șapte pentru gamă.

⁴ Grecii aveau șapte vocale. Gramaticii francezi recunosc și ei șapte, cele trei E și celelalte patru.

cea mai mare, și la toamna sa în privința senzațiilor : se observă primele zbîrcituri fizice și morale. La cincizeci și șase începe bătrînețea. Șaizeci și trei este prima epocă a morții naturale. (Îmi aduc aminte că dumneata înfieriți această expresie : vom spune deci moartea necesară, moarte pregătită de cauzele generale ale declinului vieții). Vreau să spun că, dacă mori de bătrînețe la optzeci și patru, la nouăzeci și opt, mori din pricina vârstei la șaizeci și trei : este prima perioadă cînd viața se sfîrșește din pricina bolilor datorite pierderii aproape totale a forțelor vitale. Multe personaje celebre au murit la șaptezeci de ani, la optzeci și patru, la nouăzeci și opt, la o sută patru (sau o sută cinci). Aristot¹, Abeilard², Héloïse, Luther³, Constantin⁴, Șah-Abbas⁵, Nostradamus⁶ și Mahomed muriră la șaizeci și trei ; și Cleopatra presimți într-adevăr că trebuia să mai aștepte douăzeci și opt de zile ca să moară după Antoniu.

Nouă ! Dacă dăm crezare hoardelor mongole și multor triburi din Nigritia⁷, iată cel mai armonic

¹ Marele filozof grec (384—322 î.e.n.) (n.t.).

² Teolog și filozof scolastic francez (1079—1142), celebru și prin dragostea lui pentru Héloïse, pe care o ia în căsătorie în secret ; întreține cu ea o faimoasă corespondență pasionată (n.t.).

³ Reformator al catolicismului (n.t.).

⁴ Împărat roman (288—337) (n.t.).

⁵ Șah al Persiei (1587—1629) (n.t.).

⁶ Michel de Nostre-Dame (1503—1566), astrolog și medic francez, autor al unei culegeri de prelegeri intitulate *Centuries astrologiques*. Mormîntul său este la Salon, orașel la patru leghe de Aix. Se spune în epitaful lui Nostradamus (a cărui pană a fost divină aproape — *pene divino calamo*) că trăi șaizeci și doi de ani, șase luni și zece zile (n.t.).

⁷ În dicționarele de pe vremea lui Sénancour se poate citi despre această denumire : „Mare ținut din interiorul Africii, încă puțin cunoscut, între Senegambia și

dintre numerele complexe. Este pătratul singurului număr care nu este divizibil decât prin unitate : este principiul producției indirecte, este misterul multiplicat de mister. Se poate vedea în *Zenda-Avesta*¹ cât fusese de venerat nouă de către o parte din Orient. În Georgia, în Iranved, toate se leagă și se dezleagă prin nouă : avarii și chiniezii l-au prețuit îndeosebi. Musulmanii din Siria numără nouăzeci și nouă de atribute ale divinității : iar popoarele din partea orientală a Indiei cunosc optsprezece luni — nouă bune, nouă rele.

Dar semnul acestui număr are coada în jos, ca o cometă care seamănă monștri ; și nouă este emblema tuturor împrejurărilor aducătoare de nenorociri : în Elveția mai ales vînturile reci distrugătoare țin cîte nouă zile. Optzeci și unu sau nouă înmulțit cu el însuși este numărul marelui an climateric²; orice om care prețuiește ordinea trebuie să moară la vîrsta asta, și Denis din Heraclea dădu lumii un vestit exemplu în această privință.

Recunosc, optsprezece ani trec drept o vîrstă de ajuns de frumoasă ; și totuși este nimicirea înmulțită cu principiul rău : dar este cu puțință să se înțeleagă. În optsprezece ani intră două sute șai-

Nubia. Este împărțit în mai multe state, dintre care principalele sînt : Bambara, Tombucto, Sakutu, Bornu, Darfur, Kosbna și Kordofan. Se mai cheamă și Sudan și Takrur" (n.t.).

¹ Titlul unei colecții de cărți sfinte care cuprinde cele mai vechi monumente ale religiei și ale filozofiei Persiei. Sînt atribuite aceste opere lui Zoroastru. Ea cuprinde trei cărți scrise în limba zendă și una în pehlvi : prima, limba sacră a perșior ; a doua este un idiom vorbit în vechea Medie, cu capitala Ecbatan, între Marea Caspică, Armenia, Asiria și Persia (n.t.).

² Al șaptelea an de viață, pe care cei din vechime îl socoteau critic.

sprezece luni, număr de piază-rea și foarte complicat. Se vede într-însul mai întâi optzeci și unu înmulțit cu doi, ceea ce este înspăimântător. În surplusul cincizeci și patru se află un jurământ și Venus. Patru și cinci reuniți seamănă deci tare căsătoriei, stare care ademenește la optsprezece ani ; care nu este bună la nimic pentru un sex sau pentru celălalt pe la patruzeci și cinci sau pe la cincizeci și patru ; care nu îngăduie să fii ridicol la optzeci și unu ; și care poate, în orice timp, prin plăcerile sale chiar, să schimonosească, să deznădăduiască, să înjosească făptura umană potrivit grozăviilor legate de cultul numărului cinci. Ce poate să fie mai rău decît să-ți otrăvești viața printr-o plăcere de cinci ? Tocmai la optsprezece ani aceste primejdii sînt în toată puterea lor ; nici o vîrstă nu este deci mai nefastă. Iată ceea ce nu se putea descoperi decît prin numere ; și în acest mod numerele sînt temelia moralei.

Dacă ți se pare că este în toate acestea oarecare nesiguranță, alungă îndoiala, întetește-ți credința ; iată acum ce spunea prima învățătură a primelor secole ¹. Zece este dreptate și fericire reieșind din creația care este șapte, și din Treimea care este trei. Unsprezece este păcatul, întrucît calcă peste zece sau dreptatea. Ți se dezvăluie culmea sublimului ; după aceea trebuie să taci : Sf. Augustin el însuși n-a știut mai mult în această privință.

Dacă aș avea la îndemînă hîrtie îndeajuns, ți-aș dovedi existența pietrei filozofale. Ți-aș dovedi că atîția oameni savanți și celebri n-au fost niște flecari : ți-aș dovedi că nu este mai uimitoare decît busola ; că nu este mai de neînțeles decît ste-

¹ Ale Bisericii.

jarul ieșit din ghinda pe care ai semănat-o dumneata ; dar că se întâmplă sau că ar trebui să se întâmple ca niște năuci care, isprăvindu-și umani-oarele, au compus o poezioară, să decidă că Stahl¹, Becher², Paracelsus³ au fost vrednici de casa de nebuni.

Du-te și te uită la iasomiile dumitale : lasă în plata Domnului îndoielile și dovezile mele. Eu umblu după ceva aiurări, ca să pot cel puțin să rîd pe seama mea : căci constituie o anumită odihnă, o plăcere, ciudată dacă vrei, să consideri ca fiind totul vis.⁴ Asta poate să desfăte după atitea meditații mai serioase, și să împlînzească pe acelea ale neliniștei noastre.

Dumneata nu vrei ca închipuirea să ne răpească pe aripile-i, fiindcă ne abate din drumul cel drept ; dar cînd e vorba de plăceri proprii gîndirii, menirea noastră actuală nu constă în rătăcirile ei ? Toți oamenii au visat ; toți au avut nevoie să vi-seze : cînd stihia răului îi împinge la viață, geniul binelui îi îmbie la somn și la vis.

¹ *Georges-Ernest Stahl* (1660—1734), medic și chimist german (n.t.).

² *Jean-Joachim Becher* (1625—1682), chimist german (n.t.).

³ *Theophrastus Bombastus von Hohenheim*, zis *Paracelsus* (1493—1541), alchimist și medic elvețian, reprezentant tipic al primei faze a filozofiei naturii din epoca Renașterii (n.t.).

⁴ Se pare că sub vădita influență a romanticilor germani, îndeosebi a celui mai prestigios dintre ei — numim pe Novalis — Sénancour a acordat visului rolul (pe care modernii aveau să-l extindă) de instrument de cunoaștere a bogăției imense pe care o constituie subconștientul. Acel subconștient care și-a cîștigat pe deplin dreptul la artă în perioada cînd pustietățile lunii s-au învrednicit de atenția contemporanilor (n.t.).

SCRISOAREA A XLVIII-a

Méteville, 1 septembrie, VI.

În orice nepăsare ne-am tîrî anii, se întîmplă totuși să zărim cerul într-o noapte fără nori. Ne uităm la astrele nemăsurat de mari ; nu este o plăsmuire a închipuirii noastre ; ele ne sînt sub ochi : le vedem la depărtări cu mult mai mari, și acești sori, care parcă ne-ar dezvălui lumi sau ființe deosebite de noi, se nasc, trăiesc și mor.

Tulpina brăduțului de lîngă mine este dreaptă și țeapănă ; se înalță în aer, pare să n-aibă viață, însuflețire ; însă trăiește, și dacă are o cunoaștere de sine, taina și viața ei le poartă într-însa ; crește pe nevăzute. Este aceeași peste noapte și peste zi ; este aceeași sub zăpada rece și sub soarele verilor. Se învîrte împreună cu pămîntul ; se învîrte nemișcată printre toate aceste lumi. Greierul se frămîntă în cursul odihnei omului, își va da duhul : bradul va cădea la pămînt ; lumile se vor schimba. Unde fi-vor cărțile, temerile noastre, faima, prevederea noastră și casa pe care aveam de gînd s-o clădim, și grîul pe care grindina nu l-a culcat la pămînt ? Pentru ce timp aduni la grămadă ? Pentru ce secol ți-e speranța ? Încă o învîrtire completă a unui astru, încă un ceas al duratei sale, și tot ceea ce ești dumneata nu va mai fi : tot ceea ce ești dumneata fi-va mai dispărut, mai nimic, mai cu neputință decît dacă n-ar fi fost nicio-dată. Acel a cărui nenorocire te copleșește va fi mort. Acea care este frumoasă va fi moartă. Fiul care îți va supraviețui va fi mort.

Ați strîns la un loc mijloacele artelor¹; vedeți luna ca și cum ea s-ar afla aproape de telescoapele voastre; cercetați ce viață are; n-are nici urmă; a avut ea, iar acum a murit. Și locul cuprins de voi, globul unde vă aflați, va muri ca și luna. Spre ce vă pironiți gîndurile? Ați fi putut să compuneți un memoriu în vederea pricinii voastre sau să isprăviți o odă despre care s-ar fi vorbit mîine pe seară. Bună înțelegere a lumilor! Cît sînt de zadarnice grijile omului! Ce caraghioase preocupări cu privire la niște întîmplări repede trecătoare! Ce chinuri nesăbuite ca să rînduim amănuntele acestei vieți pe care o răsufare a timpului o va duce pe vînturi. Să ne uităm peste tot, să ne bucurăm de ceea ce trece, să ne lăsăm în voia închipuirii, în voia sortii; la asta s-ar reduce viața noastră. Dar să punem ordine, să statornicim ceva, să cunoaștem, să luăm în stăpînire; cîtă sminteală!

Însă cine nu vrea să se îngrijoreze de unele zile nesigure nu va avea odihna care lasă omul într-ale lui ori destinderea care poate să abată gîndul de la acele neazuri pe care le preferăm vieții liniștite: nu va avea, cînd o va dori, ceașca plină de cafea ori de vin care ar alunga desigur pentru o clipă cumplita plictiseală. Nu va avea nici urmă de ordine și de continuitate în ceea ce va fi constrîns să lucreze; nu va avea siguranță în ceea ce privește viața alor săi. Fiindcă gîndirea-i va fi cuprins lumea în înaltele-i concepții, se va întîmpla că mintea lui, stinsă de

¹ S-a ajuns, în sfîrșit, a fi pe cale să se aducă luna la o apropiere vădită de ochiul nostru, mai mare decît aceea a munților pe care în anumite regiuni ochiul liber îi deslușește perfect, cu toate că sînt atît de îndepărtați încît ai de mers pe jos pînă la ei mai mult decît o zi întreagă.

lincezeală, nu va mai avea nici măcar acele înalte concepții : fiindcă gîndirea-i va fi căutat prea multe adevăruri în firea lucrurilor, nu-i va mai fi dat gîndirii lui însăși să se mențină potrivit propriei firi.

Nu se vorbește decît despre a-ți înfrîna pasiunile, și despre a avea puterea să lucrezi ceea ce trebuie : dar, înconjurați de atîta neputință de-a ne înțelege om cu om, arată-mi dumneata așadar ceea ce trebuie. Cît despre mine, nu știu, și citez să presupun că mulți alții nu știu. Toți sectarii au pretins să ne spună și să ne arate cu claritate ceea ce trebuie ; dovezile lor supranaturale ne-au lăsat într-o îndoială mai mare. Poate că o cunoaștere sigură și un scop cunoscut nu sînt nici pe potriva firii, nici pe potriva nevoilor noastre. Totuși trebuie să vrei. Este o tristă necesitate, este o grijă de nesuferit să tot fii silit să ai o voință, cînd nu știi după ce s-o potrivești.

Adeseori mă opresc cu plăcere la gîndul că înlănțuirea întîmplătoare a lucrurilor și efectele imediate ale intențiilor noastre n-ar putea fi decît o aparență, și că orice împrejurare omească este necesară și determinată de mersul de nestăvilit al totalității lucrurilor. Mi se pare că este vorba despre un adevăr pe care îl am în conștiința mea : dar cînd pierd din vedere considerațiile generale, mă îngrijorez și plănuiesc și eu ca oricare altul. Cîteodată, dimpotrivă, mă străduiesc să pătrund cu de-amănuntul toate acestea, ca să aflu dacă voința mea poate să aibă o temelie, și dacă vederile mele se pot bizui pe un plan legat în mod logic. Îți dai seama desigur că în acest întuneric de nepătruns totul îmi scapă din vedere, pînă și probabilitățile înseși : mă obosesc curînd ; mă descurajez ; și nu deslușesc

nimic sigur, afară numai poate de inevitabila nesiguranță a ceea ce oamenii ar dori să cunoască.

Aceste concepții cuprinzătoare, datorită cărora omul este atât de mîndru și atât de nesățios de putere, de speranțe și de dăinuire, sînt ele oare mai vaste decît cerul răsfrînt pe fața unui ochi de apă de ploaie care se preface în aburi la primul vînt ?

Metalul pe care măiestria artistului l-a poleit primește imaginea unei părți din Univers ; noi o primim ca și el. — Dar el n-are simțămîntul acestui contact. — Acest simțămînt are ceva uluitor, pe care ne place să-l numim divin. Și acel ciine care te urmează n-are el simțămîntul pădurilor, al argaților călări cu puști de-a spinare, conducînd haita la vînătoare, cărora ochiul său le primește întipărirea răsfrîngîndu-le chipurile ? Totuși, după ce se va fi ținut de cîțiva iepuri, va fi lins mîna stăpînilor săi și va fi dezgropat cîteva cîrțițe, își va da duhul ; dumneata îl vei lăsa pradă corbilor, al căror instinct presimte însușirile cadavrelor, și vei recunoaște că el nu mai are acel simțămînt.

Aceste idei, a căror întindere nemărginită uimește becisnicia noastră, și ne umple de înflăcărare sufletele mărginite, sînt poate mai puțin pentru natură decît cea mai imperfectă dintre oglinzi pentru creațiile dibăciei omenești : și, cu toate acestea, omul o preface în cioburi fără părere de rău. Recunoaște și dumneata că este îngrozitor pentru sufletul nostru nesățios să n-avem decît o viață întimplătoare ; recunoaște că este din cale-afară de măreț să sperăm alipirea la principiul ordinii nepieritoare : să nu rostești nici o iotă mai mult.

Omul care se străduiește ca să se înalțe este

asemenea umbrelor din înserare care se întind preț de un ceas, care ajung mai vaste decât cauzele lor, care par că se măresc istovindu-se ; și pe care o clipită le înghite cu totul.

Și eu am momente de uitare, de tărie, de măreție : am trebuințe peste măsură de mari ; *sepulchri immemor* !¹ Dar văd monumentele generațiilor dispărute ; văd piatra supusă mîinii omului, și care va ființa o sută de secole după el. Las baltă grijile de ceea ce trece, și aceste gînduri ale prezentului de pe acum îndepărtat. Mă opresc uimit : ascult ceea ce mai dăinuiește ; aș vrea s-ascult ceea ce va dăinui ; caut în frămîntul pădurii, în fișîitul pinilor, unele dintre accentele limbii eterne.

Putere a vieții ! Dumnezeuule al lumii ! Îți admir creația, dacă omul va să dăinuiască ; și sînt distrus sufletește, dacă nu dăinuiește.

SCRISOAREA A XLIX-a

Méteville, 14 septembrie, VI.

Așadar fiindcă nu mă îngrozesc dogmele voastre, aș fi gata să le preamăresc ? Mi se pare că lucrurile stau cu totul dimpotrivă. V-ați pus în gînd, cred, să mă convertiți : și nu v-a venit să rîdeți !

Spune-mi, știi că aș avea vreun interes să nu consider drept adevărate părerile voastre religioase ? Dacă n-am împotriva lor nici interes, nici părtinire, nici pasiune, nici dezgust, pe ce temei s-ar putea ele băga într-un cap fără înguste sisteme și într-un suflet pe care muștrările de cuget nu li-l vor pregăti nicicînd ?

¹ Nesocotind mormîntul ! (lat.) (n.t.).

Atenția susținută față de pasiuni, ea împiedică să fii creștin. Aș spune din toată inima : iată un argument demn de milă. Îți vorbesc ca un adversar : sîntem pe picior de război, ți-e cam necaz pe libertatea mea. Dacă pe cei necredincioși îi acuzi că n-au cugetul curat, voi acuza credincioșii că n-au un zel sincer. Vor decurge din toate acestea niște vorbe în vînt, o sporovăială repetată peste tot locul pînă la dezgust, și care niciodată nu va dovedi ceva.

Și dacă mi-ar veni să-ți spun că nu sînt creștini decît cei răi, fiindcă numai ei au nevoie de închipuiri deșarte ca să nu fure, ca să nu strîngă de gît, ca să nu înșele. Unii creștini, cărora toana de cucernicie și credința din cale-afară de comică le-au stricat sufletul și mîntea, se află de-a pururi între setea de crimă și teama de diavol. Potrivit deprinderii grosolane de-a judeca pe ceilalți după sine, ei se sperie pe dată cînd văd că un om nu-și face semnul crucii : nu e de-ai noștri, este împotriva noastră ; nu se teme de ceea ce ni-e frică nouă, deci nu se teme de nimic, deci este în stare de orice ; n-are mîinile împreunate, înseamnă că le ascunde ; va fi avînd desigur un stilet într-una și ceva otravă în cealaltă.

Nu le port pică nici cît negru sub unghie acestor oameni simpli : cum să creadă ei că orînduiala îndestulează, că neorînduiala este în gîndurile lor ? Alții dintre ei îmi vor zice : ia mi te uită cît am suferit, de unde mi-aș fi adunat puterea, dacă nu mi-ar fi fost hărăzită de colo de sus ? — Prietene, alții au suferit mai mult și nimic nu li s-a hărăzit de sus : mai este la mijloc și deosebirea că ei nu fac atîta larmă și nu se cred cu vază din această pricină. Lumea

suferă precum umblă. Cine este în stare să meargă douăzeci de mii de leghe ? Cine va merge o leghe pe zi, și va trăi șaizeci de ani. Orice dimineată aduce forțe noi ; și speranța stinsă mai lasă o speranță nedeslușită.

Legile sînt evident neîndestulătoare. Ei bine, țin să-ți arăt niște ființe mai puternice decît dumneata, și care sînt aproape într-una de nestăpînit ; care trăiesc în rînd cu dumneata, nu numai fără să fie ținute în cele șapte frîie ale religiei, dar și fără legi ; ale căror nevoi sînt ade-seori foarte prost împlinite ; cărora le iese în cale ceea ce li se refuză, însă nu schițează un gest ca să le smulgă ; și dintre ele treizeci și nouă cel puțin din patruzeci vor muri fără să fi făcut rău, în timp ce dumneata lauzi peste măsură mijlocirea harului, cînd, printre creștinii dumitale, se află în această situație trei din patru. — Unde sînt aceste ființe uimitoare, acești înțelepți ? — Să nu te superi cumva ; nu sînt filozofi, nu-s de fel niște ființe uimitoare, nu sînt creștini ; sînt pur și simplu niște oameni cărora le sare țandăra imediat, și care nu se lasă nici să li se pună botniță, nici să fie guvernați, nici catehizați, și pe care îi întilnești la tot pasul, fără să pretinzi ca fleanca lor cumplită să dea, ca să te liniștească, vreun semn de sfințenie. — Glumești. — Pe cîntea mea, ce ai vrea dumneata să faci altceva ?

Toate religiile se dau anatemei între ele, fiindcă nici una n-are o trăsătură distinctivă divină. Știu bine că a dumitale o are, dar că toți ceilalți de pe pămînt n-o zăresc, fiindcă este ascunsă : eu sînt asemenea tuturor celorlalți de pe pămînt, deslușesc foarte prost ceea ce este invizibil.

Nu spune nimeni că religia creștină este rea ; dar că, pentru a-i da crezare, trebuie s-o socotești divină, ceea ce nu e ușor. Poate să pară foarte frumoasă, ca operă umană ; dar o religie n-ar putea fi de obîrșie omenească, oricît de pămîntești ar fi slujitorii săi.

Ca înțelepciune, este omenească ; nu jinduiește să se înalțe prin slăvile cerului ca să cadă prefăcută în fărîme ; înfierbîntă mai puțin mințile, însă nu le expune la uitarea datoriilor din disprețul legilor sale demascate. Ea nu interzice cercetarea și nu se teme de obiecții ; nu se va afla vreun pretext pentru a o nesocoti ; depravarea sufletului stă singură să i se împotrivească : și dacă înțelepciunea omenească ar fi temelia instituțiilor morale, stăpînirea sa ar fi aproape universală, fiindcă nimeni nu s-ar putea sustrage legilor sale fără să nu dea mărturie precisă, în acest chip chiar, despre nerușinarea lui. — Nu ne înțelegem în această privință ; noi nu aprobăm înțelepciunea. — Înseamnă că sînteți consecvenți.

Las la o parte oamenii orbiți de o singură părere, care simulează că sînt de bună-credință, și care merg pînă la a-și cîștiga prieteni pentru ca lumea să afle că i-au convertit : mă întorc la dumneata, care ești cu adevărat convins, și care ai vrea să-mi dăruiești acea odihnă pe care n-o voi dobîndi cu nici un chip.

Nu-mi place nici să fie cineva neîngăduitor față de religie decît în profitul acesteia. Nu prea dau dreptate mai mult dușmanilor săi pe față decît zeloșilor fanatici. Nu adopt părerea că ar trebui să se dea zor, în anumite țări, să se deschidă ochii poporului care crede cu adevărat, cu condiția ca el să fi trecut de momentul războaielor sfinte, și ca să nu se mai afle chiar în zelul înfierbîntat al

convertirilor. Dar cînd un cult și-a pierdut farmecul, mi se pare caraghios să se caute a-i restabili atracțiile : cînd Tablele legii sînt părăduite, cînd levitii¹, încurcați și duși pe gînduri în jurul sfărîmăturilor lor, îmi strigă : nu te apropia, răsufletul tău nelegiuit le-ar pîngări, sînt obligat să-i examinez, ca să mă conving dacă vorbesc serios.

— Serios ? Fără îndoială ; și Biserica, nepieritoare în veci, va reda credinței popoarelor acea străveche ardoare a cărei întoarcere vi se părea un vis deșert ? — Nu sînt supărat că încercați această experiență : nu-i contest succesul ; ba chiar l-aș dori din inimă ; ar constitui un fapt ciudat.

Fiindcă totdeauna lor în cele din urmă m-adresez, este timpul să închei o scrisoare care nu e pentru dumneata. Ne vom păstra fiecare părerile asupra acestei chestiuni ; și ne vom înțelege foarte bine asupra celorlalte. Maniile superstițioase și rătăcirile zelului îl pasc mai mult pe un om cu adevărat cumsecade decît primejdiile atît de exagerate a ceea ce ei numesc în mod ridicol ateism. Nu doresc nicidecum ca dumneata să te lepezi de această credință ; dar este foarte folositor ca lumea să n-o considere mai departe ca fiind absolut trebuitoare sufletului omului ; întrucît dacă ești consecvent, și dacă se pretinde că nu este morală fără ea, trebuie să reaprindem rugurile.

SCRISOAREA A L-a

Lyon, 22 iunie. Al șaptelea an.

De cînd moda nu mai are acea uniformitate locală care constituia în ochii atîtora un fel de a fi

¹ Membri din tribul lui Levi la evrei — cu rol de slujitori ecleziastici (n.t.).

necesar, și aproape-aproape o lege a firii ; orice femeie putînd s-aleagă îmbrăcămintea pe care ține s-o adopte, tot bărbatul vrea și el să hotărască hainele care se potrivesc.

Bărbații care încep vîrsta cînd le place să defaime ; vîrstă care nu-i cea de altădată, socotesc drept de foarte prost gust să n-ai părul ridicat deasupra frunții, cocul înălțat în sus și umflat, partea de jos din trup goală de tot sub partea de deasupra de un impunător diametru, iar călcîiele cocoțate pe vîrfuri ascuțite. Aceste deprinderi venerabile mențineau o vestită curățenie a moravurilor ; dar de-atunci femeile și-au corupt gustul, încît sînt gata să se ia orbește după singurele popoare care ar fi avut gust : ele nu sînt mai late-n șolduri decît înalte ; și renunțînd încetul cu încetul să-și ferece trupurile și să le strîngă în lamele de balenă ale corsetului, ele insultă natura pînă la a fi în stare să respire și să mănînce cu toate că-s îmbrăcate.

Înțeleg că o îmbrăcămintă perfecționată supără pe acei cărora le plăcea înțepenirea de altădată, felul de a se purta al goților ; dar nu le pot ierta că dau o atît de caraghioasă importanță acestor schimbări care erau de neînlăturat.

Spune-mi dacă ai descoperit alte explicații a ceea ce am și observat împreună cu privire la dușmanii fățiși ai moravurilor din zilele noastre. Negreșit sînt aproape niște bărbați imorali. Cei-lalți, dacă îi înfierează, măcar nu se dedau la asta cu acea ardoare care îmi stîrnește bănuieli.

Nimeni nu va fi surprins că bărbații care și-au bătut joc de moravuri vorbesc apoi despre *bunele moravuri* cu un ton exclamativ ; că le pretind atît de sever de la femei, după ce și-au petrecut viața dîndu-și osteneala să le dezvețe de

ele ; și că le disprețuiesc pe toate, fiindcă mai multe dintre ele au comis păcatul să nu-i disprețuiască pe ei înșiși. Este la mijloc o mărunță ipocrizie pe care cred chiar că ei n-o bagă de seamă : este mai mult încă și în chip mult mai obișnuit un efect al coruperii gusturilor, al abuzurilor legate de tabieturile lor, și al dorinței tehnice de a da peste o aprigă împotrivire ca să aibă ambiția deșartă de a o învinge : este o urmare a gândului că și alții probabil s-au bucurat de aceleași slăbiciuni, și a fricii să nu le lipsească lor înșile, după cum au izbutit ei să-i deposeze pe alții în profitul lor.

Cînd anii impun ca ei să nu mai aibă interes să-și manifeste disprețul față de toate drepturile, interesul pasiunilor lor, care le-a fost de-a pururi singura lege, începe să le dea de știre că se vor călca înseși aceste drepturi în ceea ce îi privește. După ce au contribuit să dea peste cap moravurile serioase care îi stinghereau, vorbesc îngimfați și pătimași acum împotriva moravurilor slobode care îi îngrijorează. Își răcesc gura de-a surda : faptele bune la care îndeamnă stăruitor asemenea oameni sînt disprețuite, în loc să se bucure de o nouă trecere.

Tot de-a surda unii spun că se ridică împotriva moravurilor destrăbălate, tocmai fiindcă și-au dat seama de primejdia lor : această cauză, uneori adevărată, nu inspiră încredere, fiindcă se știe îndeajuns că de-obicei omul care a fost nedrept cînd ea îi era plăcută, la vîrsta pasiunilor, n-ajunge drept apoi decît din motive personale. Dreptatea-i mai rușinoasă decît destrăbălarea sa chiar, este și mai vrednică de dispreț, fiindcă este mai puțin sinceră.

Dar ca niște tineri să se simtă jigniți deodată

și pe negîndite de lucruri a căror însușire este să placă simțurilor lor, și pe care ei n-ar putea să le dezaprobe în chip firesc, decît după ce se vor fi gîndit la ele : iată, după părerea mea, cea mai temeinică dovadă a unui desfrîu adevărat. Sînt uimit că oameni cu scaun la cap socotesc asta drept cea din urmă voce a *firii care se revoltă* și care amintește în adîncul sufletelor de legile lor necunoscute. Corupția, zic ei, nu poate trece peste anumite limite : asta îi liniștește și le alină tristețea.

Cît despre mine, cred că văd lucrurile cu totul altfel. Aș ține să aflu ceea ce gîndești dumneata despre asta, și dacă voi fi cumva singurul să le văd astfel ; căci nu mă pun chezaș că acesta ar fi adevărul, convin chiar că multe aparențe sînt împotriva mea.

Felul meu de a gîndi în această privință n-ar prea putea să rezulte decît din ceea ce simt personal : nu studiez, nu observ în mod sistematic ; de asta aș fi puțin în stare. Chibzuiesc din întîmplare ; îmi amintesc de ceea ce am simțit. Cînd asta mă conduce să cercetez cu de-amănuntul ceea ce nu aflu prin mine însumi, cercetez cel puțin căutînd punctele de plecare în ceea ce cunosc cu mai multă siguranță, adică în cugetul meu : aceste puncte fundamentale nefiind ceva presupus ori ipotetic, slujesc să-mi descopere mai multe lucruri în ceea ce le este asemănător ori opus.

Cu oamenii de rînd, știu bine, ai neajunsuri cu privire la ceea ce stînjenește prostia ideilor, moșicia senzațiilor lor, și în neroada înfumurare care abuzează de tot ceea ce nu se anunță de mai înainte că va fi pedepsit. Nu spun cumva că femeile a căror îmbrăcăminte ar părea prea slobodă ar fi

cu totul ferite de dojană ; acele dintre ele care nu merită ceva mai abitir, uită cel puțin că trăiesc în mulțime, și această uitare constituie o nesocotință. Dar nu despre ele este vorba ; mă refer la senzația pe care ușurătatea îmbrăcăminteii lor poate s-o producă asupra oamenilor cu firi deosebite.

Caut să știu de ce oameni care își îngăduie orice și care, departe de a respecta ceea ce ei numesc pudoare, dovedesc pînă și în vorbirea lor că nu cunosc nici legile gustului, de ce oameni care nu-și dau seama de fel de purtarea lor și care se lasă în voia capriciilor minții din clipa de față, îndrăznesc să descopere lipsă de cuviință în unele lucruri în care eu nu simt de fel, și în care judecata cumpănită însăși n-ar înfieră decît nepotrivirea momentului. Cum de dau peste așa ceva în lucruri care în ele însele, și cînd nu sînt nelalocul lor, par toate simple altora, și care ar plăcea chiar eelor care prețuiesc pudoarea adevărată, și nu ipocrizia ori superstiția pudorii.

Este o greșeală nefastă să dai vorbelor și părții exterioare a lucrurilor o însemnătate atît de mare ; va fi de-ajuns să te familiarizezi cu aceste fantome prin oarecare obișnuință, chiar legitimă, ca să n-o acorzi mai departe lucrurilor înseși.

Cînd o evlavioasă care la șaisprezece ani nu putea suferi să fie sărutată la jocurile de societate ; care, măritată la douăzeci și doi, nu se gîndea decît cu dezgust la prima noapte, primește în brațe la douăzeci și patru pe directorul său ; nu cred că ar fi cu totul ipocrizie din partea ei. Deslușesc într-asta mai mult prostia preceptelor care îi fură date. O fi avînd poate în sufletul ei oarecare rea-credință, cu atît mai virtos cu cît o morală mincinoasă strică de-obicei curățenia cu-

getului, și că o prelungă constrângere insuflă prefăcătorie și fățarnicie. Dar dacă are prefăcătorie ascunsă în inimă, are într-adevăr și mai multă nerozie în capul său. Mintea i s-a întors la vicleanie, a fost ținută neîntrerupt sub spaima datoriei-lor lipsite de orice temeii; nu i s-a inspirat cel mai slab simțămînt al datoriei adevărate. În loc să i se arate adevăratul rost al lucrurilor, a fost obișnuită să îndrepte totul spre un scop imaginar. Legăturile nu mai impresionează; proporțiile ajung arbitrar; cauzele, efectele nu sînt luate în seamă; potrivirile dintre lucruri nu se pot descoperi. Ea nu-și închipuie chiar că s-ar putea să fie o cauză a răului și a binelui, afară de regula care i s-a impus, și în alte legături decît în relațiile greu de înțeles între deprinderile ei cele mai tainice și voința de nepătruns a ființelor care doresc totdeauna altminteri decît omul normal.

I s-a spus: închide ochii, apoi ia-o drept înainte, este drumul fericirii și al gloriei; este singurul; pierzania, groaza, nenorocirile, eternul blestem la osînda iadului umplu tot celălalt spațiu. Ea merge deci orbește, și se abate din drumul drept, urmînd o linie oblică. Așa se cădea să se întîmple. Dacă ai merge cu ochii închiși, într-un spațiu deschis în toate părțile, nu ai mai da peste primul drum, de vreme ce îl vei fi pierdut, și uneori nici n-ai ști că-l pierzi. Dacă așadar nu bagă de seamă greșeala ei, se abate într-una tot mai mult, se rătăcește cu încredere. Dacă bagă de seamă, se tulbură și se lasă la voia întîmplării; căci nu cunoaște măsură în rău, crede că nu mai are nimic de pierdut după ce și-a pierdut cea primă nevinovăție pe care o prețuia singură și pe care n-ar putea să și-o redobîndească.

S-au văzut fete naive menținîndu-și cu ne-

știință cuminenția cea mai strașnică, și avînd groază de o sărutare ca de o nelegiuire ; dar dacă au căpătat-o, ele cred că nu mai au nimic de păstrat, și se dau cu totul numai și numai fiindcă se cred date cu totului tot. Nu li se pomenise niciodată despre urmările mai mult sau mai puțin grave ale feluritelor legături. Se năzuise să le apere doar împotriva primei încercări, ca și cum s-ar fi avut siguranța că peste această primă încercare nu se va fi trecut niciodată sau că ar fi într-una de față cineva ca să le țină în frîu după aceea.

Evlavioasa despre care vorbeam nu se ferca de nesocotințe, dar se temea de-o fantomă. Va urma firește că după ce i se va fi spus la altar să se culce, să facă un trup cu soțul său, ea mi-l va zgîria în primele zile, iar la cîtva timp după aceea se va culca și cu altul, care îi va vorbi despre mîntuirea sufletului și despre chinuirea trupului printr-o viață aspră. Era înfricoșată cînd i se săruta mîna, însă dintr-o pornire firească ; s-a deprins acum cu de-astea, și nu se mai teme cînd simte cineva o plăcere senzuală cu ea. A fost dorința-i arzătoare să-și afle loc în cer printre virgine ; dar nu mai este virgină ; asta este ceva de nereparat, ce-i pasă de ceea ce urmează ? Era îndatorată cu totul lui Isus, soțul său ceresc, și după pilda pe care Sfînta Fecioară o dădu. Acum nu mai este discipola Fecioarei, nu mai este soață celestă ; un bărbat a posedat-o ; dacă și alt bărbat o va poseda, ce mare schimbare va fi însemnînd asta ? Drepturile unui soț fac prea puțină impresie asupra-i ; nu și-a bătut capul niciodată cu lucruri atît de lumești ; e foarte posibil chiar să nu le știe ; și e foarte sigur cel puțin

că n-au impresionat-o, fiindcă în cugetul ei n-au nici o noimă.

Ce-i drept, a primit porunca să fie credincioasă ; dar efectul acelor vorbe a trecut, fiindcă ea era în slujba unei categorii de lucruri asupra cărora nu-și ațintește gândurile, de care dacă și-ar aminti, stînd de vorbă cu sine însăși, i-ar roși obrazii. De cum s-a culcat cu un bărbat, ceea ce o stingherea mai tare s-a împlinit ; și dacă se întîmplă ca în lipsa de-acasă a soțului un bărbat, mai sfînt decît el, să aibă iscusința să dea un răspuns scrupulelor sale într-o clipă de dorință sau de nevoie, va ceda cum a cedat cînd s-a măritat ; va simți plăcerea senzuală cu mai puțină spaimă decît în decursul primelor sale plăceri senzuale, fiindcă lucrul acesta nu va mai fi nou și nu va mai stîrni o la fel de tulburătoare schimbare în starea ei. Cum nu-i pasă de nici o prudență pă-mîntească, fiindcă ar dezgusta-o să-și ia precauții în păcat, să fie cu frica-n sîn, și cu chibzuială într-un act pe care îl îngăduie simțurilor, dar din care sufletul său îndepărtează pata morală ; se va mai întîmpla că va rămîne grea, și că adeseori nu va ști ori se va îndoi că soțul său este tatăl copilului cu a cărui îngrijire îl împovărează. Chiar dacă va ști, va prefera să-l inducă în eroare nu-mai să nu cîrpească ea o minciună, decît să-l expună să cadă pradă unei minii care l-ar supăra pe Dumnezeu, decît să se expună ea să vorbească de rău despre aproapele rostind numele ademenitorului.

Este foarte adevărat că religia, mai bine înțeleasă, nu i-ar îngădui o asemenea purtare : și nu vorbesc aici împotriva nici unei religii. Morala, bine înțeleasă de toți, ar face niște oameni foarte drepecți, și de-atunci încolo foarte cumsecade și

foarte fericiți. Religia, care este morala mai puțin întemeiată pe judecată, mai puțin pusă la încercare, mai puțin sprijinită pe temeiurile nemijlocite ale lucrurilor ; dar susținută de ceea ce uimește, dar întărită, dar impusă de o sancțiune divină ; religia, *bine înțeleasă*, i-ar îndruma pe oameni să fie cu desăvîrșire neprihăniți. Vorbesc despre o evlavioasă, fiindcă greșeala morală nu este nicăieri mai gravă și mai îndepărtată de adevăratele cerințe ale sufletului omenesc decât în greșelile celor evlavioși. Admir religia așa cum ar trebui să fie ; o admir ca pe o strălucită operă a creației. Nu agreez ca, ridicîndu-se împotriva religiilor, să se tăgăduiască frumusețea lor și să se nesocotească ori să se conteste binele pe care ele au fost menite să-l facă. Oamenii care încearcă acest lucru n-au dreptate : binele care a fost înfăptuit este oare mai puțin un bine fiindcă a fost înfăptuit într-un chip potrivit părerii lor ? Să-și dea osteneala să afle mijloace ca să înfăptuiască mai bine cu mai puțin ; dar să recunoască binele care s-a înfăptuit altminteri fiindcă, pe scurt, s-a înfăptuit astfel mult. Iată cîteva cuvinte din profesiunea mea de credință : ne-am socotit, îmi închipui, prea îndepărtați unul de altul în de-acestea.

Dacă ții cu tot dinadinsul să mă întorc la prima temă printr-o trecere potrivit regulilor, mă vei pune într-o încurcătură grea. Dar cu toate că scrisorile mele se aseamănă mult prea tare cu niște compuneri sistematice, și că îți scriu ca un singuratic care stă de vorbă cu prietenul său precum îl duce visul în sinea lui, te înștiințez că vreau să păstrez în ele toată libertatea epistolară, cînd asta îmi convine.

Acești oameni cărora plăcerile nesăbuite sau

prost alese le-au pervertit simțămintele, și le-au abrutizat simțurile, nu mai văd, cred, în dragostea fizică decât grosolăniile deprinderilor lor : au pierdut fermecătorul presimțământ al plăcerii. O goliciune îi impresionează neplăcut, fiindcă la ei nu mai este nici o distanță între senzația pe care o primesc și pofta grosolană la care li se reduce toată voluptatea. Această nevoie trezită în ei le-ar plăcea și mai mult readucându-le aminte de acele plăceri fără contur precis după care umblă niște simțuri mai mult pornite pe desfriș decât aprinse ; dar cum n-au păstrat adevărata sfială, au îngăduit scirboșeniilor să se amestece în plăceri. Cum ei n-au izbutit să distingă ceea ce se cuvenea de ceea ce nu se cuvenea, chiar lăsându-se cu totul în voia simțurilor, au căutat femei de-acelea care corup moravurile, pierzând buna cuviință, și care sînt de disprețuit nu tocmai fiindcă dau plăcerea, ci fiindcă o alterează, fiindcă o distrug punînd destrăbălarea în locul libertății. Îngăduindu-și ceea ce insuflă scîrbă simțurilor delicate, și amestecînd operații de un soi foarte diferit, ei au îngăduit să-și ia zborul încîntătoarele iluzii ; fiindcă nesocotințele lor au fost pedepsite cu urmări nenorocite și dezgustătoare, au pierdut nevinovăția voluptății o dată cu îndoielele dorinței. Închipuirea lor n-a mai fost ațîțată decât de obișnuință : senzațiile lor mai mult necuviincioase decât nesățioase, gîndurile mai mult grosolane decât voluptoase, disprețul lor față de femei, dovadă îndeajuns de vădită a disprețului pe care ei înșiși l-au meritat, toate le amintesc de ceea ce dragostea are scîrbavnic, și poate de ceea ce are primejdios. Farmecul său primitiv, gingășia sa atît de cuceritoare asupra sufletelor nevinovate, tot ceea ce are ea plăcut și îmbie-

tor, nu mai este pentru ei. Au ajuns pînă acolo încît nu au nevoie decît de prostituate ca să se desfăte fără nici o rușine, și cu disprețul lor obișnuit ; sau de femei foarte sfioase care să poată să le insufle încă respect cînd nici o delicatete morală nu-i mai ține în frîu, și care, nefiind femei întrucît îi privește pe ei, nu le trezesc nici urmă din simțămîntul stingheritor a ceea ce au pierdut.

Nu-i oare evident că, dacă o îmbrăcăminte puțin deșănțată le displace, imaginația decăzută și simțurile lor slăbite nu mai pot fi impresionate decît printr-un fel de surprindere ? Le pricinuiește o stare sufletească rea ciuda că nu mai pot să simtă în situații obișnuite și lesne de folosit. Nu mai au capacitatea să vadă decît lucrurile care au fost tănuite și care au fost descoperite pe neașteptate : după cum cineva aproape orb nu-i înștiințat de prezența luminii decît trecînd fără veste de la întuneric la o vie claritate.

Oricine se pricepe cît de puțin la moravuri va conveni că este vrednică de dispreț femeia care, grijulie și severă în privința deprinderilor ei vizibile, pregătește în mai multe zile de gîndire posibilitatea de a umbla să înșele pe un soț care socotește drept onoarea și mulțumirea sa s-o posede el singur. Ea rîde cu amantul ; își bate joc de soțul înșelat : așez mai presus de ea pe-o curtezană care păstrează oarecare demnitate, oarecare alegere, și mai cu seamă oarecare onestitate în moravurile sale prea slobode.

Dacă oamenii ar fi măcar sinceri, cu toate interesele personale, cu toate împotrivirile și cu toate viciile lor, viața pe pămînt tot ar fi frumoasă.

Dacă morala care li se propovăduiește ar fi adevărată, statornică, nicicînd exagerată, dacă le-ar arăta temeiul datoriei păstrîndu-și cuvenitele proporții, dacă n-ar năzui decît spre scopul lor real, n-ar rămîne în fiecare națiune altceva de făcut decît de ținut în friu un pumn de oameni, a căror proastă formație intelectuală n-ar izbuti să deosebească dreptatea.

S-ar putea strînge la un loc aceste minți strîmbe cu netoții și cu maniacii : primii n-ar fi în număr mare. Puțini oameni nu sînt în stare să judece temeinic ; dar mulți nu știu unde să descopere adevărul printre acele greșeli obștești care simulează că-i poartă numele ; chiar dacă dau peste el, ei nu știu cum să-l distingă din pricina felului stîngaci, respingător și fals sub care este prezentat.

Binele nefolositor, răul închipuit, virtuțile zadarnice, nesiguranța ne înghit timpul, și capacitățile, și voințele ; după cum atîtea lucrări și atîtea preocupări de prisos ori bătîndu-se cap în cap îi împiedică, într-un ținut înfloritor, să activeze pe cei care ar fi folositori și pe cei care ar urmări un scop constant.

Cînd nu mai avem principii în suflet, sîntem foarte grijulii de înfățișările exterioare obștești și de datorii față de opinia publică : această strășnicie nelalocul său este o mărturie cam îndoielnică a imputărilor lăuntrice. Stînd și chibzuind, zice J.-J.¹ la nesocotința maximelor noastre care jertfesc de obicei bunei-cuviințe adevărata onestitate, înțeleg de ce vorbirea este cu atît mai neprihănită cu cît sufletele sînt mai corupte, și de ce purtările sînt cu atît mai corecte cu cît cei care și le însușesc sînt mai necinstiți.

¹ Rousseau (n.t.).

Poate că este un avantaj să fi avut puține împreunări sexuale : este tare greu ca niște plăceri atât de repetate să fie într-una desăvârșite și să nu țină de saț. Astfel alterate sau numai slăbite prin obișnuința care împrăstie iluziile, ele nu mai provoacă surpriza aceea care vestește o fericire în care nu credeam sau la care nu ne așteptam : ele nu mai împing închipuirea bărbatului dincolo de ceea ce el nici cu gândul nu gîndea : ele nu o mai înalță într-o progresie a cărei ultimă limită a ajuns să fie prea cunoscută ; speranța descumpănită îl lasă pradă aceluși simțămînt dureros al unei voluptăți care îi scapă, care dusu-s-a, aceluși simțămînt al întoarcerii care de-atîtea și-atîtea ori s-a întîmplat s-o răcească. Își prea amintește că nu se află nimic dincolo de asta, iar acea fericire pe care odinioară și-o închipuia de atîtea ori, o spera, o poseda de atîtea ori, nu-i decît o desfătare de scurtă durată și indeletnicirea ușuratică și plăcută a timpului petrecut în nepăsare. Niște simțuri istovite sau cel puțin satisfăcute nu se mai aprind la o primă emoție ; prezența unei femei nu le zguduie ; frumusețile, nuri săi dezvăluiți nu le mai tulbură într-o fremătare generală ; seducătoarea exprimare a dorințelor sale nu mai dăruiește bărbatului pe care ea îl iubește o fericire neașteptată. El știe de care anume desfătare va avea parte ; își poate închipui că ea se va sfîrși ; voluptatea sa n-are nimic supranatural : cea pe care o posedă nu-i decît o femeie, și el însuși a pierdut totul, nu mai poate să iubească decît cu aptitudinile unui mascul.

Este chiar timpul să sfîrșesc ; se zărește de ziuă. Dacă te-ai întors ieri în Chessel, te vei fi

ducînd, în acest moment, să-ți vezi poamele. Cît despre mine care n-am de făcut ceva asemănător, și care sînt foarte puțin mișcat de-o frumoasă dimineată de cînd nu știu cum să-mi folosesc ziua, mă duc să mă culc. Nu-mi pare rău cînd se face ziuă că mai am noaptea mea pe de-a-ntregul s-o trec, pentru ca să ajung fără greutate la după-amiaza de care puțin îmi pasă.

SCRISOAREA A LI-a

Paris, 2 septembrie, VII.

Numitul Sf. Félix, care a fost sihastru în Franchart¹, are, zice-se, mormîntul său în preajma acelei mănăstiri la poala *stîncii care plînge*. Este o piatră de gresie în formă de cub, care o fi avînd dimensiunile unei camere de mărime obișnuită. După anotimpuri, se prelinge peste tot sau curge picătură cu picătură, din apa care cade pe o lespede netedă cam scobită ; și cum această scobitură s-a tot adîncit de-a lungul secolelor, sub acțiunea aproape de neobservat și neîntreruptă a apei, apă care are puteri deosebite : înghițind din ea nouă zile în șir, copiii mici bolnavi de ochi se însănătoșesc. Sînt aduși acolo cei care sufăr sau cei care s-ar putea să sufere de ochi cîndva ; după a noua zi cei mai mulți sînt în bună stare.

Nu prea știu cu ce prilej îți vorbesc astăzi despre un loc la care nu m-am gîndit de fel de îndelungă vreme. Mă simt cuprins de tristețe și scriu. Cînd mă aflu într-o dispoziție mai bună, izbutesc să mă lipsesc de dumneata ; dar în momentele sumbre, țe caut. Mulți oameni dintre cei

¹ În pădurea Fontainebleau.

pe care îi cunosc ar lua în nume de rău așa ceva ; îi privește : cu siguranță că nu vor avea de ce să se plîngă de mine, nu după ei voi umbla în tristețea mea. În aceeași ordine de gînduri, am lăsat fereastra deschisă toată noaptea ; și dimineața este liniștită, și blindă, și cețoasă ; îmi închipui că m-oi fi gîndit la acest monument al unei religii melancolice în bălăriile și nisipișurile pădurii. Sufletul omului atît de nestatornic, atît de trecător, află un soi de dăinuire perpetuă în această împărtășire a simțămintelor populare pe care le răspîndește, le înmulțește și pare să le prelungească la nesfîrșit. Un sihastru necioplit, murdar, nătîng, înșelător, mîrșav poate, și neferositor pe lume, cheamă la mormîntul său toate generațiile. Prefăcîndu-se că se dă cu totul nimicniciei pe pămînt, află aici un cult nemuritor. Zice oamenilor : mă lipsesc de cele toate la care rîvnesc dorințele voastre, nu sînt vrednic să fiu unul dintre voi ; și această renunțare de bunăvoie la el însuși îl așază pe masa altarului, între puterea supremă și toate speranțele oamenilor.

Oamenii doresc să se meargă la glorie cu zgomot și cu scandal ori cu un ocol ipocrit ; ucigînd din ei în masă ori înșelîndu-i ; bătîndu-și joc de nenorocirea ori de ușurința lor de a crede. Cine îi zdrobește este preamărit, cine îi tîmpește este vrednic de respect. Toate acestea îmi sînt egale în ceea ce mă privește. Sînt foarte dispus să consider că părerea înțelepților este mai presus de a poporului. Să dețin stima prietenilor și bunăvoința obștească, ar fi o nevoie a mea ; un răsunător nume bun n-ar însemna decît o distracție ; n-ar constitui pentru mine o pasiune, ar fi cel mult o toană. Cu anume ce poate să contribuie la fericirea vieții mele un renume care, cît timp

trăiesc, nu e aproape încă nimic, și care se va mări cînd nu voi mai fi nimic ? Doar mîndria de sine a celor vii rostește cu atîta respect ilustrele nume ale morților. Nu mi se pare un avantaj prea temeinic să slujești peste o mie de ani pa-siunilor diferitelor partide și toanelor marelui public. Mi-e de-ajuns ca omul adevărat să nu poată găsi vreo vină amintirii pe care aș lăsa-o posterității ; celelalte sînt deșertăciuni. Întîmplarea hotărăște în această privință prea de multe ori, și mijloacele de care se folosește îmi displac încă și de mai multe ori : n-aș vrea să fiu nici un Carol al XII-lea, nici un Pahomie¹. Să umbli după glorie și să n-ajungi la ea este umilitor ; s-o meriți și s-o pierzi este trist poate ; iar s-o dobîndească nu este scopul de căpetenie al omului.

Ia spune-mi dacă cele mai ilustre nume sînt ale oamenilor drepți. Dacă ni-e cu putință să săvîrșim lucruri bune, să le săvîrșim de dragul lor înșeși ; și dacă ursita ne ține departe de faptele mărețe, să nu renunțăm cel puțin la ceea ce gloria nu va răsplăti în nici un fel ; să lăsăm îndoielile și să fim buni neștiuți de nimeni. Des-tui oameni, umblind după renume de dragul lui însuși, vor da statului un impuls poate necesar în marile state : cît despre noi, să ne străduim doar să facem ceea ce ar trebui să confere gloria, și să fim nepăsători față de acele fantezii ale destinului care o acordă adeseori fericirii, o re-fuză uneori eroismului și o dă atît de arar cură-teniei intențiilor.

¹ (Sfînt) întemeietor al mănăstirilor de călugări cu viață în comun. A trăit în Egiptul de sus (290—346). Regulile stabilite de el au influențat întreaga evoluție a vieții mănăstirești (n.t.).

Simt de cîteva zile o adîncă părere de rău după nişte lucruri simple. M-a şi cuprins urîtul în Paris : nu că oraşul îmi displace cu desăvîrsire, dar n-aş putea niciodată să simt plăcere prin meleagurile pe unde nu mă aflu decît în trecere. Şi apoi iată că anotimpul în curs îmi aminteşte de-obicei ce linişte dulce s-ar putea aciua în viaţa casnică, dacă doi prieteni în fruntea a două familii puţin numeroase şi foarte unite ar avea două căminuri învecinate în fundul unor livezi, între crînguri, aproape de un oraş şi departe totuşi de înrîurirea sa. Îţi închini dimineaţa treburilor serioase, iar seara celor mărunte, care stîrnesc acelaşi interes ca şi cele importante, cînd acestea nu îl frămîntă din cale-afară. N-aş dori în nici un caz acum o viaţă cu totul retrasă şi uitată prin munţi : nu mai vreau lucruri atît de simple ; fiindcă n-am putut să am foarte puţin, vreau să am mai mult. Refuzurile îndîrjite ale sorţii mele mi-au sporit nevoile : umblam după acea simplitate unde află linişte sufletul omului ; nu doresc acum decît aceea unde mintea lui poate şi ea să aibă un rost. Vreau să mă bucur de tihnă, şi să am plăcerea să-mi orînduiesc această linişte. Acolo unde ea stăpîneşte în chip general ar fi lucru prea uşor ; şi găsind toate de care ar avea nevoie dorinţele înţeleptului, n-aş afla cu ce să umplu ceasurile unei minţi neliniştite. Încep să croiesc la planuri, să-mi îndrept ochii spre viitor, să mă gîndesc la o nouă epocă : voi căpăta şi mania de a trăi ?

Nu ştiu dacă dumneata dai atenţie îndeajuns acelor nimicuri care apropie, care leagă toţi indivizii unei gospodării şi prietenii care vin să-i

vadă ; acelor fleacuri care nu mai sînt considerate astfel, de vreme ce li se dedau cu totul, nu-și găsesc astîmpăr de dragul lor, și se grăbesc din pricina lor să alerge împreună spre ele. Cînd în primele zile fără ploaie după topirea zăpezii soarele încălzește iarba pe care cu toții s-au așezat ; ori cînd femeile cîntă într-o cameră fără lumină, în timp ce luna strălucește pe după stejari ; nu este oare tot așa cum, strînși în cerc, spuneți cu silință fraze serbede, ori închiși în cușca unei loje de la Operă răsuflează a două mii de trupuri de-o curățenie și de-o sănătate mai mult ori mai puțin îndoielnice vă îmbrobonează de sudoare ? Și acele necazuri distractive și repetate ale unei vieți libere ! Dacă, înaintînd în vîrstă, nu le mai căutăm, luăm parte la ele cel puțin ; constatăm că soțiile ni se dau în vînt după ele, și că sînt singura desfătare a copiilor noștri. Violete pe care le găsim cu atîta plăcere, pe care le căutăm cu atîta interes ! Fragi, mure, alune ; recolta perelor pădurețe, castane bătute cu prăjina ; conuri de brad pentru căminul de toamnă ; plăcute deprinderi ale unei vieți mai apropiate de natură ! Fericire a oamenilor simpli, simplitate de prin meleaguri fericite !... Vă am înaintea ochilor, mă înspăimîntați. Îmi zici : așteptam o exclamație pastorală. Preferi să lauzi rulada ¹ unei cîntărețe ?

N-ai dreptate : ești prea cu scaun la cap ; cu ce plăcere te-ai ales din asta ? Totuși tare mă tem să n-ajung și eu prea curînd cumpănit ca dumneata.

¹ Ornament muzical de coloratură, bazat pe-un șir de acorduri cîntate pe o singură silabă (n.t.).

A sosit. Cine ? *El*. Merită din plin să nu i se rostească numele : cred că va fi de-ai noștri într-o bună zi, are o formă de cap... Vei rîde poate și de asta ; dar cu adevărat direcția nasului formează, cu linia feței, un unghi atît de puțin perceptibil !... Cum dorești ; să lăsăm astea. Însă dacă îți admit că Lavater este un entuziast, admite și dumneata că nu este un flecar. Susțin că a descoperi firea și mai cu seamă aptitudinile oamenilor în trăsăturile lor este o concepție de geniu, și nu o rătăcire a minții. Examinează capul unuia dintre bărbații cei mai uimitori din secolele moderne. Îl cunoști ; privindu-i bustul, am ghicit că era el. N-aveam alt indiciu decît asemănarea a ceea ce lucrase cu ceea ce vedeam. Din fericire nu eram singur, și acest amănunt pledează în favoarea mea. De altminteri, nici un fel de cercetări poate nu sînt mai puțin în stare s-ajungă la siguranța științelor exacte. După secole se putea cunoaște de-ajuns de bine firea, înclinațiile, posibilitățile naturale ; dar oricine se va expune într-una la greșeli în privința acelei părți din firea omului pe care cauzele întîmplătoare o modifică, fără să aibă timpul ori puterea să schimbe în chip vădit trăsăturile. Dintre toate lucrările asupra acestui subiect greu unele fragmente de Lavater alcătuiesc, cred, cea mai originală¹ : ți-o voi aduce. Am străbătut-o împreună în mod prea superficial în Méterville, se impune s-o citim încă o dată. Nu țin în această privință să-ți spun și altceva astăzi, fiindcă prevăd că vom avea plăcerea să discutăm mult.

¹ *Eseu asupra fiziognomoniei etc.* de J.-G. Lavater, din Zürich, ministru (n.a.). Filozof, poet și teolog protestant (1741—1801) (n.t.).

SCRISOAREA A LII-a

Paris, 9 octombrie, VII.

Sînt foarte mulțumit de tînărul dumitale prieten. Cred că va fi un om amabil și mi se pare sigur că nu va fi numai un amabil. Pleacă mîine la Lyon. Îi vei aduce aminte că lasă aici două persoane de care nu va fi uitat. Ghicești lesne pe a doua : este în stare a-l iubi ca o mamă ; dar ea e prea plăcută ca să nu fie iubită în alt fel, și el este prea tînăr ca să se apere din timp și să se ferească de acel farmec care ar aluneca lesne într-o afecțiune de altminteri atît de îndreptățită. Nu sînt supărat că pleacă : dumneata ai fost înștiințat, îi vei vorbi cu precauție.

Mi se pare că se explică tot interesul pe care i-l porți : dacă ar fi feciorul dumitale, te-aș felicita. Al dumitale ar avea tocmai aceeași vîrstă : și el, el nu mai are tată ! Feciorul dumitale și maică-sa aveau să moară înainte de vreme. Nu mă feresc să-ți pomenesc despre ei. Durerile vechi ne întristează fără să ne sfișie inima : amărăciunea lor adîncă, dar potolită de trecerea timpului pînă la a ajunge suportabilă, ne este ca și necesară ; ea ne readuce la deprinderile de altădată ; place sufletului nostru lacom de emoții, și care caută nesfîrșitul pînă și în părerile-i de rău. Fiica ți-a rămas : blîndă, iubitoare, puțin obișnuită, întocmai acelor care nu mai sînt ; ea îi înlocuiește în ochii dumitale. Oricît de mari îți sînt pierderile, nenorocirea în care te afli nu este aceea a celui urgisit de soartă, ci numai a omului obișnuit. Dacă cei pe care nu-i mai ai ți-ar fi rămas, fericirea dumitale ar fi întrecut pe aceea de-obicei acordată oamenilor fericiți. Să

închinăm memoriei lor aceste suvenire de care este vrednică pe deplin, fără să ne lăsăm prea mult în voia celui simțămînt al suferințelor de nevindecat : păstrează-ți liniștea, cumpătarea pe care nimic nu trebuie s-o ia pe de-a întregul omului, și plînge-mă pe mine că sînt departe de dumneata în această privință.

Mă întorc la acel pe care îl numești protejatul meu. Aș putea să spun că este mai degrabă al dumatăle ; ci în adevăr ești mai mult decît protectorul său, și nu vād ce-ar fi putut face mai mult tatăl său pentru el. Pare-mi-se își dă seama pe deplin de asta și o cred cu atît mai mult cu cît nu se dedă la nici o prefăcătorie. Deși în drumul nostru la țară am vorbit despre dumneata prin toate ungherele pădurii, prin toate pîlcurile de livezi, el nu mi-a spus aproape nimic despre ceea ce îți datorează : n-avea nevoie să-mi vorbească despre dumneata, te cunosc prea bine ; nu trebuia să-mi vorbească el, nu sînt *unul* dintre prietenii dumatăle. Însă am aflat ceea ce i-a spus doamnei T..., a cărei tovrăășie, repet, lui îi plăcea mult, și care ea însăși ți-e foarte devotată.

Îți scrisesem că ne vom duce să vedem numai-decît împrejurimile Parisului : trebuie să-ți povestesc despre această plimbare, pentru ca înainte de plecarea mea la Lyon să ai o lungă scrisoare de la mine, și pentru ca să nu-mi mai poți spune că în anul acesta nu scriu decît trei rînduri ca un om nelipsit din saloane.

Curînd-curînd el începu să se plictisească în Paris. Dacă este curios datorită vîrstei, un oraș mare nu prea poate hrăni lungă vreme această curiozitate. Este mai puțin curios de o medalie decît de un castel ruinat într-o pădure : cu toate că are maniere plăcute, va lăsa grupul cel mai

bine alcătuit în schimbul unei păduri bogate vînat ; și, cu tot gustul său înăscut de arte, va despărți bun bucuros de un răsărit de soare de Vernet¹ de dragul unei frumoase dimineți și de peisajul cel mai *adevărat* de Hue² în schimbul văilor din Bièvre ori din Montmorency.

Ești grăbit să afli pe unde am umblat, ce s-a întîmplat. Mai întîi, nu ni s-a întîmplat nimic ; cu privire la celelalte, le vei vedea, dar încă ; îmi plac localitățile îndepărtate de centrul Parisului. Află că ar fi foarte cu putință ca într-o bună zi să-i placă Parisul, cu toate că deocamdată nu se poate să-i convină. Este cu putință, zici dumneata de-ajuns de rece, și vrei să continui ; dar te opresc, vreau să fii convins de asta.

Nu-i firesc ca unui tînăr foarte simțitor să-i placă o capitală, ținînd seama că o capitală nu se poate cu desăvîrșire firească omului. El are nevoie de un aer curat, de un cer senin, de o întinsă cîmpie deschisă plimbărilor, descoperirilor, vînațiilor, libertății. Liniștea în care se lucrează cu trageri de inimă, de pe la ferme și de prin păduri, place mai mult decît zgomotoasa moliciune închisorilor noastre. Popoarele de vînători nu pricep că un om liber ar putea să se încovoieze la muncile cîmpului : el nu înțelege cum de un om se poate închide într-un oraș, și încă mai puțin cum de îi va plăcea lui însuși într-o bună zi ceea ce îl supără acum. Va veni timpul totuși cînd cea mai frumoasă cîmpie, deși tot frumoasă în ochii săi, îi va fi parcă înstrăinată. Un nou și

¹ Pictor francez (1774—1789), a cultivat mult peisajul deosebit al mării (n.t.).

² Probabil că este vorba despre *Paul Huet* (1803—1869), peisagist francez, prieten cu Delacroix. Considerat drept unul dintre precursorii impresionismului (n.t.).

de idei îi va absorbi atenția ; alte senzații vor apărea în mod natural în locul celor care îi erau singurele firești. Când simțămîntul lucrurilor nefirești îi va fi la fel de bine cunoscut ca și acel al lucrurilor simple, acesta îi va dispărea pe nesimțite din suflet : nu fiindcă primul îi va plăcea mai mult, ci fiindcă îl va frămînta mai mult. Relațiile omului cu semenul ne excită toate pasiunile ; ele sînt întovărășite de atîta neliniște sufletească, ne mențin într-o frămîntare atît de continuă încît odihna după ele ne copleșește, ca tăcerea acelor pustiuri goale unde nu este nici schimbare, nici mișcare, nimic de căutat, nimic de sperat. Grijile și simțămîntul vieții de țară înviorază sufletul fără a-l neliniști ; îl fericesc : cerințele vieții sociale îl frămîntă, îl entuziasmează, îl ridică în slăvile cerului, îl întetește din toate părțile ; pun stăpînire pe el. Astfel jocul plin de primejdii prinde omul obosindu-l ; pîrdalnica-i de obișnuință îi cere neapărat aceste schimbări succesive de speranță și de teamă, care îl subjugă și îl mistuie.

Trebuie să mă întorc la ceea ce nu se poate să nu-ți spun : însă fii încredințat că n-am să uit să mă mai întrerup ; am minunate inclinații să discut la timp și la loc nepotrivit.

Ne hotărîrăm să mergem pe jos : acest mers îi convine în totul, dar din fericire nu fu pe placul servitorului său. Atunci, ca să n-avem cu noi un nemulțumit care ar fi urmat cu neplăcere învoielile noastre foarte simple, găsii de cuviință să-i dau cîteva însărcinări pentru Paris, și îl lăsarăm acolo, ceea ce nu-i plăcu mai mult...

Sînt tare mulțumit că m-am hotărît să-ți spun că servitorilor le place cheltuiala. Își împart înlesnirile și foloasele ei, nu iau parte la griji :

nu se bucură de ea nici destul de pe de-a-ntre-gul ca s-ajungă ca și săturați, și ca să n-o mai prețuiască. Deci cum să n-o agreeze ? Au descoperit secretul de-a o pune în serviciul ambiției lor deșarte. Cînd trăsura stăpînului este cea mai frumoasă din oraș, evident că lacheul este o ființă de oarecare însemnătate : dacă de felul său e modest, cel puțin nu poate să se lipsească de plăcerea de-a fi primul lacheu din cartier. Am aflat că unul a fost auzit spunînd : Un servitor se poate făli că slujește la un stăpîn bogat, de vreme ce un nobil socotește o onoare să servească pe un ilustru rege, de vreme ce spune, cu o atît de hazlie mîndrie de sine, regele stăpînul meu. Acest om va fi citit în sala de așteptare, și se va nenoroci.

Am luat pur și simplu din rîndurile comisionarilor unul pe garanție. El cară puțină lenjerie și catrafusele necesare ; ne fu de folos în multe lucruri, și nu ne stingheri întru nimic. Păru foarte mulțumit să se plimbe fără osteneală însoțind niște oameni care îl hrăneau bine și îl tratau și mai bine : și pe noi nu ne supără, într-o plimbare de acest soi, s-avem la dispoziție pe un om cu care puteam lepăda, fără să ne compromitem, felul de-a vorbi al stăpînurilor. Era un tovarăș de călătorie foarte îndatoritor, foarte discret ; dar care, în sfîrșit, cuteza uneori să meargă alături de noi, și chiar să ne vorbească despre curiozitatea și despre observațiile lui, fără ca noi să fim siliți să-i înnăbușim simțirile în tăcere, și să-l trimitem din nou în urmă cu o scurtă privire de-o anumită severitate solemnă.

Plecarăm în ziua de 14 septembrie : era o frumoasă vreme de toamnă, și am avut-o cu o

scurtă întrerupere în tot decursul plimbării. Cer senin, soare blînd și adeseori ascuns ; dimineți în ceață, minunate înserări, pămînt reavăn și drumuri bune ; timpul în adevăr cel mai prielnic, și peste tot locul multe fructe. Eram sănătoși, de-ajuns de bine dispuși : el, nesățios să vadă, și gata în orice clipă s-admire ; eu, îndeajuns de mulțumit să fac mișcare, și mai cu seamă să umblu la întimplare. Cît despre bani, multe personaje de roman n-au nevoie ; își continuă felul de viață, își văd de treburi, trăiesc peste tot fără să se știe ce treburi au, și adeseori deși este vădit că n-or fi avînd desigur nici una : acest privilegiu este strașnic ; dar se află hangii care nu sînt în curent, și crezurăm potrivit să luăm ceva bani cu noi. Astfel nu lipsi nimic unuia ca să se distreze bine, celuilalt ca să călătorească prin diferite locuri împreună cu el în chip plăcut ; și mai mulți săraci fură surprinși pe drept că niște inși care cheltuiau ceva bani de aur pentru plăcerea lor găseau cîtiva gologani și pentru angaralele nevoiașului.

Urmărește-ne pe un plan al împrejurimilor Parisului. Închipuie-ți un cerc al cărui centru să fie frumosul pod de la Neuilly de lîngă Paris pe la asfințitul soarelui de vară. Acest cerc este tăiat de două ori de Sena și o dată de Marna. Lasă la o parte mica porțiune cuprinsă între Marna și rîulețul Bièvre ; uită-te la întinsul contur care începe de la Marna, care taie Sena mai sus de Paris, și care sfîrșește la Antony pe Bièvre : vei avea oarecum linia pe care am mers ca să vizităm, fără să ne îndepărtăm mult, locurile cele mai împădurite, cele mai pitorești sau cele

mai ușor de trecut dintr-o regiune care nu-i de fel frumoasă, dar care este de-ajuns de plăcută și de-ajuns de variată

. : : . . : - : : : :
 : : . . .

Iată că am petrecut destul de bine douăzeci de zile în care n-am cheltuit decît aproape unsprezece ludovici. Dacă am fi făcut această călătorie într-un fel la prima vedere mai confortabil, am fi fost constrînși, ba de multe ori stingheriți su-părător ; am fi cheltuit cu mult mai mult, și în chip sigur ea ne-ar fi procurat mai puțină dis-tracție și bună dispoziție.

Un neajuns și mai mare în situații de-acest soi ar fi să ne dedăm la o economie prea constrîn-gătoare. Dacă trebuie să-ți fie frică la fiecare han de clipa cînd lista de bucate va apărea, și să ai grijă să ceri de mîncare într-așa fel încît să cheltuiești cît mai puțin posibil, este cu mult mai bine să nu ieși de la tine de-acasă. Orice plăcere în care nu capeți oarecare îndestulare și anumită libertate nu mai este o plăcere. Ea nu numai că nu trezește interes, dar este supără-toare ; a deșteptat o speranță pe care n-a putut-o împlini ; nu este ceea ce se cuvenea să fie ; și cu oricît de puține tulburări sau cu oricît de puțini bani am fi dobîndit-o, înseamnă cel puțin un sacrificiu fără nici un folos

: : : . . . : . . .
 : : : : . : . . .

Din puținele localități pe care le cunosc în Franța, numai în Chessel și în Fontainebleau aș

consimți cu dragă inimă să stau mai multă vreme, și numai în Chessel aş dori să-mi duc zilele. Mă vei vedea acolo în curînd.

Ți-am și spus că plopii tremurători și mestecenii din Chessel nu sînt ca alți plopî tremurători sau ca alți mesteceni : castanii și heleșteiele și barca nu sînt pe acolo ca prin alte părți. Văzduhul toamnei din partea locului seamănă îndeaproape cu văzduhul patriei. Acel strugure-muscat, acele ruje de toamnă de culoare pală care nu-ți plăceau dumitale, și care acum ne plac amîndurora ; și mireasma fînului de Chessel din acel strașnic hambar pe unde săream noi cînd eu eram copil ! Ce fîn ! Ce brînză cu smîntînă ! Frumosele vaci ! Castanele, ieșind din sac, cît de plăcut se dădeau de-a dura pe pardoseala din podul odăii mele de lucru ! Parcă ar fi o larmă a tineretii. Dar stai locului într-însa.

Dragă prietene, nu mai este fericire. Dumneata ai treburi peste treburi ; ai o profesiune : ți-e mintea coaptă ; sufletul nu ți se schimbă, dar mie mi se strînge inima. Nu mai ai timpul să pui castanele sub cenușă, trebuie să ți le pregătească ; ce-ai făcut cu plăcerile noastre ?

Voi sosi acolo peste șase zile : am luat hotărîrea.

SCRISOAREA A LIII-a

*Fribourg*¹, 11 martie, VIII.

Nu știu cum aş fi scos-o la capăt, dacă această moștenire n-ar fi venit : n-o așteptam, desigur ; și totuși eram mai obosit de prezent decît eram

¹ Freyburg, oraș al libertății.

îngrijorat de ziua de mâine. În plictiseala de-a fi singur aveam cel puțin avantajul traiului zilnic asigurat. Nu-mi prea bîntuia gîndul teama că o să-mi lipsească strictul necesar ; și acum, cînd n-am această teamă sub nici o formă, simt ce gol înseamnă pentru un suflet fără pasiuni să n-aibă a face de fel cu ființe fericite și să nu trăiască decît printre necunoscuți, cînd dispune în adevăr de ceea ce-i trebuie ca să ducă o viață de om înstărit.

Era timpul să plec : mă simțeam bine și totodată foarte rău. Mă foloseam de acele bunuri pe care atîția oameni le caută fără să le cunoască, și pe care mai mulți le înfierează de necaz, a căror lipsă în viață ar fi dureroasă, dar a căror posesiune procură puțină plăcere. Nu sînt, vai de mine, dintre acei care socotesc belșugul drept o nimica toată.

Fără să fiu acasă la mine, fără să posed ceva, fără să atîrn de careva, ca și fără vreo încurcatură, aveam ceea ce mi se potrivea de-ajuns într-un oraș ca Lyon, o locuință convenabilă, cai și o gospodărie unde puteam să primesc la masă niște... niște prieteni. Un alt fel de viață m-ar fi plictisit mai mult într-un oraș mare, dar acesta nu mă mulțumea. Ar putea să înșele dacă aș împărți plăcerea cu cineva pe care l-ar bucura așa ceva ; dar sînt hărăzit să fiu totdeauna ca și cum n-aș fi.

O spuneam noi adeseori : un om cu scaun la cap nu este de-obicei nenorocit cînd dispune de libertate și cînd are ceva din acea putere pe care o dă banul. Totuși iată-mă în Elveția, fără plăcere, ghiftuit de plictiseală, și neștiind ce no-

tărîre să iau. N-am familie de fel ; nu atîrn de nimeni și de nimic aici ; dumneata nu vei veni să mă vezi : sînt foarte izolat. Am oarecare speranță nedeslușită că asta nu va dăinui. Fiindcă am posibilitatea să mă stabilesc, în fine, se impune să mă gîndesc să mă fixez într-un loc : celelalte vor veni poate.

Ninge încă ; voi aștepta la Fribourg ca iarna să fie mai pe sfîrșite. Știi că servitorul pe care l-am luat cu mine este de loc de aici. Mamă-sa este foarte bolnavă și n-are alt copil decît pe el : locuiește în Fribourg. Va avea mîngîierea să-l vadă lingă ea ; și, pentru o lună aproape, mi-e tot atît de bine aici ca într-altă parte.

SCRISOAREA A LIV-a

Fribourg, 25 martie, VIII.

Ești de părere că nu merita osteneala să plec imediat din Lyon ca să mă opresc într-un oraș : îți trimit drept răspuns o vedere din Fribourg. Cu toate că nu-i exactă, și că artistul a găsit de cuviință să compună în loc să copieze întocmai, vei vedea cel puțin că sînt înconjurat de stînci : să stai în Fribourg e ca și cum ai fi la țară. Orașul se află între stînci, și pe stînci. Aproape toate străzile au un povîrniș iute ; dar cu toată această situație neplăcută, este clădit mai bine decît cea mai mare parte din orașele din Franța. Prin împrejurimi și la intrările chiar ale orașului sînt multe ținuturi pitorești și cam sălbatice.

Sălașul sihastrului, denumit sihăstria *la Madelaine*, nu-și merită renumele. Îl ocupă un soi

de nebun care a ajuns pe jumătate sfînt, nemai-găsind ce altă prostie să trîntească. Acest om n-a avut niciodată duhul vocației sale ; la cîrmă nu fu cîrmaci ; și în lăcașu-i de sihastru nu fu sihastru nicidecum : purta tîrsîna¹ sub haina de ofițer și pantalonul de husar sub mantaua desertului.

Stîncă a fost bine aleasă de fondator : este go-lasă, cu o bună expunere la soare ; stăruința dîrză a celor doi oameni care au străpuns-o singuri este desigur foarte vrednică de luat în seamă. Dar acest sălaș al sihastrului, pe care toți cei curioși îl vizitează, intră în rîndul lucrurilor pe care degeaba te duci să le vezi, și despre care știi îndeajuns o dată ce le cunoști dimensiunile.

N-am ce să-ți povestesc despre locuitori, fiindcă n-am îndemînarea să cunosc un popor după ce am stat de vorbă cîteva clipe cu două sau cu trei persoane : nu-s călător din firea mea. Bag de seamă doar ceva din vechi-străvechi în deprinderi ; felul de-a fi de demult nu dispăre pe-aici decît cu încetineală. Oamenii și locurile au încă înfățișarea elvețiană. Călători vin pe-aici puțini : nici tu lac, nici tu ghețari colosali, nici tu monumente. Însă cei care nu merg decît prin partea apuseană a Elveției s-ar cuveni măcar să străbată cantonul Fribourg pe la poalele munților săi : ținuturile joase de la Geneva, de la Morges, de la Yverdon, de la Nidau, de la Anet, nu sînt elvețiene ; ele seamănă cu meleaguri de-ale altor popoare.

¹ Țesătură aspră de păr de capră, purtată de asceți direct pe piele (n.t.).

SCRISOAREA A LV-a

Fribourg, 30 martie, VIII.

Apreciez ca altădată frumusețea unui ținut pitoresc ; dar o simt mai puțin, sau felul cum o simt nu mă mai mulțumește. Aș putea zice : îmi aduc aminte că e ceva frumos. Și altădată plecam de prin locurile frumoase ; mă împingea nerăbdarea dorinței, neliniștea pricinuită de plăcerea pe care o ai de unul singur, și de care s-ar putea să te bucuri mai mult. Mă despart de aceste locuri astăzi ; mă mîină plictiseala tăcerii lor. Ele nu vorbesc destul de tare sufletului meu : nu aud pe-aici ceea ce aș dori să ascult, nu aflu ceea ce aș dori să văd : și îmi dau seama că, tot nemai-aflîndu-mă în lucruri, am ajuns pînă la a nu mă mai afla în mine însumi.

Prind să văd frumusețile fizice ca și iluziile sufletești : totul se spălăcește pe nesimțite ; și asta se cădea să se întîmple. Simțămîntul potrivirilor vizibile nu este decît percepția indirectă a unei armonii intelectuale. Cum aș descoperi în lucruri acele impulsuri care nu mai sînt în sufletul meu, acea elocință a pasiunilor pe care n-o am ; și acele sonuri liniștite, acele avînturi ale speranței, acele voci ale ființei care se bucură, farmec al unei lumi de pe-acum părăsite.¹

¹ Zilele noastre, pe care nimic nu le aduce îndărăt, se compun din clipe furtunoase care înalță sufletul sfîșiindu-l ; din îndelungi stăruințe care îl obosesc, îl irită, îl umilesc ; din răstimpuri de nepăsare care îl pironesc în repaus dacă vin arareori, și în plictiseală și în lîncezire dacă au continuitate. Sînt și unele fulgerări de plăcere pentru copilăria sufletului. Tihna este partea unui om din zece mii. În căutarea fericirii, se înviorează, se zbuciumă, o dorește, o iscodește, se isto-

SCRISOAREA A LVI-a

Thun, 2 mai, VIII.

Trebuie să se stingă totul : încetul cu încetul și progresiv își dezvoltă omul ființa sa, și tot așa se cade s-o piardă.

Nu mai simt decât ceea ce este nemaipomenit. Am nevoie de sonuri romantice ca să prind să aud, și de meleguri mărețe ca să-mi aduc aminte de ceea ce mi-a fost drag la altă vîrstă.

SCRISOAREA A LVII-a

De la băile din Schwartz-See, 6 mai, dimineața, VIII.

Zăpezile au plecat de timpuriu de prin părțile de jos ale munților. Umblu de colo-colo ca să-mi aleg o locuință. Aveam de gînd să mă opresc aici timp de două zile : Valea este netedă, munții sînt în pantă repede de la poale ; peste tot numai pășuni, brazi și apă ; o pustietate de-acelea care îmi plac mie, și timpul este frumos : dar mă plictisesc.

vește ; ce-i drept o speră, și poate că ar dobîndi-o, dacă moartea sau ramolirea nu i-ar ieși în întîmpinare.

Totuși viața nu-i urîcioasă în general. Are recompense dulci pentru omul cumsecade : este vorba numai să-și impună cugetului tihna pe care sufletul a păstrat-o cînd a rămas drept. Ne speriem că nu mai avem iluzii ; ne întrebăm cu anume ce o să ne umplem zilele. Este o greșală : nu-i vorba să ne umplem sufletul, ci să izbutim să ni-l desfătăm fără să ne abatem din calea cea dreaptă ; și cînd speranța duse-s-a, mai avem, ca să răzbim să ne împlinim veleatul, oarecare curiozitate și cîteva deprinderi.

Este destul ca s-ajungem la prima noapte : somnul vine în chip firesc cînd nu ești zbuciumat.

Am petrecut ceasuri plăcute pe heleșteul dumitale din Chessel. Ți se părea prea mic ; dar aci unde lacul este pus într-o ramă și de-o întindere foarte la-ndemînă, ai fi destul de indignat împotriva celui care ține băile. El primește peste vară mai mulți bolnavi cărora mișcarea și un mijloc de a-și trece timpul le-ar fi necesare, și n-are o barcă, deși lacul este ticsit de pește.

SCRISOAREA A LVIII-a

6, seara.

Sînt aici ca și prin alte părți, și poate ceva mai mult decît prin alte părți, capi de familie adînc convinși că o femeie, ca să ducă o viață cinstită, trebuie abia să știe să citească, ținînd seama că toate acelea care îndrăznesc să învețe să scrie, scriu de îndată amoretzilor, și că toate acelea care scriu foarte prost n-au nici un amoretz. Mai mult : pentru ca fiicele lor s-ajungă să fie bune gospodine, se cade ca ele să nu știe decît să gătească mîncare și să țină socoteala albiturilor de masă, de bucătărie.

Însă un soț a cărui nevastă n-are altă îndemînare decît să pună la fiert carnea de vită proaspătă și carnea de porc sărată se plictisește, se satură să stea pe-acasă, și capătă deprinderea să bată drumurile. Se îndepărtează și mai mult cînd pe nevastă-sa, astfel neglijată și lăsată în voia greutăților gospodăriei, o apucă toanele cele rele : el ajunge în cele din urmă să nu dea pe-acasă niciodată de cum ea a împlinit treizeci de ani, și să folosească în afară, într-atîtea prilejuri de cheltuieli, banii de care are nevoie ca să scape

de plictiseală, banii care ar fi adus îndeostulare în gospodărie. Nenorocirea își vîră coada ; proasta dispoziție sporește ; copiii, neînterupt singuri cu mama lor nemulțumită, n-așteaptă decît vîrsta potrivită ca să scape, asemenea tatălui lor, de necazurile acestei vieți casnice ; în timp ce feciorii și părinții ar fi putut să se lege sufletește de ea, dacă bunăvoința blîndă a unei soții ar fi stabilit în cămin, încă din tinerețea acesteia, deprinderi aducătoare de bucurii.

Capii de familie dau pe față pomenitele mici neajunsuri ; dar unde, în ce treburi, nu sînt de astea ? De altminteri, se cere să fim drepti și cu ei ; are loc o compensație, vasele de bucătărie sînt foarte bine spălate.

Aceste bune gospodine știu cu precizie numărul ochiurilor pe care fiicele lor sînt datoare să le îndeplinească într-un ceas, și cîte lumînări este voie să se ardă într-o gospodărie ordonată după masa de seară : aceste bune gospodine sînt tocmai ceea ce le este necesar unor bărbați care își petrec două treimi din zilele lor ca să bea și ca să fumeze. Lucrul important pentru dînșii este să nu consacre copiilor și gospodăriei decît atîția batzen¹ cîți taleri² dau ei la cabaret ; și, prin urmare, se însoară ca să aibă o foarte sîrguitoare slujnică.

Prin locurile pe unde asemenea principii predomină se văd puține căsătorii desfăcute, fiindcă nu te desparți cu inima ușoară de o servitoare care își îndeplinește bine slujba, căreia nu-i plătești leafă și care a adus cu sine avere ; dar se vede pe-acolo tot atît de arar acea legătură strînsă

¹ Aproape a șaptea parte dintr-o livră (din acele livre bătute la Tours) (n.t.).

² Veche monedă prusiană de arigint (n.t.).

care asigură fericirea vieții, care îndestulează bărbatul, care îl scutește să caute prin alte părți plăceri mai puțin adevărate, cu neajunsuri sigure.

Adeptii acestor principii sînt în stare să-ți învoce drept argument explicativ slaba intimitate a căsătoriilor din Paris ori de prin alte locuri întrucîtva asemănătoare. Ca și cum motivele care te opresc să te gîndești la intimitate în capitale unde nu este vorba despre uniri conjugale strînse ar putea să se afle în niște moravuri foarte deosebite, și prin locuri unde intimitatea ar asigura fericirea. Este un lucru dureros să privești la felul cum cele două sexe se izolează în asemenea situații. Nu poate fi ceva atît de trist, mai ales pentru soțiile care nu sînt cu nimic răsplătite drept compensație, și pentru care nu sînt nici răstimpuri plăcute, nici locuri de desfătare. Descurajate, acrite și constrînse la o economie cumplită sau la dezmăț, ele încep să păzească ordinea stabilită cu mîhnire și cu necaz ; se adună foarte arareori între ele ; nu se îndrăgesc de fel și ajung evlavioase, întrucît afară de biserică nu cunosc alt loc unde să se poată duce.

SCRISOAREA A LIX-a

De la castel, din Chupru, 22 mai, VIII.

...Pe la ceasurile două ne și aflam în pădure la cules de fragi. Ele încărcau povîrnișurile de la miazăzi : multe abia erau dezvoltate, dar foarte multe aveau deja culorile și aroma datului în copt. Fraga este unul dintre cele mai plăcute roade naturale : se află din belșug și priește să-nătății, dă în copt pînă în climatele polare ; îmi

pare, între fructe, ceea ce este violeta între flori : gingașă, frumoasă și simplă. Aroma ei se răs-pîndește cu lina suflare de vînt, cînd aceasta se bagă, din cînd în cînd, sub bolta pădurilor ca să miște încetîșor tufărișurile spinoase și lianele care se sprijină de trunchiurile înalte. Ea este minată prin umbrarele cele mai dese împreună cu răsufletul cald al pămîntului mai nepăduros, unde fraga dă în pîrgă ; iată că s-amestecă pe-acolo cu răcoarea reavănă, și pare că se revarsă din mușchi și din mărăcini. Armonii sălbatice : Sînteți alcătuite din aceste contraste.

În timp ce abia simțeam mișcarea aerului în pustietatea răcoroasă și sumbră, un vînt furtunatic trecea slobod peste creștetul brazilor ; cren-gile lor fremătau într-un glas pitoresc, încovoin-du-se și alipindu-se de ramurile care le loveau. Cîteodată înaltele tulpini se despărțeau în legă-narea lor, și li se vedeau atunci vîrfurile pira-midale inundate de toată lumina zilei, și arse de fierbințeala sa, deasupra umbrelor aceluia pămînt tăcut, unde li se adăpau rădăcinile.

După ce ne umplurăm coșulețele, plecarăm din pădure, unii veseli, ceilalți mulțumiți. O luarăm pe cărări înguste, de-a curmezișul livezilor închise cu garduri, de-a lungul cărora sînt sădiți cireși păsărești înalți și peri, pădureți roțați. Pă-mînt încă patriarhal în timp ce oamenii nu mai sînt așa ! Îmi era bine, fără să fi avut chiar plă-cere. Mă gîndeam că așa-numitele plăceri sadea nu sînt, ca să zic astfel, decît acele plăceri pe care numai le încercăm ; că economia în desfă-tările trupești este viclesugul fericirii ; că nu e de-ajuns ca o plăcere să fie fără remușcări, nici chiar să fie fără amestec, pentru ca să constituie o plăcere sadea ; că mai trebuie să nu fi con-

simțit să primești din ea decît ceea ce era necesar ca să-i percepi simțămîntul, ca să-i nutrești speranța, și ca să izbutești să-ți rezervi, pentru alte dăți, cele mai ademenitoare făgăduieli ale sale. Este o foarte dulce voluptate să-ți prelungești desfătarea eludînd dorința, să nu-ți zorești bucuria, să nu-ți irosești viața. Nu te bucuri bine de prezent decît așteptînd un viitor cel puțin egal ; și pierzi orice fericire dacă ții să fii cu desăvîrșire fericit. Acestei legi a firii se datorează farmecul de nespus al primei dragoste. Le trebuie plăcerilor noastre oarecare încetineală, continuitate în dezvoltarea lor treptată, și oarecare nesigurantă în ceea ce privește sfîrșitul. Ne-ar trebui o voluptate obișnuită, și nu emoții extreme și trecătoare ; ne-ar trebui liniștita posedare care se îndestulează pe sine în tihna sa casnică, și nu acel fior de plăcere a cărui beție mistuitoare ne distruge prin sațiu sufletele plictisite de toanele, de repulsiile, de vanitatea speranței, de oboseala regretelor sale. Dar mintea noastră însăși se cade oare să rîvnească, în societatea bîntuită de griji, la acea stare de fericire fără plăcere, la acea liniște desăvîrșită atît de neapreciată cît merită, la acea tihnă sufletească neînteruptă și simplă, cînd nu te gîndești să te desfăți trupește, cînd nu-ți mai vine să dorești ?

Astfel s-ar cuveni să fie sufletul omului ; dar omul și-a schimbat viața, și-a pocit sufletul : și temerile imense s-au abătut să-i obosească dorințele, fiindcă proporțiile pămîntești ale ființelor adevărate au părut prea exacte nebuneștiilor sale trufii. Vanitățile sociale îmi aduc aminte adeseori de acea fastuoasă neseriozitate copilărească a unui prinț care se crezu grozav cînd porunci să se deseneze prin lanterne venețiene mo-

nograma Autocratei absolute peste panta unui munte de mai multe leghe.

Și noi am tăiat munții, dar lucrările noastre au fost mai puțin uriașe. Au fost tăiați de mîinile noastre, și nu de ale sclavilor ; n-aveam stăpîni de primit, ci prieteni de oblăduit.

O văgăună adîncă înconjură pădurile castelului ; este scobită în stînci foarte povîrnite și foarte pustii. În partea de deasupra a acestor stînci, în fundul pădurii, s-ar părea că odinioară s-a tăiat piatră ; unghiurile care au rămas după această lucrare au fost rotunjite cu trecerea timpului ; dar s-a format astfel un soi de ocol înfățișînd aproape o jumătate de hexagon, într-al cărui cuprins încap nestingherite șase ori opt persoane. După ce am cam nivelat pietrele din fund și am isprăvit o mică treaptă menită să slujească drept bufet, meșterim un scaun de jur împrejur din ramuri groase acoperite de frunze. Masa fu o scîndură așezată pe niște despicături de lemn lăsate de izbeliște de lucrătorii care de curînd tăiaseră prin apropiere cîteva parcele de fagi.

Toate acestea le pregătirăm în cursul dimineții. Taina fu păstrată și ne conduserăm oaspeții, încărcăți de fragi, în acest sălbatic cuibuleț retras despre care n-aveau habar. Pe femei parcă le desfătară să dea peste atracțiile unei simplități gingașe în mijlocul unei priveliști de groază. Ramuri de pin erau aprinse într-un colț de stîncă atîrnat peste o prăpastie, căreia crengile înaintate ale fagilor îi mai îmblînzeau aspectul înspăimîntător. Linguri de lemn de merișor lucrate ca în Koukisberg ¹, cești de un porțelan de mult gust,

¹ Mică regiune muntoasă avînd obiceiuri foarte specifice (n.t.).

coșulețe de cireș sălbatic le așezasem fără ordine de-a lungul treptei de piatră, alături de farfurii cu smîntînă deasă de munte, și de străchini umplute cu frișcă de care te poți folosi doar la cafea, și al cărei gust de migdală, foarte ușor aromat, nu prea este cunoscut, zice-se, decît în jurul Alpilor. Niște sticlulețe conțineau o apă îngroșată cu zahăr pregătită pentru fragi.

Cafeaua nu era nici măcinată, nici prăjită. Se cade să se lase pe socoteala femeilor aceste soiuri de treburi, de care ele au grijă de- obicei cu plăcere de la sine : își dau seama atît de bine că trebuie să-ți pregătești desfătarea, și cel puțin în parte să-ți datorezi ție însuși ceea ce dorești să posezi ! O plăcere care se oferă fără să fie cît de cît căutată de dorință pierde adeseori din farmecul său, întocmai ca un bine prea așteptat cînd a scăpat momentul care îi dădea preț.

Totul se pregătise, totul părea prevăzut, dar cînd am vrut să facem cafeaua, se întîmplă că lucrul cel mai ușor de procurat ne lipsea : nu era apă. Am prins să strîngem la un loc funiile care se pare că n-aveau altă menire decît să lege ramurile aduse pentru scaunele noastre și să le încovoiem pe acelea care ne umbreau ; nu fără să fi spart cîteva carafe, umplurăm în cele din urmă două din apa rece ca gheața a șuvoiului de la trei sute de picioare dedesubtul nostru.

Reuniunea a fost prietenoasă, și am rîs din toată inima. Vremea era frumoasă ; vîntul mugea prin lungul ocol de-o sumbră adîncime, pe unde șuvoiul, cu totul alb de spumă, se rostogolea printre stîncile colțuroase. Acel K-hu-hu cînta prin ramuri, și crengile înalte de tot înmulțeau aceste sonuri aspre : se auzea din depărtare dan-

gătul clopotelor mari de la gîtul vacilor care se urcau spre Kousin-berg. Mirosul înțepător de brad ars se împreuna cu aceste zgomote de la munte ; și în mijlocul fructelor pădurețe, într-un adăpost pustiu, cafeaua scotea aburi la o masă de prieteni.

Totuși se bucurară de această clipă numai acei dintre noi care n-aveau nevoie de armonia sufletească. Tristă însușire să gîndești la ceea ce nu este prezent !... Dar nu se aflau între noi două suflete asemănătoare. Misterioasa fire n-a statornicit în fiecare om scopul vieții sale. Golul și copleșitorul adevăr se împerechează în sufletul care se caută pe sine însuși : iluzia fermecătoare nu ți-o poate dărui decît cel pe care îl iubești. Nu se simte zădărnicia bunurilor posedate de altul ; și fiecare înșelîndu-se astfel, sufletele prietene ajung să fie cu adevărat fericite în sînul nimicniciei tuturor bunurilor directe.

În ceea ce mă privește, încep să visez în loc să am plăcere. Îmi trebuie puțin, dar am nevoie ca puținul acesta să fie în armonie : bunurile cele mai ademenitoare n-ar izbuti să m-atragă dacă descopăr în ele vreo nepotrivire ; și cea mai slabă desfătare trupească, pe care nimic n-o veștejește, îmi îndestulează toate dorințele. De aceea simplitatea mi-e necesară ; doar ea este armonioasă. Astăzi peisajul prea a fost de tot frumos. Sala noastră pitorească, vatra de țară, o gustare de fructe și de smîntînă, intimitatea de-o clipă, cîntecul cîtorva păsări și vîntul care într-una ne arunca în cești ace de brad, ne ajungeau ; dar șuvoiul din umbră și zgomotele îndepărtate din munte însemnau mult din cale-afară : eu singur înțelegeai.

SCRISOAREA A LX-a

Villeneuve, 16 iunie, VIII.

De curînd am străbătut aproape toate văile locuibile dintre Charmey, Thun, Sion, Saint-Maurice și Vevey. Nu aveam nici o speranță, ca să admir ori ca să mă bucur. Am văzut din nou munții pe care îi văzusem acum aproape șapte ani. N-am mai avut nimic din acel simțămînt al unei vîrste care căuta cu lăcomie frumusețile lor pusti. Poartă numele de-odinioară, dar și eu port același nume! M-am așezat pe lîngă Chillon¹ pe țarm. Auzeam valurile și îmi dădeam silința să le ascult într-una. Acolo, unde am fost odinioară, acea plajă atît de frumoasă în amintirile mele, acele valuri, așa cum n-am văzut în Franța, și înaltele culmi, și Chillon, și Lemany, nu m-au surprins, nu m-au mulțumit. Am fost acolo ca și cum aș fi fost prin alte părți. M-am întors în aceleași locuri; nu pot să întorc timpurile acelea.

Ce om sînt eu acum? Dacă nu mi-aș da seama de ordine, dacă nu mi-ar plăcea să mai pun la cale vreun bine, aș crede că simțămîntul lucrurilor mi s-a și stins, și că partea din ființa mea care se leagă de firea ordonată nu mai este în viață.

Dumneata n-aștepți de la mine nici povestiri istorice, nici descripții, cum este obligat să înșire cine călătorește ca să observe, ca să se cultive

¹ Castel-fort din Elveția (secolul al XIII-lea) așezat pe o stîncă la țarmul lacului Leman, lîngă Montreux. Patriotul genevez Bonivard fu închis aci tip de șase ani de Carol al III-lea, duce de Savoia. Poemul *Prizonierul din Chillon* de Byron i-a asigurat nemurirea (n.t.).

pe sine ori ca să dea în vileag publicului locu
noi. Un singuratic nu-ți va vorbi despre oameni
pe care dumneata îi vizitezi mai mult decît .
Nu va avea aventuri, nu îți va dezvălui roman
vieții sale. Dar ne-am înțeles să-ți istorisesc m
departe ceea ce simt, fiindcă te-ai deprins
află lucruri despre mine și nu despre ceea ce r
înconjură. Cînd stăm de vorbă unul cu altul, de
pre noi înșine vorbim, că nimic nu este m
aproape de noi. Mi se întîmplă adeseori să f
surprins că nu ne ducem viața laolaltă : as
mi-ar părea contradictoriu și **parcă** imposibil. M
va fi mînat desigur vreun destin tainic să ca
nu știu ce departe de dumneata, în timp ce
fi putut să stau locului unde te află neputînd
te iau unde stau eu.

N-aș putea spune ce nevoie mi-a poruncit
vin într-o regiune nemaipomenită ale cărei fr
mușeți nu le mai regăsesc și unde nu mă reg
sesc pe mine însumi. Prima mea nevoie n-
consta din acea obișnuință să gîndim, să simți
împreună ? Nu era o necesitate să medităm n
între noi asupra acestei agitații care, într-un s
flet pieritor, sapă un hău de lăcomie care se pa
că nu se poate umple decît de lucruri nepier
toare ? Am prinde să surîdem amîndoi în fa
acestei învălmășeli într-una arzătoare și într-un
înșelată ; am aplauda iscusința care s-a folo
de ea ca să ne immortalizeze ; am căuta de z
cîteva exemple de iluziile cele mai grosolane
de cele mai puternice, ca să ne închipuim de as
menea că moartea, însăși ea și toate lucruri
vizibile, n-ar fi decît fantome, și că inteligen
ar dăinui în vederea unui vis mai bun. Cu u
fel de nepăsare și de nesimțire, ne-am lăsa prac
uitării lucrurilor de pe pămînt ; și în acord

sufletelor noastre, ne-am închipui armonia unei lumi divine ascunse sub înfățișarea lumii vizibile. Dar acum sînt singur, nu mai am nici un sprijin. Acum patru zile am redeșteptat un om care trăgea să moară în zăpadă pe Sanetz. Nevastă-sa, cei doi copii ai săi, pe care îi întreține, și căroră pare-se că le era cu adevărat soțul și tatăl, după pilda bătrînilor din timpurile biblice, și cum se mai întîmplă prin munți și prin deșerturi, tustrei slabi și aproape morți de frică și de foame, îl strigau printre stînci și la marginea ghețarului. Noi i-am întîlnit. Imaginează-ți o femeie și doi copii fericiți. Și în tot restul zilei răsufлам că un om liber, umblam cu spor la treabă. Însă de-atunci aceeași tăcere mă împresoară, și nimic nu se întîmplă ca să-mi trezească simțămîntul vieții.

Am căutat așadar prin toate văile ca să dobîndesc o pășune izolată, dar la care să s-ajungă lesne, cu o climă oarecum blîndă, bine așezată, străbătută de un rîu, și unde să se audă fie căderea unui șuvoi, fie valurile unui lac. Vreau acum o posesiune care să nu prezinte mare interes, dar să fie întinsă, și de așa fel încît valea Ronului să n-aibă așa ceva. Vreau și să clădesc din lemn, ceea ce va fi mai ușor aici decît în Bas-Valais. De îndată ce mă voi fixa, mă voi duce la Saint-Maurice și la Charrières. N-am avut grijă să trec pe acolo acum, de teamă ca lenea mea din fire, și simpatia care mă apucă atît de ușor față de locuri îndată după ce mă deprind cu ele, să nu-mi impună să mă opresc în Charrières. Prefer să-mi aleg un loc plăcut, și acolo să clădesc în felul meu, cum se cuvine acum ca să mă pot stabili pentru o bucată de timp, și poate pentru totdeauna.

Hantz, care vorbește limba română, și care rupe și germana din Oberland, bătea văile și drumurile și culegea informații de prin sate. Cît despre mine, treceam din castel în castel prin munți, și prin locuri pe unde el n-ar fi cutezat să treacă, deși este mai robust decît mine și mai obișnuit cu Alpii, și pe unde n-aș fi trecut în rупtul capului nici eu însumi dacă n-aș fi fost de unul singur.

Am dat peste un domeniu care mi-ar conveni mult, dar nu știu dacă îl voi putea dobîndi. Are trei proprietari : doi sînt din Gruyère, al treilea este din Vevay. Acesta, se zice, n-are de gînd să vîndă : eu însă am nevoie de toată bucata.

Dacă ai cunoștință de vreo hartă nouă a Elveției sau de vreo hartă topografică a unora din părțile sale, trimite-mi-le. Toate acelea peste care am dat sînt pline de greșeli : deși printre cele moderne se află unele foarte îngrijite ca execuție, și care indică foarte precis așezarea mai multor locuri. Trebuie să recunoaștem că planul puținor țări este atît de greu de alcătuit.

Mă gîndeam să încerc să-l întocmesc eu pe-al micului spațiu cuprins între Vevay, Saint-Gingouph, Aigle, Sepey, Etivaz, Montbovon și Semp-sales ; presupunînd totuși că voi obține pășunea despre care îți vorbesc, pe lingă culmea Jamant, care va constitui vîrfurile principalelor mele triumphiuri. Luasem hotărîrea fermă să-mi petrec în această treabă obositoare anotimpul îngrijorător al căldurii și al zilelor frumoase. Aș fi început să-l lucrez la anul viitor : dar am renunțat. După ce toate trecătorile, toate povîrnișurile de deal, toate aspectele îmi vor fi cunoscute cu precizie, nu-mi va mai rămîne nimic de descoperit. Este preferabil să păstrez singurul mijloc de-a mă

sustrage momentelor de plictiseală care nu se pot îndura, rătăcindu-mă prin locuri noi ; căutînd cu nerăbdare ceea ce nu mă interesează de loc, urcînd cu ardoare vîrfurile cele mai ostentive ca să verific un unghi, ca să mă asigur în privința unei linii de care voi uita apoi, ca să mă întorc s-o cercetez ca și cum aș avea vreo țintă.

SCRISOAREA A LXI-a

St.-Saphorin, 26 iunie. VIII.

Nu mă căiesc de fel că l-am luat cu mine pe Hantz. Transmite doamnei T... mulțumirile mele fiindcă mi l-a dat. Îmi pare că este sincer și în stare să se lege sufletește. Este deștept și, de altminteri, trage din corn cu mai multă măiestrie decît aș fi sperat.

Seara, de îndată ce luna a răsărit, iau două bărci. Nu am într-a mea decît un singur vîslaș ; și după ce am înaintat în largul lacului, are la dispoziție o sticlă de vin ca să bea, ca să stea locului și să nu scoată o vorbă. Hantz se află în cealaltă barcă, ai cărei vîslași lovesc undele trecînd și iarăși trecînd puțin mai departe de lingă a mea, care stă nemișcată sau este purtată încetîșor de slabele valuri. Hantz are la dînsul cornul : și două nemțoaice cîntă în unison.

Este un om foarte cumsecade și va trebui să-l fixez pe lingă mine, căci i se pare că duce o viață de-ajuns de bună. N-are nici o grijă, îmi spune el, și speră că îl voi ține în preajma mea pentru totdeauna. Cred că are dreptate : mi-ar

da în gînd oare să mă lepăd de singurul lucru bun pe care îl am, de un om care este mulțumit ?

Jertfisem de dragul unor cunoștințe de-ajuns de apropiate singurele mijloace de trai care îmi rămăseseră atunci. Ca să las împreună pe acei care se părea că urmau să găsească împreună oarecare fericire, am lepădat singura speranță care mă putea măguli. Aceste jertfe, și altele încă, n-au produs nimic bun : ci, iată, un fecior în casă este fericit, și n-am făcut măcar atîtica bine pentru el, afară numai că l-am tratat ca pe un om. Îl stimez fiindcă n-a fost surprins de asta : fiindcă i se pare purtarea mea un lucru firesc, și nu va abuza de ea. De altminteri, nu-i adevărat că bunătatea produce de obicei obrăznicia, ci slăbiciunea. Hantz înțelege prea bine că îi vorbesc mereu cu oarecare încredere, dar totodată își dă seama foarte bine că aş putea să-i vorbesc și ca stăpîn.

Nu ți-ar trece prin gînd că a început să citească *Julie* de J.-J. Ieri rostea, îndreptîndu-și barca spre coasta din Savoie, iată deci coló Meillerie ! Dar asta să nu te îngrijoreze ; adu-ți aminte că n-are pretenții. N-ar fi lingă mine dacă ar avea obicei de slugă.

Să știi că mai ales melodia ¹ sunetelor, împreunînd întinderea fără hotare precise cu o mișcare vădită dar nedeslușită, dă sufletului acel simțămînt al nesfîrșitului pe care este încredințat că îl posedă în durată și în întindere.

¹ Melodia, dacă luăm termenul în toată întinderea pe care o cuprinde, se poate să rezulte și dintr-o perindare de culori sau dintr-o perindare de miresme. Melodia se poate să rezulte din orice perindare bine ordonată a unor senzații, din orice înșiruire potrivită a acestor impresii, a căror însușire este să trezească în sufletul nostru ceea ce numim numai și numai simțămînt.

Sînt de acord că îi este firesc omului să se creadă mai puțin mărginit, mai puțin îngrădit, să se creadă mai bogat sufletește decît viața lui în curs, cînd se întîmplă ca o percepție neașteptată să-i arate contrastele și echilibrul, înlănțuirea, organizarea universului. Acest simțămînt i se pare ca o descoperire a unei lumi vrednice de cunoscut, ca o primă ochire asupra a ceea ce i s-ar putea dezvălui cîndva.

Îmi plac îndeosebi cîntecele din care nu înțeleg cuvintele. Acestea strică de obicei în ochii mei frumusețea ariei sau cel puțin efectul ei. Este aproape cu neputință ca ideile pe care le exprimă ele să concorde cu gîndurile pe care mi le trezesc sunetele. De altminteri, accentul german are ceva mai mult romantic. Silabele surde și neterminate nu-mi plac nicîdecum în muzică. *E* mut al nostru este supărător cînd cîntecul se silește să-i sporească răsunetul în simțirea noastră : și se rostește mai totdeauna într-un mod fals și respingător silaba de prisos a rimelor feminine, fiindcă într-adevăr nu s-ar prea putea rosti altminteri.

Îmi place mult s-ascult cînd cîntă în unison două sau mai multe voci ; i se păstrează astfel melodiei toată puterea și toată simplitatea. Cît despre savanta armonie, frumusețile sale nu sînt nici pe departe în gusturile mele : necunoscînd muzica, nu mă desfăt la ceea ce nu este decît artă sau strădanie anevoioasă.

Lacul este foarte frumos cînd luna înălbește cele două vîntrele ale noastre și cînd ecourile din Chillon repetă sunetele cornului ; cînd zidul imens din Meillerie opune întunecimile sale blînde limpezimi a cerului, luminilor mișcătoare ale apelor ; cînd valurile se sparg de bărcile noastre

oprite locului, cînd acestea dau curs liber pînă hăt-departe hîrșitului lor de pietricelele nenumărate pe care apa Vevayse le-a coborît din munți.

Dumneata, care ești în stare să te bucuri, de ce nu ești aici ca să asculți două voci de femeie, peste ape, în noapte ! Iar eu ar trebui să las totul. Dar îmi place să fiu vestit din timp despre pierderile mele, cînd **sobra frumusețe a locurilor izbutește să mă înduplece să dau uitării cît de zadarnic este totul în om, pînă și părerile sale de rău.**

Heleșteul din Chessel ! Acolo plimbările noastre erau mai puțin frumoase și mai fericite. Natura copleșește sufletul omului, intimitatea îl mulțumește : ne sprijinim reciproc, vorbim și toate se uită. /

Voi căpăta locul despre care am pomenit : dar trebuie să mai aștept cîteva zile pînă o să am asigurările necesare ca să termin. Voi pune imediat să se înceapă lucrările, căci timpul de lucru este pe sfîrșite.

SCRISOAREA A LXII-a

Iulie, VIII.

Uit totdeauna să-ți cer o copie după *Manualul de Pseusophane* : nu știu cum de-am pierdut-o pe aceea pe care o păstrasem. Nu voi afla într-însul nimic de care aș avea nevoie să fiu vestit din timp : dar, dacă-l voi citi diminețile, îmi va aduce aminte într-un fel mai precis și mai

la timp decît s-ar cuveni ca să mă ruşinez de atîtea scăderi.

Am de gînd să adaug aci o însemnare asupra unor reguli de igienă, asupra acelor lucruri ajunse deprinderi individuale sau locale cărora cred că nu li se dă destulă importanţă. Aristip¹ nu putea să le prescrie discipolului său închipuit sau discipolilor săi în carne şi oase : dar această însemnare va fi mai de folos decît nişte consideraţii generale ca să-mi păstrez lăuntric acea mulţumire, acea atitudine a fizicului care susţine sufletul nostru atît de fizic el însuşi².

Am două mari nenorociri : una singură m-ar distruge poate ; dar trăiesc între cele două fiindcă sînt contrarii. Fără această obişnuinţă tristă, fără această descurajare, fără această părăsire, fără această dispoziţie sufletească tihnită faţă de tot ceea ce s-ar putea dori, activitatea care mă zoreşte şi mă frămîntă m-ar mistui mai curînd, şi tot în zadar : plictiseala îmi slujeşte cel puţin ca să-i încetinesc desfăşurarea. Mintea ar domoli-o ; dar între aceste două mari forţe mintea mea este foarte slabă : nu poate face altceva decît să cheme într-ajutor pe una, cînd cealaltă iese învingătoare. O duc astfel într-o lîncezeală : cîteodată chiar mă fură somnul.

¹ Filozof grec născut în Cyrene (secolul al IV-lea î.e.n.). Elev al lui Socrate, fu şeful şcolii cirenaice, care întemeia fericirea pe plăcere (n.t.).

² Sénancour este vădit influenţat de filozofii de mare prestigiu pe vremea sa ; de Condillac (1715—1780), şef al şcolii senzualiste, şi de Helvetius (1715—1771), apologet al senzualismului absolut (n.t.).

SCRISOAREA A LXIII-a

Iulie, VIII.

Era pe la miezul nopții : luna scăpătase ; lacul ¹ părea că se mișcă încoace și încolo ; cerul era liniștit, noaptea adîncă și frumoasă. O stare de nesiguranță pe pămînt. Se auzi fremătînd mes-
tecenii, și frunze de plopî căzură : pinii scoaseră
murmure înfiorătoare ; sunete nostalgice se lă-
sau în jos de pe munte ; valuri umflate se ros-
togoleau pe plajă. Apoi bufnița începu să se
vaiete pe sub stîncile cu văgăuni adînci ; și cînd
ea încetă, valurile se domoliseră, tăcerea se
însăpri.

Privighetoarea strecură din timp în timp în
pacea îngrijorată acel sunet tainic, unic și repetat,
acel cîntec al nopților minunate, sublimă expre-
sie a unei melodii străvechi ; avînt de dragoste
și de durere de nespus ; voluptuos, ca nevoia
care mă mistuie ; simplu, misterios, nemărginit,
ca sufletul care iubește.

Cufundat într-un fel de repaus funebru de le-
gănarea cumpănită a unor unde palide, mute, de-a
pururi nestatornice, mă lăsai absorbit de miș-
carea lor într-una înceată și într-una aceeași, de
această pace care ține de mult, de aceste sunete
răzlețe în prelunga tăcere. Natura îmi pare prea
frumoasă ; și apele, și pămîntul, și noaptea prea
blînde, prea neobișnuite : pașnica armonie a lu-
crurilor fu severă cu sufletul meu zbuciumat. Mă
gîndii la primăvara lumii pieritoare, și la pri-
măvara vieții mele. Văzui acei ani care trec, triști

¹ Nimic nu ne arată ce lac s-ar putea să fie : nu
este lacul Genève. Începutul scrisorii lipsește, și i-am
suprimat sfîrșitul.

și sterpi, din eternitatea viitoare în eternitatea dispărută. Văzui acest prezent, mereu zadarnic, și niciodată în stăpînirea mea, desprinzînd din nedeslușitul viitor lanțul său nedefinit, apropiindu-se de moartea-mi în sfîrșit vizibilă ; tîrînd în noaptea universală fantomele zilelor mele ; micșorîndu-le, împrăștiindu-le ; atingînd ultima umbră, așteptînd tot cu răceală să se scurgă acea zi după care alta nu va mai fi, și închizînd ghe-nunea mută.

Ca și cum toți oamenii nu trecuseră, și toți trecuseră în zadar ! Ca și cum viața ar fi reală, și în ființă mai ales : ca și cum percepția universului ar fi ideea unei ființe pozitive, și eul omului altceva decît expresia întîmplătoare a unei armonii trecătoare ! Ce vreau ? Ce sînt ? Ce să cer naturii ? Se află un sistem universal, raporturi orînduite, drepturi pe potriiva nevoilor noastre ? Inteligența îndrumă rezultatele pe care inteligența mea ar dori să le aștepte ? Orice cauză este invizibilă, orice țintă înșelătoare ; orice formă se preface, orice durată se istovește : și zbulciul sufletului nesățios este mișcarea oarbă a unui meteor rătăcind prin vidul unde urmează să dispară. Nimic n-ajunge în stăpînirea noastră așa cum a fost conceput : nimic nu ne este cunoscut așa cum există. Noi deslușim raporturile, și nu esențele¹ : nu ne folosim de lucruri, ci de imaginile lor. Această realitate căutată în afară, și de nepătruns în sufletul nostru, este peste tot în-

¹ Sênancour este debitor aci filozofiei idealiste (chiar nuanța Berkeley, filozof irlandez : 1685—1753). El nu admite existența obiectivă a realității. Poate și sub influența filozofului german Kant (1724—1804), cu înrui-rire cotropitoare pe-atunci, care susține că realitatea ne este cunoscută ca fenomene-reprezentări și nu ca lucru în sine — ca *numen* (n.t.).

tunecată. Simt, este singurul cuvînt al omului care nu vrea decît adevăruri. Am siguranța existenței ființei mele datorită și suferinței, chinului¹. Simt, exist, ca să mă istovesc în dorințe de nedomolit, ca să mă îmbuib de ademenirea unei lumi fantastice, ca să-ajung doborît de voluptoasa ei înșelăciune.

Fericirea n-ar fi prima lege a făpturii omenesti ! Plăcerea n-ar fi prima forță motrice a lumii care cade sub simțurile noastre ! Dacă nu vom căuta plăcerea, care va fi scopul nostru ? Dacă să trăiești nu înseamnă decît să ființezi, ce nevoie avem să trăim ? N-am putea să descoperim nici cauza cauzelor, nici adevăratul temei al existenței vreunei ființe : la rațiunea de-a fi a universului nu poate ajunge inteligența individuală. Scopul vieții noastre nu este necunoscut : toate acțiunile vieții sînt fără scop ; dorințele, stăruințele, simțămintele noastre ajung să fie ridicole, dacă aceste acțiuni nu tind spre plăcere, dacă aceste simțăminte nu și-o propun drept țintă.

Omul se iubește pe sine, iubește omul, iubește tot ceea ce este însuflețit. Această dragoste pare necesară ființei organizate ; este impulsul stimulator al forțelor care îl conservă. Omul se iubește pe sine : fără acest esențial element activ, cum ar putea să lucreze, cum ar putea să dăinuiască ? Omul iubește oamenii fiindcă simte ca ei, fiindcă este alături de ei în orînduiala lumii : fără această legătură ce-ar însemna viața sa ?

Omul iubește toate ființele însuflețite. Dacă n-ar mai suferi cînd vede suferind, dacă n-ar mai

¹ Sénancour dă o replică raționamentului celebru pe care Descartes   si construiește propriul sistem filozofic : *cogito ergo sum* (cuget, deci exist). El parafrazează oarecum :   mi dau seama că exist întrucît sufăr (n.t.).

simți alături de toți acei care au senzații asemănătoare cu ale sale, nu s-ar mai interesa de ceea ce n-ar fi el, nu s-ar mai iubi poate pe sine : fără îndoială, nu se află dragoste mărginită la individ, fiindcă nu este ființă prin firea sa singuratică.

Dacă omul simte în tot ceea ce este însuflețit, cele bune și cele rele ale tuturor acelor care îl înconjură sînt tot atît de reale pentru el cît simțămintele personale ; fericirea lui are nevoie de fericirea a ceea ce el cunoaște¹, el este legat de tot ceea ce simte, trăiește în lumea organizată.

Această înlănțuire de legături al cărei centru este el, și care nu poate să înceteze pe de-a-ntregul decît la hotarele lumii, îl constituie parte din acest univers, unitate numerică printre celelalte din natură. Legătura care alcătuiește aceste legături personale este ordinea lumii, și forța care perpetuează armonia sa este legea naturală. Acest instinct necesar care conduce ființa însuflețită, pasiv cînd vrea, activ cînd poruncește să vrei, este de-o supunere deplină legilor generale. Să dai ascultare înțelesului acestor legi ar fi știința ființei care ar vrea în mod liber. Dacă omul este liber deliberînd, asta constituie știința vieții omenești : ceea ce vrea el cînd este supus, îi arată cum se cuvine să vrea cînd este independent.

O ființă izolată nu-i niciodată perfectă : viața îi este necompletă ; acea ființă nu este nici cu adevărat fericită, nici cu adevărat bună. Completarea fiecărui lucru fu așezată în afară de el, dar

¹ Această temă, cordial umanitară, din Sénancour a fost reluată, am putea spune pe de-a-ntregul, după peste o sută de ani, de André Gide, asigurînd în bună parte faima acelor *Les Nourritures terrestres* (apărute în B.P.T. sub titlul *Fructele pămîntului*) (n.t.).

este reciprocă. Au un fel de menire, ființele naturale : și-o împlinesc în acel acord armonic avînd drept rezultat că amîndouă corpurile apropiate sînt productive, că două senzații reciproce împărtășite ajung să fie mai plăcute. În această armonie tot ceea ce există se desăvîrșește, tot ceea ce este însuflețit se odihnește și se bucură. Această completare a individului este mai ales în specie. Cît despre om, completarea are două moduri diferite și asemănătoare : iată ceea ce îi fu hărăzit ; el are două feluri de a-și simți viața, afară de astea totul este durere sau deșertăciune.

Orice posesiune la care nu luăm parte duce la desperare dorințele noastre, fără să ne umple sufletul de bucurie : ea ni-l hrănește, îl lasă gol și îl istovește.

Pentru ca unirea să fie armonioasă, cine simte plăcerea cu noi trebuie să fie asemănător și diferit. Această potrivire în aceeași specie se află sau în neasemănarea indivizilor, sau în opoziția sexelor. Primul acord produce armonia care rezultă din două ființe asemănătoare și diferite cu gradul de opoziție cel mai mic și cu gradul de similitudine cel mai înalt. Al doilea dă un rezultat armonios, produs de cea mai mare diferență cu puțință între cei asemănători¹. Orice alegere, orice dragoste, orice unire, orice fericire este cuprinsă în aceste două moduri. Ceea ce se îndepărtează de ele poate să ne ademenească, dar ne amăgește și ne obosește : ceea ce li-e contrar ne-abate din drumul cel drept și ne viciază sau ne-aduce nenorocire.

Nu mai avem legiuitori. Cîțiva mai vechi au

¹ Cea mai mare diferență fără opoziție respingătoare, ca și cea mai mare similitudine fără uniformitate searbădă.

încercat să îndrume omul cu ajutorul sufletului său : noi îi ținem de rău, neputîndu-le urma îndemnurile. Grija de legile financiare și de cele penale ne constrînge să dăm uitării regulile răs-pîndite prin așezămintele de învățătură. Nici un geniu n-a izbutit să descopere toate legile societății, toate datoriile vieții în nevoia care uneș-te oamenii, într-aceea care unește sexele.

Unitatea speciei este divizată. Ființe asemănă-toare sînt totuși diferite îndeajuns pentru ca în-seși deosebiriile lor izbitoare să-i îndemne să se iubească : despărțiți de înclinările lor, dar nece-sari unul altuia, se îndepărtează prin obișnuințe și îi întoarce din drum o nevoie reciprocă. Acei care se nasc din împreunarea lor, creați deopotrivă de ei amîndoi, vor perpetua totuși aceste deosebiri. Această putere foarte însemnată a energiei transmise viețuitoarei, acest rezultat su-prem al întocmirii sale, îi va fi momentul de pli-nătate al vieții, cel mai înalt grad al simțămîn-telor și, ca să zic așa, expresia armonică a fa-cultăților. Aci stă puterea omului fizic aci stă mă-reția omului moral ; aci stă sufletul pe de-a-ntre-gul ; și cine n-a iubit din plin n-a avut viața sa.

Simțăminte abstracte, pasiuni speculative și-au atras lauda exagerată a unor indivizi și a unor popoare. Simțămintele generoase au fost înnăbu-șite sau desconsiderate ; vicleșugurile sociale au învrăjbit oamenii pe care armonia primitivă îi va fi împăcat¹.

¹ Vicleșugurile societății noastre au semănat vrajbă între oamenii pe care arta adevărată urma să-i îm-pace (n.a.).

Se cuvine să scoatem în evidență concepția nouă, pen-tru vremea aceea, a lui Sénancour în ceea ce privește rolul social al artei, așa cum mai tirziu avea să-l teore-tizeze în estetica sa Marie-Jean Guyau (1854—1888) (n.t.).

Dragostea se cuvine să cîrmuiască pămîntul pe care ambiția îl obosește. Dragostea este cea înflăcărare pașnică și roditoare, cea caldură a cerului care însuflețește și primenește, care dă naștere și dă muguri, care dă culorile, farmecul, speranța și viața. Ambiția este acel foc sterp care arde sub ghețuri, care consumă fără a însufleți ceva, care sapă imense peșteri, care zguduie în taină, explodează deschizînd genuni și lasă un secol de pustiire peste regiunea pe care a uit-o lumina sa repede trecătoare.

Cînd un zbugium nou întinde legăturile omului care își încearcă viața, el se pune pe lucru cu sete, cere ajutor de la natură, se dedă cu totul, își iese din fire ; își pune toată viața în dragoste, și în toate nu vede decît dragostea. Orice alt simțămînt dispăre în acest simțămînt adînc, orice gînd la ea se întoarce, orice speranță în ea își găsește culcușul. Totul este durere, gol, pustiire, dacă dragostea se îndepărtează ; dacă s-apropie, totul este bucurie, speranță, fericire. O voce de departe, un sunet prin văzduh, clătinătura crenșurilor, susurul apelor, toate despre ea dau de veste, toate o exprimă, toate imită glasul rostirii sale și sporește dorințele. Farmecul iubirii stă în mișcarea unui braț ; armonia lumii stă în expresia unei priviri. În cinstea dragostei lumina dimineții se ivește să trezească din somn ființele și să coloreze bolta cerului ; în cinstea sa văpăile amiezii pun oblojeli pămîntului reavăn de sub mușchiul pădurilor ; ei înnoptarea îi hărăzește plăcuta tristețe a licăririlor sale misterioase. Această fîntînă este cea din Vacluse¹, aceste

¹ Fîntîna din Vacluse, alimentată de un izvor abundent, țîșnitor, în comuna cu același nume, la 25 km de Avignon, dă naștere unui rîu, la Sorgue — a fost imortalizată în sonete de Petrarca (1304—1374) (n.t.).

stînci sînt acele din Meillerie, această alee este cea din Pamplermousses. Tăcerea ocrotește visurile dragostei, mișcarea apelor pătrunde plăcuta sa frămîntare ; minia violentă a valurilor însuflețește eforturile sale furtunoase : și totul va cere, ca fiind necesare, plăcerile sale cînd noaptea va fi blîndă, cînd luna va înfrumuseța noaptea, cînd voluptatea va înșesa umbrele și lumina, singurătatea, văzduhul, și apele, și noaptea.

Binecuvîntat delir ! Singură clipă rămasă omului. Această floare prețioasă, răzleață, trecătoare sub cerul nebulos, fără ocrotire, bătută de vînturi, obosită de furtuni, lîncezește și pierе fără să-și desfacă toate petalele : răceala din jur, o ceață rară, o adiere sugrumă în germen speranța în bobocul său ofilit. Se trece peste asta, se mai speră, se dă zor ; mai departe, pe un pămînt la fel de sterp, se văd altele care vor fi becisnice, îndoielnice, ivindu-se pe neașteptate și nedăinuind decît o clipă ca și ea, și care ca și ea vor pieri nefolositoare. Ferice de cine are ceea ce omul trebuie să caute, și de cine se bucură de tot ceea ce omul se cuvine să simtă ! Ferice și mai mult, se zice, de cine nu caută nimic, nu simte nimic, n-are nevoie de nimic, și pentru care a fi înseamnă a trăi.

Nu-i numai o greșeală tristă și cumplită, ci o greșeală foarte funestă să înfiierezi această plăcere adevărată, necesară, care, de-a pururi așteptată, de-a pururi renăscătoare, neatîrnată de anotimpuri și prelungită de-a lungul celei mai frumoase părți din viața noastră, alcătuiește legătura cea mai puternică și cea mai încîntătoare a societăților omenești. Este aceasta o stranie înțelepciune, o înțelepciune potrivnică ordinii fi-

rești. Orice facultate, orice vigoare este o perfecție.¹

Este plăcut să fii mai tare decît pasiunile tale ; dar este tîmpenie să aprobi cu însuflețire împietrirea simțurilor și a sufletului ; înseamnă să te crezi mai ceva prin chiar aceasta decît ești în stare să fii.

Cine-i odată om este în stare să îndrăgească dragostea fără să uite că dragostea nu este decît o întîmplare a vieții : și cînd va nutri aceste iluzii, se va bucura de ele și le va stăpîni ; dar fără să uite că adevărurile cele mai serioase tot sînt mai presus de iluziile cele mai fericite. Cine-i odată om este în stare s-aleagă sau s-aștepte cu prudență, să iubească neîntrerupt, să se devoteze fără sminteală, ca și fără reținere. Activitatea unei pasiuni adînci este, în ceea ce îl privește, rîvna spre bine, avîntul geniului : el află în dragoste energia desfătătoare, cutremurarea de plăcere viguroasă a sufletului drept, simțitor și generos ; atinge fericirea și poate să se hrănească din belșugul ei.

Dragosteșă caraghioasă ori vinovată este o me-teahună înjositoare ; dragostea potrivită constituie farmecul vieții : și nebunia nu constă decît din nepotrivita asprime care confundă un simțămînt nobil cu un simțămînt josnic, și care, fără să stabilească diferențe, veștejește dragostea, fiindcă, neînchipuindu-și decît oameni tîmpiți, ea nu poate să-și închipuie decît pasiuni ticăloase.

Acea plăcere primită, acea plăcere dată ; acea dezvoltare treptată și neîntreruptă căutată și do-

¹ Unii își laudă mult răceala drept sîngele rece al înțelepciunii ; unii dintre aceștia rîvnesc la stearpa onoare de-a nu fi accesibili : sînt ca orbul care se crede cu mintea mai sănătoasă decît masa oamenilor, fiindcă orbirea îl ferește să fie distrat.

bîndită ; acea fericire pe care o oferim și pe care o sperăm ; acea încredere desfătătoare care ne îmbie s-așteptăm totul de la sufletul îndrăgit ; acea voluptate mai intensă încă de-a fericii pe cine iubește, de-a îndestula reciproc, de a-și fi necesari unul altuia, acea deplinătate de simțămînt și de speranță amplifică sufletul și îi dă ghes să trăiască. Acea încredere deplină unul într-altul, cu neputință de exprimat prin cuvinte ! Cine a putut s-o cunoască nu s-a rușinat de ea niciodată ; și cine nu-i croit ca s-o prețuiască, nu-i născut ca să aprecieze dragostea.

Nu voi înfiera pe cine n-a iubit, dar pe cine nu poate să iubească. Împrejurările determină afecțiunile noastre ; dar simțămintele expansive sînt firești omului a cărui alcătuire morală este desăvîrșită : cine este incapabil să iubească este în mod necesar incapabil de un simțămînt mărimos, de o afecțiune sublimă. Poate să fie cinstit, bun, iscusit, prevăzător, poate să aibă însușiri plăcute, și chiar virtuți datorită unei judecăți cumpănite ; însă nu este om, n-are nici suflet, nici o capacitate creatoare nebișnuită : vreau într-adevăr să-l cunosc, se va bucura de încrederea mea, pînă și de stima mea, dar nu va fi prietenul meu. Suflete cu adevărat simțitoare, pe care un destin înfiorător v-a înăbușit din anii primăverii voastre, cine v-ar învinui că n-ați iubit de fel ? Orice simțămînt generos vă era firesc ; toată învăpăierea pasiunilor zăcea în vi-guroasa voastră inteligență ; dragostea îi era necesară acesteia ; ar fi hrănit-o, desigur, ar fi desăvîrșit-o în serviciul unor ilustre creații ; dar nimic nu vi s-a dat, și cu sfîrșitul dragostei a început neantul unde vi se stinge viața.

Simțămîntul cinstei și al dreptății, nevoia de

ordine și de reguli de purtare morale duc neapărat la nevoia de-a iubi. Frumosul este obiectul dragostei ; armonia este principiul său și ținta sa ; orice perfecție, orice merit par că i se cuvin, farmece plăcute o cheamă, o bună purtare comunicativă și virtuoaasă o fixează ; și nu poate fi vorba nicidecum despre dragoste, ce-i drept, fără de farmecul frumuseții trupești ; dar se pare că atîrnă mai mult încă de armonia intelectuală, de atracțiile gîndirii, de adîncimile simțirii.

Comuniunea, speranța, admirația, farmecele se înmănunchează continuu, crescînd pînă la intimitatea perfectă ; ea umple sufletul pe care acea dezvoltare neîntreruptă îl amplifică. Aci se oprește și dă înapoi înflăcărat fără să fie simțitor, și neavînd altă nevoie decît a plăcerii. Dar bărbatul iubitor nu se schimbă astfel : cu cît dobindește mai mult, cu atît mai mult se leagă ; cu cît este mai iubit, cu atît iubește mai mult ; cu cît posedă mai mult din ceea ce a dorit, cu atît mai mult prețuiește ceea ce posedă. După ce a primit totul, crede că datorează totul : aceea care i se dă ajunge necesară ființei lui ; ani și ani de plăcere fizică i-au schimbat dorințele, acestea au adăugat dragostei lui încrederea unei obișnuințe norocoase, și desfătările unei libere dar delicate intimități.

Se încearcă a se învinovăți dragostea că ar fi o înclinare cu totul senzuală, și neavînd altă cauză primă decît o nevoie care este numită grosolană. În ce mă privește însă, cele mai complicate dorințe nu văd că ar avea alt scop adevărat decît să mulțumească una dintre cele mai importante nevoi fizice, : simțămîntul nu-i decît expresia nemijlocită a acestora ; omul intelectual nu a fost nicicînd decît o fantomă. Nevoile noastre

ne deșteaptă în suflet percepția obiectului lor real, și percepțiile nenumărate ale obiectelor care le sînt asemănătoare. Mijloacele directe n-ar umple, ele singure, viața ; dar aceste impulsuri accesorii o ocupă pe de-a-ntregul, fiindcă ele nu au limite. Cine n-ar putea trăi fără să spere să stăpînească pămîntul, nu s-ar fi gîndit la asta dacă n-ar fi fost lihnit de foame. Nevoile noastre împerechează două modificări ale aceluiași principiu, pofta și simțămîntul : precumpănirea uneia asupra celuilalt va atîrna de alcătuirea individuală și de împrejurările determinante. Orice scop al unei dorințe naturale este îndreptățit : toate mijloacele pe care ei le sugerează sînt bune, dacă n-ating drepturile nimănui și dacă nu produc în noi înșine nici o dezordine reală care să tragă mai greu în cumpănă decît folosul adus.

Ați întins prea mult datoriile. Ați zis : să cerem mai mult, ca să obținem îndeajuns. V-ați înșelat : dacă cereți prea mult de la oameni, se vor descuraja¹ : dacă vreți ca ei să dovedească virtuți iluzorii, le vor dovedi ; ei spun că asta

¹ Ceea ce se cade să ați la culme imaginația, să tulbure mintea, să înflăcăreze sufletul și să interzică orice judecată, izbutește cu atît mai bine cu cît se adaugă la asta mai multă strășnicie : dar nu se înțeapla cu instituțiile durabile, cu legile temporale și civile, cu moravurile din interior și cu tot ceea ce îngăduie cercetarea, ca și cu impulsia fanatismului a cărui trăsătură caracteristică este să îndemne la tot ceea ce este anevoios și să impună să se cinstească profund tot ceea ce este neobișnuit. Această deosebire esențială pare să fi fost uitată. S-au cercetat foarte bine din sufletul omului simțămîntele sale sporite și, ca să zic așa, încurcăturile inimii lui ; dar este de întreprins o mare acțiune mai departe. Este atît de important încît ideea folosului acesteia va putea stimula să fie încercată ; este atît de grea încît, începînd-o, se va ajunge temeinic la convingerea să nu se facă decît o încercare.

nu costă scump. Dar fiindcă aceste virtuți nu sînt după firea lor, vor avea o purtare ascunsă cu totul contrară ; și fiindcă această purtare va fi ascunsă, nu-i veți putea opri excesele. Nu vă vor rămîne decît acele mijloace primejdioase a căror zadarnică încercare va spori răul, sporind constrîngerea și nepotrivirea între datorie și imboldurile inimii. Veți crede mai întîi că legile voastre vor fi mai bine urmate, fiindcă infracțiunea va fi astfel mai bine mascată, dar o judecată greșită, un gust stricat, o prefăcătorie ajunsă obicei, și vicleșuguri ipocrite vor fi adevăratele rezultate.

Plăcerile dragostei conțin mari opoziții fizice, dorințele sale zburdă imaginația, nevoile sale schimbă organele : deci asupra acestui subiect felul de-a simți și de-a vedea s-ar cuveni să varieze mai mult. Ar fi trebuit să se preîntîmpine urmările acestei prea mari deosebiri și nu să se adauge legi morale care să fie apte s-o mai sporească. Însă bătrînii au întocmit aceste legi ; și bătrînii, nemaivînd simțirea dragostei, nu ar fi putut să aibă nici adevărata rușine, nici delicatețea gustului. Au înțeles foarte prost ceea ce vîrsta lor nu se mai cuvenea să înțeleagă. Ei ar fi surghiunit din cetate dragostea pe de-a-ntregul, dacă ar fi putut născoci alte mijloace de reproducție. Senzațiile lor, care erau doar o amintire, au veștejit ceea ce trebuia să conțină din farmecele dorinței ; și, ca să se înlătore unele rătăcirii uricioase neputinței lor, născociră piedici atît de nepotrivite încît societatea este tulburată zi de zi de adevărate crime, pe care nu și le im-

pută nici măcar omul de treabă care n-a stat să chibzuiască.¹

Tocmai în dragoste ar fi trebuit să se îngăduie tot ceea ce nu este cu adevărat vătămător : prin dragoste omul se desăvârșește sau se înjosește ; în această privință mai ales ar fi trebuit să-i ținem în frâu imaginația în limitele unei cuvenite libertăți, ar fi trebuit să-i plasăm fericirea în limitele datoriiilor, ar fi trebuit să-i călăuzim judecata după înțelegerea deplină a spiritului legilor. Ar fi fost cel mai puternic mijloc natural să-i dăm percepția tuturor gingășiilor plăcerii și a adevăratei sale temelii, să înnobilăm și să înfrinăm simțămintele lui, să transmitem tuturor senzațiilor lui un fel de voluptate sinceră și cinstită, să insuflăm omului prost îndrumat ceva din simțirea omului superior, să strângem la un loc oamenii, să-i împăcăm între ei, să alcătuim o patrie reală, și să instituim o adevărată societate.

Îngăduiți-ne acele plăceri legitime ; este dreptul nostru, este datoria voastră. Ați crezut, îmi închipui, că ați făcut mare ispravă prin stabilimentul căsătoriei². Dar comuniunea în care rezultatele așezămintelor voastre ne constrâng să urmărim potrivirile întâmplării sau să le căutăm

¹ În dragoste, abaterea de la calea firească a ajuns peste măsură la națiunile cărora le datorăm unele moravuri : și ceea ce se referă la dragoste am numit mai ales moravuri.

² Am folosit prost dreptul meu de editor : am scos afară unele pasaje din textul mai multor scrisori, și totuși am lăsat prea multe lucruri cel puțin nefolositoare. Dar această neglijență n-ar fi la fel de scuzaibilă într-o scrisoare ca asta : dinadins am lăsat acest cuvânt privitor la căsătorie. Nu l-am suprimat, fiindcă nu am în vedere mulțimea celor care citește : ei numai ar putea să nu i se pară evident că nu atac astfel nici folosul, nici frumusețea instituției căsătoriei, nici chiar tot ceea ce are minunat o căsătorie minunată.

pe ale averii, în locul potrivirilor reale ; comuniunea pe care o clipă poate s-o veștejească pentru totdeauna, și pe care atâtea necazuri o strică în chip necesar ; o asemenea comuniune nu ne îndestulează. Vă cer o vrajă care să poată să se perpetueze : voi îmi dați o legătură în care eu văd cu ochiul liber cătușele unei robii fără sfîrșit, sub acele flori repede trecătoare sub care, cu stîngace îndeminare, ați ascuns-o și pe care voi înșivă le-ați și ofilit. Vă cer o vrajă care să poată să-mi travestească sau să-mi întinerească viața ; natura mi-o dăduse ! Îndrăzniți să-mi vorbiți despre resursele, despre posibilitățile pe care le mai am. V-ar dura dacă, josnic defăimător al unui angajament în care făgăduiala se cade să fie observată cu sfințenie fiindcă a fost dată, sînt pe cale să înduplec o femeie s-ajungă de disprețuit ca s-o iubesc eu.¹ Mai puțin vinovat în chip direct, dar nu mai puțin nesocotit, sili-mă-voi să tulbur o familie, să mîhnesc tare niște părinți, să dezonorez pe aceea căreia acest soi de onoare îi este atît de necesar în societate ? Ori, ca să nu lovesc în nici un drept, ca să nu pun într-o situație neplăcută pe nimeni, mă voi duce în niște locașuri disprețuite, să caut pe acelea care pot să fie ale mele nu printr-o dulce libertate de morăvuri, nu dintr-o dorință naturală, ci fiindcă meseria lor le dă pe mîna tuturor ? Nemai-apartînîndu-și, ele nu mai sînt femei, ci doar ceva în parte asemănător cu ele, pe care uitarea

¹ Se afla aci în text : Nu o voi sili să fie șireată în folosul meu, i-aș refuza chiar acest serviciu ; n-aș încerca altceva în această privință decît foarte simplu, altceva care să nu fie pentru oricine s-a putut gîndi la asta, o datorie strașnică pe care infracțiunea ar înjosi-o. Nici o putere a dorinței, nici o pasiune reciprocă chiar nu poate sluji drept scuză.

oricărei gingășii, inaptitudinea la simțăminte generase și robia sărăciei le lasă pradă toanelor celor mai josnice ale bărbatului căruia o asemenea obișnuință îi va deprava deopotrivă senzațiile și dorințele. Sînt împrejurări posibile, recunosc, dar sînt foarte puține, și uneori nu dai de ele într-o viață întreagă. Unii, ținuți în frîu de rațiune¹, își trec zilele în lipsuri necesare și fără îndreptățire : ceilalți, mai mulți la număr, își bat joc de datoria care le contrazice pornirile.

Această datorie nu mai este datorie în ochii lumii, fiindcă respectarea ei este contrară ordinii firești a lucrurilor. Disprețul pe care îl stîrnește nu mîină totuși la deprinderea de-a nu da ascultare decît obiceiului, de a-și stabili o regulă după imboldurile proprii, și de-a trece peste orice obligație a cărei încălcare nu conduce sigur la pedepse legale sau la rușinea în societate. Este urmarea de neînălăturat a ticăloșiilor reale care îl desfată zi de zi. Ce moralitate puteți s-așteptați de la o femeie care înșală pe acela pe banii căruia trăiește sau pentru care ea s-ar cuveni să trăiască ; de la o femeie care este prima sa prietenă și își bate joc de încrederea lui ; care îi zdrumică liniștea sau îl face de rușine și ocară, dacă și-o păstrează, și care își impune nevoia de a-l trăda pînă la limitele vieții sale, lăsînd afec-

¹ Sînt ținuți în frîu de asemenea și de timiditatea simțămîntului. S-a deosebit în orice afecțiune a ființei noastre două lucruri analoage, dar nu asemănătoare : simțămîntul și pofta. Dragostea inimii conferă bărbatilor simțitori multă reținere și stinghereală : simțămîntul este mai puternic atunci decît nevoia directă. Dar cum nu este simțire profundă într-o alcătuire lăuntrică slabă, cine se află astfel într-o adevărată pasiune nu este același în dragostea fără pasiune ; este ținut în frîu atunci de datoriile sale, și de fel de timiditatea lui.

țiunilor lui copilul care n-apartine acestuia ? Din-tre toate angajamentele, nu în căsătorie oare în-crederea și buna credință interesează mult de tot siguranța vieții ? Ce ticăloasă onestitate este aceea care plătește în mod conștiincios un taler, și socotește drept o vorbă deșartă făgăduiala cea mai sfântă care se poate închipui între oameni ! Ce moralitatea puteți s-așteptați de la ființa care și-ar da silința să înduplece o femeie bătîndu-și joc de ea, care o disprețuiește fiindcă ea a fost așa cum el o dorea, o dezonorează fiindcă ea l-a iubit ; o părăsește fiindcă și-a împlinit poftele trupești cu ea și o lasă în voia sorții cînd ea are nenorocul vădit să fi împărtășit plăcerile lui ¹ ? Ce moralitate, ce dreptate puteți aștepta de la bărbatul, cel puțin neconsecvent, care pretinde nevaste-si jertfe pe care el nu i le aduce, și care îi cere să fie cuminte și să nu se dea nimănui, în timp ce el își va părăsi, în deprinderi tainice, afecțiunea puternică și durabilă de care o asigură, și pe care ea are dreptul s-o pretindă pentru ca fidelitatea-i să nu fie o nedreaptă robie.

Plăceri la nimereală dezonorează omul ; plăceri vinovate îl corup ; dar dragostea fără pasiune nu-l înjosește nicidecum. Este o vîrstă pentru ca să iubești și pentru ca să ai plăcerile trupești ; este una pentru ca să ai plăcerile trupești fără dragoste. Inima nu este veșnic tînără ; și chiar dacă este, nu totdeauna dă peste ceea ce poate cu adevărat să iubească.

Orice plăcere a simțurilor înseamnă o bogăție

¹ N-am descoperit încă deosebirea între ticălosul care... lasă însărcinată o femeie, apoi o părăsește, și soldatul care, dînd jaf într-un oraș, își împlinește pofta cu ea și îi taie gîtul. Acesta nu va fi atît de ticălos, întrucît cel puțin n-o înșală, și întrucît de-obicei este beat.

cînd este ferită și de nedreptate și de abuz, cînd este pregătită și adusă de potrivirile naturale, și este posedată după dorințele unei firi gingașe.

Ipocrizia în dragoste constituie una dintre pacostele societății. De ce dragostea ar ieși afară din legea obștească ? De ce să nu fim în această privință, ca în toate celelalte, drepti și sinceri ? Este departe de orice rău, în mod sigur, doar cine caută cu naivitate ceea ce poate să-i dea prilejul să aibă plăceri trupești fără muștrări de cuget. Orice virtute închipuită sau întîmplătoare îmi este suspectă : cînd o văd ieșind cu trufie din temeiul ei greșit, cercetez și descopăr o slujenie lăuntrică sub haina prejudecăților, sub masca firavă a prefăcătoriei.

Îngăduiți, încuviințați plăceri, ca să fie virtuți : dați în vileag temeinicia legilor, ca să le preacinstim ; îndemnați lumea să se bucure de plăceri, ca să vi se dea ascultare cînd ne porunciți să suferim. Înălțați sufletul prin simțămîntul voluptăților firești ; îl veți întări și îl veți mări, va respecta lipsurile îndreptățite ; se va bucura de ele chiar convins de folosul lor social. Cer ca omul să se slujească în chip liber de însușirile sale, cînd ele nu vatămă alte drepturi. Cer ca el să se bucure de plăceri, ca să fie cumsecade ; să fie însuflețit de plăcere, dar călăuzit de dreptatea vădită ; fie-i viața corectă, fericită și chiar voluptuoasă. Îmi face plăcere ca omul care gîndește să-și analizeze rațional datoriile : nu pun preț pe o femeie care nu este cumpătată într-ale ei decît datorită unui soi de groază superstițioasă de tot ceea ce face parte din plăcerile trupești a căror dorință n-ar cuteza s-o mărturisească.

Îmi face plăcere să se spună : ăst lucru este rău, și de ce-i rău ? Dacă este, să fie interzis, dacă nu-i,

să ne aflăm într-însul plăcerea cu o alegere se-
veră, cu prudența care este iscusința de-a găsi
acolo o voluptate mai din belșug ; dar fără altă
rețineră, fără de rușine, fără prefăcătorie.¹

Adevărata sfială de-a nu face nimic împotriva
bunei cuviințe urmează singură să țină în frâu
voluptatea. Sfiala este o simțire aleasă, o parte
de sensibilitate desăvârșită ; este gingășia simțu-
rior, și famecul dragostei. Ea ocolește tot ceea ce
organelor noastre nu le place ; îngăduie ceea ce ele
doresc ; desparte ceea ce natura a lăsat în grija in-
teligenței noastre ca să despartă : și este îndeosebi
uitarea acelei rețineri voluptuoase care stinge dra-
gostea în indiscreta libertate a căsătoriei².

.....
¹ Probabil se va obiecta că lumea de rînd nu este în
stare să cerceteze astfel temeinicia datoriiilor sale, și mai
ales s-o cerceteze fără părtinire. Dar greutatea de-a apre-
cia astfel datoriile sale nu este prea mare în ea însăși,
ba nu prea există decît în dezordinea actuală a moralei.
De altminteri, prin așezăminte deosebite de-ale noastre
nu se vor afla poate niște minți atît de instruite ca
printre noi, dar nu se va afla în mod sigur o mulțime
atît de proastă și mai cu seamă atît de înșelată.

² Iată o parte din ceea ce am scos afară din text.
Se va socoti poate că s-ar fi convenit să-l suprim pe
de-a-ntregul. Dar răspund de această dată și pentru
alte dăți, că poți să-ți îngădui să vorbești oamenilor cînd
n-ai nimic să le tănuiești din gîndirea ta. Sînt răspunză-
tor de ceea ce public. Îndrăznesc să analizez în amănunte
datoriile dacă vreodată mi se va putea spune că mi s-a
întîmplat să nu-mi împlinesc o singură datorie firească,
nu numai că nu voi mai vorbi despre ele, dar voi
renunța pentru totdeauna la dreptul de-a scrie.

„Aș avea puțină încredere într-o femeie care n-ar
înțelege tilcul datoriiilor sale, care le-ar respecta cu
strășnicie; orbește, și din dorința instinctivă de a pre-
întîmpina orice părere proastă despre ea. Se poate
întîmpla ca o asemenea purtare să fie sigură, dar acest
fel de purtare nu mă va mulțumi. Stimez mai mult
pe o femeie pe care absolut nimic n-ar putea-o îndă-

SCRISOAREA A LXIV-a

St.-Saphorin, 10 iulie, VIII.

Nu-i umbră de judecată în felul cum trăiesc eu aici. Știu că fac prostii, și le continuu fără ca totuși să țin mult să le continuu. Dar nu mă port mai înțelepțește, fiindcă nu pot izbuti să dau importanță la ceea ce fac. Petrec pe lac jumătate din zi și jumătate din noapte ; și cînd mă voi îndepărta de el, mă voi fi obișnuit într-atît cu legănarea valurilor, cu răsunetul apelor, încît nu-mi va prii statul pe un pămînt neclintit, și în tăcereă livezilor.

Unii mă iau drept un om căruia dragostea i-a cam stricat mintea, alții susțin că aș fi un englez care suferă de splin ; luntrașii au aflat de la Hantz că am fost iubitul unei femei străine frumoase care de curînd a plecat fără veste din Lausanne. Va trebui să pun capăt plimbărilor mele de noapte, fiindcă cei mai cu judecată mă cîinează, și cei cu mai mare bunăvoință mă socotesc drept nebun. I-au spus lui în Vevay : Nu ești în serviciul acelui englez de care se pomenește atît ? Vorba cea proastă se lățește ; iar în ceea ce privește oamenii de pe coastă, cred că și-ar bate joc de mine dacă n-aș avea bani : din fericire trec drept foarte bogat. Hangiul vrea cu dina-

tora să înșele pe acel care pune temei pe credința ei, însă care, în libertatea-i obișnuită, nefiind legată de nici o făgăduială, nici de o dragoste sinceră, și aflîndu-se în împrejurări îndeajuns de proprii ca s-o îndemne la asta, s-ar deda la plăceri trupești cu mai mulți bărbați, și s-ar deda acestor plăceri chiar fiind beată, în pielea goală, cuprinsă de gingașa nebunie a voluptății."

dinsul să-mi zică *milord*¹ ; și sînt foarte respectat. Străin bogat sau *milord* sînt sinonime.

Mai mult, întorcîndu-mă de la lac, m-apuc de-obicei să scriu, așa încît mă culc ziua-n amiaza mare. Odată cei din han auzind oarecare zgomot din camera mea, și surprinși că mă sculasem nu de mult, se urcară să mă întrebe dacă n-aș vrea să pun ceva în gură de dimineață. Le răspunsei că nu iau masa tîrziu seara, și că în curînd mă voi culca. Nu mă ridic din pat deci decît la amiază sau chiar la ceasul unu ; iau ceaiul, scriu ; apoi, în loc să prînzesc, iau tot un ceai, nu îmbuc altceva decît pîine cu unt, și numaidecît pornesc spre lac. Prima dată cînd mersei singur într-o bărcuță, pe care trimisei să mi-o aducă dinadins în acest scop, oamenii băgară de seamă că Hantz rămînea la mal, și că plecam pe la sfîrșitul zilei: ei ținură adunare la cîrciumă, și cu toții hotărîră că de data asta plictiseala bolnăvicioasă ieșise învingătoare, și că voi pune la îndemîna analelor satului o strașnică sinucidere.

Îmi pare rău că nu m-am gîndit din timp la impresia pe care aceste ciudățenii le-ar putea produce. Nu-mi place să ies în evidență, dar n-am aflat-o decît după ce toate acestea erau o deprindere deja căpătată ; și cred că nu s-ar vorbi mai puțin dacă mi-aș schimba-o pentru cele cîteva zile pe care am să le mai petrec aici. Fiîndcă nu știam de ce să m-apuc, mi-am dat silința să-mi omor timpul. Cînd mă pun pe treabă, n-am nevoie de altceva ; iar dacă mă prinde urîtul, îmi face plăcere cel puțin să mă las în brațele lui cu moliciune.

Ceaiul este de un mare ajutor ca să te plictisi-

¹ Titlu dat lorzilor cînd li se vorbește. Popular în seamnă nabab (n.t.).

sești într-un fel calm. Dintre otrăvurile cam do-
moale care sînt desfătarea omului, cred că este
unul dintre cele care se potrivesc mai bine cu
necazurile sale. El dă o emoție slabă și susținută :
întrucît este lipsită de sila repetării, ea decade
într-o obișnuință de tihnă și de nepăsare, într-o
sfîrșeală care liniștește inima pe care cerințele
ei ar obosi-o, și ne scapă de violența noastră
nenorocită. I-am prins obiceiul la Paris, apoi la
Lyon : dar aici am avut nesocotința să-l folosesc
pînă la abuz. Sînt liniștit fiindcă voi avea o pro-
prietate și lucrători, treaba mă va absorbi și mă
va stăpîni. Îmi fac mult rău acum ; dar ai încre-
dere în mine, mă voi cuminți de nevoie.

Îmi dau seama ori îmi pare a-mi da seama că
schimbarea care s-a petrecut în făptura mea a
fost mult grăbită de obiceiul de a bea zilnic ceai
și vin. Cred, totul fiindu-mi egal de altminteri,
cred că băutorii de apă păstrează mult mai mult
timp ascuțimea senzațiilor și, oarecum, prima lor
nevinovăție. Folosirea stimulanzilor ne îmbătrî-
nește organele. Emoțiile peste măsură și care nu
sînt în ordinea potrivirilor firești dintre noi și
lucruri slăbesc emoțiile simple și distrug acea
proporție plină de armonie care ne mărea sensi-
bilitatea în ceea ce privește legăturile exterioare,
cînd nu aveam, ca să zic așa, simțăminte decît
datorită lor.

Așa este inima omenească ; principiul cel mai
de seamă al legilor penale nu are altă bază. Dacă
înlăturăm proporția dintre pedepse și delictе,
dacă urmărim să prea întetîm imboldul fricii,
i se pierde mlădierea ; iar dacă mergem și mai
departe, se întîmplă în sfîrșit să-l frîngem ; dăm
sufletelor curajul crimei ; se stinge orice energie
în acele lipsite de vlagă, și se stimulează dispo-

zițiile sufletești fioroase ale altora. Dacă întetăm peste limitele firești emoția organelor, acestea ajung să fie nesimțitoare la impresii mai moderate. Folosind prea adeseori, excitând fără noimă capacitățile lor ultime, li se istovesc forțele obișnuite ; le constrângem să nu poată decît prea mult sau nimic ; se distruge acea proporție rînduită pentru împrejurările deosebite care ne unea cu lucrurile mute înseși, și ne lega de ele prin potriviri intime. Ea ne lăsa totdeauna în așteptare și în speranță ; indicîndu-ne peste tot locul prilejuri de a simți plăcerea, ne îngăduia să nu cunoaștem limita posibilului ; ne îndupleca să credem că sufletele noastre ar avea posibilități imense, fiindcă aceste posibilități ar fi neprecise, și fiind totdeauna relative la lucruri din afară, s-ar putea ca ele să se mărească în împrejurări necunoscute.

Mai este o deosebire fundamentală între obișnuința de-a fi mișcat de impresia altor obiecte sau de aceea de-a fi mișcat de impulsul interior al unei ațîțări produse de toanele noastre sau de o întîmplare neprevăzută, și nu de încrucișarea unor momente. Noi nu mai urmăm mersul lumii ; sîntem însuflețiți cînd ea ne-ar lăsa în voia repausului ; și adeseori cînd ea ne-ar însufleți, ne aflăm în sleirea de puteri pe care abuzurile noastre o produc. Din pricina acestei oboseli, a acestei nepăsări, sîntem nesimțitori la impresiile lucrurilor, la acele imbolduri din afară care, ajungînd să n-aibă nici un amestec în obișnuințele noastre, se află de multe ori în dezacord sau în opoziție cu nevoile noastre.

Astfel omul a făcut totul ca să se despartă de restul lumii, ca s-ajungă să fie independent de mersul lucrurilor. Dar această libertate, care

nu este de fel în firea lui, nu este o adevărată libertate ; ea este ca și licența unui popor care a sfărîmat jugul legilor și al moravurilor naționale, aceasta mai mult ia decît dă, ea pune incapacitatea dezordinii în locul dependenței legitime care s-ar acorda cu nevoile noastre. Această independență iluzorie, care ne distruge facultățile pentru a le înlocui prin capriciile noastre, ne asemuiește aceluia care, în pofida autorității conducătorului, ține cu tot dinadinsul să înalțe în piața publică monumentul unui cult străin, în loc să se mărginească să ridice între ai săi altarele : el ajunge să se exileze într-un deșert de nisip-mișcător, unde nimeni nu se opune voinței lui, însă unde voința-i nu poate produce nimic : acolo încetă din viață liber, dar fără altare familiale ca și fără temple, fără alimente ca și fără legi, fără prieteni ca și fără conducători.

Admit că ar fi mai nimerit să discutăm mai puțin despre ceai și să nu mai facem abuz de el ; de îndată însă ce ai căpătat oarecare obișnuință cu aceste soiuri de lucruri, nu mai știi cînd să te oprești. Dacă este greu să te lepezi de un asemenea obicei, nu-i mai ușor poate să-l supui unei reguli, afară numai dacă nu ești în stare de asemenea să-ți orînduiești întregul fel de a-ți duce viața. Nu știu în ce chip să pun multă ordine într-un lucru, cînd mi-e cu neputință s-o pun în celelalte lucruri ; în ce chip s-ajung la o continuitate în purtare, cînd n-am nici o speranță să am una care să fie constantă, și care să se lege de celelalte deprinderi ale mele. Tot așa nu sînt în stare să fac nimic fără mijloace : unii oameni au acea iscusință de a-și crea mijloace sau de a crea mult cu foarte puțin. Cît despre mine, aș izbuti poate să întrebuițez mijloacele mele cu

disciplină și cu folos : dar prima încercare cere o altă iscusință ; și această iscusință îmi lipsește cu totul. Cred că acest cusur mi se trage de acolo că mi-e cu neputință să privesc lucrurile altminteri decît în toată întinderea lor, într-aceea cel puțin pe care izbutesc s-o cuprind cu mintea. Țin deci ca principalele lor legături să fie toate luate în seamă ; și simțămîntul ordinii, împins poate prea departe sau cel puțin cultivat în exclusivitate, nu-mi dă voie să întreprind nimic și nici să duc la capăt bun ceva în neorînduială. Prefer să mă las în voia sorții decît să pun la cale ceea ce n-aș putea îndeplini. Unii oameni, cu toate să n-au gologan în pungă, își întemeiază o gospodărie ; se împrumută, se pun în valoare, dau din coate, vor plăti cînd vor putea ; pînă una-alta, trăiesc și dorm liniștiți, uneori chiar izbutesc. N-aș fi putut să mă hotărăsc să duc o viață atît de nesigură ; și dacă aș fi consimțit să mă încumet la așa ceva, n-aș fi avut destoiniciile necesare. Iar cine izbutește, cu această dibăcie, să-și întrețină familia, fără să se înjosească, și fără să-și calce vreuna dintre îndatoriri, este fără îndoială un om vrednic de laudă. În ce mă privește pe mine, n-aș prea fi în stare decît să mă decid să mă lipsesc de toate, ca și cum ar fi la mijloc o lege a necesității. Îmi voi da silința într-una să întrebuițez cît mai bine cu puțință fonduri indestulătoare ori să le preschimb în așa ceva, impunîndu-mi lipsuri personale, pe acele care n-ar fi fără asta. Aș sîrgui zi și noapte la lucruri mulțumitoare, chibzuite bine, trainice, ca să dau cele trebuitoare unui prieten, unui copil ; dar să m-apuc de ceva în nesiguranță, dar să

preschimb în îndestulătoare, după multă dibăcie prea îndrăzneată, fonduri foarte neîndestulătoare în ele înseși, asta n-aș putea să sper din partea mea.

Rezultă, dintr-o asemenea fire, acel mare neajuns că nu pot să trăiesc bine, înțelepțește, și în bună rînduială, nici chiar să mă iau după gusturile mele ori să mă gîndesc la cele nevoi, decît cu aptitudini aproape sigure ; și că dacă eu sînt poate dintre oamenii în stare să se folosească bine de ceea ce se cheamă o mare avere ori chiar de o mediocritate ușor de condus, sînt și dintre acei care, fără cele trebuitoare, se află lipsiți de mijloace și nu pot să facă altceva decît să se ferească s-ajungă nevoiași de tot, caraghioși ori în ticăloșie, cînd soarta nu-i așază ea însăși deasupra nevoii.

Belșugul este mai greu de susținut decît restriștea, se zice îndeobște. Dar se întîmplă contrariul cu omul care nu-i supus unor pasiuni reale ; care ține să facă bine ceea ce face, care are drept primă nevoie pe aceea a ordinii și care privește mai degrabă totalitatea lucrurilor decît amănuntele acestora.

Restriștea convine unui om hotărît și cîtuși de puțin însuflețit, al cărui suflet îndrăgește o virtute severă și a cărui minte din fericire nu întrevește siguranța.¹ Însă restriștea este foarte jalnică, tare descurajantă pentru cine nu află în ea nimic din ceea ce are nevoie, fiindcă el ar vrea să fie folositor și pentru că nenorocitul găsește prilejul arareori ca să fie așa. Nefiind sus-

¹ Omul de treabă este de nezdruncinat în virtutea lui severă ; omul pornit să lucreze după capul său umblă într-una după virtuți aspre.

ținut de nobilul fanatism al lui Epictet¹, el poate să reziste bine nenorocirii, dar prost unei vieți nefericite de care se scîrbește în cele din urmă, dîndu-și seama că într-însa își pîrde întreaga lui ființă. Omul religios, și mai ales cine este sigur de existența unui Dumnezeu răsplătitor, are un mare avantaj : este foarte ușor să suporte răul cînd răul este cel mai mare bine de care poți avea parte. Recunosc deschis că n-aș izbuti să întrevăd ce anume are uimitor virtutea unui om care luptă sub privegherea Dumnezeului său, și care jertfește niște toane repede trecătoare unei fericiri fără margini și fără sfîrșit. Un om cu totul și cu totul convins nu poate să facă altminteri, afară numai dacă n-ar fi în stare de delir. Mi se pare dovedit că n-are credință cine se prăpădește, nu alta, la vederea banilor, la vederea unei femei frumoase ori a altor obiecte ale pasiunilor de pe lume. Este limpede că nu vede bine decît pămîntul : dacă ar vedea cu aceeași siguranță paradisul și infernul de care își amintește cîteodată : dacă acestea ar fi, ca lucrurile pămîntului, prezente în gîndirea lui, ar fi cu neputință să se lase dus în ispită vreodată. Căruia dintre supușii cu mintea întreagă nu-i va fi cu neputință să calce porunca prințului, dacă acesta i-a spus : Iată-te în seraiul meu printre toate femeile mele; timp de cinci minute să nu te apropii de nici una : sînt cu ochiul asupra-ți ; dacă o să fii credincios așa de scurt timp, toate aceste plăceri și altele îți vor fi îngăduite preț de treizeci de ani de belșug necurmat ? Cine nu înțelege că

¹ Filozof grec stoic din secolul întii. Ajungînd sclav la Roma, a fost eliberat de Neron. Din *Convorbirile sale* istoricul grec Arinos alcătuiește un rezumat : cunoscutul *Manual al lui Epictet* (n.t.).

acest bărbat, oricît de arzuluu l-am presupune, n-are nici măcar nevoie de forță ca să țină piept ispitei un timp atît de scurt : n-are nevoie decît să creadă în cuvîntul dat al prințului său. Negreșit, ispitele creștinului nu sînt mai puternice, și viața omului e cu mult mai puțin față de eternitatea decît cinci minute în comparație cu treizeci de ani : este un infinit de deosebire între fericirea făgăduită creștinului și plăcerile oferite supusului la care mă refer ; în sfîrșit, cuvîntul dat al prințului se poate să lase oarecare îndoială, acel al lui Dumnezeu nu se poate să lase nici una. Dacă deci nu e dovedit că dintre o sută de mii de acei cărora li se zice creștini adevărați cel mult unul are aproape întreagă credința, sînt convins că nimic pe lume nu se poate dovedi.

Cît despre urmările acestui adevăr, le vei socoti foarte simple : și țin să mă întorc la nevoile pe care le naște deprinderea de-a consuma produse fermentate. Trebuie să te liniștesc și să mă grăbesc să-ți spun în ce chip poți să-mi dai crezare, cu toate că făgăduiesc să mă schimb tocmai în răstimpul cînd mă înfrînez mai puțin și cînd închin deprinderii o putere de acțiune mai mare.

Am încă o mărturisire de făcut mai înainte : încep să pierd somnul, în sfîrșit. Cînd ceaiul m-a prea obosit, nu cunosc alt leac decît vinul, nu dorm decît prin acest mijloc, și iată încă un exces, căci se cuvine să bei atît cît se poate ca să nu-ți fie atinsă mintea în chip vădit. Nu cunosc ceva mai caraghios decît un om care își pîngărește gîndirea în fața unor necunoscuți ; și despre care zici : a băut, văzînd ceea ce face, și ceea ce spune. Dar cît despre tine însuși, nimic nu-i place mai mult dreptei judecăți decît s-o descumpănești puțin cîteodată. Pretind chiar că o dezordine pe

jumătate ar fi tot atît de la locul ei în intimitate pe cît un adevărat exces este de rușinos în fața semenilor, și de înjositor în taină chiar.

Mai multe dintre vinurile de Lavaux care se capătă prin apropiere, între Lausanne și Vevay, trec drept primejdioase. Însă cînd sînt de unul singur, nu folosesc decît un anumit vin de Neuchâtel, care este prețuit cît și unul slab de Bourgogne : Tissot îl consideră și sănătos.

De cum voi ajunge proprietar, nu-mi vor lipsi de fel posibilitățile de a-mi trece timpul, de-a clădi, de-a aproviziona, și de-a mă consacra grijilor de-a pune în rînduială acea activitate interioară ale cărei preocupări nu-mi dau nici un răgaz în lipsa oricărei acțiuni. Cît timp vor dura aceste învălmășeli de treburi, voi micșora treptat uzul vinului ; cît despre ceai, mă voi dezbăra cu totul de-acest obicei ; vreau ca în viitor să nu mai beau decît arareori. Cînd totul va fi pus în ordine, și cînd voi putea începe să m-adaptez la felul de viață pe care de atîta timp vrusesem să-l iau, voi fi astfel pregătit să mă conformez lui fără să simt neajunsurile unei schimbări prea bruște și prea mari.

În ceea ce privește chinurile plictiselii, sper să nu le mai cunosc de îndată ce voi putea să-mi adaptez toate obișnuințele unui plan general ; îmi voi întrebuița lesne ceasurile ; voi pune în locul dorințelor și al desfătărilor interesul pe care ți-l dai ca să crezi ceea ce ăi crezut că este folositor, și plăcerea de-a te supune propriilor legi.

Nu-mi închipui o fericire care nu mi-a fost hărăzită sau care cel puțin este încă tare departe de mine. Îmi imaginez doar că nu voi mai simți povara timpului, că voi putea preîntîmpina plicti-

sul obișnuit, și că nu mă voi mai plictisi decît în felul meu.

Nu vreau să mă supun unei reguli călugărești. Îmi voi păstra ceva rezerve pentru răstimpurile cînd golul va fi mai apăsător, dar cele mai multe vor fi prinse în mișcare și în activitate. Celelalte mijloace vor avea limitele lor de-ajuns de stricte, și neobișnuitul, el însuși, va fi orînduit. Pînă cînd viața-mi va fi bine folosită, voi avea nevoie de o regulă fixă. Altminteri, mi-ar trebui ceva excese fără altă limită decît aceea a puterilor mele. Și apoi în ce chip umplea-vor ele un gol fără hotare ? Am citit nu știu unde că omul care este simțitor n-are nevoie de vin. Afirmatia poate să fie adevărată pentru cine n-are obișnuința vinului. De cîteva zile de cînd sînt posomorît și ocupat, mintea-mi se frămîntă peste măsură, somnul mi se sperie. Am nevoie de un exces care să mă smulgă din toropeala mea neliștită, și care să tulbure puțin acea înțelepciune divină al cărei adevăr ne stingherește închipuirea, și nu ne mulțumește din plin sufletele.

Un lucru mă surprinde. Întîlnesc oameni care parcă ar bea numai și numai pentru plăcerea gurii, pentru gust, și beau un pahar de vin cum ar bea o bavareză¹. Asta nu este totuși așa, dar ei o cred ; și dacă îi iscodești în această privință, vor fi chiar surprinși că-i întreb.

Îmi voi interzice așadar aceste mijloace de a înșela nevoile de plăcere și zădărnicia trecerii ceasurilor. Nu știu dacă nu cumva ceea ce voi pune în loc nu va fi și mai puțin : dar, în sfîrșit, îmi voi spune, iată o ordine stabilită, trebuie s-o urmez. Ca s-o urmez cu statornicie, voi avea grijă

¹ Infuzie de ceai și de sirop de strașnic, zaharată și amestecată cu lapte și cu șocolată (n.t.).

să nu fie de-o precizie meticuloasă, nici de-o prea mare uniformitate ; căci s-ar găsi pretexte și chiar motive ca să călcăm regula ; dacă o dată ai călcat-o, n-are nici o noimă să nu te lepezi cu totul de ea.

Ceea ce îți face o plăcere este bine să fie de mai înainte limitat de o lege. În momentul cînd o simți, este greu s-o supui unei reguli care o limitează. Acei chiar care au această putere au greșit și ei că n-au hotărît în timpul firesc chibzuinței ceea ce chibzuința se cuvine să hotărască, și au așteptat momentul cînd judecățile sale alterează înclinațiile plăcute pe care ele sînt silite să le combată. Cu gîndul la argumentele de-a nu ne desfăta mai mult, se reduce la foarte puține lucruri plăcerea pe care ne-o îngăduim : căci este în natura plăcerii să fie simțită cu un fel de uitare de sine și de plinătate. Ea se împrăstie cînd cauți s-o limitezi altminteri decît din necesitate : și fiindcă este nevoie totuși ca judecata s-o mărginească, nu este altă posibilitate ca să împăcăm aceste două lucruri, care fără asta ar fi contrarii, decît să impunem dinainte plăcerii cumpătarea prescrisă de-o lege generală.

Oricît de slabă ar fi o impresie, momentul cînd ea se produce asupra noastră este acela al unui fel de pasiune. Ceea ce este actual este cu greu apreciat la adevărata sa valoare : astfel, în privința obiectelor vederii, apropierea, aflarea de față măresc dimensiunile. De aceea înainte de se deștepta dorințele trebuie să ne stabilim reguli de morală împotriva lor. În momentul pasiunii, amintirea acestei reguli nu mai este vocea supărătoare a recei chibzuințe, ci legea necesității, și această lege nu-l întristează pe un om cuminte.

Este aşadar lucru de căpetenie ca legea să fie generală ; aceea privind cazuri deosebite prea dă de bănuir. Totuşi să lăsăm ceva în voia împrejurărilor : aşa păstrăm o libertate, fiindcă nu s-a putut prevedea totul, şi fiindcă trebuie să ne supunem propriilor legi numai în acelaşi fel cum firea noastră ne-a supus celor ale necesităţii. Afecţiunile noastre se cuvine să aibă independenţă, dar o independenţă înfrînăată în nişte limite peste care ea să nu poată trece. Ele sînt asemănătoare cu mişcările trupului, care n-au de fel nuri dacă sînt stingherite, constrînse, şi prea otova ; dar care n-au cuviinţă nici folos dacă sînt bruşte, neregulate sau involuntare.

Este un exces în ordinea însăşi a pretinde să potriveşti nuanţele în chip desăvîrşit, să-ţi înfrînezi, să-ţi orînduieşti desfătările, şi să le foloseşti cu economia cea mai severă, ca să ţină mai mult timp şi chiar toată viaţa. Această desăvîrşită regularitate este posibilă foarte arareori : plăcerea ne ademeneste, ne tărăşte cu ea, după cum tristeţea ne stăpîneşte şi ne înlănţuie. Trăim în vîltoarea visurilor ; şi, dintre toate visurile noastre, ordinea desăvîrşită ar putea într-adevăr să fie cel mai puţin firesc :

Îmi vine greu să-mi închipui cum de se caută beţia băuturilor cînd avem aceea a lucrurilor. Nu oare nevoia de-a fi emoţionaţi deşteaptă în noi pasiunile ? Cînd sîntem frămîntaţi de ele, ce putem să găsim în vin, dacă nu o tihnă care suspendă înflăcărarea lor necumpătată ?

După cît se pare, omul împovărat de hotărîtoare treburi caută de-asemenea în vin uitarea, liniştea, şi nu energia. Astfel cafeaua, tulburîndu-mă, aduce din nou uneori somnul minţii mele obosite de pe urma altei tulburări. De-obicei nu

nevoia de impresii puternice stimulează ființele energice la excesele de vinuri și de lichioruri. O ființă energică, prinsă de importante treburi, descoperă în deprinderea cu ele o activitate mai vrednică de ea, conducîndu-le potrivit ordinii. Vinul nu poate decît să odihnească sufletul. Altminteri, de ce atîția eroi ai istoriei, de ce atîția cîrmuitori, de ce unii stăpîni al lumii ar fi băut? A fost la mai multe popoare în mare cinste să bei mult: iar unii oameni cu totul deosebiți au băut la fel în timpuri cînd așa ceva nu era de nici o fală. Înlăturînd deci pe toți acei pe care lumea din jur îi tîrî cu ea și pe toți acei dintre cîrmuitori care fură oameni foarte de rînd, rămîn cîțiva oameni harnici și absorbiți de lucruri folositoare; aceștia n-au putut căuta în vin decît odihna unei minți prea împovărate de acele griji cărora deprinderea le scade importanța, dar fără să o suprime, de vreme ce nu este nimic dincolo de aceasta.

SCRISOAREA A LXV-a

St.-Saphorin, 14 iulie, VIII.

Fii sigur că felul dumitale de-a gîndi nu va fi combătut: dacă aş avea destulă slăbiciune ca să-mi fie cîndva necesar în această privință să fiu readus la dreapta judecată, aş căuta din nou scrisoarea dumitale. Mi-ar fi cu atît mai rușine de mine cu cît mă voi fi schimbat de-a binelea, deoarece acum gîndesc cu desăvîrșire ca și dumneata. Pînă în momentul acela, dacă mi-e ne folositoare sub acest aspect, ea mă mulțumește totuși. Este pătrunsă de acea grijă afectuoasă a

prieteniei adevărate care insuflă frica mai presus de toate că omul în care ai pus o parte din sufletul tău își moaie zelul de-a mai fi om cumsecade.

Nu, nu voi uita niciodată că banii sînt una dintre cele mai hotărîtoare posibilități ale omului, și că acesta prin folosirea lor dovedește ceea ce el înseamnă. Ceea ce este cît se poate de bine arareori ne este îngăduit : vreau să spun că interesele sînt atît de opuse, încît nu putem mai niciodată să facem bine din toate punctele de vedere. Cred că este lucrul de căpetenie să trăiești cu oarecare cuviință, să statornicești în gospodăria ta obiceiuri plăcute, un fel de trai așezat. Dar, după asta, nu s-ar putea ierta unui om cu scaun la cap să folosească pe nimicuri ceea ce îi îngăduie să înfăptuiască atîtea lucruri mai bune.

Nimeni nu știe că mă gîndesc să mă stabilesc aici : totuși îmi comand la Lausanne și la Vevey unele mobile și diferite alte lucruri. Lumea s-a gîndit, după cît se pare, că aș fi în stare să jertfesc o sumă cam mare toanelor unei șederi de foarte scurtă durată : se va fi crezut că urma să iau o casă ca să petrec vara. Iată cum s-a descoperit că mă puneam pe cheltuială, și cum am dobîndit multe plecăciuni, cu toate că nenorocitul de mine avui oarecare sminteală la cap.

Acei care au de dat cu chirie case oarecum mai arătoase, ca să-mi vorbească nu mă întîmpină ca pe un om obișnuit : și mie îmi vine pofta să fac aceleași reverențe ludovicilor mei, cînd mă gîndesc că, iată, îl și fericesc pe cel din fața mea. Hantz îmi dă speranță, dacă acesta este mulțumit fără ca să-mi fi fost mie gîndul la asta, alții vor fi pesemne acum cînd pot ceva. Lipsa de toate

celea, strîmtoarea, nesiguranța, leagă mîinile în treburile înseși pe care nu banii le pun la cale. Nu poți să-ți faci nici un rost : nu poți să ai nici urmă de plan neîntrerupt. Te afli printre niște oameni pe care sărăcia îi doboară, ai oarecare îndestulare aparentă, și totuși nu poți face nimic pentru ei : nu poți nici chiar să le-ai aduci la cunoștință această neputință, pentru ca măcar să nu fie cuprinși de revoltă și de amărăciune. Unde să-l aflu pe acel care își închipuie că banii au puterea de-a produce rod ? Oamenii îi pierd după cum își cheltuiesc nebunește forțele, sănătatea, anii lor. Este atît de lesne să-i aduni la grămadă ori să-i risipești : atît de greu să-i întrebuițezi bine.

Cunosc pe un preot de lingă Friburg, care, prost îmbrăcat, se hrănește prost, care nu cheltuiește o jumătate de batz cît nu-i la mare nevoie ; dăruiește însă totul, și dăruiește cu înțelepciune. Unul dintre enoriașii săi, am auzit cu urechile mele, vorbea despre zgîrcenia lui : dar această zgîrcenie este tare frumoasă !

Cînd zăbovim asupra însemnătății timpului și asupra aceleia a banilor, nu se poate desluși decît cu anevoie pierderea unui minut sau aceea a unui batz. Totuși mersul lucrurilor ne răpește : ceva care convine bunului nostru plac ne ia din buzunar douăzeci de ludovici, în timp ce un nevoiaș n-a putut căpăta de la noi un gologan. Întîmplarea ne dă sau ne ia de treizeci de ori mai mult decît ne-ar trebui ca să alinăm durerea celui nefericit. Altă întîmplare condamnă la nelucrare pe unul a cărui iscusință i-ar fi păstrat starea. O ghiulea sparge acest cap care se credea că fusese hărăzit să împlinească lucruri mărețe, și pe care treizeci de ani de îngrijiri îl pregătiseră. În această

nesiguranță, sub legea necesității, ce se alege de calculele noastre și de exactitatea amănunțelor ?

Fără această nesiguranță, n-am dori să avem batiste de batist ; cele de pînză ne-ar servi tot atît de bine ; și s-ar putea să dăm de-acestea bietului ziler care se lipsește de tutun cînd îl folosim în interiorul unei case, fiindcă n-are batista de care îndrăznește să se servească *în fața lumii*.

Ar fi o viață fericită aceea pe care ai petrece-o ca preotul acesta vrednic de respect. Dacă aș fi pastor de sat, aș dori să mă grăbesc să trăiesc astfel, pînă ce o măreață deprindere mi-ar impune drept necesar uzul a ceea ce alcătuiește o viață îndestulată. Dar trebuie să fii neînsurat, să fii singur, să fii neatîrnat de marele public ; fără astea se poate să pierzi din prea multă preeizie prilejurile de-a ieși din hotarele unei folosințe atît de reduse. Să te rostuiesti în acest fel înseamnă să-ți prea limitezi soarta : dar de asemenea, ieșiți de-acolo, și iată-vă ca și supuși acelor nevoi nefe-rești cărora este greu să le fixezi termenul, și care te tîrăsc atît de departe de ordinea reală încît vezi inși avînd o sută de mii de livre venit temîndu-se de o cheltuială de douăzeci de franci.

Nu se zăbovește îndeajuns asupra a ceea ce simte o femeie care abia își mișcă picioarele pe un drum cu copilul ei, care n-are pîine nici pentru ea, nici pentru el, și care, în sfîrșit, găsește sau primește o monedă de șase gologani. Atunci intră cu încredere într-o casă unde va avea ceva paie ; înainte de-a se culca pe ele, îi gătește lui o supă falsă ; și de cum el adoarme, ea adoarme mulțumită, lăsînd în grija Providenței nevoile de-a doua zi.

Cîte nenorociri de înlăturat, de îndreptat ! Cîta tristețe de alinat ! Cîte plăceri de procurat care

zac, așa zicînd, într-o pungă de bani, ca niște ger-
meni ascunși și uitați, și care n-așteaptă, ca să
producă roade minunate, decît iscusința unuia cu
inimă bună ! Orice acțiune întreprinsă este jal-
nică și înjositoare : nevoile, îngrijorarea, deban-
dada au istovit toate sufletele ; toți suferă și se
irită ; necazul, dezbinările, bolile, proasta hrană,
educația brutală, tabieturile nefericite, toate se
pot schimba. Unirea, ordinea, pacea, încrederea
pot să fie readuse ; și speranța însăși, moravurile
minunate ! Rodnicie a banilor !

Cine și-a căpătat o profesiune, cel a cărui viață
poate să fie orînduită, al cărui venit este mereu
același, cine este stăpînit și mărginit de acesta,
ca un om de legile firii sale, moștenitorul unui
neînsemnat patrimoniu, un preot protestant de
țară, un rentier liniștit pot să-și calculeze ceea ce
au, să-și fixeze cheltuielile anuale, să-și reducă
nevoile proprii la nevoile neapărate, și apoi să
numere gologanii care le rămîn, ca niște desfătări
care nu vor dispărea nicicînd. Să nu care cumva
să iasă din mîinile lor nici o singură monedă care
să n-aducă bucuria sau tihna în sufletul unui ne-
fericit.

Intru cu drag în această bucătărie patriarhală,
sub un acoperămînt simplu, în unghiul văii. Văd
aci niște legume care se gătesc laolaltă cu ceva
lapte, fiindcă astfel costă mai ieftin decît cu unt.
Se fierbe o supă de verdețuri fiindcă supa de
carne grasă a fost dusă la o jumătate de leghe de
aici acasă la un bolnav. Cele mai ademenitoare
fructe se vînd în oraș, și suma dobîndită servește
pentru ca să se împartă fiecăreia dintre femeile
cele mai nevoiașe din partea locului cîteva ba-
nițe de făină de păpușoi, care nu li se dă drept o
pomană, ci din acestea li se arată cum să facă

terci și alivenci. În ceea ce privește fructele care întrețin sănătatea și care n-ajung la prețuri mari, ca de pildă cireșele, coacăzele, strugurii, se consumă obișnuit cu tot atita plăcere ca și mîndrele pere sau ca și piersicile acelea care nu astîmpăr setea mai bine, și din care s-a tras un cu mult mai mare cîștig.

Prin casă totul este curat, dar de-o simplitate strictă. Dacă avariția sau sărăcia ar fi impus-o, ar fi trist de privit, însă este la mijloc economia binefacerii. Lipsurile sale bine chibzuite, severitatea-i de bunăvoie sînt mai plăcute decît toate născocirile și abundența unei vieți voluptuase : acestea ajung nevoi de care oamenii n-ar suporta să fie lipsiți, dar în care nu se descoperă nici o plăcere ; primele dau desfătări într-una repetate, și care ne lasă neatîrnarea. Stofe de casă fine, dar purtărețe și murdărindu-se cu greu, alcătuiesc aproape toată îmbrăcămintea copiilor și a tatii. Nevastă-sa nu poartă decît rochiile albe de pînză de bumbac ; și în fiecare an se găsesc motive ca să împartă peste două sute de coți de pînză între cei care fără asta abia ar avea cămăși. Nu se află alt obiect de porțelan decît două cești din Japonia, care slujeau odinioară în casa părintească ; toate cîte se mai văd sînt de un lemn foarte tare, plăcute ochiului și sînt ținute într-o mare curățenie : se sparg cu greu și sînt înlocuite cu puțină cheltuială ; astfel încît nu-i nevoie să-ți fie teamă ori să dojenești, și ai ordine fără necaz și activitate fără neliniște. Nu este nici un servitor : fiindcă grijile gospodăriei sînt puțin însemnate și bine orînduite, te servești singur ca să fii liber. Mai mult, nu-ți place nici să supraveghezi, nici să ai pierderi : ești mai fericit cu mai multă osteneală și cu mai multă încredere. Doar o femeie

care umbla cu cerșitul înainte vreme vine în fiecare zi cîte un ceas, face treaba cea mai puțin curată, și își ia de fiecare dată salariul cuvenit. Cu acest soi de trai, ții socoteală pînă la gologan de cît se cheltuiește ; căci știi prețul unui ou, și de asemenea știi să dai fără urmă de părere de rău un sac de grîu datornicului sărac urmărit de un bogat creditor.

Este în interesul ordinii însăși să te ocupi de ea fără să-ți fie silă : nevoile reale sînt ușor de ținut în frîu prin obișnuință, în limitele strictului necesar : însă nevoile plictiselii n-ar avea nici o margine și-ar duce, de altminteri, la nevoile imaginare, nemărginite ca și ele. S-au luat toate măsurile ca să nu se îngăduie nici unui necaz să întrerupă armonia întregului. Nu se mai folosesc stimulentele, ele prea ne-abat de la normal senzațiile : ne ațîță totodată lăcomia și ne lasă abătuți. Vinul și cafeaua sînt oprite. Ceaiul doar este admis, dar sub nici un cuvînt nu se cade să fie folosit adeseori : se ia în mod obișnuit o dată la cinci zile. Nici o petrecere nu tulbură gîndurile cu plăcerile sale sperate, cu nepăsarea sa neprevăzută sau prefăcută, cu sila și cu plictiseala care urmează deopotrivă dorințelor înșelate și dorințelor împlinite. Toate zilele sînt aproape asemănătoare, pentru ca toate să fie fericite. Cînd unele sînt zile de plăcere și altele de muncă, omul care nu-i constrîns de-o nevoie neapărată ajunge să fie curînd-curînd nemulțumit de toate, și curios să încerce alt fel de-a trăi. Îi trebuie nesiguranței din sufletele noastre sau același fel de-a fi ca s-o statornicească sau o variație perpetuă ca s-o întrerupă și s-o amăgească continuu. O dată cu desfătările ar veni cheltuielile ; și s-ar pierde, plictisindu-se în plăceri, posibilitățile de a fi mulțumiți

și iubiți în sînul unui tîrgușor mulțumit. Dar să nu cumva să fie searbăd și fără bucurie fiecare ceas din viață. Te obișnuiești cu monotonia plictiselii, însă firea ți-e stricată, greu de mulțumit și tristă ; în sînul tihnei lucrurilor nu mai ai tihna sufletului și liniștea fericirii. Omul de bine și-a dat seama de asta. A dorit ca serviciile pe care le face, ca rînduiala pe care a stabilit-o s-aducă familiei sale fericirea supremă a unei vieți simple, și nu amărăciunea lipsurilor și a sărăciei. În fiecare zi copiii au o clipă de bucurie, așa cum se poate avea în fiecare zi. Aceasta nu se încheie niciodată fără ca ei să nu se fi înveselit, fără ca părinții lor să nu fi avut plăcerea lor de tată și de mamă, aceea de a-și vedea copiii ajungînd să fie din ce în ce mai buni fiind într-una și mulțumiți. Masa de seară se gătește devreme ; ea se compune din lucruri simple, dar care plac tare copiilor, și din care adeseori sînt lăsați să se servească singuri. După cină, jocurile la un loc acasă la ei sau prin vecinii de treabă, fugăririle, plimbările, voioșia necesară tinereții lor, și atît de folositoare la orice vîrstă, nu le lipsesc niciodată. Atît de convins este stăpînul casei că mulțumirea îndreaptă spre virtuți, după cum virtuțile pre-dispun la mulțumire.

Iată cum ar trebui să se trăiască ; iată cum mi-ar plăcea să trăiesc, mai cu seamă dacă aș avea un venit foarte mare. Dar știi ce nălucire nutresc în mintea mea. Nu cred într-însa, și totuși n-aș putea să mă lipsesc de ea. Soarta nu mi-a hărăzit nici soție, nici copii, nici patrie ; nu știu ce neliniște m-a izolat, m-a împiedicat neînterupt să capăt un rol pe scena lumii, așa cum capătă ceilalți oameni ; ursita mea, în sfîrșit, pare să mă oprească, mă lasă în așteptare, și nu-mi îngăduie

să ies din cuvîntul ei ; nu-i stăpîină pe mine, da
mă împiedică să fiu stăpîn pe mine însumi. S
pare că o forță mă ține în loc și mă pregătește în
taină, că viața-mi ar avea un scop pămîntesc încă
necunoscut, și că aș fi destinat unui act pe care
n-aș putea să-l bănuiesc. Este la mijloc o iluzie
pesemne : însă nu pot de bunăvoie să distrug ceea
ce cred că presimt, ceea ce timpul poate să-mi
hărăzească.

Ce-i drept, aș putea să mă rostuiesc aici aproape
în felul despre care vorbesc ; aș avea o țintă ne
îndestuiătoare, dar măcar sigură ; și dîndu-mi
seama la ce anume se cuvine să mă dedau c
totul, mă voi trudi să consacru grijilor de fiecare
zi neliniștea care mă chinuiește. Făcînd bine l
cîțiva oameni, într-un cerc restrîns, aș izbuti s
uit cît sînt de nefolositor celorlalți oameni. Poat
că aș lua chiar hotărîrea asta, dacă nu m-aș afi
într-o izolare care nu mi-ar oferi aici nici o l
niște lăuntrică ; dacă aș avea un copil căruia i-a
cultiva mintea și inima, de care m-aș ocupa în
amănunte ; dacă aș avea o soată căreia i-ar plăce
treburile unei gospodării bine conduse, care ar
firească să împărtășească vederile mele, care
poată afla plăceri în intimitatea gospodărească
și să se desfăte ca și mine cu toate lucrurile care
n-au altă valoare decît aceea a unei simplități c
bunăvoie.

În curînd ar fi de-ajuns să păzesc buna rîndu
ială întru cele ale vieții casnice, intime. Vale
necunoscută ar constitui pentru mine singur
pămînt omenesc. Acolo nu s-ar mai suferi, și
fi mulțumit. Fiîndcă peste cîțiva ani voi fi u
pumn de pulbere pe care viermii îl vor fi lăsa
în voia întîmplării, aș ajunge în situația să n
uit ca la un monument îndeajuns de impunător

la fîntîna de unde aş fi adus apele necesare ; şi ar fi îndestul, drept rost al zilelor mele, ca zece familii să-mi socotească viaţa folositoare.

Pe un pămînt potrivit, m-aş bucura de această simplitate de la munte mai mult decît m-aş bucura într-un mare oraş de toate tabieturile belşugului. Parchetul meu ar fi o pardoseală de scînduri de brad ; în loc de lambriuri lustruite aş avea pereţii de lemn de brad ; mobilele mele n-ar fi de mahon, ar fi de stejar sau de brad. Mi-ar plăcea să văd rînduindu-se castanele sub cenuşă, în vatra din bucătărie, după cum îmi place să şed pe o mobilă elegantă la douăzeci de picioare distanţă de un cămin de salon, la lumina a patruzeci de lumînări.

Dar sînt de-unul singur ; şi pe lîngă acest motiv, am şi altele ca să procedez altminteri. Dacă aş şti cine va împărtăşi felul meu de viaţă, aş şti potrivit căror nevoi şi căror gusturi trebuie să-l pregătesc. Dacă aş putea fi de-ajuns de folositor în viaţa mea casnică, aş căuta să limitez la asta orice privire asupra viitorului : dar neştiind cu cine anume îmi voi duce viaţa şi ce anume voi deveni eu însumi, nu vreau cu nici un chip să rup nişte legături care se poate să-mi fie necesare, şi nu pot nici să-mi însuşesc obişnuinţe prea ciudate. Mă voi rostui aşadar potrivit meleagurilor, ci într-un fel care să nu îndepărteze de mine pe nimeni dintre acei despre care se poate spune : este unul de-ai noştri.

Nu dispun de-o avere însemnată ; şi de altminteri nu într-o vilcea din Alpi voi umbla să introduc un lux nelalocul său. Aceste meleaguri îngăduie simplitatea după care mă dau în vînt. Nu doar că pe-aici excesele nu se cunosc, nici nevoile imaginare. Nu se poate spune precis că ţinutul ar

fi simplu, dar se potrivește cu simplitatea. Îndes-
tularea pe-aici pare mai plăcută decît prin alte
părți, iar luxul mai puțin ademenitor. Multe lu-
cruri firești nu sînt încă ridicole pe-aici. Să nu
care cumva să vii să trăiești prin partea locului,
dacă ești constrîns să cheltuiești foarte puțin ; iar
dacă ai numai îndeajuns, îți va fi mai bine decît
aiurea.

Mă voi rostui așadar ca și cum aș fi aproape
sigur că am să petrec aici toată viața. Țin să-mi
alcătuiesc pe de-a-ntregul felul de trai pe care
împrejurările mi-l indică. După ce mă voi fi în-
zestrat cu toate cele necesare, nu-mi va rămîne
mai mult decît opt mii de livre venit net ; însă
îmi va ajunge, și voi fi mai puțin stîngenit cu
ăsta decît cu de două ori pe atît într-o cîmpie
obișnuită sau cu de patru ori pe atît într-un mare
oraș.

SCRISOAREA A LXVI-a

19 iulie, VIII.

Cînd nu-ți place să schimbi servitorul, se cade
să fii mulțumit că ai unul a cărui părere îngă-
duie aproape ceea ce vrei. Al meu se învoiește
în chip simplu cu tot ceea ce îmi place. Dacă stă-
pînu-su a mîncat prost, el se mulțumește să mă-
nînce puțin mai bine decît el ; dacă prin locuri pe
unde nu se află nici urmă de paturi îmi petrec
noaptea complet îmbrăcat întins pe fin, el se așază
tot așa fără să-mi prea arate multă bunăvoință
respectuoasă. Eu nu mă folosesc prea mult de el,
și iată că m-am îngrijit să-i fac rost de o saltea.

De altminteri, îmi place să am pe cineva care,
la drept vorbind, să n-aibă nevoie de mine. Oa-

menii care prin ei înșiși nu pot nimic și care sînt constrînși, de felul lor și din nedestoinicie, să datoreze altuia totul, sînt prea greu de mulțumit. Nedobîndind vreodată ceva prin propriile posibilități, n-au avut prilejul să cunoască însemnătatea lucrurilor și să se supună unor lipsuri de bunăvoie ; astfel încît toate li se par dezgustătoare. Ei nu deosebesc de sărăcie o economie cu judecată, nici de zgîrcenie murdară o strîmtoare de-o clipă pe care împrejurările o impun ; și pretențiile lor sînt cu atît mai puțin limitate, cu cît fără voi n-ar putea s-aspire la nimic. Lăsați-i de capul lor, abia vor avea bucata de pîine de secară. Găzduți-i acasă la voi, ei strîmbă din nas în fața legumelor, carnea de măcelărie este tare proastă, și sănătatea lor nu s-ar putea deprinde cu apa.

Iată-mă în sfîrșit acasă la mine ; și anume în Alpi. Nu sînt mulți ani de cînd asta ar fi însemnat în ceea ce mă privește o mare fericire ; acum descopăr aci plăcerea de a fi prins de treburi. Am niște lucrători din La Gruyère ca să-mi clădească o casă de lemn și ca să-mi construiască sobe după datina ținutului. La început am comandat să se ridice un mare acoperiș învelit cu șindrilă, care va împreuna șura cu trupul casei, și sub care va fi magazia de lemne, fîntîna etc. Este acum sala de lucru obștească, și s-au construit într-însa în grabă cîteva despărțituri unde se doarme, în timpul cînd vremea frumoasă o îngăduie. În acest fel lucrătorii nu sînt stingheriți, lucrarea va merge cu mult mai repede. Ei își gătesc și mîncarea laolaltă : și iată-mă în fruntea unui mic stat foarte harnic și foarte unit. Hantz, prim-ministrul meu, catadicsește cîteodată să mănînce împreună cu ei. Am izbutit să-l conving că, deși are administrația clădirilor mele, dacă ține să capete dragostea po-

porului meu, ar fi cu cale să nu disprețuiască sub nici un cuvînt pe niște oameni liberi de felul lor, pe țărani, pe lucrători, căroră poate filozofia secolului le-ar insufla necuviința să-i zică fecior în casă.

Dacă afli un răgaz, împărtășește-mi în scris părerile dumitale asupra tuturor amănuntelor care îți trec prin minte, pentru ca orînduind lucrurile pe multă vreme, și poate că pe toată viața, să nu fac vreunul pe care să trebuiască apoi să-l schimb.

SCRISOAREA A LXVII-a

Imenstrom, 21 iulie, VIII.

Sihăstria mea n-o luminează aurora în nici un anotimp, și numai peste iarnă vede ea soarele apunînd. Cînd vine solstițiul de vară, nu-l vezi să scapete, și nu-l zărești dimineța decît trei ceasuri după momentul cînd a trecut orizontul. Se ivește atunci între trunchiurile drepte ale brazilor, pe lîngă un vîrf nepăduros, pe care îl luminează mai sus decît el în țării ; pare purtat pe apa șuvoiului, peste cascada sa ; razele-i se îndepărtează una de alta cu cea mai vie strălucire, luînd-o rază prin pădurea întunecoasă ; discul luminos se oprește cu plăcere pe muntele împădurit și sălbatic al cărui povîrniș zace încă în umbră — este ochiul scînteietor al unui uriaș posomorît.

Iar cînd se apropie echinocțiul, vremea serilor va fi minunată și cu adevărat vrednică de-o fire mai tinăără. Defileul din Imenstrom se lasă în jos și se deschide pe la coada iernii : povîrnișul său de la miazăzi va fi în umbră ; acela pe care îl ocup eu și care este cu fața spre miazăzi, iluminat

pe de-a-ntregul de măreția asfințitului, va vedea soarele stingîndu-se în lacul nemăsurat de mare aprins de văpăile sale. Și valea mea adîncă va fi ca un adăpost cu o blindă temperatură, între cîmpia arzătoare potopită de lumină și înghețata zăpadă a creștetelor care o închide în zare.

Am șaptezeci de pogoane de teren mai mult sau mai puțin folositor ; douăzeci de pădure destul de frumoasă ; și aproape treizeci și cinci a căror suprafață este toată stînci, cu surpături prea mocirloase ori pururea în umbră, și împădurite bine ori foarte slab ori mai-mai de nepătruns. Acest teren nu va da aproape nici un venit ; este o întindere stearpă, din care nu tragi alt folos decît plăcerea de a-l cuprinde între ale tale și de a-l putea aranja, dacă vrei, pentru distracții.

Această proprietate, pe lîngă poziția pe care o are, mi-e dragă și fiindcă toate bucățile sale se învecinează și le poți strînge la un loc printr-o îngrădire unică : mai mult, n-are nici țarină, nici vie. Vița de vie s-ar putea să meargă bine pe-aici după cum este expus la soare terenul ; chiar s-a și plantat pe vremuri : s-au sădit castani în același loc, și îi prefer cu mult.

Griului îi merge prost aici ; secara ar crește frumos, se zice, dar nu mi-ar sluji decît drept mijloc de schimb ; brînzeturile se schimbă mai lesne. Țin să simplific toate muncile și grijile casei, ca să am regulă și supărări puține.

Nu-mi trebuie vie, fiindcă ea cere o muncă ostentitoare, și fiindcă îmi place să văd omul ocupat. Însă nu prea împovărat, fiindcă venitul ei este prea nesigur, prea neregulat, și fiindcă îmi place să știu ce anume am, ce anume sînt în stare. Nu-mi place de fel țarina, fiindcă munca pe care o cere este prea nelafel ; fiindcă o grindină și

înghețul din luna mai pot prea ușor să-i prăpădească recolta ; fiindcă înfățișarea sa îmi este aproape continuu sau neplăcută sau cel puțin foarte indiferentă.

Iarbă, pădure și fructe, iată tot ceea ce doresc, mai ales prin meleagurile acestea. Din păcate, fructele lipsesc în Imenstrom. Este un mare neajuns ; trebuie s-aștepți mult ca să te bucuri de pomii pe care îi sădești ; și mie îmi place să fiu sigur în ceea ce privește viitorul, dar să nu mă bizui decît pe prezent, nu-mi place s-aștept. Cum nu se afla aici nici o casă, nu s-a sădit nici un pom roditor, afară de castani și de cîțiva pruni foarte bătrîni care, după cît se pare, sînt de pe timpul cînd era vie și, fără îndoială, niște case : căci terenul acesta pare să fi fost împărțit între diverși proprietari. De cînd diferitele posesiuni au alcătuit un singur trup, n-a mai fost decît un loc de păscut, unde vacile se opreau cînd începeau să se urce primăvara, și cînd coborau la iernat.

În toamna asta și la primăvară voi sădi mulți meri și cireși de pădure, cîțiva peri și cîțiva pruni. Cît despre celelalte fructe care ar merge cu anevoie prin partea locului, prefer să mă lipsesc. Cînd pui într-un pămînt ceea ce dă roade în chip firesc, socotesc că poți să fii destul de mulțumit. Bătaia de cap pe care ți-ar da-o ca să dobîndești acolo ceea ce clima nu acordă decît cu greu, ar costa mai mult decît ar face rodul obținut.

Dintr-un motiv asemănător, nu voi rîvni să am în casa mea toate lucrurile care îmi vor fi necesare sau de care mă voi sluji. Multe dintre acestea este preferabil să le procuri prin schimb. Nu dezaprob ca pe un mare domeniu să nu-și lucreze fiecare totul în casă, pînza, pîinea sa, vinul său ; să nu-și aibă fiecare în curtea sa porci, curci, pă-

uni, bibilici, iepuri domestici și tot din ceea ce, cu bună administrație, se poate trage oarecare folos. Dar am văzut cu surprindere gospodării păcătoase și încurcate, unde pentru o cumpătare la cheltuieli mereu nesigură și adeseori împovă-rătoare se iscau sute de griji, sute de pricini de necaz, sute de prilejuri de pierderi. Activitățile rurale sînt toate folositoare, dar cele mai multe numai cînd ai mijloacele să le desfășori întru-cîtva pe scară întinsă. Altminteri este preferabil să te limitezi la treaba ta și s-o conduci cu cap. Simplificînd-o, e mai ușor să pui în ordine totul, îți nelineștești mintea mai puțin, ai subalternii mai devotați și viața casnică mult mai blîndă.

Dacă aș putea porunci să se lucreze anual o sută de valuri de pînză, m-aș vedea poate pricinuindu-mi singur această încurcătură : însă, pentru cîtiva coți, pune-m-aș pe semănat cînepă și in, să am grijă să angajez oameni să smulgă tulpinile lor, să le bage la topit în apă, să le dea prin meliță, s-aduc torcătoare, să trimit nu știu unde să se țese pînza, și apoi într-altă parte să se înăl-bească ? Cînd aș calcula bine, cînd aș aprecia pierderile, înșelăciunile, lucrul prost făcut, cheltuielile întîmplătoare, aș afla, sînt convins, că pînza mea este foarte scumpă. În loc s-o aleg după plac, fără toată această bătaie de cap. Aș plăti-o numai cît face în realitate, fiindcă aș cumpăra o cantitate mare deodată și fiindcă aș cumpăra-o de la un magazin. De altminteri, nu-mi schimb negustorii, nici lucrătorii, nici servitorii decît în cazul cînd mi-e cu neputință să fac altfel : asta, orice se zice, se întîmplă arareori, cînd alegi cu gîndul de a nu schimba, și cînd îndeplinești la rîndul tău ceea ce se cuvine ca să-i mulțumești tu însuți...

Im., 23 iulie, VIII.

Îmi dau cu gîndul aproape la fel ca și dumneata asupra noului meu sălaș. Socotesc, într-adevăr, că un frig mijlociu este firește mai supărător decît o căldură foarte mare. Îmi displac vînturile de la nord și zăpezile ; din totdeauna gîndurile mele s-au îndreptat spre acele prielnice clime care n-au urmă de iarnă ; și altădată mi se părea, ca să zic așa, ceva lipsit de orice temei să trăiești la Arhangelsk și la Jenuseick. Îmi vine greu să pricip că treburile comerțului și ale meseriilor se pot face într-o regiune atît de îndepărtată prin preajma Polului, unde în cursul unui atît de lung anotimp lichidele sînt solide, solul pietrificat și aerul din jur îngrozitor. Acest Nord îmi pare de nelocuit ; cît despre zona toridă, nu înțeleg de-asemena de ce anume cei vechi au crezut-o la fel. Nisipurile mele sînt sterpe, fără îndoială, dar îți dai seama din capul locului că regiunile bine udate vor fi convenind mult desigur omului, creîndu-i nevoi puține și îndestulîndu-i, prin produsele unei vegetații învoalte și fără întrerupere, singura nevoie neapărată pe care o simte acolo. Zăpada are, se zice, foloasele sale ; este sigur ; ea fertilizează pămînturi puțin rodnice, dar aș prefera pămînturile de la sine rodnice sau fertilizate prin alte mijloace. Ea are frumusețile sale : așa o fi fiind probabil, căci le descoperi sigur în toate lucrurile, cînd le privești sub toate înfățișările lor ; însă frumusețile zăpezii doar în cele din urmă le voi descoperi.

Iar acum cînd viața independentă nu-i decît un vis uitat, acum cînd n-aș căuta altceva decît să

stau locului nemișcat, dacă foamea, frigul sau uritul nu m-ar sili să mă frământ, încep să apreciez climatele mai mult cu judecata decît cu simțirea. Ca să-mi trec timpul așa cum izbutesc în camera mea, este tot atît de potrivit aerul de gheață din regiunea samoizilor¹, cît și plăcutul cer din Ionia². M-ar înspăimînta cel mai mult poate neîntrerupta vreme frumoasă din acele ținuturi arzătoare, unde bătrînul n-a văzut plouînd de zece ori. Îmi par zilele frumoase tare comode ; dar, în pofida frigului, a negurilor dese, a tristeții, îndur mult mai lesne plictiseala din zilele urîte decît aceea din zilele frumoase.

Nu mai dorm ca altădată. Neliniștea din unele nopți, dorința de odihnă mă îmbie să mă gîndesc la atîtea gînganii care chinuiesc omul în regiunile calde și de-a lungul verilor prin atîtea țări din Nord. Pustietățile nu mai sînt partea mea pe lume : nevoile de înțelegere, de legături îmi sînt firești. Ce mă interesează independența omului ? Îmi trebuie bani ; și cu bani pot să fiu mulțumit în Petersburg ca și în Napoli. În nord pe om îl robesc nevoile și piedicile : în Sud îl robește trîndăvia și voluptatea. În Nord nefericitul n-are adăpost ; este gol, i-e frig, i-e foame și natura ar fi pentru el la fel de cumplită ca și pomana, ca și carcerile. Sub ecuator are pădurile, și natura îi ajunge cînd țipenie de om nu se află prin partea locului. Acolo găsește refugiu împotriva necazurilor și împotriva împilării ; însă eu, legat de obișnuințele mele și de ursita mea, nu se cade să mă duc atît de departe. Caut o chilie tihnită unde să pot să răsuflu, să dorm, să mă încălzesc, să mă

¹ Populație din nordul Siberiei (n.t.).

² Regiune din vechea Asie Minoră, locuită de greci emigrați. Mare centru de civilizație greacă în secolele al VII-lea și al VI-lea î.e.n. (n.t.).

plimb în lung și în lat și să-mi calculez cheltuiala. Este deci mult dacă o pot clădi alături de o stîncă atîrnată și amenințătoare, pe lîngă o apă zgomo-toasă, care să-mi amintească din cînd în cînd că aș fi putut face altceva.

Dar mă duce gîndul la Lugano. Voiam să plec să-l văd ; am renunțat. Are o climă prielnică : n-ai de îndurat acolo arșița cîmpiilor din Italia, nici neașteptatele schimbări succesive și nici vremea rea, frigul din Alpi : zăpada cade pe-aici arareori și nu ține mult. Cresc, se zice, măslini ; și pozi-țiile din partea locului sînt frumoase ; dar este un ungher foarte îndepărtat. Mă înspăimîntă și mai mult traiul după felul italian ; și cînd după aceea am rîvnit la casele de piatră, nu mi-am dat osteneala să plec într-acolo. Înseamnă să nu mai fiu în Elveția. Mi-ar plăcea mult mai bine în Chessel, și ar trebui să fiu acolo, dar parcă nu sînt în stare. Am fost îndrumat într-acoace de o putere care poate nu-i decît efectul primelor mele gînduri despre Elveția, dar care îmi pare să fie altceva. Lugano are un lac, dar un lac n-ar fi în-deajuns ca să mă despart de dumneata.

Această parte din Elveția unde m-am fixat a ajuns ca patria mea sau ca o țară unde aș fi pe-trecut ani fericiți în primele răstimpuri din viață. Mă aflu aci cu nepăsare, și asta constituie o do-vadă hotărîtoare a nefericirii mele ; dar mi se pare că aș sta rău peste tot prin alte părți.

Acest frumos bazin din partea apuseană a Le-manului, atît de întins, atît de romantic, atît de bine înconjurat ; aceste case de lemn, aceste case țărănești cu etaje de scîndură, aceste vaci care se duc în munte și se întorc avînd la gît clopotele lor ; înlesnirile podișurilor și apropierea de Alpii de Nord ; un fel de datină engleză, franceză și

elvețiană laolaltă ; o limbă pe care o înțeleg, alta care este a mea, alta mai neobișnuită pe care n-o pricep ; o varietate liniștitoare pe care o alcătuiesc toate acestea ; o comuniune oarecare puțin cunoscută de catolici ; blînda melodie a unui tărîm care vede asfințitul soarelui, dar un asfințit îndepărtat al Nordului ; acest cîmp lung de apă arcuit, întins în zare, nedeslușit, ai cărui aburi din depărtare se înalță sub soarele amiezii, se aprind și se încing în văpăile serii, și care peste noapte îngăduie să se audă valurile care se înfiripă, care vin tot crescînd și se întind ca să dispară pe țărmul unde ne-odihnim ; acest tot unitar ține omul într-o stare pe care el n-o găsește prin alte părți. Mie nu-mi face plăcere, și mi-ar fi greu să mă lipsesc de ea. Prin alte locuri m-aș simți stingher ; m-aș putea aștepta la o poziție mai încîntătoare, și cînd mi-ar veni să imput lucrurilor neputința și nimicnicia în care trăiesc, aș ști de ce anume să mă plîng : aci însă nu le pot atribui decît dorințelor nelămurite, nevoilor amăgitoare. Trebuie deci să caut în sufletul meu izvoarele care sînt poate acolo fără ca eu să le cunosc ; și dacă nerăbdarea-mi este de nelecuit, nesiguranța-mi barem va lua sfîrșit.

Se cuvine să recunosc net că îmi place să posed, chiar fără să mă bucur : fie că zădărnicia lucrurilor, nelăsîndu-mi nici o speranță, îmi insuflă o tristețe după șartul gîndirii mele ; fie că, neavînd alte desfătări de așteptat, găsesc dulceață într-o amărăciune care nu-mi produce tocmai suferință, și care lasă sufletul descurajat în răgazul unei toropeli dureroase. Atîta nepăsare față de lucruri ademenitoare în ele înseși, ba altădată rîvnite, tristă mărturie a nesățioasei lăcomii a sufletelor noastre, mai îndulcește neliniștea aces-

tora : ea pare ambiției lor iscoditoare o dovadă a superiorității noastre asupra a ceea ce oamenii caută, și asupra tuturor lucrurilor pe care natura ni le-a dat, ca destul de mărețe pentru om.

Aș vrea să cunosc pământul întreg. Aș vrea, nu să-l văd, ci să-l fi văzut : căci viața este prea scurtă ca să înfrîng lenea mea firească. Eu care mă înspăimînt de cea mai scurtă călătorie, ba chiar uneori de-o simplă strămutare de colea pînă colea, începe-voi să cutreier lumea ca să obțin, dacă din întîmplare m-aș întoarce, neobișnuitul avantaj de a ști, cu doi-trei ani înainte de moarte, lucruri care nu mi-ar folosi ?

Călătorească cine se bizuie pe puterile sale, cine umblă cu precădere după senzații noi, cine așteaptă de la ceea ce nu cunoaște oarecare izbînză sau oarecare plăceri, și pentru care a călători înseamnă a trăi. Eu nu sînt nici războinic, nici negustor, nici curios, nici savant, nici un vînat de experiențe proprii ; sînt prost observator al lucrurilor întrebuintate în mod obișnuit ; și n-aș aduce de la capătul pământului nimic folositor țării mele. Aș vrea să fi revăzut și să mă fi întors în sihăstria mea cu siguranța de-a nu mai ieși de acolo niciodată : nu mai sînt apt decît s-o sfîrșesc în tihnă. Dumneata îți amintești fără îndoială că odată, pe cînd vorbeam despre felul cum lumea își trece timpul pe corăbii cu luleaua, cu punciul și cu jocurile de cărți ; îți amintești că eu, care nu pot suferi jocurile de cărți, care nu fumez, și care beau puțin, nu-ți dădui alt răspuns decît că îmi luai în picioare papucii, te trăsei cu mine în odaia de mese, închisei repede fereastra și începui să mă plimb cu dumneata încet, pe covor, pe lîngă măsuța cea rotundă cu picior, unde din vasul de fiert apă ieșeau aburi. Și dumneata

imi vorbești din nou despre călătorii ! Îți repet, nu mai sînt apt decît s-o sfîrșesc în tihnă, îndrumîndu-mi ale gospodăriei nici prea-prea, nici foarte-foarte, în simplitate, în îndestulare, ca să văd în jur prieteni mulțumiți. De care alt lucru aș avea grijă ; și la ce bun să-mi trec viața ca să-l pun la cale ? Încă vreo cîteva veri și vreo cîteva ierni, și prietenul dumatăle, vestitul călător va fi un pumnișor de cenușă de om. Dumneata îi atragi atenția că se cuvine să fie de folos ; este chiar speranța lui : va preda pămîntului cîteva uncii de humus ; mai bine ar fi să se întîmple asta în Europa.

Dacă aș putea alte lucruri, m-aș consacra lor ; le-aș considera drept o datorie, și asta m-ar însufleți întrucîtva : dar în folosul meu nu vreau să întreprind nimic. Dacă izbutesc să nu fiu singur în casa mea de lemn ; dacă izbutesc să-i am pe toți din jur aproape mulțumiți, se va spune că sînt un om folositor ; nu voi crede o iotă din aceste spuse. Nu înseamnă să fii folositor dacă faci, cu bani, ceea ce banii pot să facă peste tot locul, și să îmbunătățească soarta a două-trei persoane, cînd unii oameni nenorocesc sau salvează mii de semeni. Însă, la urma urmei, voi fi mulțumit văzînd că lumea este mulțumită. În camera mea bine închisă voi da uitării toate celelalte : voi ajunge să am o vedere a lucrurilor îngustă, ca viața-mi, și poate voi reuși să cred că vîlceaia mea este o parte de căpetenie din lume.

La ce mi-ar folosi deci să fi văzut globul, și de ce aș dori așa ceva ? Este necesar să-mi dau si-lința să ți-o împărtășesc, pentru ca s-o aflu eu însumi. Mai întîi, îți dai seama prea bine că părerea de rău de a nu-l fi văzut mă întristează de-ajuns de puțin. Dacă aș avea de trăit o mie

de ani, aş pleca mâine. Fiindcă lucrurile stau altfel, informațiile celor de la Cook, de la Norden, de la Pallas¹ mi-au spus asupra celorlalte ținuturi ceea ce am nevoie să știu. Dar dacă le-aş fi văzut, aş fi comparat o impresie cu altă impresie de același fel de sub alt cer ; aş vedea poate întrucîtva mai limpede în legăturile dintre om și lucruri ; și cum va trebui să scriu, fiindcă n-am nimic de făcut, aş spune poate lucruri mai puțin nefolositoare.

Visînd singur, fără lumină, într-o noapte ploioasă, lîngă un foc care și-ar arunca pîlpîirile cele din urmă, mi-ar plăcea să-mi zic : Am văzut nisipurile, și mările, și munții, capitalele, și pustietățile, nopțile de la tropice, și nopțile boreale ; am văzut Crucea de Sud, și Ursa Mică ; am îndurat o căldură de o sută patruzeci și cinci de grade, un frig de o sută treizeci².

¹ Numele unor cunoscute agenții de voiaj (n.t.).

² Aceste date nu se poate să se refere decît la termometrul Fahrenheit. 145 de grade deasupra lui zero sau 113 deasupra congelăției naturale a apei corespund la 50 de grade sub zero și ceva ale termometrului Réaumur ; și 130 de grade sub zero corespund la 72 sub gheață. Se susține că un frig de 70 de grade nu-i nemaipomenit în New-Zemble*.

Dar nu știu dacă s-au atins pe malurile înseși ale Gambiei 50 de grade. Căldura extremă de la Thebaida este, zice-se, de 38 ; și cea din Guineea pare alit de sub 50 încît pun la îndoială că merge pînă la acest grad în vreun loc altfel decît întîmplător, ca în timpul cînd bate acel Samiel**.

* Insulă întinsă din mările înghețate ale Europei septentrionale. Climatul ei este foarte greu de suportat de om. Cu mare greutate a fost explorată în parte. Regiunea a fost descoperită de englezi în 1556 ; astăzi face parte din U.R.S.S. și se numește Novaia-Zemlia (Țara nouă) (n.t.).

** Numele unui vînt arzător care bîntuie prin deserturile Arabiei (n.t.).

Am umblat prin zăpezile de la Ecuator, și am văzut cum arșița zilei aprindea pinii sub Cercul Polar : am comparat formele simple din Caucaz cu adânciturile neregulate din Alpi, și înaltele păduri din munții Felices cu granitul de la Thebaida ; am văzut Irlanda de-a pururi umedă, și Lybia de-a pururi stearpă ; am petrecut lunga iarnă din Edimburg fără să sufăr de frig, și am văzut cămile degerate în Abisinia ; am mestecat frunze de piper de India, am luat opium, am băut avă ; am stat cîtva timp într-un tîngușor unde m-ar fi prăjit de viu dacă nu m-ar fi crezut otrăvit, apoi la un popor care m-a adorat fiindcă venisem într-unul dintre acele ținuturi de care poporul din Europa se distrează ; am văzut eschimosul mulțumit cu peștii săi stricați și cu uleiul său de balenă ; am văzut omul de afaceri nemulțumit de vinurile sale de Cipru și de Constanța ; am văzut omul liber umblînd pînă la mari depărtări în urmărirea unui urs, și burghezul mîncînd, îngrășîndu-se, cîntărindu-și marfa și așteptînd să i se facă maslul în prăvălia întunecoasă pe care mama-sa o umpluse de mușterii. Flica unui mandarin muri de rușine întrucît cu un ceas mai curînd bărbatu-său îi zărise piciorul descoperit. În Pacific, două fete tinere se urcară pe punte, apucară

Poate că trebuie să ne îndoim și asupra celor 70 de grade de frig din unele ținuturi locuite, cu toate că ar fi fost constatate — se susține — în Jeniseick.

Iată rezultatul cercetărilor întreprinse în 1786. La Ostrug Viliki la 61 de grade mercurul îngheață la 4 noiembrie. Termometrul Réaumur indica 31 de grade și jumătate. Dimineata, în 1 decembrie, coborî la 40 ; în aceeași zi, la 51 ; și în 7 decembrie, la 60 ; De aci apăru drept vrednic de crezare un frig de 70 de grade, fie în New-Zemble, fie prin părțile cele mai de nord din Rusia care sînt cu mult mai aproape de Pol și care totuși au locuințe.

cu mîna singurul veșmînt care le acoperea, înaintară așa goale printre marinarii străini, îi luară cu ele pe uscat și se culcară cu ei în vîzul celor de pe vas. Un sălbatic se omorî de deznădejde în fața celui care îi ucisese prietenul : binecredinciosul își vîndu soața care îl iubise, care îi salvase viața, care îl hrănise, și o vîndu mai mult fiindcă aflase că o lăsase însărcinată.

Dar cînd voi fi văzut acestea toate și multe altele ; cînd v-aș spune, pe toate le-am văzut, bărbatilor înșelați și croiți ca să fiți astfel, nu le știți oare ? Ați ajuns oare mai puțin fanatici ai vederilor voastre înguste ? Aveți oare mai puțin nevoie să fiți astfel ca să vă rămînă oarecare cuviință morală ?

Nu : nu sînt decît visuri ! Este mai bine să cumperi ulei cu toptanul, să-l revinzi cîte puțin, și să cîștigi doi gologani la livră ¹.

Ceea ce i-aș spune omului care gîndește n-ar avea o autoritate cu mult mai mare. Cărțile noastre îi ajung omului nepărtinitor, toată experiența globului este în cabinetele noastre de lucru. Cine n-a văzut nimic prin el însuși, și cine n-are păreri formate înainte de-a judeca, știe mai bine decît mulți dintre călători. Fără îndoială, dacă acest om cu mintea sănătoasă, dacă acest cerșetător ar fi străbătut lumea, el ar ști și mai bine : dar deosebirea n-ar fi atît de mare încît s-ajungă fundamentală ; el presimte în legăturile altora lucrurile despre care aceștia nu și-au dat seama, dar pe care în locul lor le-ar fi văzut.

Dacă alde Anacharsis, alde Pitagora, alde Democrit ar trăi acum, probabil că n-ar călători ; căci totul este dat în vileag. Știința secretă nu se

¹ Aluzie la Democrit, după cît se pare.

mai află în vreun loc particular ; nu mai sînt moravuri necunoscute, nu mai sînt instituții neobișnute : nu mai ai neapărată nevoie să te duci pînă departe. Dacă ar trebui să vezi totul cu ochii tăi, acum cînd pămîntul este atît de mare, iar știința atît de complicată, viața întreagă n-ar ajunge nici mulțimii de lucruri pe care ar trebui s-o studiezi, nici depărtării locurilor pe care ar trebui s-o străbați. Nu mai avem asemenea mari scopuri, fiindcă obiectul lor, ajuns prea vast, a depășit aptitudinile omului și speranța-i chiar ; cum oare ar corespunde ele aptitudinilor mele stinghere, speranței mele stinse ?

Ce să-ți mai spun ? Servitoarea care mulge vacile sale, care pune la limpezit laptele, care ia smîntîna și o bate, știe bine că face unt. Cînd îl servește, și cînd vede că este întins cu plăcere pe pîine, și că se pun fire noi în ceainic, fiindcă untul este bun, iată că osteneala sa este răsplătită ; munca sa este frumoasă, fiindcă a dus la bun sfîrșit ceea ce a vrut să ducă la bun sfîrșit. Dar cînd un om caută ceea ce este drept și folositor, știe cumva el ce va produce, și dacă va produce oare ceva ?

Ce-i drept, este un loc tare liniștit, această trecătoare din Imenstrom, unde nu văd deasupra mea decît bradul negru, stîncă golașă, cerul nemărginit : mai jos se întind pînă departe ogoarele pe care omul le lucrează.

În alte epoci, se socotea durata vieții după numărul de primăveri ; și eu, al cărui acoperiș de lemn trebuie să se asemene cu al oamenilor străvechi, voi socoti astfel ce-mi rămîne de trăit după de cîte ori cîte-o lună pe an vei veni dumneata să petreci aici, potrivit făgăduielii date.

SCRISOAREA A LXIX-a

Im., 27 iulie, VIII.

Aflu cu plăcere că dl. de Fonsalbe s-a întors din Saint-Domingue ; dar se zice că s-a ruinat și pe lângă asta s-a însurat. Mi se mai spune că are oarecare treabă la Zürich, și că are să plece într-acolo în curînd.

Îndeamnă-l să treacă pe-aici : va fi bine primit. Însă trebuie să-l înștiințezi că va fi foarte prost într-alte privințe. Cred că astea îl interesează puțin ; întrucît, dacă nu s-a schimbat mult, este un suflet minunat. Un om de suflet se schimbă oare ?

Nu l-aș prea plînge fiindcă i-a fost locuința pustiită de furtuni și speranțele i-au fost spulberate, dacă n-ar fi fost însurat ; dar fiindcă este, îl plîng mai mult. Dacă are într-adevăr o soție, îl va dura să n-o vadă mulțumită ; dacă n-are lângă dînsul decît o persoană care îi poartă numele, va fi cufundat în multe necazuri de care bunăstarea numai îți îngăduie să scapi. Nu mi s-a indicat dacă are ori n-are copii.

Smulge-i făgăduiala că va trece prin Vevay, și că se va opri aci mai multe zile. Fratele doamnei Dellemar mi-e poate predestinat. — Îmi mijește o nădejde. Istorisește-mi ceva despre el, dumneata care îl cunoști mai bine. Felicit-o pe soră-sa pentru că fratele său a scăpat din acea ultimă nenorocire cu prilejul călătoriei pe apă. Nu : să nu-i spui *ei* nimic din partea mea ; lasă-le să dispară, timpurile trecute.

Însă dă-mi de știre cînd va veni el ; și împărtășește-mi, pe limba noastră, ceea ce gîndești dumneata despre nevastă-sa. Doresc să vină și ea cu

el ; este chiar aproape necesar. Anotimpul prielnic ca să viziteze Elveția constituie un pretext care îți va sluji ca să-i hotărăști. Dacă se tem de încurcătură sau de cheltuieli, asigură-i că ea va putea sta plăcut și cum se cuvine la Vevay, pînă cînd el își va termina treburile sale în Zürich.

SCRISOAREA A LXX-a

Im., 29 iulie, VIII.

Deși scrisoarea mea ultimă n-a plecat decît alaltăieri, îți scriu fără să am ceva deosebit să-ți spun. Dacă vei primi amîndouă scrisorile în același timp, nu căuta cumva în aceasta ceva urgent; te înștiințez că ea nu-ți va aduce nici o noutate, afară doar că este o vreme de iarnă : tocmai de asta îți scriu, și îmi petrec după-amiaza pe lîngă foc. Zăpada acoperă munții, norii sînt foarte jos, o ploaie rece inundă văile ; este rece chiar la malul lacului ; a fost o temperatură de numai cinci grade la amiază, și de nici două cu puțin înainte de răsăritul soarelui ¹.

Nu mi se par de fel neplăcute aceste trecătoare ierni slabe în toiul verii. Pînă într-o oarecare măsură schimbarea convine chiar oamenilor constanți, chiar acelor pe care deprinderile lor îi stimulează. Pe unele organe o acțiune prea continuă le obosește : pe mine mă bucură de tot focul acum, pe cînd peste iarnă mă stînjenește, și mă îndepărtez de el de-obicei.

Aceste variații mai neașteptate și mai puternice decît la șesuri adaugă mai mult interes oarecum

¹ După termometrul zis Réaumur.

temperaturii neprielnice de la munte. Nu de stăpînul care îl hrănește bine și îi dă bună pace prinde cîinele mai multă dragoste, ci de acel care îl dojenește. O climă neregulată, furtunoasă, nesigură este necesară neliniștii noastre : una mai lesne de îndurat și mai otova care ne priește, ne lasă nepăsători.

Poate că zilele uniforme, cerul fără nori, vara perpetuă întesesc imaginația mulțimii : asta s-ar trage de acolo că nevoile neapărate consumă atunci mai puține ceasuri, și că oamenii sînt mai asemănători între ei în aceste ținuturi unde este mai puțină varietate în mersul timpului, în forme, în toate lucrurile. Însă locurile întesate de contraste, de frumuseți și de grozăvenii, unde fiecare simte pe propria piele situații potrivnice și sentimente rapide, înalță sufletul anumitor oameni spre visare și melancolie, spre misterios, spre ideal.

Cîmpiile necurmat temperate pot să întrețină savanți desăvîrșiți ; nisipurile necurmat încinse pot să cuprindă gymnozofiști ¹ și asceți : dar Grecia muntoasă, rece și blîndă, sobră și voioasă, Grecia acoperită de zăpadă și de măslini avu pe Orfeu, pe Homer, pe Epimenide ² ; Caledonia, mai anevoie de suportat, mai schimbătoare, mai apropiată de un pol magnetic, și mai puțin fericită, produse pe Ossian.

Cînd pomii, apele, norii sînt populați de sufletele strămoșilor, de duhurile eroilor, de driade, de zei ; cînd ființe invizibile rătăcesc peste morminte tăcute, și le auzi țipînd de durere prin văzduh

¹ Nume dat de grecii din antichitate unor filozofi hinduși (n.t.).

² *Epimenide din Cnosos* (sf. sec. VII — înc. sec. VI î.e.n.), poet, filozof și legislator grec (n.t.).

de-a lungul nopții întunecoase, ce patrie pentru sufletul omului ! Ce lume la îndemîna elocvenței !¹

Sub un cer mereu același, într-o cîmpie fără hotare, niște palmieri drepți adumbresc malurile unui fluviu larg și mut ; musulmanul poruncește să fie așezat acolo pe perne pătrate, fumează ziua întreagă între evantaie pe care cineva le mișcă încoace și încolo în fața sa.

Iar niște stînci acoperite cu mușchi înaintează spre nemărginirea valurilor întăritate, o negură deasă le-a despărțit de lume, în timpul unei lungi ierni : acum cerul este frumos, violeta și fraga înfloresc, zilele se măresc, pădurile se însuflețesc. Pe Oceanul liniștit, fiicele celor sub arme cîntă proslăvind luptele și speranța patriei. Iată că norii s-adună ; marea se învolbură, trăsnetul frînge stejarii străvechi ; bărcile sînt înghițite, zăpada acoperă creștetele ; șuvoaiile zguduie cabana, sapă rîpe largi și adînci. Vîntul se schimbă ; cerul este limpede și rece. La sclipătul stelelor, se deslușesc niște scînduri pe marea tot amenințătoare ; fiicele celor de sub arme nu mai sînt în viață. Vînturile tac, totul este calm ; se aud voci omenеști de deasupra stîncilor, și *picături reci cad de pe streșini*. Caledonianul își ia arma, o pornește prin întunericul nopții, trece peste munți și peste șuvoaie, aleargă la Fingal ; îi spune : Slisama a murit, dar i-am ascultat vorbele, ea nu ne va părăsi, a rostit numele prietenilor tăi, ne-a poruncit să învingem.

Nordului pare să-i aparțină eroismul însuflețirii

¹ Este o mare înlesnire pentru poet : cine vrea să spună tot ceea ce imaginează are un mare avantaj asupra celui care nu se cade să spună decît lucruri reale, asupra celui care nu spune decît ceea ce crede.

și visurile uriașe ale unei melancolii sublime¹. Zonei toride dintre tropice aparțin concepțiile sobre, visările mistice, dogmele de nepătruns, științele secrete, magice, cabalistice și pasiunile îndărătnice ale singuraticilor.

Amestecul popoarelor și complicația cauzelor, în legătură cu clima sau fără nici o legătură, care schimbă firea omului, au oferit argumente deosebite împotriva hotărîtoarei înrîuriri a climatelor. Se pare, de altminteri, că nu s-a ajuns decît să se întrevadă atît posibilitățile cît și efectele acestei înrîuriri. Nu s-a cercetat cu luare-aminte decît căldura mai multă sau mai puțină : și această cauză, departe de a fi unică, nu-i pe-semne principala.

Chiar dacă ar fi fost cu puțință ca suma anuală a căldurii să fie aceeași în Norvegia și în Yemen, diferența ar rămîne tot foarte mare, și aproape tot atît de mare, poate, între arab și norvegian. Unul nu cunoaște decît o natură permanentă, egalitatea zilelor, continuitatea anotimpului, și arzătoarea uniformitate a unui pămînt neroditor. Celălalt, după un lung anotimp de cețuri întunecoase, cînd pămîntul este înghețat, apele neclintite și cerul vînzolit de vînturi, va vedea alt anotimp luminînd continuu țările, însuflețind apele, dînd rod pămîntului înflorit și înfrumusețat de nuanțele de culori armonioase și de sunetele romantice. În primăvară are parte de răstimpuri de o frumusețe de nespus ; apoi are parte de zilele de toamnă și mai cu lipici, datorită acelei tristeți însăși care umple sufletul fără să-l

¹ Încă o părere neprecisă și poate îndrăzneată. Această constatare ar fi chiar de prisos aici ; dar ea nu este de prisos în genere, și cu privire la alte pasaje cărora se poate să fie aplicabilă.

abată pe-un drum greșit, care, în loc să-l zdruncine printr-o plăcere înșelătoare, îl mișcă adînc și îl nutrește cu o voluptate pătrunsă de mister, de măreție și de îngrijorări.

Poate că înfățișările diferite ale pămîntului și ale cerului, și permanența sau nestatornicia variațiilor din natură nu pot să impresioneze decît oamenii cu mintea sănătoasă, și nu pe acea mulțime care pare condamnată, fie din nepricepere, fie din sărăcie, să n-aibă decît instinctul animalic. Dar acei oameni ale căror aptitudini sînt mai cuprinzătoare, ei conduc țările lor ; acei care prin instituții, de pildă, prin forțele obștești sau taïnice, îi trag după dînșii pe cei de rînd ; și cei de rînd ei înșiși se supun în foarte multe domenii acestor cauze determinate, deși nu le bagă în seamă.

Între aceste cauze, una dintre cele principale, fără îndoială, este atmosfera de care sîntem pătrunși. Duhurile, mirosurile vegetale și pămîntesti se schimbă o dată cu învățătura și cu alte împrejurări, chiar cînd temperatura nu se schimbă simțitor. Astfel cînd se bagă de seamă că poporul din cutare ținut s-a schimbat, deși clima sa a rămas aceeași, mi se pare că nu se ridică o obiecție temeinică ; nu se pomenește decît despre temperatura din partea locului, și totuși aerul dintr-o regiune n-ar putea să se potrivească adeseori locuitorilor din altă regiune, ale cărei veri și ierni par asemănătoare.

Cauzele morale și politice lucrează din capul locului cu mai multă forță decît înrîurirea climatului : ele au un efect neîntîrziat și rapid care înfrînge cauzele fizice, și acestea, mai durabile, sînt mai puternice pînă la urmă. Nimeni nu-i surprins că parizienii s-au schimbat de pe tim-

pul cînd Iulian scrisese al său *Misopogon*¹. Forța lucrurilor a statornicit, în locul vechii firi a parizienilor, o fire alcătuită din aceea a locuitorilor unui foarte mare oraș nemaritim, și din aceea a picarzilor, a normanzilor, a celor din Champeinois, din Tourangeaux, a gasconilor, a francezilor în general, a europenilor chiar, și, în sfîrșit, a supușilor unei monarhii cumpătate în formele-i exterioare.

SCRISOAREA A LXXI-a

Im., 3 august, VIII.

Mă oprește în loc cîteodată și cîteodată mă uimește din panorama lumii doar acea ființă care ne pare scopul atîtor mijloace și care pare să nu fie mijlocul nici unui scop : care este totul pe pămînt, și care nu-i nimic în folosul acestuia, nimic în folosul ei însăși² care caută, care combină, care se îngrijorează, care reformează, și care totuși înfăptuiește în același chip lucruri noi, și cu o speranță mereu nouă a lucrurilor

¹ *Misopogon*, în traducere literală : *Cine urăște barba*, — titlul în grecește al unei satire compuse împotriva filozofilor de către Iulian zis Apostatul, împărat roman (361—363) (n.t.).

² Este foarte probabil că celelalte părți din natură ar fi tot atît de ascunse ochilor noștri. Noi descoperim în om mai multe motive de uimire, fiindcă vedem într-însul mai multe lucruri. Mai ales înlăuntrul ființelor dăm peste tot de limitele părerilor noastre. Într-un lucru care ne este foarte cunoscut, ne dăm seama că necunoscutul este legat de cunoscut ; ne dăm seama că am ajuns aproape să înțelegem restul, și că totuși nu-l vom înțelege de fel : aceste limite ne umplu de mirare.

mereu aceleași ; al cărei fel de a fi este activitatea ori mai degrabă neastîmpărul activității ; care se frămîntă ca să afle ceea ce caută, și se frămîntă mult mai tare cînd n-are nimic de căutat ; care, în ceea ce a izbutit, nu vede decît un mijloc ca să izbutească altceva ; și cînd se bucură, nu află în ceea ce dorise decît o forță nouă ca să înainteze spre ceea ce nu dorea ; care preferă să năzuiască spre ceea ce o înspăimîntă decît să nu mai aștepte nimic ; a cărei cea mai mare nenorocire ar fi să n-aibă să sufere de nimic ; pe care piedicile o înflăcărează din cale-afară, pe care plăcerile o împovărează, pe care n-o prinde un dor de repaus decît după ce l-a pierdut ; și care, mereu purtată din iluzie în iluzie, n-are, nu poate să aibă altceva, și nu face nicicînd decît să vizeze viața.

SCRISOAREA A LXXII-a

Im., 6 august, VIII.

N-aș putea să fiu surprins că prietenii dumitale mă defăimează fiindcă m-am retras într-un loc singuratic și necunoscut. Se cădea să m-aștept la asta ; și se cuvine deopotrivă să cad de-acord cu ei că plăcerile mele par cîteodată să se bată cap în cap. Cred totuși că această opoziție nu este decît părelnică, și nu va exista decît în ochii aceluia care îmi va atribui o înclinare hotărîtă către viața de țară. Iar mie nu-mi place în mod exclusiv ceea ce se cheamă să trăiești la țară ; n-am nici o silă de oraș. Știu prea bine pe care dintre cele două feluri de viață le prefer din

fire, însă aş fi încurcat să răspund care îmi place pe de-a-ntregul acum.

Dacă nu consider decît locurile, în puţine oraşe îmi fu neplăcut să m-aşez definitiv, dar pe nici unul poate nu-l prefer traiului la ţară, aşa cum l-am cunoscut prin mai multe provincii. Dacă aş căuta să-mi închipui cea mai bună situaţie cu putinţă în ceea ce mă priveşte, n-ar fi într-un oraş. Totuşi nu dau o precădere hotărîtă şederii la ţară ; căci dacă, într-o strîmtoare de bani, este mai uşor decît în oraş să duci o viaţă nu tocmai rea, cred că avînd bunăstare este mai uşor în oraşele mari decît prin alte părţi să trăieşti bine de tot după şartul locului. Toate astea sînt supuse deci la atîtea excepţii încît n-aş putea hotări în general. Nu-mi place în mod precis un lucru de cutare soi, ci lucrul pe care îl socotesc drept cel mai aproape de perfecţiune în felul său, acela care mă dumiresc că este cel mai potrivit firii sale.

Aş prefera traiul unui prăpădit de norvegian între stîncile sale îngheţate aceluia pe care îl duc nenumăraţi mici-burghezi din unele oraşe unde, împresuraţi din toate părţile de obişnuinţe, îngălbeniţi la faţă de necazuri, şi ocupîndu-se cu nimicuri, se cred superiori insului nepăsător şi robust care trăieşte la ţară în lîncedă toropeală, şi care petrece în fiecare duminică.

Mi-e de-ajuns de drag un oraşel curat, bine aşezat, bine clădit, care are drept loc de plimbare publică un parc frumos plantat, şi nu searbede bulevarde ; unde se vede o piaţă largă şi nişte frumoase fîntîni ; unde poţi strînge la un loc, deşi în mic număr, oameni nu neobişnuiţi, celebri, nici chiar savanţi, dar gîndind temeinic, întîlnindu-se cu plăcere, şi nelipsiţi de duh ; un

orașel, în sfârșit, unde există laolaltă atît cît se poate de puțină sărăcie, glodărie, dușmănie, vorbărie, cucernicie burgheză spăsită și calomnie.

Mi-e și mai drag un foarte mare oraș care strînge la un loc toate foloasele și toate ademenirile destoiniciei omenești ; unde dai peste apucăturile cele mai politicoase și peste istețimea de minte cea mai fulgerătoare ; unde poți spera să afli, în imensa-i populație, un prieten, și să faci cunoștințe așa cum le dorești ; unde poți să dispari cînd vrei în mulțime, să fii totodată cunoscut, stimat, liber și neștiut de nimeni ; să duci felul de viață care îți place, și să-l schimbi chiar fără să dai prilej să se vorbească pe seama ta ; unde poți din toate s-alegi, să te gătești, să-ți vezi de obișnuințe, fără să ai alți judecători decît persoanele de care ești cu-adevărat cunoscut. Parisul este orașul care adună în gradul cel mai înalt avantajele orașelor ; astfel, deși l-am părăsit după cît se pare pentru totdeauna, n-aș putea fi surprins că atîtor oameni de bun gust, și atîtor oameni cu pasiuni, le place mai mult șederea într-însul decît în oricare altă urbe.

Cînd nu te pricepi de fel în treburile de la țară, te afli stingher pe-acolo ; îți dai seama că îți lipsesc însușirile potrivite vieții pe care ți-ai ales-o, și că ai îndeplini mai bine altă sarcină care poate totuși îți place mai puțin sau pe care o socotești drept mai puțin bună. Ca să trăiești la moșie trebuie să ai deprinderile de la sat ; nu prea este timpul ca să le capeți, dacă ai trecut de vîrsta tinereții. Trebuie să-ți fie date pe muncă brațele, și să te desfăte să plantezi pomi, să altoiești, să întorci la soare tu însuți brazda cosită ; ar trebui și să-ți placă vînătoarea ori pescuitul. Altminteri, bagi de seamă că nu ești

acolo ceea ce s-ar cuveni să fii, și îți zici : la Paris n-aș simți această nepotrivire ; apucăturile mele ar fi de-acord cu lucrurile, deși apucăturile mele și lucrurile nu pot să fie aici de-acord cu adevăratele mele înclinări. Astfel nu-ți mai afli iarăși locul în orînduirea lumii, după ce ai ieșit din ea de prea mult timp. Deprinderi constante în tinerețe ne pocesc temperamentul și simțămintele ; și dacă se întîmplă apoi să fii liber de tot, n-ai mai putea s-alegi decît aproape ceea ce se cade, nimic nu se mai potrivește de tot.

La Paris îți priește oarecare timp ; însă mi se pare că nu-ți priește o viață întreagă, și că nu-i în firea omului să stea continuu între pietre, între țigle și prin noroi, pentru totdeauna despărțit de mărețele priveliști și desfășurări ale naturii ! Farmecele vieții de societate nu sînt fără de preț : oferă o desfătare care ne stimulează gusturile ciudate, capriciile ; dar aceasta nu ne umple sufletul, nu ne despăgubește de tot ceea ce am pierdut, n-ar putea să-l îndestuleze pe cel care n-o are decît pe ea în oraș, pe cel care nu se lasă înșelat de făgăduielile unui zadarnic zgomot, și care își dă seama de pacostea plăcerilor.

Fără îndoială, este mulțumitoare situația proprietarului care, fără altă bătaie de cap, și fără profesiune ca și fără pasiuni, liniștit într-un domeniu plăcut, diriguește cu înțelepciune lanurile sale, gospodăria, familia sa și se diriguiește pe sine ; ci, neumblînd de fel după izbînzile și după amărăciunile lumii, ține doar să simtă zi de zi plăcerile sale slabe și repetate, acea bucurie potrivită, însă durabilă, care în fiecare zi se poate produce din nou.

Cu o nevastă cum se întîmplă să fie ; cu unul sau cu doi copii, și cu un prieten cum știi dumneata ; cu sănătatea neatinsă, cu o întindere de pămînt îndestulătoare, într-o poziție minunată, și cu obiceiul ordinii, ai toată fericirea pe care omul cuminte poate să și-o mențină în suflet. Posed și eu o parte din aceste bunuri : dar cine are zece nevoi nu este fericit cînd nouă sînt împlinite ; omul așa este, și trebuie să fie astfel făcut. Jelania nu stă în firea mea ; și totuși fericirea se ține departe de mine.

Nu regret de fel Parisul ; însă îmi aduc aminte de o convorbire pe care o avui cîndva cu un ofițer merituos care tocmai își lăsase slujba și se statornicise în Paris. Mă afluam la M. T. spre seară ; era lume, dar se coborî în grădină și rămăserăm noi trei numai ; porunci să se aducă porter¹ : la puțin timp după aceea el plecă și mă aflai singur cu ofițerul. N-am putut să uit unele părți din convorbirea noastră. Nu îți voi istorisi cum ajunse el să vorbească despre acest subiect, și dacă berea de după masă nu contribui mult la acea descărcare a sufletului : orice ar fi fost la mijloc, iată aproape propriile vorbe. Vei cunoaște pe un om care crede că nu va ajunge să se sature nicicînd să se distreze : și s-ar putea să nu se înșele în această privință, deoarece pretinde că-și supune desfătările unei rînduieli care îi este proprie, și că le preface astfel în uneltele unui soi de pasiune care nu ia sfîrșit decît o dată cu el însuși. Mi s-au părut vrednice de luat în seamă cele ce îmi povestea : a doua zi dimineață, constatănd că mi le aduceam aminte atît de bine, mă pusei să le scriu, ca să le păs-

¹ Bere englezească tare și amară (n.t.).

trez printre însemnările mele. Iată-le : de lene, nu le mai transcriu, dar mi le vei trimite înapoi.

„...Am vrut să am o slujbă, am avut-o ; și m-am convins că nu ducea la ceva bun, cel puțin în ceea ce mă privește pe mine. M-am mai convins că numai pentru un singur lucru *exterior* face să-ți dai osteneala să ai toată grija : pentru *bani*. Ai nevoie de ei ; și este de asemenea bine să ai atîția cîți îți sînt necesari ca să nu umbli după peste măsură de mulți. Banii sînt o putere ; înfățișează toate capacitățile omului, fiindcă îi deschid toate căile, fiindcă îi dau dreptul la toate desfătările ; și nu cred că ar fi mai puțin folositori omului de treabă decît celui pus pe voluptăți, ca să-i împlinească planurile. Am fost și eu amăgit de dorința de-a cerceta cu de-amănuntul și de-a ști, am împins-o prea departe : am învățat cu multă strădanie lucruri de prisos judecății omului, și pe care le dau uitării de pe-acum. Nu-i vorba doar că n-ar fi oarecare voluptate în această uitare, dar m-a costat prea scump. Am călătorit cît de cît, am trăit în Italia, am străbătut Rusia, am tras o repede ochire asupra Chinei. Aceste călătorii plictisindu-mă vîrtos, după ce n-am mai avut treburi, am dorit să călătoresc de dragul plăcerii mele. Străinii nu pomenesc decît despre Alpii voștri ; am dat fuga spre ei ca oricare.

— Alpii ți-au răscumpărat plictiseala cîmpiilor rusești.

— M-am dus să văd ce culoare are zăpada peste vară, dacă granitul Alpilor este tare, dacă apa coboară repede căzînd de sus și felurite alte lucruri asemănătoare.

— Fii sincer, n-ai fost mulțumit de ei ? Nu

te-ai ales cu nici o amintire plăcută, cu nici o constatare ?...

— Cunosc acum ce formă are budaca unde se pune laptele la închegat ca să se facă brînză, și sînt în stare să judec dacă plăcile pe care s-au gravat *Tablourile topografice ale Elveției* sînt exacte ori dacă nu cumva artiștii au lucrat ca să-și omoare timpul, ceea ce li s-a întîmplat adeseori. Ce mă interesează că niște stînci rostogolite de cîțiva oameni ar fi strivit un mai mare număr de inși care se aflau dedesubt ? Dacă zăpada și crivățul stăpînesc peste podișurile unde un lucru atît de uimitor se întîmpla odinioară, nu le voi alege cu nici un chip ca să trăiesc pe ele acum. Sînt încîntat că în Amsterdam un popor îndeajuns de numeros își scoate pîinea și berea descărcînd tone peste tone de cafea ; cît despre mine, găsesc cafea prin alte părți fără să respir aerul prost al Olandei, și fără să mor de urît în Hamburg. Orice țară are ceva bun : se susține că Parisul are mai puține lucruri păcătoase decît orice alt loc ; nu pretind așa ceva, dar am tabieturile mele la Paris, și stau mai departe acolo. Cînd ești cu scaun la cap și ai din ce trăi, poți să te împaci cu lumea peste tot locul unde sînt ființe sociabile. Sufletul, capul și portofelul nostru contribuie mai mult la fericirea noastră decît locurile. Am dat peste cea mai hidoasă destrăbălare prin pustietățile de pe Volga, am observat înfumurările cele mai vrednice de rîs prin umilele văi din Alpi. În Astrahan, în Lausanne, în Napoli, omul își țipă durerea ca și în Paris ; rîde în Paris, ca și în Lausanne sau ca și în Napoli. Peste tot locul săracii sufăr, și ceilalți se frămîntă. Este adevărat că felul cum poporul petrece în Paris nu se prea

potrivește cu felul cum îmi place să văd invesselindu-se poporul ; însă recunoaște de asemenea că n-aș putea afla prin alte meleaguri o lume mai plăcută și un trai mai la îndemână. M-am dezbatut de acele fantezii care consumă prea mult timp și prea multe fonduri. Nu mai am decît o plăcere precumpănitoare ori, dacă vrei, o patimă ; asta nu mă va părăsi, căci n-are într-însa nimic din vreo nălucire și nu-și face sînge rău în vederea unui scop zadarnic. Îmi place să trag profitul cel mai mare din timpul, din banul meu, din toată ființa mea. Pasiunea ordinii te cuprinde mai bine, și produce mult mai mult decît produc toate celelalte pasiuni ; ea nu jertfește nimic fără nici un folos. Fericirea este mai puțin costisitoare decît sînt plăcerile.

— Fie, dar despre care fericire vorbim noi ? Să-ți petreci zilele jucîndu-ți partida, luînd masa, și vorbind despre o actriță nouă ; asta va fi fiind de-ajuns de plăcut, după cum spui foarte bine, dar acest fel de viață nu va aduce fericirea celui care are mari nevoi.

Dorești senzații puternice, emoții fără margini : ai setea unui suflet generos, și la vîrsta dumitale se poate să mai fii înșelat în această privință. Cît despre mine, nu țin s-admir timp de un ceas, și să mă plictisesc o lună ; prefer să petrec adeseori și să nu mă plictisesc niciodată. Cu felul meu de-a fi nu mă voi sătura, fiindcă adaug în toate ordinea, și fiindcă îndrăgesc ordinea.“

Iată tot ceea ce am păstrat din convorbirea noastră, care a ținut un ceas și mai bine pe același ton. Mărturisesc, dacă nu mă reduce la tăcere, îmi dădu ghes măcar să visez mai mult.

SCRISOAREA A LXXIII-a

Im., septembrie, VIII.

Mă lași singurătății, unei adînci singurătăți. Cu cine mă voi lua eu cînd dumneata vei rătăci peste cele mări ? Într-adevăr, acum voi fi singur. Călătoria-ți nu va fi lungă ; se prea poate : dar alege-mă-voi cu multe la întoarcerea dumitale ? Acele slujbe noi care te vor subjugă fără păsuire, te-au constrîns să uiți de munții mei și de făgăduiala dată ; crezut-ai că Bordeaux este atît de aproape de Alpi ?

Nu voi mai scrie pînă la întoarcerea dumitale ; nu-mi plac scrisorile supuse primejdiei de a nu putea ajunge decît din întîmplare la acel care le-așteaptă, și al cărui răspuns, care nu poate veni decît după trei luni împlinite, este cu puțință să nu vină decît după un an. Cît despre mine, care nu mă voi urni de-aici, sper să-l primesc înainte de întoarcerea dumitale.

Îmi pare rău că D. de F. nu și-a isprăvit treburile din Hamburg înainte de cele din Zürich ; dar fiindcă prevede că îi vor da de furcă, poate că anotimpul urît va fi trecut înainte de-a ajunge el în Elveția. Așadar ai să poți pregăti lucrurile pentru acel răstimp, după cum erau proiectate pentru la toamnă. Să nu care cumva să pleci fără ca el să nu-ți fi promis în mod expres că se va opri aci timp de cîteva zile.

Îți dai seama că asta mă interesează. Nici o urmă de speranță să te am pe dumneata : măcar să am pe cineva care ți-e drag dumitale. Ceea ce îmi împărtășești despre el m-ar mulțumi tare, dacă proiectele cu un soroc îndepărtat m-ar ademeni. Nu-mi vine să cred în izbînda lucrurilor nesigure.

SCRISOAREA A LXXIV-a

Im., 15 iunie. Al noulea an.

Am primit scrisorica dumitale cu o bucurie ridicolă. Bordeaux mi-a părut o clipă mai aproape de lacul meu decît Port-au-Prince sau decît l'île de Gorée. Treburile deci ți-au reușit : mare lucru. Sufletul se mulțumește să se hrănească din asta, cînd n-are alte alimente.

În ce mă privește, sînt într-un necaz nevoie-mare. Îți dai seama că nu mă plictisesc ; dimpotrivă, îmi vād de lucru ; dar mă sfîrșesc de nemîncare.

Se cuvine să fiu concis ca dumneata. Sînt în Imenstrom. N-am nici o veste de la dl. de Fonsalbe. De altrninteri, nu mai sper nimic : totuși..! Rămas bun ! *Si vales, bene est : ego quidem valeo*¹.

16 iunie.

Cînd mă gîndesc că îți duci viața prins de treburi și liniștit, ba lucrînd cu folos, ba plăcîndu-ți acele distracții care odihnesc, îmi vine aproape să veștejesc independența pe care o prețuiesc mult totuși. Neîndoios că omul are nevoie de-un scop care să-l ademenească, de-o subjugare care să-l stimuleze și să-i comande. Dar este plăcut să fii liber, s-alegi ceea ce se potrivește posibilităților tale, și să nu fii ca sclavul care îndeplinește totdeauna treaba altcuiva. Eu însă am cu prisosință timpul ca să-mi dau seama de toată

¹ Dacă ești sănătos. e bine : eu unul sînt bine (lat.).

zădărnicia, de toată ambiția deșartă a ceea ce înfăptuiesc. Această apreciere la rece a valorii reale a lucrurilor este în foarte apropiata vecinătate a dezgustului de toate.

Ai pus în vânzare proprietatea din Chessel : ai să cumperi lângă Bordeaux. Oare nu ne vom revedea niciodată ? Te simțeau atît de bine ! Însă trebuie să se împlinească destinul fiecăruia. Nu este de-ajuns să pari mulțumit : eu de asemenea par că probabil voi fi fiind, și nu sînt fericit. Cînd o să fii, trimite-mi Sotern¹ ! nu-l vreau mai înainte. Dar dumeana o să fii, dumneata al cărui suflet dă ascultare dreptei judecări. Dumneata o să fii, omule generos, omule înțelept pe care îl admir, și nu pot să-l imit : dumneata știi să folosești viața : eu, eu o aștept. Caut într-una mai departe, ca și cum ceasurile n-ar fi dispărute, ca și cum eterna moarte n-ar fi mai aproape decît visurile mele.

SCRISOAREA A LXXV-a

Im., 28 iunie, IX.

Nu voi mai aștepta zile mai bune. Lunile se înlocuiesc, anii se urmează ; totul se reînnoiește în zadar ; eu rămîn același. La calea jumătate a ceea ce am dorit, totul îmi lipsește ; nimic n-am dobîndit, nu posed nimic : plictiseala îmi mistuie velenul într-o prelungă tăcere. Fie ca ne-cazurile vieții să mă constrîngă să dau uitării lucrurile firești, fie ca zadarnica nevoie de-a

¹ Vin alb din comuna Sauternes (460 de locuitori) din departamentul Gironde. De notat că Sénancour scrie „envoyez-moi du Soterne“ ! (n.t.).

mă desfăta să mă pună la adăpostul lor, golul mă împresoară zi de zi, și fiecare anotimp parcă îl întinde mai mult împrejurul meu. Nici o legătură strînsă de prietenie nu m-a mîngîiat de necazuri în nesfîrșitele neguri dese ale iernii. Primăvara veni în largul firii, nu veni de fel în sufletul meu. Zilele pline de viață treziră toate ființele : lumina lor de neîmblînzit mă obosi fără să mă reînsuflețească ; m-am înstrăinat sufletește într-o lume fericită. Și acum florile au dispărut ; crinul s-a veștejit pînă și el ; arșița sporește, zilele se tot lungesc, nopțile sînt mai frumoase. Anotimp minunat ! Frumoasele zile îmi sînt de prisos, dulcile nopți îmi sînt amare. Tihnă a umbrarelor ! Izbire năprasnică a valurilor ! Tăcere ! Lună ! Păsări care ați cîntat prin întuneric ! Simțiri din anii tinereții, ce s-a ales de voi ?

Fantomele au rămas : îmi apar înaintea ochilor ; ele trec, răstrec, se îndepărtează, reapar ca un nor schimbător sub sute de forme, palide și uriașe. În zadar îmi dau silința să mă deprind în liniște cu întunericul mormintului ; ochii nu mi se închid nicicît. Aceste fantome ale vieții se arată fără întrerupere, de-a joaca pe tăcute ; s-apropie și o iau la goană, se dau la fund și apar din nou ; le văd pe toate, și n-aud nimic ; îmi pironesc privirile asupra lor, aflu o pală de fum ; le caut, nu mai sînt. Îmi încordez auzul, strig, n-aud nici chiar vocea-mi, și sînt într-un gol de neîndurat, singur, zăpăcit, nesigur, chinuit de îngrijorare și de uimire, în vârtejul unor umbre rătăcitoare, prin văzduhul de nepipăit și mut. Fire de nepătruns ! Strălucirea ta mă co-pleșește, și binefacerile tale mă istovesc. Ce înseamnă pentru mine aceste lungi zile ? Lumina lor se ivește prea devreme ; arzătoarea lor amiază

mă sleiește de puteri ; și armonia învăluită de mîhnire a serilor divine supără cenușa sufletului meu : duhul care se lenevea sub ruinele sale s-a înfiorat de imboldul vieții.

Zăpezile se topesc pe culmi ; norii furtunatici se zvîrcolesc prin vale : nenorocit ce sînt ! Tărrile se învăpăiază, pămîntul se coace, stearpa iarnă este în sufletul meu. Blînde licăriri ale soarelui de-amurg care se stinge ! Mari umbre ale zăpezilor răstrainice !... Și omul n-ar avea decît amare voluptăți cînd șuvoiul se rostogolește pînă departe prin tăcerea universală, cînd casele țărănești cu etaje de scîndură se închid pentru tihna nopții, cînd luna se înalță pe muntele Velan !

De cum ieșii din acea copilărie după care îți pare rău, îmi închipuii, simții o viață reală ; însă nu avui decît impresii fantastice : vedeam aievea făpturi, nu erau decît umbre ; doream armonie, nu aflam decît contraste. Atunci ajunsei posomorît și misterios ; golul se adînci în sufletul meu ; nevoi fără margini se mistuiră în tăcere, și lehamitea de viață fu singura-mi simțire la vîrsta cînd purcezi să trăiești. Totul îmi dezvăluia fericirea aceea deplină, universală, a cărei imagine desăvîrșită rezidă totuși în sufletul omului, și ale cărei întrupări atît de firești par dispărute din natură. Nu simțeam încă decît dureri necunoscute : dar cînd observai Alpii, țărmurile lacurilor lor, tăcerea vilelor, permanența, egalitatea răstimpurilor și a lucrurilor, îmi dădui seama de trăsăturile răzlețe ale acestei naturi presimțite ; văzui răsfrîngerile lunii pe șistul stîncilor și pe acoperișurile de lemn ; văzui oameni fără dorințe ; pașii prin iarba mărunță a munților ; auzii sonuri de pe alt tărîm.

Coborîi pe pămînt ; acolo dispăru acea cre-
dінță oarbă în existența absolută a ființelor, acea
închipuire deșartă a raporturilor regulate, a per-
fecțiunilor, a plăcerilor reale ; strălucitoare pre-
supunere de care se desfată un suflet curat, și
la care suride cu durere cine, după prea mult
studiu adînc, și-a pierdut însuflețirea, și cine,
după un prea lung timp, s-a copt la minte.

Schimbări fără sfîrșit, acțiune fără scop, ne-
putință generală de a ne ghici gîndurile unul
altuia ; iată ceea ce ne este cunoscut din această
lume unde sîntem stăpîni.

Un destin neîmblînzit alungă visurile noastre :
și ce pune el în acel loc pe care totuși trebuie
să-l umple ? Puterea obosește : plăcerea dispare ;
gloria aparține amintirilor noastre ; religia este
o doctrină cu principii a nenorocitului ; dragostea
avea trăsăturile caracteristice ale vieții, bănuiala
se iscă, trandafirul pălește, petalele îi cad, și iată
eternul întuneric.

Ci sufletul nostru era măreț ; dorea, era în-
datorat : ce s-a întîmplat cu el ? Am văzut cu
ușurință întinsă la pămînt și lovită de moarte
tulpina străveche rodită de două sute de primă-
veri. Ea a hrănit ființa vie, a primit-o în grădi-
nile ei ; a băut apele aerului, a dăinuit în po-
fida vînturilor furtunatice ; piere între copacii
născuți din rodul ei. Destinul i s-a împlinit ; a
primit ceea ce i s-a făgăduit : ea nu mai este,
a fost.

Dar acel brad așezat de joaca întîmplărilor pe
marginea mlaștinii ! Se ridică sălbatic, puternic
și trufaș, ca printre stîncile pustii, ca arborele
pădurilor adînci : energie prea zadarnică ! Rădă-
cinile se adapă dintr-o apă mirosind urît, se cu-
fundă în nămolul spurcat : tulpina se subțiază

și se obosește ; creștetul aplecat de vînturile jilave se încovoiaie a descurajare ; fructele, puține și pipernicite, cad în mocirlă și dispar acolo nefolositoare. Tînjitor, sluțit, îngălbenit, îmbătrînit înainte de vreme, și de pe-acum înclinat spre mlaștină, parcă ar chema furtuna care desigur are să-l răstoarne într-acolo ; fiindcă a încetat din viață cu mult timp înainte de căderea sa.

SCRISOAREA A LXXVI-a

2 iulie, IX.

Hantz avea dreptate, va rămîne cu mine. Are un frate care este fîntînar la cinci leghe de-aici.

Aveam de așezat multe olane, am trimis după el. Mi-a plăcut : pare un om cumpătat și cinstit ; este simplu și are un fel de încredere în sine, aceea pe care i-o fi dînd-o pesemne oarecare posibilități naturale și conștiința unei bune-creдинțe de neclintit. Fără să fie prea robust, este vrednic muncitor, lucrează bine și cu precizie. Față de mine n-a fost nici stingherit, nici zelos ; nici grosolan, nici nerespectuos. Atunci plecai eu singur în satul său ca să aflu ce se credea acolo despre el ; o văzui chiar pe nevastă-sa. La întoarcerea mea, l-am pus s-așeze o fîntînă într-un loc pe care lui nu-i prea trecea prin gînd că l-aș putea folosi cumva. Apoi, în timpul cînd el își isprăvea celelalte lucrări, se ridică lîngă această fîntînă o căscioară țărănească, după dațina localității, cuprinzînd sub același acoperiș mai multe camere, bucătăria, șopronul și staulul : toate acestea fiind îndestulătoare doar unei mici gospodării, și ca să ierneze două vaci.

Uite-mi-i instalați : el și cu nevastă-sa ; el are bucată de pământ trebuitoare, două vaci, și alte câteva lucruri. Acum olanele se poate să lipsească, am un fântînar care nu va lipsi. În douăzeci de zile casa lui a fost gata : este unul dintre avantajele acestui soi de construcții ; după ce ai materialele, zece oameni pot să ridice una la fel în două săptămîni, și nu-i nevoie s-aștepți ca zidăriile ușoare întărite cu tencuială să se usuce.

În a douăzecea zi totul se isprăvise. Era o seară frumoasă ; îi dădui de știre din timp să părăsească lucrul ceva mai devreme, și conducîndu-l acolo, îi zisei : Această casă, această provizie de lemne pe care o vei reînnoi de la mine în fiecare an, aceste două vaci și livada, pînă la acest gard, sînt de acum înainte hărăzite folosinței dumitale, și vor fi pentru totdeauna, dacă te vei purta cum se cuvine, ceea ce mi-e aproape cu neputință să pun la îndoială.

Îți voi istorisi două lucruri care îți vor arăta că acest om merita toate acestea, ba și mai mult. Înțelegînd, după cît se pare, că dimensiunii unui serviciu se cuvenea să-i corespundă îndeajuns aceea a unei recunoștințe, într-un suflet cîstit, el stăruia doar asupra amănuntului că lucrurile prezentate erau neobișnuit de asemănătoare cu tot ceea ce își închipuise el drept trebuitor ca să-și îplinească toate dorințele, cu tot ceea ce, după nunta sa, considera, fără speranță, drept binele cel mai mare, cu tot ceea ce ar fi cerut mai presus decît orice proniei divine, dacă ar fi putut să îndrepte o dorință fierbinte care ar fi urmat să fie împlinită. Asta îți va face plăcere ; însă ceea ce te va surprinde vine acum. E însumat de opt ani : n-a avut nici un copil ; să-

răcia ar fi fost singura lor avere, căci, împovărat de-o datorie neplătită lăsată de tatăl său, scotea din greu din munca sa cele de trebuință pentru el și nevastă : iar acum ea este însărcinată. Dă-ți seama de puținele înlesniri și chiar de puținele prilejuri pe care le prezintă dezvoltării însușirilor noastre o stare obișnuită de sărăcie lucie ; și gîndește-te dacă se poate avea, în simțăminte fără îngîmfare provocatoare, nici interioară, nici exterioară, mai multă noblețe naturală și mai multă cumpănire.

Sînt tare mulțumit că dispun de ceva fără să fiu obligat s-o datorez unei situații care m-ar constrînge să trăiesc întocmai ca un om bogat, și să pierd cu prostii ceea ce poate produce atît. Sînt de-acord cu moralistii că marile avuții constituie un avantaj adeseori înșelător, și care foarte de multe ori ne-aduce nenorociri ; dar nu mă voi învoi cu ei niciodată că o stare prin care ești de sine stătător n-ar fi unul dintre puternicile mijloace de a-ți dobîndi fericirea și chiar înțelepciunea.

SCRISOAREA A LXXVII-a

6 iulie, IX.

În această regiune care nu este netedă, unde variațiile neprevăzute ale naturii, adunate într-un spațiu îngust, opun formele, produsele, climatele ; specia omenească ea însăși nu poate să aibă o fire la fel. Diferențele de seminții aci sînt mai pronunțate decît prin alte părți ; ele fură mai puțin contopite datorită amestecului prin aceste meleaguri îndepărtate, la care lumea crezu multă

vreme că nu se poate ajunge, prin aceste văi adânci, loc de retragere străvechi al hoardelor fugare sau istovite. Acele triburi străine unele altora au rămas răzlețe în hotarele lor sălbatice ; ele și-au păstrat tot atâtea deprinderi proprii în gospodărire, în limbă și în moravuri cîte vilcele sau uneori cîte pășuni și cîte cătune au munții lor. Se întîmplă că trecînd și răs trecînd peste un torent de șase ori într-un drum de un ceas, dai peste atîtea seminții cu o fizionomie distinctă, și cărora datinile și obiceiurile transmise din tată-n fiu le confirmă originea diferită.

Cantoanele dăinuind acum ¹ sînt formate dintr-o mulțime de state. Cele slabe s-au adunat la un loc, de teamă, prin alianță, de nevoie sau în silă, cu celelalte republici deja puternice. Acestea, tot negociînd mereu, întinzîndu-se, cîștigînd sufletele, invadînd sau biruind, au izbutit, după cinci secole de prosperitate, să posede toate ținuturile de unde se pot auzi clopotele din capitala lor.

Respectabilă slăbiciune ! Dacă s-a izbutit, dacă s-a putut să se găsească aici mijloacele acelei fericiri obștești posibile într-un loc închis indicat de firea lucrurilor, cu neputință într-un ținut foarte întins lăsat pradă groaznicei trufii a cuceririlor, și înfumuratei dorințe de stăpînire și mai nefaste.

Îți dai seama desigur că doream să vorbesc numai despre trăsăturile chipului ; sînt încredințat că vei recunoaște că am dreptate. În unele părți din Oberland, prin acele pășuni al căror povîrniș este la vest și la nord-vest, femeile au o albeață * feței care te-ar izbi în orașe, ba și o frăgezime a pielitei obrazilor cum nu s-ar afla

¹ Înainte de revoluția din Elveția.

pe-acolo. Prin unele părți, la poalele munților îndeajuns de aproape de Friburg, am văzut trăsături de toată frumusețea a căror însușire comună era o măreție senină. O slujnică de fermier avea mai deosebit doar conturul obrazului ; dar acesta era atît de frumos, dădea întregii fețe o expresie atît de maiestooasă și atît de calmă, încît un pictor ar fi putut desprinde din acest cap imaginea unei Semiramis¹ ori a unei Catherine².

Însă frumusețea fără seamăn a feței și unele trăsături uimitoare sau minunate sînt foarte departe de perfecțiunea în genere a chipurilor, și de acea drăgălășenie plină de armonie care constituie adevărata frumusețe. Nu vreau să decid asupra unei chestiuni care poate fi socotită drept foarte gîngășă : dar se pare că fețele au pe-aici oarecare asprime în ceea ce privește formele, și că îndeobște se vād prin partea locului trăsături izbitoare sau o frumusețe pitorească mai degrabă decît o frumusețe desăvîrșită. Prin părțile despre care ți-am vorbit mai întîi umerii obrazilor sparg pielea parcă : astfel este aproape peste tot, și Porta³ ar descoperi modelul comun într-un cap de oaie.

Dacă se întîmplă ca o țarancă franceză⁴ să fie drăguță la optsprezece ani, înainte de două-

¹ Regină legendară din Asiro-Babilonia, căreia tradiția îi atribuie crearea grădinilor suspendate în Babilon (n.t.).

² Este vorba probabil despre Caterina a II-a (1729—1796), sub domnia căreia (1762—1796) Rusia se mărește, în dauna Turciei și a Poloniei. Autocrată convinsă, proteguiește la curtea ei filozofi și artiști francezi (n.t.).

³ Porta Giuseppe, zis il Salviati (1520—1575), pictor italian, avînd multe lucrări în bisericile din Veneția (n.t.).

⁴ Cuvîntul *franceză* este prea general.

zeci și doi fața ei pîrlită de soare pare obosită, îndobitocită : iar prin acești munți femeile păstrează, întorcînd iarba cosită de prin fînațuri ca să se svînte, toată strălucirea tinereții. Oricine străbate ținutul lor nu se poate să n-aibă o surpriză : însă, chiar dacă nu ne referim decît la obraz, dacă un artist ar afla pe-aici un model, asta ar constitui o excepție.

Se dă ca sigur că nu e ceva mai rar de găsit în cea mai mare parte din Elveția decît un sîn frumos. Cunosîc pe un pictor care merge pînă la a pretinde că multe dintre femeile ținutului nici nu știu ce este așa ceva. Susține că unele cusururi pe-aici sînt îndeajuns de răspîndite pentru ca o foarte mare parte din populație să nu-și închipuie că se cuvine să fie altminteri, și pentru ca să nu privească drept năluciri tablourile lucrate după natură în Grecia, în Anglia, în Franța. Deși acest soi de perfecțiune ar părea să aparțină unui fel de frumusețe care nu este aceea a ținutului, nu-mi vine să cred că lipsește de pe-acolo cu desăvîrșire : ca și cum nurii cei mai atrăgători ar fi excluși de numele modern care strînge la un loc atîtea familii a căror obîrșie n-are nimic comun și ale căror deosebiri foarte pronunțate dăinuiesc încă.

Dacă totuși această observație ar fi întemeiată, asemenea aceleia a unei anumite lipse de regularitate a chipurilor lor, ea s-ar explica prin asprimea care pare să facă parte din atmosfera Alpilor. Este foarte adevărat că Elveția, care are bărbați foarte frumoși, și mai cu seamă în sînul munților, ca în Hasly și în Haut-Valois, conține totuși o mulțime vrednică de luat în seamă de cretini, și mai ales de semicretini gușați, neghiobi, pociți. Mulți inși, fără să aibă gușă, par

atinși de aceeași boală ca și gușații. Se pot atribui aceste umflături, aceste îngrămădiri de fluide în gât, părților prea dure din apă, și îndeosebi din aer, care se opresc în loc, împiedică circulația pe vase, și parcă ar apropia nutriția omului de aceea a plantei. Oare pământul ar fi el pe acolo îndeajuns de cultivat pentru celelalte animale, dar prea sălbatic încă pentru om ?

Nu s-ar putea cumva ca podișurile acoperite de un *humus* pregătit printr-o zdrobire și amestecare continuă să dea atmosferei vaporii mai asimilabili la nevoia ființei foarte organizate ; și ca acesta să împrăstie, de pe stînci, din terenurile mocirloase, și din apele mereu în întuneric, particule grosolane, prea nelucrate oarecum, și nefaste organelor gingașe ? Silitra zăpezilor dăinuind în toiul verii se poate introduce prea lesne în porii noștri deschiși. Zăpada produce efecte tainice și de netăgăduit asupra nervilor, și asupra oamenilor atinși de gută sau de un reumatism : un efect și mai ascuns asupra întregului nostru organism nu este improbabil. Astfel natura care amestecă toate lucrurile ar fi răscumpărat prin primejdii necunoscute romanticele frumuseți ale ținuturilor pe care omul nu le-a supus.

SCRISOAREA A LXXVIII-a

Im., 16 iulie, IX.

Sînt cu totul de părerea dumitale ; și chiar s-ar fi convenit s-aștept mai puțin ca să mă hotărăsc să-ți scriu. Ceva îmbărbătează sufletul în acest schimb de idei cu ființele gînditoare din diferite

secole. Închipuie-ți că am putea sta alături de Pitagora, de Plutarh sau de Ossian în cabinetul unui L. viitor : această iluzie are măreție, este una dintre cele mai nobile nimicuri distractive ale omului. Cine a văzut cum frige lacrima pe obrazul nefericitului prinde să se lase răpit de un gând și mai ademenitor : crede că va putea împărtăși omului mîhnit adînc prețul bucuriei semenului ; crede că va putea preîntîmpina gemențele victimei care este dată uitării ; că va putea insufla celui cu inima sfișiată oarecare energie, amintindu-i de acele percepții vaste sau mîngîietoare, care îi rătăcesc pe unii și îi sprijină pe alții.

Ne place să credem că durerile noastre depind de te miri ce, și că binele moral stă la îndemîna omului. Ne luăm după unele consecințe teoretice care duc la ideea fericirii universale ; dăm uitării acea forță care ne menține în starea de confuzie în care se nimicește omenirea ; ne zicem : mă voi împotrivi greșelilor, mă voi lua după rezultatele principiilor naturale, voi spune lucruri folositoare sau de acelea care pot s-ajungă de folos. Atunci ne socotim mai puțin de prisos și mai puțin lăsați în voia valurilor pe pămînt : împreunăm visul mărețelor lucruri cu tihna unei vieți neștiute de nimeni ; ne bucurăm de un ideal, și ne bucurăm de el cu adevărat, întrucît credem că o s-ajungă folositor.

Orînduiala lucrurilor ideale este ca o lume nouă, care nu-i de fel înfăptuită, dar care este posibilă : suprema istețime a minții omenеști va căuta într-însa planul unei armonii potrivite nevoilor noastre, și va aduce pe pămînt modificări de mai vădită îmbunătățire, schițate după acest model de tip supranatural.

Neîntrerupta nestatornicie a omului dovedește că este destoinic la deprinderi potrivnice. S-ar putea, stringînd la un loc lucruri înfăptuite în timpuri și în locuri diferite, să se formeze un ansamblu mai puțin anevoios sufletului său decît tot ceea ce i s-a propus pînă acum. Iată sarcina mea.

N-ajungi fără plictiseală la sfîrșitul unei zile întregi decît luînd asupră-ți între timp o muncă oarecare, chiar de-ar fi zadarnică de altminteri. Voi înainta spre amurgul vieții, înșelat, dacă o să pot, și susținut de speranța s-adaug acestor posibilități care fură hărăzite omului. Are nevoie de iluzii, sufletul meu prea generos, ca să nu fie lacom în această privință, și prea slab ca să se poată lipsi de ele.

De vreme ce simțămîntul fericirii este nevoia noastră de căpetenie, ce oare va putea să facă omul care nu-l așteaptă acum, și care nu cutează să-l aștepte mai apoi ? N-ar trebui cumva să-i caute expresia într-un ochi prieten, pe fața celui asemenea lui ? ¹ Constituie o necesitate să fie neșăgios de bucuria semenului ; el n-are altă fericire decît aceea pe care o dăruiește. Cînd n-a reînviat într-un alt suflet, simțămîntul vieții, cînd nu l-a cutremurat de bucurie, frigul morții sălășluiește în adîncul inimii lui descurajate : pare că sfîrșește în întunecimile neființei.

Se vorbește despre oameni care se îndeustă cu sine, se nutresc din propria înțelepciune :

¹ O, Eternule ! Ești vrednic de toată admirația în orînduirea lumilor ; dar ești vrednic de adorat în privirea expresivă a omului de treabă care frînge piînea nemîncată de el în mina prietenului său. Acestea sînt, cred, propriile cuvinte ale lui M***, în frumosul capitol *Dumnezeu*, an 2440.

dacă au eternitatea înaintea lor, îi admir și îi invidiez ; dacă n-o au, nu-i înțeleg.

Cît despre mine, nu numai că nu sînt mulțumit, nu numai că nu voi fi ; dar dacă presupunerile admisibile pe care le-aș putea face s-ar împlini, nu voi fi nici atunci. Pornirile firești ale omului sînt o prăpastie de lăcomie, de păreri de rău și de greșeli.

Nu-ți împărtășesc ceea ce simt, ceea ce aș dori, ceea ce sînt : nu-mi mai deslușesc nevoile, abia îmi cunosc dorințele. Dacă dumneata crezi că-mi cunoști gusturile, te vei fi înșelat. Vei spune, între bărăganurile singuratică și apele umflate ale dumitale : Unde este acela care nu mă mai are ? Unde este prietenul de care n-am mai dat nici în Africa, nici în Antile ? Iată răstimpul în tunecat pe care îl dorește tristețea lui ; el se plimbă, se gîndește la părerile mele de rău și la golul anilor săi ; ascultă pe la scăpătatul soarelui, ca și cum sonurile pianului fiicei mele urmau s-ajungă la urechea-i singuratică ; vede aievea iasomiile rînduite pe terasa mea, vede scufia mea trecînd pe după rămurelele lor înflorite, privește pe nisip urma pantofilor mei, se întinde să respire adînc adierea nopții. Deșarte visuri, îți spun, eu mă voi fi și schimbat. Și, de altminteri, avem noi același cer, noi care am căutat prin clime opuse un meleag înstrăinat de acel al primei noastre tinereți ?

În cursul blîndelor dumitale înserări, un vînt de iarnă poate să încheie pe-aici niște zile bîntuite de arșiță. Soarele pîrjolea iarba de pe lingă staulul vacilor ; a doua zi dimineată vacile se înghesuie ca să iasă, ele cred că o vor găsi înviorată de jilăveala nopții ; ci zăpadă înaltă de două picioare împovărează acoperișul sub care

vacile sînt, iată, poprite, și fi-vor silite să bea propriul lapte. Eu însumi sînt mai nestatornic, mai schimbător decît această climă ciudată. Ceea ce îmi place astăzi, ceea ce nu-mi displace, după ce dumneata vei fi citit aceste rînduri îmi va dispăcea poate, și schimbarea nu va fi lucru mare. Timpul îmi priește, este calm, totul a amuțit ; ies pentru mult timp : peste un sfert de ceas mă vede lumea întorcîndu-mă acasă. O verită, auzindu-mi pașii, s-a urcat pînă în vîrful unui brad. Mă descotorosii de toate aceste gînduri : o mierlă cîntă deasupra mea. Mă întorc, mă închid în camera de lucru. Trebuie, la urma urmei, să-mi aleg o carte care să nu mă plictisească. Dacă vine careva să mă întrebe cîte ceva, să primească o poruncă, mi se cere iertare că mi se tulbură liniștea ; dar ei mi-au făcut un serviciu. Această amărăciune se duce cum venise ; dacă sînt distras, sînt mulțumit. Nu mi-ar fi stat în putere mie însumi așa ceva ? Nu. Mi-e dragă durerea mea. Mă lipesc sufletește de ea atîta cît dăinuiește : cînd nu mai este, îmi pare o nesăbuire fără seamăn.

Sînt foarte schimbat, îți spun. Îmi aduc aminte că viața mă scotea din răbdări, și că la un moment dat o înduram ca pe un rău care mai avea să dureze numai cîteva luni. Dar această amintire îmi pare acum c-ar fi a cuiva neavînd nici o legătură cu mine ; m-ar suprinde chiar dacă nestatornicia din senzațiile mele ar putea să mă surprindă. Nu văd de fel de ce să plec, după cum nu văd bine de ce să stau locului. Sînt obosit : dar în oboseala mea mi se pare că nu e rău cînd mă odihnesc. Viața mă plictisește și mă distrează. Să te naști, să crești mare, să faci tărăboi, să pui la inimă totul, să măsoari

orbita cometelor ; și, după un răstimp, să te culci acolo în iarba unui cimitir : piesa îmi pare îndejuns de caraghioasă ca să fie văzută pînă la sfîrșit.

Dar de ce să susținem că obișnuința cu necazurile ori nenorocirea de-a avea o fire sumbră stingheresc, încurcă dorințele și viziunile noastre, ne schimonosesc însăși viața prin acel simțămînt al păcătuirii și al nimicniciei zilelor omului ? O toană melancolică să nu care cumva să hotărască ea culorile vieții. Să nu-i întrebați cumva pe feciorii incașilor¹ încătușați în minele de unde se scoase aurul din palatul străbunilor lor și în templele Soarelui sau pe burghezul harnic și fără cusur a cărui bătrînețe cerșește beteagă și disprețuită ; să nu-i întrebați cumva pe nenumărații nefericiți cît prețuiesc și speranțele și stările înfloritoare omenеști ; să nu-l întrebați pe Heraclit² ce însemnătate au proiectele noastre ori pe Hegesias³ ce însemnătate are viața. Acel Voltaire coplesit de succes, sărbătorit pe la curți și admirat prin Europa ; acel Voltaire ilustru, ingenios, cu duh și cu avere ; acel Seneca⁴ de pe lîngă tronul Cezarilor și gata să se urce acolo el

¹ Nume dat suveranilor Imperiului din Peru întemeiat la începutul secolului al XIII-lea, pe care îl distruseră în secolul al XVI-lea cuceritorii spanioli (n.t.).

² Filozof grec din școala ioniană (540—480 î.e.n.). Este socotit drept părintele evoluționismului prin multe citatele lui : *Panta rei...* Totul curge... Nimic nu se schimbă din loc... Nu intrăm de două ori în aceeași apă a riului etc. (n.t.).

³ Filozof cirenaic, avea discipoli în Alexandria pe la 310 î.e.n. Hegesiaci îi puneau fericirea în plăcere și admiteau sinuciderea (n.t.).

⁴ Lucius Annaeus Seneca, zis Seneca Filozoful (4 î.e.n.-65), preceptorul lui Nero, în disgrația căruia căzînd, acesta îi porunci să-și taie vinele. Filozofia lui morală,

însuși ; acel Seneca sprijinit de înțelepciune, desfătat de onoruri și bogătaș cu treizeci de milioane ; acel Seneca folositor oamenilor, și acel Voltaire zeflemisind fanteziile lor ; ei vă vor vorbi despre plăcerile sufletului și despre tihna inimii, despre valoarea și despre durata însuflețirii din zilele noastre.

Prietene al meu ! Mai stau cîteva ceasuri pe pămînt. Sîntem niște bieți nesăbuiți cînd trăim ; dar sîntem atît de nuli cînd nu trăim ! Și apoi avem mereu treburi de isprăvit : eu am acum una grozavă, țin să măsoz cîtă apă va cădea pe aici timp de zece ani. Cît despre termometru, l-am lăsat în părăsire ; ar trebui să mă scol din pat peste noapte ; și cînd noaptea este întunecată, ar trebui să păstrez ceva lumină, și s-o pun într-un dulap cu despărțituri, fiindcă îmi place într-una cea mai adîncă întunecime în camera mea. (Iată totuși că în această privință de prim ordin gustul meu nu s-a schimbat încă.) De altminteri, ca să pot depune oarecare rîvnă spre a observa aci temperatura, ar trebui să sfîrșesc cu neștiința mea relativ la cele ce se petrec prin alte părți. Aș dori să obțin unele observații făcute în Senegal asupra terenurilor nisipoase, și pe culmea munților din Labrador. Altceva mă interesează și mai mult : aș dori să aflu dacă se mai pătrunde din nou în interiorul Africii. Acele ținuturi vaste, minunate, necunoscute, unde s-ar putea, cred eu... Sînt despărțit de lume. Dacă cumva capeteți cunoștinți mai precise, transmite-mi-le. Nu știu dacă dumneata mă înțelegei.

inspirată din doctrina stoică, este exprimată în tratate și în *Scrisorile către Lucilius (Epistolae ad Licilium)* — în care, între altele, se vedește și interesul față de natură al antichilor (n.t.).

SCRISOAREA A LXXIX-a

17 iulie, IX.

Dacă ți-aș împărtăși că presimțirea unei oarecare faime n-ar izbuti să mă măgulească întrucitva, pentru prima dată nu m-ai crede ; ai gândi că pe puțin mă amăgesc, și ai avea dreptate. Este foarte greu ca nevoia de-a te prețui pe tine însuși să fie cu totul desprinsă de acea plăcere tot atît de firească de-a fi prețuit de unii oameni, și de-a ști că ei zic : este unul de-ai noștri. Dar pofta de tihnă, o lenevire oarecare a sufletului ale cărui necazuri mi-au sporit obișnuința, ar putea într-adevăr să mă împingă să uit de această ademenire precum am uitat de altele. Am nevoie să fiu reținut și înțebit de teama impuțării pe care mi-aș aduce-o, dacă, neîmbunătățind nimic, nefăcînd nimic decît să întrebuintez în chip prostesc unele lucruri așa cum sînt, aș neglija singurul mijloc de energie care se potrivește cu obscuritatea vieții mele.

Nu-i dator omul să fie ceva și să împlinească într-un fel sau într-altul un rol *expresiv* ? Altminteri va cădea în descurajare și va pierde măreția ființei sale : își va nesocoti aptitudinile ; sau dacă își va da seama de ele, asta va constitui chinul de moarte pentru sufletul său combativ. Acesta nu va fi de fel ascultat, urmat, luat în considerație. Nici acel puțin bine pe care viața cea mai nulă tot îl va fi producînd desigur nu va mai sta în puterea sa. Este un precept foarte frumos și foarte folositor acela al simplității : dar a fost foarte rău înțeles. Mîntea care nu vede diferitele fețe ale lucrurilor pervertește cele mai bune maxime ; înjosește înțelepciunea însăși în-

lăturîndu-i resursele, cufundînd-o în sărăcie, dez-onorînd-o prin neorînduiala care urmează de aci.

Negreșit un literat¹ cu rufe murdare, locuind într-un șopron, răscîrpindu-și Țoalele și copiind nu mai știu ce ca să trăiască, va fi cu anevoie o făptură fosolitoare societății și bucurîndu-se de prestigiul necesar ca să înfăptuiască vreun lucru bun. La cincizeci de ani se întovărășește cu spălătoreasa care are camera sa pe același coridor ; sau, dacă a cîștigat te miri ce, se însoară cu slujnica sa. Vrut-a el oare să-și bată joc de morală și s-o dea pradă ironiei usturătoare a oamenilor ușuratici ? El face mai mult rău marelui public decît preotul *căsătorit* care e plătit ca să cheme lumea zi de zi la cultul pe care l-a călcat în picioare, decît monahul răzvrătit care proslăvește pacea și abnegația, decît acei șarlatani care pe buze au virtute, de care o anumită societate este ticsită, care își răcesc gura aruncînd prin toate frazele : Bune moravuri ! Virtuți ! Om de bine ! Și cărora după aceea nu le-ar împrumuta nimeni un ludovic fără chitanță în regulă.

Orice om cu mintea cumpănită și care ține să fie de folos, chiar dacă n-ar fi decît în viața particulară, orice om, în sfîrșit, care este vrednic de oarecare considerație, o caută. Se poartă într-așa fel încît s-o dobîndească pînă și în lucrurile asupra cărora părerea lumii este zadarnică de la sine, cu condiția ca grija aceasta să nu ceară din parte-i ceva potrivit datoriei sau urmări-

¹ Termenul nu este la locul său decît aici. Nu-mi place să se desemneze astfel savanții sau iluștrii scriitori ; ci niște scribăreți, niște inși care își fac meseria sau, cel mult, acei care sînt în mod precis sau numai literați. Un magistrat nu-i un legist. Montesquieu, Boulanger, Helvetius n-au fost literați — cunosc mai mulți autori în viață care nu sînt literați.

lor esențiale decurgînd din firea lui. Dacă este vreo regulă fără excepție, cred că probabil aceasta va fi fiind : și aș afirma cu dragă inimă că totdeauna, datorită unui nărav din fire ori unui cusur al judecății, disprețuim ori simulăm că disprețuim stima obștească, peste tot unde drep-tatea nu dispune numaidecît jertfirea sa.

Se poate să fii stimat în viața cea mai retrasă, dacă trăiești în oarecare îndestulare, dacă ai orînduială în casă și un soi de demnitate în obișnuințele vieții. Se poate să tragi targa pe uscat chiar, cînd ai nume bun, cînd ai făcut lucruri cunoscutе, cînd ai o purtare mai aleasă decît situația ta, cînd izbutești să te ridici mai presus de ceea ce ar însemna sărăcie în lumea de rînd, pînă la lipsa desăvîrșită nedespărțită de viața cea mai modestă. Omul care are o fire nobilă nu este contopit în mulțime ; și dacă pentru ca să se ferească de ea ar fi necesar să coboare pînă la niște griji mărunte, cred că s-ar hotări la așa ceva. Mai cred că n-ar avea în această privință nici umbră de vanitate : simțămîntul regulilor de purtare firești îndeamnă pe fiecare om să se așeze la locul său, să tindă ca ceilalți să-l așeze acolo. Dacă ar însemna o deșartă dorință s-ajungă în frunte, omul superior s-ar teme de traiul neștiut de nimeni din pustietăți și de lipsurile acestuia, după cum se teme de ticăloșia și de sărăcia celui de al cincilea etaj¹ ; dar se teme să nu se înjosească, și nu se teme că n-o să fie bine crescut : ființei sale nu-i displace profund că n-are o ilustră sarcină, ci îi displace profund că are una care ar fi contrară firii sale.

¹ Probabil că autorul se referă la o anumită categorie de oameni locuind în partea aceasta a clădirilor (n.t.).

Dacă un fel de autoritate este necesară în toate manifestările vieții, ea este neapărat trebuitoare Scriitorului. Stima obștească este unul dintre cele mai puternice mijloace ale sale : fără ea el nu îndeplinește decît profesie ; și această profesie ajunge de rînd, fiindcă înlocuiește o înaltă misiune.

Este absurd și revoltător cînd un autor îndrăznește să vorbească omului despre datoriile sale fără să fie el însuși om-de-bine.¹ Iar dacă mora-

¹ Este absurd și revoltător că el își ia îndatorirea să caute principiile, și să cerceteze amănunțit adevărul virtuților, dacă adoptă drept regulă a propriei purtări neserioasele maxime ale societății, falsa morală convențională. Nimeni nu se cade să se amestece să le indice oamenilor datoriile și temeiul moral al acțiunilor, dacă nu este pătruns de simțămîntul ordinei, dacă nu urmărește, înainte de orice, nu în mod precis prosperitatea, ci fericirea publică deplină ; dacă singurul scop al gîndirii lui nu este să sporească acea mulțumire modestă, acea liniște sufletească, obîrșie a oricărei bucurii, pe care abaterea de la calea bună a ființelor o strică fără încetare, și pe care înțelepciunea se cuvine s-o aducă la loc și s-o mențină fără încetare. Oricine are alte pasiuni, și nu supune acestei concepții orice pornire naturală omenească ; oricine poate să caute în viață cu seriozitate femeile, demnitățile, avuțiile, dragostea chiar sau gloria, nu-i născut ca să exercite înalta funcție de îndrumător al oamenilor.

Cine propovăduiește o religie fără să-i urmeze poruncile cu toată sinceritatea, fără să venereze totodată legea supremă a sufletului său, este un șarlatan vrednic de disprețuit. Să nu vă cuprindă minia împotriva lui, să nu care cumva să-i purtați pică : dar fățarnicia lui să vă indigneze și, dacă este necesar ca să nu mai poată corupe suflet de om, afundați-l în rușine și-n ocară ; ca să n-aibă obraz să iasă-n lume.

Cine fără să-și supună nemijlocit părerile, dorințele, toate scopurile sale ordinii și dreptății morale, îndrăznește să vorbească semenului despre morală, semenului care are, ca și el, egoismul din fire al individului și slăbiciunea unui muritor, acela este un șarlatan mai

listul pervers nu se alege decît cu oarecare dispreţ, moralistul necunoscut este atît de nefolosi-

dezgustător : el înjoseşte lucrurile sublime, pierde tot ceea ce ne trebuia. Dacă are patima să scrie, să compună poveşti, să meşterească versuri : dacă are talent la scris, să traducă, să se apuce de-o meserie cinstită, să fie *literat*, să comenteze artele, să fie folositor în felul său ; să lucreze pe bani, în vederea faimei ; mai dezinteresat fiind, să lucreze pentru fala unei bresle, pentru progresul ştiinţei, pentru renumele ţării sale ; dar să lase pe seama omului-de-bine ceea ce se cheamă misiunea înţelepţilor, şi pe seama predicatorului îndeltnicirea de paznic al bunelor moravuri.

Imprimeria a produs în societate o mare schimbare. Era cu neputinţă ca larga sa înriurire să nu facă nici un rău, dar se putea să facă mult mai puţin. Neajunsurile care urmau să rezulte s-au resimţit, însă mijloacele folosite pentru a fi oprite au produs altele de ajuns de grave. Mi-ar părea totuşi că în starea de lucruri actuală din Europa s-ar putea împăca şi libertatea de-a scrie şi mijloacele de-a despărţi de folosul cărţilor excesele care tind să înlocuiască folosul recunoscut. Răul provine mai ales din scrîntelile pornirii orbeşti în favoarea unei coterii, şi din numărul uimitor de cărţi goale de conţinut. Timpul, se va răspunde, afundă în uitare ceea ce este nedrept sau rău. Mai lipseşte mult pînă ca asta să fie îndeajuns, şi unor indivizi izolaţi şi publicului chiar. Autorul este mort cînd părerea despre el se formează sau se corectează ; şi publicul capătă un obicei nenorocit de nepăsare faţă de ceea ce este autentic şi faţă de ceea ce este onest, în vîrtejul acelei nesiguranţe din care se desprinde de lucrurile trecute, dar din care intră în lucrurile prezente. În ipoteza mea, ar fi îngăduit să se scrie tot ceea ce este îngăduit acum : părerea publicului chiar ar fi de-asemenea liberă. Însă cei care nu vreau s-o aştepte timp de o jumătate de secol, cei care nu pot să aibă încredere în ei înşişi ori care n-au plăcere să citească douăzeci de volume ca să dea peste o carte, ar socoti tot atît de plăcut pe cit de folositor acest chezaş indirect, această cale de urmat, pe care absolut nimic nu i-ar constrînge să păsească. Această instituţie ar pretinde cea mai neşovăitoare nepărtinire : dar nimic n-ar împiedica să nu scrie împo-

tor întrucît, dacă n-ajunge el însuși de rîsul lumii, cărțile sale barem ajung. Tot ceea ce s-ar cădea să fie literă sfîntă printre oameni și-a pierdut virtutea, cînd cărțile de filozofie, de religie, de morală fură expuse ca să ia vederea, la trei gologani bucata, în miezul noroiului de pe chei ; cînd paginile lor falnice fură date pe mîna vînzătorilor de mezeluri ca să învelească în ele niște cîrnați scurți și groși.

Părerea lumii, faima, chiar dacă ar fi deșertăciuni în ele însele, nu se cade să fie nici disprețuite, nici chiar nesocotite, fiindcă ele sînt unul dintre mijloacele care pot să ducă la scopurile cele mai vrednice de laudă, ca și la cele mai de seamă. Este un exces deopotrivă să nu miști nici un deget în favoarea lor ori să nu te miști decît în favoarea lor. Lucrurile însemnate pe care le înfăptuim sînt frumoase prin singura lor măreție, și fără să fie nevoie să ne gîndim să le producem, să le punem în valoare ; n-ar putea să se întîmple la fel cu acele la care ne gîndim. Curajul celui care pierde în adîncul apelor este o pildă pierdută : gîndirea cea mai cu temei, concepția cea mai înțeleaptă sînt la fel, dacă nu le împărtășim lumii ; folosul lor depinde de exprimarea lor, prin marele lor renume ajung să fie rodnice.

Ar trebui poate ca scrierile filozofice să fie precedate totdeauna de o bună carte de un gen literar atrăgător, care fu mult răspîndită, mult

triva a ceea ce ar fi aprobat ; astfel interesul ei cel mai imediat ar fi să-și cîștige dreptul la stîmă publică pe care n-ar avea nici un mijloc s-o supună. Se ridică obiecția mereu că sînt foarte puțini oameni dreți ; nu știu dacă sînt atîția cît se obișnuiește să se spună ; însă nu este adevărat cel puțin că nu se află nici unul.

citită, tare plăcută publicului.¹ Cine are o reputație vorbește cu mai multă încredere : lucrează mai mult și lucrează mai bine, fiindcă speră că nu lucrează în zadar. Din păcate, n-are totdeauna curajul sau mijloacele de a lua precauții asemănătoare : scrierile, ca și atâtea alte lucruri, sînt supuse împrejurării favorabile chiar neobservate ; ele depind de-o impulsie adeseori străină de calculele și de proiectele noastre.

Să compui o carte ca să capeți reputație este o sarcină : ea are ceva respingător și josnic, și cu toate că au noima lor unele motive care par să mi-o impună, nu cutez s-o întreprind, și o voi lăsa la voia întâmplării.

Nu vreau totuși să încep cu opera pe care o port în gînd. Este prea importantă și prea vastă ca s-o sfîrșesc vreodată ; înseamnă mult s-o văd apropiindu-se într-o bună zi de planul pe care l-am conceput. Acești sorți de izbîndă cu viitor prea îndepărtat nu m-ar susține. Cred că este bine să mă fac autor, ca să am curajul să trăiesc mai departe. Ar fi o hotărîre luată dinainte și anunțată ; așa încît o voi urma, ca să-mi împlinesc menirea.

SCRISOAREA A LXXX-a

2 august, IX.

Sînt de părerea dumitale că ar fi nevoie de-un roman, de-un adevărat roman astfel cum sînt cîteva : însă este o lucrare care m-ar fixa locului îndelung timp. În mai multe privințe aș fi

¹ Astfel *Spiritul legilor* (1748) a fost precedat de *Scrisori persane* (1721).

îndeajuns de puțin capabil de așa ceva, și ar trebui ca planul ei să-mi vină în minte ca o inspirație.

Cred că voi descrie o călătorie. Țin ca toți acei care o vor citi să cutreiere cu mine întreaga lume supusă omului. După ce vom fi privit împreună, după ce vom fi căpătat obișnuințe comune, ne vom întoarce și vom discuta. Întocmai ca doi prieteni înaintați în vîrstă care ies împreună pe cîmp, cercetează, meditează, nu-și vorbesc de fel, ci doar își arată obiectele cu bastonul ; iar pe-nserat în preajma căminului sporovăiesc despre ceea ce au văzut în plimbarea lor.

Priveliștea vieții are mărețe frumuseți. Trebuie să ne considerăm ca fiind pe pămînt numai ca să vedem : trebuie să ne interesăm de ele fără iluzie, fără pasiune, dar fără indiferență ; cum ne interesăm de împrejurările grele, de patimile și de primejdiile dintr-o istorisire imaginară : aceasta este scrisă cu multă elocvență.

Mersul lumii constituie o dramă îndeajuns de legată într-o înșiruire neîntreruptă ca să fie atrăgătoare ; îndeajuns de felurită ca să stîrnească interesul ; îndeajuns de stabilă, îndeajuns de așezată ca să placă dreptei judecăți, ca să distreze cu dinadinsul, îndeajuns de schimbătoare ca să deștepte dorințele, ca să întrețină pasiunile. Dacă am fi nepăsători și reci în viață, ideea morții ar fi de neîndurat : ci durerile ne îndepărtează sufletește, necazurile ne dezgustă, neputința și grijile ne dau brînci ca să uităm să vedem ; și ne luăm tălpășița cu răceală, cum plecăm dintr-o lojă cînd un vecin pretențios din cale-afară, cînd sudoarea frunții, cînd aerul stricat de-o îngrămădeală de lume au înlocuit dorința prin silă, și curiozitatea prin nerăbdare.

Ce stil voi adopta ? Nici unul. Voi scrie cum se vorbește, fără să mă gîndesc la formă : dacă trebuie să scriu altminteri, nu voi scrie de loc. Este această deosebire totuși că vorba nu poate fi corectată, în timp ce se pot înlătura din lucrurile scrise ceea ce supără la lectură.

În timpuri mai puțin înaintate, poeții și sofiștii citeau cărțile lor adunărilor de popoare. Este necesar ca lucrările să fie citite pe potriva felului cum au fost compuse ; și să fie compuse după cum urmează să fie citite. Artă de-a citi este asemenea celei de-a scrie. Farmecul și veracitatea exprimării la citit sînt nesfîrșite ca și schimbările gîndirii : îmi închipui cu greutate ca un om care citește prost să poată avea un stil ales, o judecată dreaptă și largă. Să pricepi cu mare agerime, și să nu fii în stare să exprimi, pare tot atît de nepotrivit ca și să exprimi cu talent ceea ce nu pricepi.

De orice parte te-ai da în chestiunea dacă totul a fost sau n-a fost spus în morală¹, n-ai putea conchide că nu mai este nimic de adăugat în această știință, singura privind omul. N-ajunge ca un lucru să fie spus : trebuie să fie publicat, dovedit, băgat în capul tuturor, peste tot locul acceptat. Nu-i nimic desăvîrșit atîta timp cît legea specială nu-i supusă legilor Eticii², atîta

¹ Aluzie la o constatare a lui La Bruyère din *Les Caractères* (n.t.).

² Se află pasajul următor, care mi-a părut ciudat, în niște scrisori date publicității de către un anume Matthews : „Este o urmare necesară și a gradului de corupție la care a ajuns specia omenească, și a stării actuale a societății în general, că se află multe instituții la fel de nepotrivite cu creștinismul și cu morală“.

Scrisoarea a VIII-a din *Călătorie la riul Sierra-Leone*, Paris, anul al V-lea.

timp cît marele public nu vede lucrurile în adevărata lor lumină.

Va trebui să ne ridicăm împotriva dezordinii, atîta timp cît dezordinea va dăinui. Nu vedem noi oare zi de zi lucruri de-acelea care sînt mai degrabă cusurul minții decît urmarea pasiunilor, în care greșeala întrece perversitatea, și care sînt mai puțin crima unui particular decît un efect aproape de neînlăturat al nepăsării sau al prostiei obștești ?

Nu mai e nevoie oare să spui bogaților a căror avere este independentă : Datorită cărei ursite trăiți voi mai săraci decît cei care lucrează cu ziua pe moșiile voastre ?

Să spui copiilor care n-au deschis ochii bine asupra josniciei cuprinse în nestatornicia dragostei lor : Sînteți niște adevărați furi, și niște furi pe care legea s-ar cădea să-i pedepsească mai cu asprime decît pe cine fură unui străin. Furtului vădit voi adăugați cea mai urîcioasă vicleanie. Sluga hoată este pedepsită cu mai multă strășnicie decît unul care nu-i de-al casei, fiindcă ea înșală încrederea stăpînului, și fiindcă este necesar să te bucuri de simțămîntul siguranței, cel puțin acasă la tine. Aceste argumente, îndreptățite în privința unui năimit, nu sînt ele oare mult mai puternice în ceea ce privește pe fiul stăpînului ? Cine poate să înșele mai neexpus la pedeapsă ? Cine nu împlinește niște datorii mai sfinte ? Cui îi pare mult-mult mai rău că nu poate acorda încrederea lui ? Dacă se invocă drept obiecții niște argumente care pot să întrerupă legea, înseamnă să se dovedească mai mult necesitatea de-a se lămuri opinia publică, de a n-o lăsa în voia întîmplării cum prea a fost lăsată, de-a învinge lipsa-i de energie, de a-i statornici

variațiile, și mai cu seamă de-a impune să fie îndeajuns de respectată pentru ca ea să poată ceea ce nu cutează legile noastre nehotărâte.

Nu mai e nevoie oare să spun acelor femei pline de simțire, de intenții curate, de tinerețe și de nevinovăție : Pentru ce să-i dai oricărui șiret care îți iese în cale atâtea avantaje neprețuite ? Nu deslușiți oare în scrisorile sale chiar, în toiul jargonului romanțios al stîngacelor simțăminte, niște expresii din care una singură ar ajunge ca să dea de gol puțină stimă pe care v-o nutrește, și ticăloșia în care se bălăcește el însuși ? Vă distrează, vă însuflețește, vă joacă pe degete ; vă pregătește rușinea și părăsirea. Voi ați presimți, voi ați ști asta ; însă din slăbiciune, din lipsă de energie, poate vă puneți în primejdie onoarea vieții. Poate pentru desfătarea de-o noapte vă stricați viața întreagă. Legea n-o să-l atingă ; o să aibă ticăloasa libertate să rîdă de voi. Cum de l-ați socotit pe acest nemernic drept un om ? Nu era mai bine s-așteptați și s-așteptați și mai mult ? Ce deosebire de la un bărbat la alt bărbat ! Femeilor prietenoase, nu vă dați seama voi cît prețuiți ? — Nevoia de-a iubi ! — Nu vă scuza. Prima dintre obligații este să nu vă înjosiți : și cerințele inimii se cade ele însele să vă impună nepăsarea față de oricine n-are de-ale bărbatului alte cele decît că nu este femeie. — Acele ale vîrstei ! — Dacă instituțiile noastre morale sînt în vîrsta prunciei, dacă noi am învălmășit totul, dacă dreapta noastră judecată umblă pe dibuite, nesocotința voastră, mai puțin de neiertat atunci, nu este din această pricină justificată.

Numele de femeie este măreț pentru noi, cînd sufletul ni-e curat. După cît se pare, numele de

1

¹ Am suprimat câteva pagini unde se vorbea despre niște împrejurări proprii și despre o persoană care nu văd să mai fi fost pomenită în vreun alt loc din aceste scrisori. Le-am, ca să zic așa, înlocuit prin ceea ce urmează: este un pasaj luat dintr-altă parte, care istorisește aproape aceleași lucruri într-un fel general, și pe care asemănarea cu ceea ce am scos afară m-a îndemnat să-l așez aici.

inima omului ? Pentru ce oare acea gingăsie a sufletului și acea simțire adîncă ? Vîrsta, dorința, potrivirile de fire, sufletul, simțirile, toate o cer ; este o necesitate. Totul exprimă și cere dragostea : acea piele atît de plăcută la pipăit, și de un alb cu atît de minunate ape ; acea mînă croită în vederea celor mai drăgăstoase mîngîieri ; acel ochi ale cărui izvoare de posibilități sînt necunoscute, cînd nu spun : consimt să fiu iubit ; acel sîn care fără dragoste este nemișcat, mut, de prisos, și care s-ar veșteji cîndva fără să fi fost ridicat în slava cerului ; acele forme, acele contururi care s-ar schimba fără să fi fost cunoscute privirii, admirate, posedate ; acele simțăminte atît de duioase, atît de cuprinzătoare, atît de bogate-n desfătări și atît de mărețe, rîvna aprinsă a inimii, vitejia pasiunii ! Această lege desfătătoare a simțurilor, pe care legea lumii a impus-o cu strășnicie, trebuie s-o urmăm. Acest rol îmbătător, care se știe atît de bine, de care totul din jur amintește, pe care ziua îl inspiră, și pe care noaptea îl comandă, cărei femei tinere, simțitoare, iubitoare îi va da prin gînd să nu-l îndeplinească nicidecum ?

De aceea nu le dă prin gînd. Sufletele drepte, distinse, curate se prăpădesc primele. Mai în stare de înălțare, ele se cade să fie ademenite de aceea pe care dragostea o dăruiește. Ele își trag hrana din greșeală, crezînd că și-o trag din stimă ; nimeresc să-și iubească ibovnicul fiindcă au iubit virtutea ; sînt înșelate de către nemernici fiindcă, neputînd într-adevăr să iubească decît pe un om de treabă, își închipuie că acel care se prezintă ca să întrupeze visul lor himeric este neapărat astfel.

Vigoarea sufletului, stima, încrederea, nevoia de-a le arăta, aceea de-a le avea ; jertfe de recompensat, o fidelitate de încununat, o speranță de întreținut, o dezvoltare progresivă de urmat, frământarea, neliniștea de nesuferit a inimii și a simțurilor ; dorința atât de lăudabilă de-a începe să răsplătească atîta dragoste ; dorința nu mai puțin dreaptă de-a strînge, de-a consfinți, de-a perpetua, de-a înveșnici niște legături atât de scumpe ; alte dorințe încă ; oarecare teamă, oarecare curiozitate ; întîmplări care îl indică, ursita care îl cere ; totul dă pradă pe o femeie iubitoare în brațele lui Lovelace¹. Ea iubește, el se distrează ; ea i se dă, el se distrează ; ea se topește de plăcerea simțurilor, el se distrează ; ea visează durata, fericirea, prelungul farmec al unei dragoste reciproce ; se crede în al nouălea cer ; se uită în ochiul pe care plăcerea îl aprinde, ar vrea să dăruiască o fericire și mai mare ; dar monstrul se distrează : brațele plăcerii o afundă în prăpastie, ea absoarbe cu nesaț o voluptate cumplită.

A doua zi este uimită de tot, neliniștită, se ia de gînduri : din întunecate presimțiri purced chinuri înspăimîntătoare și o viață de amărăciuni. Stimă de oameni, dragoste de părinte, mîndrie a unui suflet curat ; pace, avere, onoare, speranță, dragoste : toate dusu-s-au de pe-astă lume. Nu-i mai arde să iubească, să trăiască ; trebuie să-și înnăbușe lacrimile și să-și tîrască niște zile nesigure, pîngărite, nenorocite. Nu-i mai arde să se

¹ Intrupare a seducătorului cinic, personaj din *Clarisse Harlowe*, roman de Samuel Richardson (1689—1761), creatorul romanului englez. Operele sale au înrîurit dezvoltarea romantismului în mișcarea literară de pe continent (n.t.).

avinte în iluzii, în dragoste, în viață; trebuie s-alunge visurile, să caute amărăciunea și s-aștepte moartea. Femeilor sincere și iubitoare, frumoase prin toți nurii, prin toate atracțiile exterioare și prin farmecele sufletului, atât de hărăzite ca să fiți în chip neprihănit, fierbinte, continuu iubite !... nu iubiți.“

SCRISOAREA A LXXXI-a

5 august, IX.

Recunoști că morala se cuvine singură să-l pre-ocupe temeinic pe scriitorul care vrea să ia în discuție un subiect folositor și însemnat : însă dumneata crezi că unele păreri despre firea ființelor în favoarea cărora, spui, ți s-a părut că am înclinat pînă acum nu se împacă de fel cu studiul legilor morale și al bazei datoriilor.

Nu mi-ar plăcea să mă contrazic și mă voi strădui să mă feresc de așa ceva : dar nu pot să imput slăbiciunii mele schimbările nesiguranței. În zadar cercetez și pun în această cercetare nepărtinire și chiar oarecare severitate, nu izbutesc să aflu în cazul de față adevărate contradicții.

S-ar putea să am unele, între feluritele vorbe pe care le-am spus, dacă s-ar căuta să se considere ca fiind niște afirmații temeinice, ca fiind diferitele părți dintr-același sistem, dintr-același corp de principii date drept sigure, legate între ele și deduse unele dintr-altele. Ci gîndurile răzlețe, îndoielile asupra lucrurilor de nepătruns se poate să se deosebească fără să fie contradictorii. Mărturisesc chiar că anumită părere ipotetică

despre mersul firii îmi pare uneori foarte probabilă și altă dată mult mai puțin, după felul cum imaginația mea se hotărăște s-o considere.

Mi se întâmplă să zic : Totul este necesar ; dacă lumea nu se poate explica prin acest principiu, prin altele pare cu neputință. Și după ce am văzut lucrurile astfel, mi se va întâmpla a doua zi să-mi spun din contra : Atâtea lucruri sînt conduse de inteligență încît pare limpede că multe lucruri sînt conduse de ea. Poate că ea alege dintre cele posibile care provin din esența necesară a lucrurilor ; și felul de-a fi al celor posibile cuprinse într-un cerc limitat este astfel încît lumea neputînd exista decît în anumite chipuri, fiecare lucru este în stare totuși să primească mai multe modificări diferite. Inteligența n-are putere deplină asupra materiei, dar ea o folosește : nu poate nici s-o creeze, nici s-o distrugă, nici s-o schimonosească ori să-i schimbe legile ; însă poate s-o frămînte, s-o lucreze, s-o combine. Asta nu-i o atotputernicie ; este o activitate de prelucrare imensă, totuși limitată de legile necesare ale esenței ființelor ; este o alchimie sublimă pe care omul o numește supranaturală, fiindcă nu-i intră lui în cap.

Îmi răspunzi, iată două sisteme opuse, și că nu s-ar putea recunoaște drept adevărate în același timp. Sînt de acord : dar nu este aici nici o contradicție, nu ți le prezint decît drept adevărate pe amîndouă ; nu numai că nu le recunosc drept adevărate pe amîndouă, dar nu le recunosc în mod sigur nici pe una, nici pe cealaltă, și nu pretind că aș cunoaște ceea ce omul nu cunoaște.

Orice sistem general asupra felului de-a fi al ființelor și asupra legilor lumii nu este oricînd

decît o idee prea îndrăzneată. Se prea poate ca vreo cîțiva oameni să fi dat crezare închipuirilor lor sau să fi vrut ca alții să le dea crezare ; dar atunci este vorba despre o șarlatanie ridicolă sau despre un om de-o încăpăținare uimitoare. Cît despre mine, nu pot decît să mă îndoiesc : iar dacă vorbesc în *mod sigur*, totul este necesar ; ori este o putere secretă care își propune un scop pe care cîteodată izbutim să-l presimțim ; nu mă folosesc de aceste expresii afirmative decît ca să mă feresc să repet fără contenire, mi se pare, presupun, îmi închipui. Acest fel de-a vorbi n-ar putea să dea dovadă că mă pretind sigur pe ceea ce susțin ; și n-am de ce să mă tem că m-aș înșela în această privință, căci care om, dacă nu-i în stare de nebunie, va îndrăzni să afirme ceea ce este cu neputință să se știe ?

Este cu totul altfel cînd, lăsînd în părăsire aceste cercetări obscure, ne dedăm cu totul singurei științe omenești, moralei. Privirea omului care nu poate discerne nimic în esența ființelor poate să vadă totul în relațiile omului. Acolo dăm de-o lumină la dispoziția organelor noastre ; în acest domeniu putem să facem descoperiri, să judecăm, să susținem păreri. Aci sîntem răspunzători de ideile noastre, de înlănțuirea, de concordanța, de adevărul lor : în acest domeniu trebuie să căutăm principii sigure, iar concluziile contradictorii ar fi de neiertat.

Se poate ridica o singură obiecție împotriva studiului moralei : răzbești cu foarte mare greutate într-însul, este adevărat, dar asta totuși nu se cade să ne stăvilească osîrdia. Dacă totul este necesar, ce rost au cercetările, principiile, virtuțile noastre ? Dar necesitatea tuturor lucrurilor nu este dovedită ; impulsul contrar conduce

omul¹, și este îndeajuns pentru ca în toate acțiunile vieții să se considere ca fiind lăsat pradă lui însuși. Stoicul² credea în virtute în pofida destinului : și acei orientali care păstrează dogma fatalității lucrează, se tem, doresc asemenea celorlalți oameni. Chiar dacă aș considera ca fiind probabilă legea universală a necesității, tot aș putea căuta principiile celor mai bune instituții omenești. Străbătînd un lac într-o zi cu furtună, îmi voi spune : Dacă evenimentele sînt hotărîte fără putință de-a le abate din cursul lor, puțin îmi pasă dacă luntrașii sînt beți sau nu. Însă, fiindcă s-ar putea să fie și altminteri, îi voi sfătui să nu bea decît după ce vor ajunge la malul dimpotrivă. Dacă totul este necesar, este și să am această grijă, și este încă s-o numesc pe nedrept prudență.

Nu pricep nimic din finețurile prin care unii

¹ Interesant de semnalat : în această privință, Sé-nancour este precursorul lui Edgar Allan Poe. În schița intitulată *The Imp of the Perverse* (*Spiridușul perversității*) Poe analizează impulsul irezistibil pe care îl simte omul de a săvîrși ceea ce nu trebuie ; acest impuls ar fi, după Poe, „un înăscut și primordial principiu al acțiunii umane“, „un mobil fără motiv, un motiv nemotivat“. „Îndemnați de el, noi acționăm fără un obiect comprehensibil“, „facem un lucru tocmai fiindcă nu trebuie să-l facem“. „Această covîrșitoare tendință de-a face rău de dragul răului (*to do wrong for the wrong's sake*) nu suferă nici o analiză. Este un impuls radical, primitiv elementar.“ (Vezi, în legătură, atît de substanțialul studiu despre Poe de Al. Philippide, scris în 1958, republicat în volumul *Scrîtorul și arta lui* — studiu de valoare excepțională în publicistica de specialitate universală) (n.t.).

² Probabil că se referă și la adepții lui Lucius Annaeus Seneca (n.t.).

pretind să împace liberul arbitru¹ cu preștiința² : alegerea din partea omului, cu desăvârșita putere a Dumnezeuului său ; groaza nesfârșită pe care făptuitorul a toată dreptatea o are în mod necesar față de păcat, mijloacele de neînțeles pe care el le-a folosit ca să-l repare sau ca să-l preîntîmpine, cu stăpînirea neînteruptă a nedreptății și cu putința să comitem crime atît cît ne place. Dau peste oarecare greutăți ca să împac bună-tatea nesfârșită care a creat de bunăvoie omul și cunoașterea neîndoioasă a ceea ce va urma, cu eternitatea chinurilor îngrozitoare împotriva a patruzeci și nouă din cincizeci dintre oamenii atît de iubiți. Aș putea ca și altcineva să vorbesc îndelung, iscusit sau cu erudiție despre aceste chestiuni de nepătruns : dar dacă vreodată am să scriu, mă voi interesa mai curînd de omul adunat în societate în viața sa vremelnică, întrucît mi se pare că, ținînd seama numai de concluziile în sprijinul cărora am *daturi* sigure, voi putea să gîndesc lucruri adevărate și să exprim unele folositoare.

Voi izbuti întrucîtva să cunosc omul, dar n-o să pot să-i pătrund firea. Nu pricep bine două principii opuse, laolaltă din vecie făcînd și desfăcînd. Nu pricep bine universul întocmit atît de tîrziu, acolo pe unde nu era nimic, dăinuind o vreme doar, și îmbucătînd astfel în trei eternitatea care nu se poate împărți. Nu-mi place să vorbesc serios despre ceea ce nu știu ; *anima-*

¹ Libertatea absolută, care s-ar exprima prin posibilitatea de-a suspenda la nesfârșit luarea unei hotărîri, precizarea unei alegeri. Contrariul acestei concepții este determinismul : orice acțiune omenească are cauza ei, care o impune cu necesitate (n.t.).

² Cunoașterea faptelor, evenimentelor viitoare. Dumnezeu are preștiință, învață dogma creștină (n.t.).

lis homo non percipit ea quae sunt spiritus Dei.
*Paulus ad Corinth. I.c.2.*¹

Nu voi pricepe niciodată cum omul care declară sus și tare că este înzestrat cu inteligență, poate să susțină că lumea nu conține inteligență. Din păcate, nu prea văd cum de o însușire poate fi privită drept o substanță. Mi se spune : Gîndirea nu constituie un corp, o ființă fizicește divizibilă, deci moartea n-o va nimici ; ea a început totuși, dar vezi că ea n-ar putea să sfîrșească, și fiindcă nu constituie un corp, este în mod necesar un duh. Mărturisesc, săvîrșesc păcatul să nu cred că argumentul acesta hotărîtor corespunde bunului simț.

Acesta este mai amăgitor. Întrucît sînt religii din adîncă vechime întemeiate, întrucît ele fac parte din instituțiile omenești, întrucît par naturale șubredei noastre minți, și întrucît sînt frîna sau mîngîierea mai multora, este folositor să urmezi și să susții poruncile religiei din ținutul unde trăiești : dacă îți îngădui să nu crezi într-însa, cată cel puțin să nu vorbești pe seama ei, și cînd scrii în favoarea oamenilor, cată să nu-i sfătuiești să se abată de la o credință la care țin mult. Este părerea dumitale ; iată însă pentru ce n-aș putea să-i dau urmare.

Nu mă voi apuca de pe-acum să-i clătesc din credința lor religioasă pe cei din văile munților Ceveni sau din cele ale Apeninilor, nici chiar pe cei din apropierea mea, din Maurienne sau din Schweitzerland : ci vorbind despre morală, cum să nu spun nici o vorbă despre religii ? Ar fi o prefăcătorie nepotrivită : ea n-ar înșela pe ni-

¹ Omul animalic nu pricepe cele ale duhului lui Dumnezeu. Paul, *Epistola către Corinteni*, I, c. 2, vers. 14 (lat.) (n.t.).

meni ; n-ar contribui decît să stînjenească ceea ce aş avea de spus, şi să disloce unitatea care poate singură să servească la atingerea unui scop folositor. Se susţine că trebuie să se respecte părerile pe care este statornicită speranţa multora şi din păcate întreaga morală a celor mai mulţi. Mă refer la cumpătarea aceea după cuviinţă, şi înţeleaptă, a celui care nu tratează decît întîmplător probleme morale sau care scrie avînd păreri deosebite de acele care vor fi în mod necesar ale mele. Dacă scriind însă despre instituţiile omenesti aş izbuti să nu pomenesc despre doctrine religioase, nu s-ar vedea într-asta altceva decît grija să cruţ oarecare tabără puternică. Ar însemna din partea mea o slăbiciune vrednică de condamnat : cutezînd să iau asupra-mi o asemenea însărcinare, sînt obligat în-deosebi să-mi dau silinţa să-mi îndeplinesc îndatoririle faţă de ea. Nu pot să răspund de posibilităţile mele, şi ele vor fi mai mult sau mai puţin neîndestulătoare : dar intenţiile depind de mine, şi dacă n-or să fie constant curate şi hotărîte, voi fi nevrednic de-o atît de aleasă misiune.

Nu voi avea un duşman personal în literatură, după cum nu voi avea vreunul niciodată în viaţa mea particulară ; dar cînd este vorba să spun oamenilor ceea ce socotesc eu drept adevărat, sînt dator să nu mă tem că am să nemulţumesc o tagmă sau o tabără. N-am pică pe nimeni, dar porunci nu primesc de la nimeni. Voi ataca stărilor de lucruri, şi nu oamenii : dacă oamenii s-or supăra de asta, dacă o s-ajung pricină de groază la mila cîtorva, nu voi fi surprins de fel, însă nu vreau nici să prevăd aşa ceva. Dacă unii pot să-şi ia îngăduinţa să nu vorbească despre religii

în multe scrieri, eu n-am această libertate căreia îi duc dorul din mai multe privințe : orice om nepărtinitor va recunoaște că această trecere cu vederea este cu neputință într-o *lucrare* astfel cum se cade să fie aceea pe care am de gînd s-o scriu, singura căreia pot să-i acord importanță.

Scriind despre pornirile firești ale omului și despre concepția generală a Eticii, voi vorbi deci despre religii ; și desigur, vorbind despre ele, nu pot să spun alte lucruri decît acele pe care le gîndesc. Tocmai fiindcă n-aș putea să mă feresc să nu vorbesc despre ele atunci, nu mă străduiesc să îndepărtiez din scrisorile noastre ceea ce din întîmplare îmi vine în minte asupra acestui subiect : altminteri, în ciuda unei oarecare constrîngerii care ar decurge de aici, aș prefera să tănuiesc ceea ce îmi dau seama că probabil ți-ar dispăcea sau mai curînd te-ar mîhni.

Te întreb pe dumneata, dacă mi se întîmplă să studiez în cîteva capitole religiile drept niște instituții întîmplătoare și să vorbesc despre acea care se zice că s-ar fi ivit în Ierusalim, cum ai găsi de cuviință să vorbesc dacă m-aș fi născut în Ierusalim ; te întreb, ce neajuns adevărat ar decurge de-aici prin părțile unde se frămîntă duhul european, unde ideile sînt limpezi și concepțiile desferecate din iluzii, unde lumea trăiește dînd uitării cele vrăji, în studiul fără văluri pe ochi al științelor pozitive și cu demonstrații ?

Aș vrea să n-alung nimic din capul acelora care îl și au de-ajuns de gol ca să spună : dacă n-ar fi colo iad, n-ar face să-ți dai osteneala să fii om cumsecade. Poate întîmpla-se-va totuși să fiu citit de către unul dintre oamenii aceștia, nu-mi închipui că nu s-ar putea să decurgă vreun rău oarecare din ceea ce voi scrie cu gîndul s-aduc

un folos : dar poate că și micșora-voi numărul acelor cu suflet bun care nu sînt credincioși datoriei decît crezînd în iad. Poate izbuti-voi ca datoria să le rămînă la inimă, după ce moaștele și demonii cornorați vor fi sfîrșit să nu mai fie la modă. Nu se poate să te ferești ca mulțimea însăși să n-ajungă mai mult sau mai puțin repede, și cu siguranță peste scurt timp, să înfrunte cu dispreț una dintre cele două idei pe care prea prosteste am deprins-o să nu le primească decît împreună : trebuie așadar să-i dovedim că ele se poate foarte bine să fie despărțite fără ca uitarea uneia s-atragă după sine prăbușirea celeilalte.

Sînt de părere că momentul acesta este foarte apropiat : se va recunoaște cam de toată lumea necesitatea să nu se mai întemeieze pe ceea ce se surpă, acest azil moral în afară de care s-ar trăi într-o stare de război secret, și în vîrtejul unei viclenii mai îngrozitoare decît răzbunările și decît nesfîrșitele dușmăanii ale hoardelor sălbatice.

SCRISOAREA A LXXXII-a

Im., 6 august, IX.

Nu știu dacă voi coborî din lanțul meu de munți troieniți de zăpadă ; dacă mă voi duce la țară să vizitez acea frumoasă regiune despre care îmi faci o descriere atît de interesantă, unde iarna este atît de ușoară și primăvara atît de blîndă, unde apele verzi își sparg talazurile lor purcese din America. Valurile pe care le am înaintea ochilor nu vin de atît de departe ; prin spărturile stîncăriilor, pe unde caut întunericul aseme-

nea posomorîtilui ciuhurez, întinderea s-ar potrivi prost vederii și gîndirii mele. Părerea de rău de-a nu fi cu dumneata crește pe zi ce trece. Nu mi-o imput, mai curînd mă surprinde; cercetez pentru ce nu descopăr nimic, dar îți spun că n-am putut face altminteri. Voi veni într-o bună zi; asta e hotărît. Doresc să te văd acasă la dumneata: vreau s-aduc de-acolo secretul de-a fi fericit, cînd nimic nu lipsește decît noi înșine.

Voi vedea totodată podul Gard și canalul Languedoc. Voi vedea la Grande Chartreuse, la plecarea de-aici, și nu la întoarcere: și dumneata știi pentru ce! Mi-e drag refugiul meu; îmi va fi pe zi ce merge tot mai drag, însă nu mai sînt de-ajuns de puternic ca să trăiesc de unul singur. Vom vorbi despre altceva.

Totul va fi gata peste foarte puține zile. Iată că au și trecut patru de cînd mă culc în apartamentul meu.

Cînd las ferestrele deschise peste noapte, aud foarte deslușit apa șipotului căzînd în bazin; cînd o boare de vînt o clatină, ea se sfărîmă de barele de fier destinate să susțină vasele pe care vrei să le umpli. Nu prea sînt manifestări neprevăzute de-ale naturii la fel de romanțioase ca zgomotul unui strop de apă căzînd pe apa liniștită, cînd totul este noptatic, și cînd se distinge doar în fundul văii un șuvoi rostogolindu-se înăbușit pe după copacii groși, în culmea tăcerii.

Șipotul se află sub un cuprinzător acoperiș, după cum mi se pare că îți voi fi spus: zgomotul căderii sale este mai puțin cîmpenesc decît dacă s-ar afla în aerul liber; dar este mai neobișnuit și mai minunat. Adăpostit fără să fie închis, odihnind într-o albie acătării în inima pustietății, avînd pe lîngă tine bunătățile pămîn-

tului necultivat, strîngi la un loc plăcerile moli-ciunii și vigoarea naturii. Se pare că dibăcia noastră s-a slujit de unele lucruri străvechi fără să schimbe legile lor ; și că o stăpînire atît de la îndemînă nu cunoaște limite. Țasta-i omul întreg.

Acest cuprinzător acoperiș, acest adăpost de care vezi că sînt atît de mulțumit, are șapte stî-njeni¹ în lărgime, și peste douăzeci în lungime pe aceeași linie cu celelalte clădiri. Este într-adevăr lucrul cel mai potrivit : leagă hambarul de casă ; nu s-atinge de aceasta, dă într-însa printr-un coridor construit din materiale ușoare, și care s-ar putea desface lesne în caz de incendiu. Trăsură, căruță cu bănci de-a curmezișul, căruțe de lucru, unelte, lemne de ars, atelier de tîmplărie, șipot, totul se află aici fără încîlceală ; și se poate aci lucra, spăla, îndeplini toate treburile necesare fără să te stingherească soarele, zăpada sau no-roiul.

Fiindcă nu sper să te văd aici decît într-un timp îndepărtat, îți voi destăinui tot felul meu de viață. Îți voi descrie întreaga mea locuință, și poate că în unele momente îmi voi închipui că o împărți cu mine, că o examinăm îndeaproape, că ne chibzuim, că o prefacem.

¶

SCRISOAREA A LXXXIII-a

24 septembrie, IX.

Așteptam cu oarecare nerăbdare să-ți fi isprăvit plimbările : am lucruri noi să-ți spun.

¹ Toise este o veche măsură franceză, 1,949 m, cam cît stîngenul de Muntenia (sau stîngenul Șerban Vodă) de 1,9665 m = 8 palme, 10 degete, 10 linii (n.t.).

Dl. de Fonsalbe este aici. Este aici de cinci săptămîni, va sta pe loc : nevastă-sa a fost și ea aici. Deși a petrecut ani și ani străbătînd mările, este un om mereu același, nici mai nobil, nici mai josnic, și liniștit. Nu joacă de fel cărți, nu se duce la vînătoare, nu fumează ; nu pune în gură strop de băutură ; niciodată n-a dansat, nu cîntă niciodată ; nu-i trist nicidecum, însă cred că a fost cu prisosință. Obrajii săi strîng laolaltă trăsăturile norocoase ale stăpînirii de sine și trăsăturile adîncite ale nenorocirii. Privirea lui, care nu exprimă de-obicei decît un fel de tihnă și de descurajare, este în stare să exprime totul ; capul său are ceva nemaipomenit ; și, în toiul stăpînirii de sine obișnuite, dacă o idee măreață, dacă un impuls energic prind să-l întărească, ia, fără să se gîndească la așa ceva, atitudinea mută a celui care comandă. L-am văzut admirînd pe un actor care rostea foarte bine acel *vreau eu, poruncesc eu* al lui Nero ; ci Fonsalbe le-ar rosti și mai bine.

Îți vorbesc fără părtinire, nu-i tot așa de mereu același lăuntric pe cît este pe din afară ; dar dacă are păcatul sau cusurul de-a nu putea fi fericit, are prea multă înțelegere ca să fie nemulțumit. El, în cele din urmă, îmi va tămădui nerăbdarea : a luat hotărîrea să se resemneze, ba încă mi-a dovedit, în chip definitiv, că și eu s-ar cădea s-o iau. El susține că în momentul cînd, cu sănătatea întreagă, ai o viață independentă, și chiar dacă n-ai decît asta, trebuie să fii un prost ca să fii fericit, și un smintit ca să fii nefericit. Drept aceea îți dai seama că n-aș putea spune altceva decît că n-aș fi nici fericit, nici nefericit : am spus-o, și acum trebuie să fiu mulțumit ca și cum aș fi spus adevărat.

Încep totuși să descopăr ceva mai mult decît viața independentă și sănătatea. Fonsalbe va fi un prieten, și un prieten în singurătatea mea. Nu zic un prieten așa cum o înțelegeam noi odinioară. Nu mai sîntem într-o epocă de eroism. Cat să-mi petrec zilele în chip plăcut : lucrurile mărețe nu mă privesc. Îmi dau silința să-mi pară bun, îți zic, ceea ce ursita îmi dă : strașnic mijloc într-acest scop să rîvnești prietenia după șartul celor străvechi ! Să nu mai vorbim despre prieteni după obiceiul antichității, și despre prietenii după datina orașelor. Închipuie-ți un termen mijlociu. Ce înseamnă asta ? vei întreba dumneata. Și eu, eu îți răspund că înseamnă mult.

Mai am alt gînd : Fonsalbe are un fiu și o fiică. Dar, pentru ca să-ți spun mai multe, aștept ca proiectul meu să fie definitiv stabilit ; de altminteri el depinde de mai multe amănunte care îți sînt încă necunoscute, și despre care sînt dator să te informez. Fonsalbe mi-a și spus că aș putea să-ți vorbesc despre tot ceea ce îl privește pe el, și că nu te consideră nicidecum drept o a treia persoană : însă dă pe foc scrisorile.

SCRISOAREA A LXXXIV-a

Saint-Maurice, 7 octombrie, IX.

Un american prieten cu Fonsalbe a trecut de curînd pe-aici în drum spre Italia. Au plecat împreună pînă la St. Branchier, la poalele lanțului de munți. I-am însoțit : mă gîndeam să mă opresc în St.-Maurice, dar am continuat să merg pînă la cascada de la Pissevache, care este între acest

oraș și Martigni, și pe care o văzusem altădată doar din drum.

Acolo am așteptat întoarcerea trăsurii. Era o vreme plăcută, atmosfera liniștită și temperatura foarte potrivită: îmbrăcat de-a binelea, m-am îmbăiat în aburii răcoroși. Apa este în cantitate foarte mare, și căderea ei are aproape trei sute de picioare. M-am apropiat de ea atît cît mi s-a părut cu putință: peste o clipă, eram ud pînă la piele, ca și cum aș fi fost cufundat în apă.

Am rețrăit totuși ceva din vechile impresii cînd am fost cuprins în vaporii care țîșneau spre înaltul cerului, în zgomotul atît de mare al aces-tei ape care iese dintr-o gheață mută și curge fără conținere dintr-un izvor nemișcat, care dis-pare cu vuiet năprasnic fără să se sfîrșească vreodată, care se aruncă năvalnic ca să sape pră-păstii, și care pare să cadă în vecii vecilor. Anii noștri și secolele omului coboară astfel: zilele noastre scapă din tăcere, necesitatea le scoate la iveală, trec repede în uitare. Umbletul fantome-lor lor se scurge cu un zgomot otova, și se îm-prăștie repetîndu-se într-una. Rămîne din ele un fum care se înalță, care se retrage, și ale cărui umbre deja petrecute înfășură această înlănțuire de neînțeles și de prisos, monument perpetuu al unei puteri necunoscute, expresie ciudată și mis-terioară a energiei din lume.

Îți mărturisesc dumitale că Imenstrom, și amintirile, și tabieturile mele, și proiectele de copil, arborii mei, biroul de lucru, că tot ceea ce a putut să-mi distreze imboldurile firești a fost un lucru tare mic, tare păcătos în ochii mei. Această apă rece ca gheața, neostenită, răzbă-tătoare, și parcă burdușită de mișcare, acest nă-

prasnici vuit solemn al unui şuvoi în cădere, acest nor care se avîntă perpetuu în văzduh, această stare a trupului şi a gândirii risipiră uitarea unde atîţia ani de strădanii izbuteau poate să mă cufunde.

Despărţit de toate locurile de către această atmosferă de apă şi de către acest zgomot imens, vedeam aievea în faţă toate locurile, pe mine nu mă vedeam prin nici unul. Nemişcat, eram frămîntat totuşi de-o însufleţire neobişnuită. În siguranţă printre nişte ruine ameninţătoare, parcă mă înghiţiseră apele şi trăiam în prăpastie : plecasem de pe pămînt şi îmi socoteam viaţa caraghioasă ; îmi inspira milă : un vis al cugetului înlocui acele nesperioase cu zile aducătoare de folos. Văzui mai desluşit decît le văzusem vreodată acele pagini minunate şi îndepărtate de pe sulul timpurilor. Alde Moise, alde Lycurg dovediră pe altă cale lumii posibilităţile lor : viaţa lor viitoare mi-a fost dovedită în Alpi

: : : : : : :

Pe cînd nu era ridicol să fii o fiinţă neobişnuită, oamenii timpurilor se retrăgeau într-o singurătate desăvîrşită şi prin văgăunile munţilor, nu numai ca să mediteze asupra aşezămintelor pe care le pregăteau, se poate gândi şi acasă, iar dacă este necesară tăcerea, se poate s-o afli şi într-un oraş. Şi nu procedau astfel doar ca să insufle respect popoarelor ; un oarecare miracol de *Magie* s-ar fi împlinit mai repede şi n-ar fi avut mai puţină înrîurire asupra imaginaţiilor. Dar sufletul cel mai puţin robit nu scapă de tot de sub puterea deprinderii de această concluzie atît de convingătoare pentru mulţime şi cu apa-

rență de adevăr pentru geniul însuși, de acest argument al rutinei care ticluiește din starea cea mai obișnuită a omului o mărturie firească și o dovadă a menirii lui. Trebuie să te desparți de cele omenеști nu ca să vezi că ele ar putea să fie într-alt fel, dar ca să îndrăznești să crezi acest lucru. Nu ți-e necesară această izolare ca să-ți închipui ce mijloace vrei să folosești, dar ca să speri în izbîndă. Bați în retragere, trăiești în ea ; deprinderea lucrurilor vechi slăbește, neobișnui-tul este judecat fără părtinire, nu mai pare ceva ca din basme : crezi în el, te dumerești, izbîn-dești.

: : : : : : : : : : : : : :
 : ; : : . : .¹

Mă apropiai de drum înainte de întoarcerea lui Fonsalbe. Eram learcă ; el susținu că am fi putut ajunge pînă la locul însuși al căderii, fără acest neajuns. Sosește unde îl așteptam : izbuti la început ; dar coloana de apă care se înălța era foarte nestatornică, deși nici un vînt nu se sim-țea prin vale. Era tocmai să ne retragem, cînd într-o clipă fu acoperit cu apă ; atunci se lăsă tîrît de mine, și l-am dus la locul chiar unde m-așezasem eu : dar mă temeam ca schimbările neașteptate ale presiunii aerului să nu-i vatăme plămînii, mult mai slabi decît ai mei ; ne retra-șeram aproape numaidecît. Încercasem în zadar să-i dau să înțeleagă altminteri decît prin semne ; iar după ce ne îndepărtarăm de mai mulți stîn-

¹ Aceste suprimări întrerup șirul ideilor, sînt necăjit că m-am simțit dator să-mi pară potrivite. La fel s-a întimplat în mai multe scrisori.

jeni, îl întrebai, înainte de a-i fi încetat uimirea, ce se întâmplă într-o asemenea împrejurare cu măruntele deprinderi ale omului, și chiar cu pornirile sale cele mai puternice și cu pasiunile pe care le socotește de neînfrînat.

Ne tot plimbam, mergînd de la cascadă pînă la drum și înapoi. Recunoscurăm că omul cel mai temeinic organizat se poate să n-aibă nici o pasiune creatoare, deși are aptitudine pentru toate, și că au fost de mai multe ori asemenea oameni, fie printre conducătorii de popoare, fie printre magi, printre gimnozofiști și înțelepți, fie printre credincioșii adevărați și convinși ai unor religii, ca islamismul și creștinismul.

Omul superior are toate aptitudinile omului ; poate fi însuflețit de toate simțămintele omului ; dă atenție celor mai nobile dintre acele pe care ursita sa i le hărăzește. Cine consimte să supună idei mărețe unor idei mărunte ori personale ; cine, urmînd să treacă la fapte ori să ia hotărîri în chestiuni de seamă, este tulburat de mărunte porniri ori de interese păcătoase nu este un om superior.

Omul superior vede totdeauna peste ceea ce este el și peste ceea ce înfăptuiește el ; departe de a se lăsa întrecut de ursita sa, întrece el totdeauna ceea ce ea îngăduie, și acest impuls firesc al sufletului său nu este în nici un chip pasiunea puterii sau a măririlor. El este mai presus și de mărire, și de putere : prețuiește ceea ce este folositor, nobil și drept ; prețuiește ceea ce este frumos. Acceptă puterea, fiindcă are nevoie de ea ca să instaureze ceea ce este folositor și frumos ; dar i-ar plăcea o viață simplă, fiindcă o viață simplă poate să fie curată și frumoasă. El face uneori ceea ce pasiunile omenești pot să facă ; dar un

lucru îi este cu neputință, să-l facă din pasiune. Nu numai că omul superior, adevăratul bărbat de stat, nu-i de fel pasionat de femei, nu se dă în vînt după jocul de cărți, nu prețuiește nicidecum vinul ; ba susțin că nu este nici chiar ambițios. Cînd procedează ca și celelalte făpturi zămislite ca să se uite la el cu surprindere, nu procedează din motivele pe care ei le cunosc. Nu-i nici neîncrezător, nici încrezător, nici cu ascunzișuri, nici deschis la vorbă, nici recunoscător, nici nerecunoscător ; nu-i nimic din toate acestea : inima lui așteaptă, inteligența-i conduce. În timpul cînd este în funcție merge spre ținta sa, care este ordinea în linii generale, și o îmbunătățire a sortii oamenilor. Vede, vrea, și aduce la îndeplinire. Este drept și desăvîrșit. Acel despre care se poate spune : Are cutare slăbiciune sau cutare înclinare, este un om ca toți ceilalți. Ci omul născut ca să diriguiască, diriguiește. Este cîrmuitorul și nu-i nimic altceva.

SCRISOAREA A LXXXV-a

Im., 12 octombrie, IX.

Mă temeam și eu, era la mintea omului ca soiul acesta de moliciune în care urîtul m-a aruncat s-ajungă în curînd o deprindere aproape de neînvins ; dar stînd și chibzuind mai mult, am înclinat să cred că n-aveam de ce să mă tem, că răul și intrase în sufletul meu, și că ar fi desigur prea firesc să fie astfel în împrejurări asemănătoare împrejurărilor de-acum. Am înclinat să cred de asemenea că într-o altă situație aș avea desigur altă fire. Felul lînced cum îmi

duc viața în orînduirea lucrurilor în care mă aflu nu va avea nici o înrîurire asupra aceluia pe care mi l-aș însuși, dacă timpurile s-ar întîmpla să-mi impună atît de multă activitate pe cît de puțină cer acum din parte-mi.

La ce mi-ar sluji să țin să stau în picioare în ceasul răgazului ori viu în mormîntul meu ? Un om harnic și care nu vrea în nici un chip să-și piardă ziua se cade în acest scop să se lipsească de somnul de peste noapte ? Noaptea mea este prea lungă, ce-i drept : dar este vina mea oare dacă zilele au fost scurte, dacă nopțile au fost întunecoase în anotimpul cînd m-am născut ? Doresc și eu, ca oricare, să m-arăt pe-afară cînd vara va veni ; pînă una-alta, dorm pe lîngă foc în timpul înghețurilor iernii. Cred că lui Fonsalbe începe să-i placă să doarmă cum îmi place și mie. Este o ciudățenie într-adevăr pe potriva păcătoasei sorți a omului felul nostru de viață tristă și lasă-mă-să-te-las în cel mai frumos ungher îndepărtat de lume dintr-un atît de frumos ținut, și în belșug printre cîțiva urgisiți mai mulțumiți decît vom fi noi vreodată.

Este necesar să-ți aduc la cunoștință cîte ceva despre unele manii ale noastre ; vei descoperi că de-obicei lîncezeala în care tînjim n-are nici un pic de amărăciune. Este de prisos să-ți spun că n-am o numeroasă servitorime : la țară, și cu felul nostru de-a trăi, servitorii au treburile lor ; funiuța cu clopoțel de la poartă ar putea să fie trasă de zeci de ori pînă s-apară cineva să deschidă. Am căutat să am totul la îndemînă și n-am umblat după lux : m-am ferit, de altminteri, de cheltuielile fără scop ; și îmi place tot atît să mă obosesc eu însumi să-mi torn apă dintr-o garafă într-un pahar, cît și să sun pentru

ca un lacheu viguros să vină fuga să-mi toarne el din fundul casei. Fiindcă Fonsalbe și cu mine nu prea ne urnim din loc unul fără celălalt, o frînghiuță care mișcă un clopoțel trece din camera sa de culcare într-a mea și în biroul meu de lucru. Chipul cum tragem variază : ne dăm de știre astfel, nu după nevoia pe care o avem, ci după cum ne vin toanele ; așa încît frînghiuța e trasă foarte de multe ori.

Cu cît aceste toane sînt mai caraghioase, cu atît petrecem mai bine. Sînt jucăriile trîndăviei noastre : sîntem niște suverani în această privință ; și, fără s-avem state de cîrmuit, ne luăm după capricii cam caraghioase. Credem, ca și dînșii, că tot este ceva să fi rîs ; cu deosebirea aceasta totuși că rîsul nostru nu va umili pe nimeni. Cîteodată o copilărie ne pironește locului pe cînd răfuim oamenii împreună cu Lambert ; cîteodată, încă îmbibați de înflăcărarea lui Pindar¹, facem haz de umbletul falnic al unui curcănaș sau de mofturile de atleți ale celor doi motani beți de iubire care se încaieră de dragul dulcinei lor.

De cîtva timp ne-a venit în gînd să ne învoim că cine ar sta o jumătate de ceas fără să poată s-adoarmă din nou să-l trezească pe celălalt ca să aibă și el răstimpul său de răbdare ; și că cine ar visa un vis de mult haz ori în stare să stîrneasă o emoție puternică ar da de veste

¹ Poet liric grec (518—438 î.e.n.), elev al cîntărețului din flaut Scopelinos și al poetelor Corina și Myrtis, a fost musafirul mai multor tirani din Sicilia și a murit încărcat de onoruri. Poezia lui aparține tuturor genurilor denumitului lirism coral. O singură culegere de poezii ne-a ajuns intactă : *Odele triumfale* — capod-opera lirismului grec (n.t.).

îndată, pentru ca a doua zi, luînd ceaiul, să-l tîlmăcească potrivit străvechii științe secrete.

Am ajuns să mă joc întrucîtva cu somnul ; încep să-l recapăt de cînd m-am lăsat de cafea, de cînd nu beau ceai decît cu multă cumpătare, și de cînd beau în loc uneori zeamă de coacăză, zer saŭ pur și simplu un pahar de apă. Dormeam fără să bag de seamă, ca să zic așa, și fără odihnă, ca și fără plăcere. Adormind și deșteptîndu-mă, eram cu desăvîrșire același ca în toiul zilei ; acum însă dobîndesc, timp de cîteva minute, acel simțămînt al îmbunătățirilor somnului, acea împușinare voluptuoasă care precede uitarea de viață, și a cărei întoarcere zi de zi înlesnește nevoiașilor s-o îndure suspendînd-o, divizînd-o fără conținere. Așadar e bine culcat, chiar cînd nu dormi. Spre dimineată mă întorc pe burtă. Nu dorm, nu m-am trezit din somn ; mi-e bine. Atunci meditez nestingherit. În acele clipe de calm îmi place să întorc și pe o parte și pe alta viața ; îmi pare atunci că mi-e străină, n-am într-însa nici un rol. Îmi opresc gîndul, îndeosebi acum, la tărăboiul grozav al puțințelor și la nimicnicia rezultatelor ; la cunoscuta muncă peste măsură a ființelor și la scopul acela nesigur, sterp și contradictoriu, sau la scopurile acelea bătîndu-se cap în cap și zadarnice. Mușchiul rodește pe stîncă bătută de valuri ; însă rodul său va pieri. Violeta înflorește de prisos pe sub tufarii din deșert. Astfel omul dorește, și va muri. Se naște din întîmplare, depune stăruințe fără scop, luptă fără rost, simte și gîndește în zadar, se petrece din viață fără să fi trăit, și cine capătă zile multe se va petrece de asemenea. Cezar a cîștigat cincizeci de bătălii, a stăpînit pămîntul ; s-a petrecut din lumea noastră. Ma-

homed, Pitagora s-au petrecut la fel. Cedrul care adumbrea turmele s-a petrecut așijderea, ca și iarba pe care turmele o călcau în picioare.

Cu cât îți dai silința să vezi, cu atât mai mult te cufunzi în întuneric. Toți lucrează ca să dăinuiască și ca să se înmulțească : ținta acțiunilor lor este vădită, de ce oare aceea a ființei lor nu e în nici un chip ? Animalul are organele, puterile, dibăcia ca să trăiască și să se perpetueze ; face totul ca să trăiască, și trăiește ; face totul ca să se înmulțească, și se înmulțește. Dar pentru ce să trăiești ; pentru ce să perpetuezi specia ? Nu înțeleg nimic în această privință. Vita paște și moare ; omul mănâncă și moare. Într-o dimineață mă gîndeam la tot ceea ce face el înainte de-a muri ; atât de tare îmi veni să rîd încît am tras de două ori de frînghiuța clopoțelului. Iar în timpul dejunului nu mai puturăm să rîdem ; în acea zi Fonsalbe își puse în gînd să descopere ceva serios în arte, în glorie, în înaltele științe, în metafizica treimilor, nu mai știu în ce. După prînzul acela am pus din nou pe masa mea *De l'esprit des choses*¹ și am citit un volum aproape întreg.

Vă mărturisesc aci că sistemul acela al îndreptării lumii nu mă supără de loc. Nu este modern, dar asta nu poate să-i dea decît mai multă autoritate. Este măreț, are aparență de adevăr ; autorul a pătruns pînă în adîncimile sale și mă hotărîi a-i ține parte, a-i fi recunoscător pentru lipsa de claritate a termenilor : voi fi cu atât mai puțin impresionat de aceea a lucrurilor. Aș crede bucuros că această ipoteză a degradării venite pe neașteptate, și a unei încete primeniri ; a unei puteri care înviorează, care înalță, rafi-

¹ Despre duhul lucrurilor (fr.)(n.t.).

nează, și a alteia care corupe și care degradează, nu este cea mai puțin corespunzătoare realității dintre meditațiile noastre asupra firii lucrurilor. Aș dori numai să ni se spună cum s-a înfăptuit sau măcar cum s-o fi înfăptuit probabil revoluția aceasta ; pentru ce lumea scapă printre degete astfel Celui Etern ; cum de s-a putut ca el s-o îngăduie ori cum de n-a putut s-o oprească ; și ce forță străină puterii sale universale a produs universalul cataclism ? Acest sistem va explica totul, afară de greutatea de căpetenie ; însă dogma orientală a celor două Principii ¹ era mai clară.

Oricum ar sta lucrurile asupra unei chestiuni atât de puțin obișnuite pentru locuitorul pământului, nu cunosc altceva să lămurească mai bine fenomenul perpetuu ale cărui schimbări nenumărate copleșesc înțelegerea noastră, și ne descumpănesc nesățioasa lăcomie. Vedem toate ființele îngrămădindu-se și înmulțindu-se prin naștere în specii, ca să porceadă c-o putere sporită și neîntreruptă spre nu știu care scop de la care sînt respinse fără contenire. O industrie din cer produce fără răgaz, și prin mijloace nesfîrșite. Un principiu de inerție, o forță fără activitate rezistă cu nepăsare ; ea stinge, ea distruge cu grămada. Toți factorii vii proprii sînt inactivi ; tind totuși cu ardoare spre ceea ce ei n-ar putea să bănuiască, și ținta acestei tendințe generale, necunoscute de ei, pare să fie, în mod necesar, a tot ceea ce există. Nu numai sistemul ființelor pare plin de contraste în ceea ce privește mijloacele, și de nepotriviri în privința rezul-

¹ Aluzie la principiul binelui și la principiul răului, a căror luptă formează urzeala lumii — după filozofia persană, și după unii întemeietori de religii, Zoroastru, Manes (n.t.).

tatelor, însă forța care îl mișcă pare vagă, neli-
niștită, iritată sau cumpănită de o forță de
nedefinit : firea pare împiedicată în mersul ei, și
parcă încurcată și nesigură.

Avem credința că deosebim o lumină în abis,
dacă ne închipuim lumile drept niște sfere de
activitate, drept niște ateliere de regenerare unde
materia, lucrată încetul cu încetul, și înnobilită
de un principiu de viață urmează să treacă din
starea pasivă și brută la acel punct de prelu-
crare, de rafinare, care o va face numai bună,
în sfârșit, ca să fie impregnată de foc și pătrunsă
de lumină. Ea nu va mai fi folosită de inteli-
gență drept material cu o formă nepotrivită, ci
drept un instrument perfecționat, apoi drept un
factor viu direct și, în sfârșit, drept o parte esen-
țială a ființei unice, care atunci va ajunge să
fie cu adevărat universală și cu adevărat unică.

Boul este rezistent și puternic ; nici n-o bănu-
iește : înghite o grămadă de vegetale, paște o
livadă întreagă ; ce mare folos va trage din asta ?
Rumegă, trîndăvește cu burduhanul încărcat în
staulul unde îl închide un om trist, greoi, de
prisos ca și el. Omul îl va ucide, îl va mânca, nu
se va simți mai bine ; și după ce boul va fi mort,
omul va muri. Ce va rămîne de pe urma amîn-
durora ? Un pumn de îngrășămînt care va pro-
duce alte ierburi, și un smoc de iarbă care va
hrăni alte cărnuri. Ce zadarnic și mut iureș de
schimbări al vieții și al morții ! Ce univers rece !
Și cum de este bine să ființeze, în loc să nu
ființeze ?

Ci dacă acest proces de fermentare, tăcut și
cumplit, care parcă produce numai ca să jert-
fească, înfăptuiește numai ca să fi fost, scoate la

iveală semințele numai ca să le spulbere ori dăruiește conștiința vieții numai ca să împlinte într-însa înfiorarea morții ; dacă această forță care mișcă prin bezne materia eternă aruncă niscaiva licăriri ca să facă proba luminii ; dacă această putere care luptă împotriva odihnei și care fâgăduiește viața pisează în piuă și face praf și pulbere creațiile sale ca să le pregătească în vederea unui înalt scop ; dacă această lume în care apărem nu e decît o lume de încercare ; dacă ceea ce este în ființă nu slujește decît spre a ne da o indicație despre ceea ce urmează să fie ; surprinderea pe care răul vădit ne-o stîrnește în suflet nu pare ea explicabilă ? Prezentul lucrează în favoarea viitorului, iar orînduirea lumii cere ca lumea de astăzi să fie mistuită ; această cruntă jertfă era necesară și nu este măreață decît în ochii noștri. Noi trecem prin ceasul mării nenorociri ; dar era neapărat necesar ; și istoria ființelor de astăzi este cuprinsă într-acest singur cuvînt : trăit-au. Orînduirea fecundă și de ne-schimbat va fi produsul crizei trudnice care ne distruge : operația a și început, și secolele de viață vor dăinui cînd noi, speranța noastră, plînsesele și concepțiile noastre vor fi trecut pe veci.

Iată ceea ce oamenii din vechime presimțeau : ei păstrau conștiința situației nenorocite a pămîntului. Această idee vastă și adîncă a produs așezămintele primelor epoci ; ele durară în mintea popoarelor asemenea mărețului monument al unei melancolii sublime. Iar cele hoarde rămase barbare și cele hoarde formate de cîțiva fugari care dăduseră uitării tradițiile antice pe cînd rătăceau prin pădurile lor, de-alde pelasgii, sciții, scandinavii au răspîndit dogmele gotice, născo-

cirile făuritorilor de versuri, și falsa magie¹ a sălbaticilor : atunci istoria lucrurilor a ajuns să fie enigmă, pînă în ziua cînd un om uimitor, care a trăit prea puțin, începu să sfișie o parte oarecare din vâlul întins de către barbari.²

Fac o mișcare apoi care mă distrage, schimb poziția și nu mai revăd nimic din toate acestea.

Alteori mă aflu într-o situație de nedefinit ; nici nu dorm, nici nu veghez, și această nesiguranță îmi face multă plăcere. Îmi place să amestec, să contopesc gîndurile de zi cu gîndurile de prin somn. Adeseori îmi rămîne cîte ceva din frămîntarea plăcută pe care o lasă un vis însuflețit, înspăimîntător, ciudat, străbătut de legăturile acelea misterioase și de acea pitorească lipsă de șir care desfată imaginația.

Duhul omului treaz n-ar atinge ceea ce îi prezintă capriciile nopții. Acum cîtva timp văzui o erupție de vulcani ; și niciodată în fața unei erupții de vulcani nu m-apucă o groază atît de mare, atît de înspăimîntătoare și deopotrivă de frumoasă. Priveam dintr-un loc ridicat ; mă afluam, cred, la fereastra unui palat, cu mai multe persoane pe lîngă mine. Era pe timp de noapte, dar de noapte luminoasă. Luna și Saturn apăreau pe cer, între nori răzlețiți și mînați repede din loc, deși peste tot era liniște. Saturn se apropiase de pămînt ; părea mai mare decît Luna, și inelul său, alb ca metalul pe care focul îl trece din stare solidă în cea lichidă, lumina cîmpia

¹ Se vede că vorba Magie trebuie luată aici în primul său înțeles, și nu în accepția nouă : așa încît prin falsă magie trebuie să se înțeleagă întrucîtva magia modernă.

² B... muri în vîrstă de treizeci și șapte de ani, și crease *Antiq. dév.*

nesfîrșită, semănată și populată. Un lung lanț, foarte îndepărtat, dar tare vizibil, de munți acoperiți cu zăpadă, înalți, otova, împreuna cîmpia și țăriile. Priveam cu atenție; un vînt turbat trece peste cîmpie, smulge de la locul lor și împrăstie bucatele, sălașurile, pădurile; și într-o nimică de vreme nu lasă decît o pustietate de nisip sterp, roșu, ca și aprins de-un foc lăuntric. Atunci inelul lui Saturn se desface, alunecă prin văzduh, coboară cu o iuțeală rău prevestitoare; va atinge înalta coamă a zăpezilor; și în același timp acestea sînt tulburate și parcă frămîntate pe la partea de jos a lor; ele se îndreaptă în sus în vârtej, se pun pe goană și se rostogolesc schimbîndu-se, ca talazurile enorme ale unei mări pe care cutremurul globului întreg ar ridica-o. După cîteva clipe, o vîltoare de flăcări, vîrsătură din creasta acelor șuvoaie albe, cade din țăriile spre care se aruncase, și curge ca un fluviu de vîlvătăi. Munții erau palizi și încinși în mare pojar, după cum se înălțau sau se lăsau în jos în mișcarea lor, amestec de jale și de groază; și acest înfricoșător cataclism se desfășura în toiul unei tăceri mai jalnice și mai groaznice încă.

Îți închipui fără îndoială că în această pustiire a Pămîntului mă trezii din somn zguduit de groază în fața catastrofei: ci visul meu nu se sfîrșește după regulile stabilite. Nu mă trezii, vîltoarea de flăcări se stinse; mă aflu într-o deplină liniște: noaptea era întunecoasă beznă; cineva închise ferestrele, ne puserăm să sporovăim în salon, aduserăm vorba despre foc de artificii, și visul meu continuă...

Aud spunîndu-se și repetîndu-se că visele noastre atîrnă de ceea ce ne-a impresionat în zilele premergătoare. Cred într-adevăr că visele, ca și

toate gîndurile și senzațiile noastre, nu sînt compuse decît din crîmpeie de viață obișnuite pe care le-am și trăit ; dar pare-mi-se componentul acesta n-are adeseori nici o legătură cu trecutul. Tot ceea ce ne închipuim nu se alcătuieste decît din ceea ce este aieva ; ba noi visăm, cum și imaginăm, oarecare lucruri noi, care n-au de multe ori cu ceea ce am văzut mai înainte nici o legătură pe care am putea s-o descoperim. Unele dintre aceste vise se repetă constant în același fel, și asemănătoare în mai multe dintre cele mai neînsemnate amănunte ale lor, fără ca noi să ne fi gîndit la ele în intervalul scurs între diferitele lor momente. Am văzut prin vis poziții mai frumoase decît acelea din Alpi, mai frumoase decît acelea pe care le-aș fi putut închipui, și le-am văzut mereu aceleași. În copilărie m-am aflat prin vis în apropiere de unul dintre cele mai de frunte orașe din Europa. Înfățișarea ținutului se deosebea fundamental de aceea a meleagurilor care înconjurau într-adevăr această capitală, pe care n-am văzut-o niciodată : și de fiecare dată cînd visam, fiind în călătorie, că m-apropiam de acest oraș, mereu mi se părea ținutul așa precum îl văzusem prin vis prima oară, și nu așa cum îl știu că este.

De douăsprezece sau de cincisprezece ori poate am văzut prin vis o localitate din Elveția pe care o și cunoșteam de înainte de primul dintre aceste vise : și totuși, cînd trec pe acolo prin vis, o văd totdeauna foarte deosebită de ceea ce este în realitate, și mereu la fel cum am visat-o prima dată.

Acum mai multe săptămîni am vizitat o vale încîntătoare, atît de bine rînduită pe placul meu încît pun la îndoială că există altele asemenea.

Noaptea trecută am văzut-o din nou : și am descoperit acolo peste ceea ce vedeam de-obicei un moșneag, singur-singurel, care îmbuca dintr-o pîine de proastă calitate, în ușa unei colibe foarte păcătoase. Vă așteptam, mi-a zis el ; știam că aveți să veniți ; peste cîteva zile nu voi mai fi prin partea locului, și veți găsi pe aici o schimbare. Apoi am pornit-o pe lac împreună, într-o mică luntre pe care el a pus-o în mișcare aruncîndu-se în apă. Mă dusei la fund ; mă înecam și mă trezii.

Fonsalbe pretinde că un asemenea vis nu se poate să nu fie profetic, și că voi vedea un lac și o vale asemănătoare. Pentru ca visul să se îndeplinească, am luat hotărîrea amîndoi că, dacă dau peste un asemenea lac vreodată, voi porni-o pe apă, numai să fie luntrea solid legată, timpul liniștit, și să n-apară nici un moșneag.

SCRISOAREA A LXXXVI-a

Im., 16 noiembrie, IX.

Ai ghicit foarte bine ceea ce doar ți-am dat să înțelegi. Dumneata conchizi că mă și consider ca fiind un burlac : și, recunosc, cine se socotește drept merit să fie burlac, este foarte aproape să ia hotărîrea aceasta.

Fiindcă viața este fără însuflețire cînd smulgi dintr-însa minciunile sale cele mai nevinovate, cred, ca și dumneata, că se poate să pierzi mai mult decît să cîștigi stînd prea mult în defensivă, respingînd acea legătură primejdioasă care fîgăduiește atîtea desfătări, care prilejuiește atîtea amărăciuni. Fără ea viața casnică este goală

și rece, mai cu seamă pentru omul căruia nu-i place să se urnească din loc. Ferice de cine nu trăiește de unul singur, și de cine n-are să se vaiete că în nici un chip nu trăiește singur !

Nu văd ce anume se poate sincer tăgădui sau combate din cele spuse de dumneata în sprijinul căsătoriei. Îți voi găsi pricină doar pentru lucrul despre care n-ai vorbit.

Omul are datoria să se căsătorească, asta este vădit ; însă ceea ce este datorie, dintr-un punct de vedere, se poate să fie nebunie, prostie sau crimă dintr-altul. Nu e atît de ușor să împăcăm diferitele reguli de morală privind purtarea noastră. Se știe că burlăcia în general este un rău : dar că se poate, din pricina asta, să înfieri pe cutare sau pe cutare ins, este o cu totul altă chestiune. Eu mă apăr, într-adevăr, și ceea ce spun tînde să mă dezvinovățească pe mine însumi ; însă ce interesează dacă întîmplător această cauză este a mea, de vreme ce este dreaptă ? Nu vreau să propun în sprijinul ei decît o singură observație, a cărei îndreptățire îmi pare evidentă : și sînt cu totul la largul meu să ți-o propun dumitale, care mi-ai tăgăduit cu toată inima, într-o anumită seară, neapărata nevoie de-o reformă avînd drept scop să unifice, să pună de acord, să simplifice regulile datoriilor noastre ; dumitale, care m-ai învinuit de exagerare cînd afirmam că e mai greu, și se întîmplă mai arar, să ai destulă judecată sănătoasă ca să-ți cunoști datoria decît să afli în tine destulă putere ca s-o împlinești. Ai de partea dumitale părerile cu greutate ale celor din vechime și ale celor din timpurile noastre : aveam și eu de astea la fel de cu vază ; și cu foarte bune gînduri se poate să se fi înșelat

în această privință alde Solon, alde Cicero și mulți încă de-alde ăștia.

Se presupune că întreg codul nostru moral este gata făcut. Nu mai rămîne deci decît să se spună oamenilor : Urmați-i poruncile ; dacă ați fi de bună-credință, ar însemna să fiți continuu cei drepți ¹. Ci pe mine mă împinge păcatul să susțin că tot codul acesta urmează încă să se facă ; eu mă așez printre cei care deslușesc într-însul unele contradicții, principii de repetate incertitudini, și care îi plîng pe cei drepți mai încurcați în alegerea acestora decît becisnici în executarea lor. Mi-a fost dat să cunosc împrejurări cînd desfid că omul cel mai inaccesibil oricăror considerații personale ar putea să se pronunțe fără să se îndoiască, și că moralistul cel mai experimentat ar putea să se pronunțe vreodată atît de repede cît este de necesar adeseori ca să acționeze.

Dar dintre toate aceste situații grele nu mă opresc decît la una : la aceea de care am datoria să mă dezvinovățesc, și stăruiesc din nou asupra ei. Trebuie să fericim o femeie și să pregătim fericirea copiilor săi : este necesar deci, înainte de toate, să luăm asemenea măsuri încît să avem siguranța sau măcar probabilitatea că vom izbuti. Mai sîntem obligați față de noi înșine, și cu privire la celelalte îndatoriri viitoare, să ne îngrijim să avem posibilitatea să le împlinim și, prin urmare, probabilitatea să fim într-o stare care să ne-o îngăduie, și care să ne dea măcar partea de fericire necesară ca să ne folosim de viață. Este tot atît de mare greșeala cît și nesocotința să luăm în căsătorie o femeie care să ne umple viața

¹ Acesta este înțelesul cuvîntului folosit de Solon și în pasajul din *De Officiis*, unde, după cît se pare, a fost citat Cicero și Solon.

de neorînduială, de necazuri sau de ocară ; să luăm în căsătorie una pe care va trebui s-o repezim pe ușă-afară sau s-o lăsăm în voia sorții ; sau una lîngă care fericirea mutuală nu va fi cu putință. Este o greșeală să dai viață unor ființe pentru care nu vei putea pesemne să faci nimic. S-ar cădea să fii aproape sigur, dacă nu să le îngădui o soartă neatîrnată, barem să le oferi foloasele morale ale educației și mijloacele ca să poată lucra ceva, ca să îndeplinească în societate vreun rol care să nu fie nici vrednic de plîns, nici necinstit.

Poți, văzîndu-ți de drum, să nu-ți alegi sălașul, și să consideri ca fiind propice hanul care ți-ar ieși în cale. Să-ți alegi însă cel puțin domiciliul ; n-ai să te stabilești pe viață, n-ai să-ți cumperi un domeniu fără să nu fi chibzuit dacă ți-e pe plac. Nu vei face deci la întîmplare o alegere și mai importantă, și în ea însăși, dar și fiindcă este de nestrămutat.

Fără îndoială, nu trebuie să năzuim la o perfecțiune desăvîrșită sau iluzorie : nu trebuie să căutăm la alții ceea ce n-am putea să pretindem să le oferim noi înșine, și să judecăm ceea ce se prezintă cu destulă strășnicie pentru ca nicicînd să n-atingem ceea ce căutăm. Dar da-vom dreptate oare omului nerăbdător care s-aruncă în brațele oricui îi iese în cale, și care va fi silit s-o rupă după trei luni cu prietenul atît de prostește ales sau să-și interzică pe toată viața o prietenie adevărată ca să păstreze una mincinoasă ?

Aceste greutăți din căsnicie nu sînt aceleași pentru toți ; ele sînt oarecum proprii unei anumite clase de oameni, și în această clasă ele sînt numeroase și împovărătoare. Răspunzi de soarta altcuiva ; ești supus unor aprecieri al căror număr

sporește, și se poate întâmpla ca împrejurările să nu îngăduie nici o alegere bine gândită pînă la vîrsta cînd n-o mai speri.

SCRISOAREA A LXXXVII-a

20 niembrie, IX.

Ce amestecătură este viața ! Cît e de grea dibăcia de-a te conduce într-însa ! Cîte necazuri ca să fi lucrat bine ! Cîte dezordini ca să fi jertfit ordinii totul ! Cîtă tulburare ca să fi vrut să rînduiești totul, cînd destinul nostru nu voia nici o rînduială !

Dumneata nu prea știi ceea ce vreau să-ți spun prin această introducere ; ci, preocupat de Fonsalbe, absorbit de gîndul la necazurile sale, de ceea ce i s-a întîmplat, de ceea ce avea probabil să i se întîmple, de ceea ce eu știu, de ceea ce el mi-a adus la cunoștință, văd aieva în față o genune de nedreptăți, de necazuri, de păreri de rău ; și, ceea ce este mai de plîns, în această perindare de neajunsuri nu zăresc nimic uimitor, și nimic propriu lui. Dacă toate secretele ar fi cunoscute, dacă am desluși în tainița inimilor amărăciunea care le roade, toți acești oameni mulțumiți, aceste gospodării plăcute, aceste iubiri ușurative n-ar constitui decît o mulțime de nefericiți rozînd zăbala care îi stăvilește și înghițînd pe nemestecate drojdia groasă din acel potir al durerilor căruia nu-i vor vedea fundul. Ei își ascund cu toții suferințele ; exagerează minci-noasele lor bucurii ; se frămîntă ca să le arate ademenitoare acelor ochi geloși neconținut deschiși asupra semenului. Se așază la vedere într-o

poziție favorabilă, pentru ca lacrima aceea care stăruie în ochiul lor să-i dea un licăr părelnic, și să fie jinduită de la distanță drept expresia plăcerii.

Vanitatea socială cere să pari fericit. Omul în general se complace singur să se plîngă de totul din jur, și se pregătește într-așa fel încît să se simtă fericit cu orice. Dacă vorbește prietenului căruia îi destăinuiește suferințele, privirea, gura, ținuta sa, totul întrupează durerea; în necazul tăriei sale sufletești adînci suspine dau pe față viața-i jalnică, și umbletul său este al unui om căruia nu-i mai rămîne decît să moară. Niște străini intră; își încordează gîtul, sprînceana i se ridică, ochiul se pironeste, dă a înțelege că n-ar putea să-l atingă loviturile sortii, ale sortii căreia îi rîde în obraz, că poate cumpăra toate plăcerile: pînă și cravata i s-a așezat de îndată într-un fel mai acătării; și umblă ca un om pe care fericirea îl mișcă încoace și încolo, și care se supune înaltelor scopuri ale ursitei sale.

Această deșartă arătare în public, această manie a frumoaselor înfățișări exterioare nu este necunoscută decît de proști; ba chiar mai toți oamenii îi sînt victime. Serbarea la care nu iei parte ți se pare o petrecere, pe cînd aceea la care ești angajat nu este decît o povară mai mult. — El se bucură de-o sută și-o mie de lucruri! zici. — Nu te bucuri de-aceleași lucruri, și de multe altele poate? — Parcă mă bucur de ele, însă... — Omule păcălit! Aceste însă nu sînt și pentru el? Toți acești fericiți se arată cu obrazul lor de sărbătoare, precum poporul iese în haina de duminică. Necazurile rămîn prin podurile caselor și prin birourile de lucru. Bucuria sau răbdarea sînt pe aceste buze la care ne uităm;

descurajarea, durerile, furia nestăpînită a pasiunilor și a plictiselii sînt în fundul inimilor adînc rănite. În această mare populație, tot exteriorul este dichisit, este strălucitor ori nu-i tocmai rău ; interiorul este înspăimîntător. În aceste condiții am ajuns să sperăm. Dacă nu ne-am închipui că altora le merge mai bine, și că astfel s-ar putea să ne meargă mai bine nouă înșine, cine dintre noi ar tîrî pînă la sfîrșit zilele sale păcătoase ?

Însufletit de un plan frumos, bine chizbuit, dar întrucîtva ca din romane, Fonsalbe plecă spre America spaniolă. Fu oprit în Martinica din pricina unei întîmplări neprevăzute îndeajuns de ciudate, care părea că avea să fie de scurtă durată și care avu totuși prelungi urmări. Silit să lase baltă planurile sale în sfîrșit, el urma să treacă din nou marea și n-aștepta decît prilejul. O rudă de departe la care locuise în tot timpul șederii sale în Antile cade bolnavă, și moare peste puține zile. Îi dă să înțeleagă cu limbă de moarte că mîngîierea-i ar fi să-i lase pe fiică-sa, pe care credea că o ferește dîndu-i-o.

Fonsalbe nu se gîndise de loc la ea, îi invoca motivul că, locuind peste șase luni în aceeași casă fără să fi stabilit cu ea nici o legătură deosebită, el îi era, fără îndoială, și avea să-i rămînă indiferent. Tatăl stăruie și îl informează că fiică-si îi dăduse ghes inima să-l iubească și că i-o mărturisise împotrivindu-se să facă altă căsătorie. F. nu mai obiectează nimic, stă la gînduri ; pune în locul proiectelor sale date peste cap pe acela de-a îndeplini, într-o doară și cinstit, sarcina unei vieți neștiute de nimeni, de-a fericii o femeie și de-a avea de timpuriu copii ca să-i crească. Se gîndește că metehnele celeia care i se propune sînt de-ale educației, iar calitățile vădesc fi-

rea sa ; se hotărăște, promite. Tatăl moare ; cîteva luni trec ; fiul și fiica se pregăteau să-și împartă avutul pe care li-l lăsase moștenire. Era război : vase inamice se încrucișează în dreptul insulei ; lumea s-așteaptă la o debarcare. Sub acest cuvînt, viitorul cumnat al lui F. rînduiește totul, ca pentru a se retrage în chip neprevăzut cînd ar trebui, și a se pune la adăpost ; dar peste noapte el se predă flotei cu toți negrii sălașului, luînd cu sine tot ceea ce putea fi luat. S-a aflat după aceea că se stabilise într-o insulă engleză, unde soarta nu-i fu norocoasă.

Iubita sa astfel despuiată, parcă se temu ca F. să n-o lase în voia împrejurărilor cu toată făgăduiala dată. Atunci el grăbi căsătoria pentru care așteptase consimțămîntul familiei sale ; însă aceea bănuială, căreia nu găsi de cuviință să-i dea vreun răspuns, nu putea să-i sporească stima pentru o femeie pe care o luase astfel fără să aibă nici bună, nici rea părere, și fără de altă legătură între ei decît o prietenie obișnuită.

O uniune fără dragoste se poate foarte bine să fie fericită. Dar prea puțin li se potriveau firile : se potriveau totuși în ceva, și într-un asemenea caz apropierea trupească le-ar fi fost de folos, mi se pare, ca să-i apropie de-a binelea. Dreapta judecată ar fi fost poate și ea un mijloc îndestulător ; dar dreapta judecată nu lucrează cu rezultate depline decît în sînul ordinii : soarta se opuse unei vieți neîntrerupte și regulate . . .

: : : : : : : : : : : : : : : :
: : : : : : : : : : : : : : : :

Nu trăiește omul decît o singură dată : ține la totalitatea principiilor lui, cînd ele pornesc în același timp din judecată sănătoasă și din inimă :

crede că este de datoria lui să îndrăznească în vederea binelui pe care nu-l va putea înfăptui niciodată dacă aşteaptă să fie sigur că-l poate atinge.¹... Nu ştiu dacă vezi lucrurile la fel ; însă eu sînt de părere că F. a procedat bine ; că de-aici i s-a tras pedeapsa, trebuia să i se tragă ; oare o fi acţionat el rău în acest timp ? Dacă nu trăieşte omul decît o singură dată... Datorie firească, singură mîngîiere a unei vieţi repede trecătoare ! Sfîntă morală ! Înţelepcine a inimii omului ! El n-a călcat nicidecum legile voastre. A părăsit unele idei repede schimbătoare, a dat uitării măruntele noastre reguli : cel obişnuit să păzească răspîntiile drumurilor, moralistul cartierului l-ar osîndi ; dar acei oameni ai antichităţii pe care treizeci de secole îi venerară, acei oameni dreşti şi iluştri, ei ar fi procedat, ei au procedat ca el :

: : : : : : : : : : : : : :
: : : : : : : : : : : : : :

Cu cît îl cunosc mai bine pe Fonsable cu atît îmi dau seama că vom sta împreună. Am hotărît-o astfel ; firea lucrurilor o hotărîse înaintea noastră : sînt încîntat că n-are o profesiune. El va ţine aici locul dumatiale, într-atît cît un prieten nou poate să înlocuiască un prieten de douăzeci de ani, într-atît cît voi putea să aflu în situaţia mea o umbră a vechilor noastre visuri.

¹ Cu tote oscilaţiile din gîndirea lui, Sénancour este în fond un optimist ; el îndeamnă la cutezanţă, la hotărîta afirmare a voinţei omului pe pămînt. De aceea militantul Albert Camus i-a citit cu viu interes opera, din care, într-ale sale *Lettres à un ami allemand*, citează această formulă dură ca marmura : „*Omul este supus pleirii. — Se poate ; ci să pierim împotrivindu-ne şi, dacă neantul ni-e scris, să nu ne purtăm într-aşa fel încît acest lucru să fie drept*“ (n.t.).

Intimitatea între F. și mine trece peste mersul înainte al timpului și are de pe-acum pecetea venerabilă a vechimii. Încrederea într-însul n-are limite ; și fiind un om foarte scump la vorbă și firește cu stăpînire de sine, îți dai seama cît o prețuiesc. Îi datorez mult ; viața mea este întrucîtva mai puțin de prisos, și se va liniști cu toată acea apăsare interioară pe care izbutește să mi-o alunge din suflet cîteodată, dar pe care nu mi-ar putea-o smulge. El a redat pustietăților mele ceva din frumusețea lor minunată și din *romantismul* pozițiilor lor *alpestre* : un urgisit al sorții, un prieten descoperă în partea locului ceasuri îndeajuns de plăcute cum nu cunoscuse. Ne plimbăm, sporovăim, batem drumurile la întîmplare ; ne simțim bine cînd sîntem împreună. Îmi dau seama în fiecare zi tot mai mult ce suflă un destin potrivnic poate s-ascundă printre oamenii care nu le cunosc, și într-o orînduire a lucrurilor unde s-ar căuta zadarnic ei înșiși.

Fonsable a trăit jalnic în nesfîrșite îngrijorări, și fără să se bucure de ceva. Are doi sau trei ani mai mult decît mine ; simte că viața trece. Îi spuneam : Trecutul este mai străin de noi decît ni-e viața unui necunoscut ; nu rămîne dintr-însul nimic real ; amintirile pe care le lasă sînt prea deșarte ca să fie socotite drept niște bunuri sau drept niște rele de către un om înțelept. Ce temei pot să aibă vaietele sau părerile de rău după ceea ce nu mai este ? Dacă dumneata ai fi fost cel mai fericit dintre oameni, ziua de astăzi ar fi ea mai bună ? Dacă ai fi îndurat niște chinuri îngrozitoare... Nu-i păsa de ceea ce spuneam, dar mă oprii eu însumi. Înțelesei că, dacă ar fi petrecut zece ani într-o pivniță umedă, sănătatea i-ar fi rămas stricată ; că chinurile morale pot și ele să

lase urme de neșters ; și că în clipele cînd un om cu judecată se plînge de nenorocirile pe care se pare că nu le mai simte, deplînge urmările diferite ale acestora, desfășurarea lor.

Dacă în chip voit ai scăpat din mînă prilejul să faci cum e bine, nu-l mai prinzi din nou îndeobște : tocmai astfel este pedepsită neglijența acelor care din fire sînt înclinați să facă binele, dar pe care îi opresc motivele dintr-un moment oarecare sau interesele pasiunilor lor. Unii dintre noi adaugă acestei înclinații a firii lor voința bazată pe judecata de a urma, și deprinderea de a reduce la tăcere orice pasiune potrivnică ; singurul lor gînd, dorința lor de căpetenie este să împlinească pe de-a-ntregul rolul de om, și să înfăptuiască tot ceea ce cred că este folositor. Vor vedea oare, fără părere de rău, îndepărtîndu-se de ei orice posibilitate de-a face bine acele lucruri care nu aparțin decît vieții personale, dar care sînt importante fiindcă foarte puțini dintre oameni se gîndesc într-adevăr să le facă bine ?

Nu este o parte din viață atît de puțin amplă, atît de neînsemnată după cum credem, să faci de dragul soției tale nu numai ceea ce datoria impune, ci tot ceea ce o minte luminată povățuiește, ba chiar tot ceea ce ea îngăduie. Mulți oameni îndeplinind cu onoare înalte funcții publice n-ar fi putut să lucreze în viața lor casnică așa cum F. ar fi lucrat dacă ar fi avut o soție cu judecată dreaptă și cu o fire neșovăielnică, o soție care să fi fost ceea ce trebuia, pentru ca el să-i îndeplinească gîndurile.

Plăcerile încrederii și ale intimității sînt mari între prieteni ; însă, însuflețite și sporite de toate acele amănunte pe care le prilejuiește simțămîntul deosebirii sexelor, aceste plăceri gin-

gașe nu mai au margini. Este oare vreo deprindere casnică mai desfătătoare decît să fii bun și drept în ochii unei soții iubite ; să faci totul de dragul ei și să nu ceri din partea-i nimic ; s-aștepti de la dînsa tot ceea ce este firesc și cinstit și să nu-i preținzi să respingă tot ceea ce este străin ție ; să-i asiguri stima celorlalți ; s-o lași într-ale ei ; s-o sprijini, s-o povățuiești, s-o protegă, fără s-o cîrmuiești, fără s-o supui ; să faci din ea o prietenă care să n-ascundă nimic și care să n-aibă nimic de ascuns, fără să-i interzici unele lucruri, indiferente în cazul dat, însă pe care altele le-ar tăinui și s-ar cuveni să și le interzică ; s-o ajuți s-ajungă cea mai perfectă, dar și cea mai liberă cît este cu putință ; să ai asupra ei toate drepturile, pentru ca să-i dai toată libertatea pe care un suflet-drept s-o poată primi ; și să făurești în acest chip, fie și în întunericul vieții noastre, fericirea unei ființe omenice s-o primească fără s-o corupă, și libertatea gîndului fără să-l fi corupt ?

SCRISOAREA A LXXXVIII-a

Im., 30 noiembrie, IX.

Este o vreme astăzi care mi-ar părea plăcută ca să scriu fleacuri preț de cinci ori șase ceasuri, ca să spun vrute și nevrute, ca să citesc izbutite parodii, ca să-mi *omor timpul*. De mai multe zile sînt ca nealțădată în această dispoziție ; și ai fi căpătat scrisoarea cea mai lungă cum nu s-ar mai fi primit la Bordeaux, dacă n-aș fi dator să măsoar împreună cu Fonsalbe panta unei suvițe de apă pe care vrea s-o ducă în partea

cea mai de sus a livezilor mele, pirîiaș pe care nici o secetă nu va izbuti să-l sece, fiindcă izvoarăște dintr-un mic ghețar. Totuși pot într-adevăr găsi un moment potrivit ca să-ți dau de știre că văzduhul este întocmai cum îl așteptam să fie.

N-au nevoie s-aștepte acei care își petrec viața cum se cuvine, care nu iau de la natură decît ceea ce ei au potrivit dintr-însa după obiceiul lor, și care sînt oamenii omului. Anotimpurile, momentul zilei, starea cerului, toate acestea sînt în afară de preocupările lor. Deprinderile lor sînt ca rînduiala monahilor ; este o altă lege care nu ține seama decît de ea însăși. Ea nu vede în legea naturală o ordine superioară, ci numai un șir de întîmplări oarecum periodice, o serie de posibilități ori de obstacole care trebuie să fie folosite ori să fie învinse, după toanele împrejurărilor. Fără să hotărască dacă este un rău sau nu, admit că așa trebuie să fie. Acțiunile publice și aproape toate soiurile de treburi au momentul lor rînduit cu mult timp înainte : ele cer, la dată fixă, ajutorul multor oameni ; n-ar putea să le facă ori n-ar ști cum să se înțeleagă, dacă ele s-ar înlănțui după alte raporturi decît după acele care le sînt proprii. Această necesitate atrage după sine toate celelalte : și omul orașelor, care nu mai atîrnă de întîmplările naturale, care le vede chiar, fie că-l stînjenesc adeseori, fie că-l slujesc din întîmplare, se decide și este dator să se decidă să-și orînduiască deprinderile după starea sa, după deprinderile celor pe care îi vede, după deprinderile obștești, după opinia clasei din care este sau pe care pretențiile sale o revendică.

Un oraș mare are totdeauna cam aceeași înfățișare ; îndeletnicirile și distracțiile într-însul sînt de-obicei aproape aceleași, capeteți deci de bună-

voie un fel de-a te purta, de-a gândi uniform. N-ar fi de fapt de loc la îndemână să te trezești dis-de-dimineață în zilele lungi, să te culci mai devreme în decembrie. Este plăcut și sănătos să vezi aurora ; însă ce să faci după ce vei fi văzut-o printre case, după ce vei fi ascultat doi canari atârnați de-o ferestruică de pe acoperișul casei *proclamînd* răsăritul soarelui ? Un cer senin, o temperatură plăcută, o noapte luminată de lună nu schimbă întru nimic felul de-a fi al dumitale ; în cele din urmă vei spune : La ce folosesc toate astea ? Și chiar, părăindu-ți păcătoasă orînduirea lucrurilor care te îndeamnă să rostești aceste vorbe, ar trebui să recunoști că nu greșește pe de-a-ntregul cine le rostește, și că ar fi cel puțin ciudat dacă cineva și-ar sili portarul să se scoale înadins și să plece de zor cu noaptea în cap ca s-asculte vrăbiile ciripind pe bulevard ; dacă s-ar așeza la fereastra unui salon, după perdele, ca să se izoleze de lumini și de zgomot, ca să închine naturii un răstimp, ca să vadă cu reculegere astrul nopților strălucind în rîu.

Ci în văgăuna mea din Alpi, zilele de optsprezece ore seamănă prea puțin cu zilele de nouă ceasuri. Am păstrat cîteva tabieturi de-ale orașului, fiindcă mi se par de-ajuns de plăcute, ba sînt chiar potrivite pentru mine, care n-aș putea să le capăt pe toate cele de prin partea locului ; totuși cu o zăpadă de patru picioare și pe un ger de douăsprezece grade nu pot să trăiesc chiar într-același fel ca pe vremea cînd seceta aprinde pinii prin păduri, și cînd se pregătesc brînzeturi la cinci mii de picioare mai sus de casa mea.

Am nevoie de-o oarecare vreme ca să lucrez pe-afară, de-o alta ca să mă plimb, de-o alta ca să fac drumuri, de-o alta ca să stau pe lîngă foc,

deși nu este frig de fel, și încă de-o alta ca să intru în slujbă la vatra din bucătărie pe timpul când acolo se învîrtesc acele treburi ale gospodăriei care nu sînt de fiecare zi, și pe care le amîn atît cit se poate pentru momente de-acestea. Precum vezi, ca să-ți împărtășesc dumitale planul meu, amestec ceea ce este de pe-acum pus în aplicare cu ceea ce va fi doar ; presupun că am și urmat felul de viață al meu așa cum încep să-l urmez într-adevăr, și așa cum îl rînduiesc pentru celelalte anotimpuri, și în vederea lucrurilor încă de înfăptuit.

Nu cutezam să vorbesc despre unele zile frumoase ; e musai totuși să mărturisesc în cele din urmă, nu-mi plac ; vreau să spun că nu-mi mai plac. Vremea bună înfrumusețează meleagurile de țară, pare-se că le sporește viața ; se simte în general astfel. În ceea ce mă privește sînt însă mai nemulțumit cînd e vremea foarte frumoasă. Am luptat luptă deșartă împotriva acestui rău-ălăturii-lăuntrice a persoanei mele, n-am fost eu cel mai tare ; atunci am luat o altă hotărîre, mai lesnicioasă, am înlăturat cu dibăcie răul pe care nu-l puteam nimici. Fonsalbe consimte să se deprindă cu meteahna mea : în aceste zile fără su-părări abuzurile cumpănite ale mesei vor fi atît de atrăgătoare privirilor tuturor, și atît de împo-vo-rătoare alor mele. Ele vor fi zilele trîndăviei molatice ; le vom începe tîrziu și le vom petrece la flacăra luminărilor. Dacă dăm peste lucruri nostime de citit, scrieri de oarecare haz, să le punem la o parte pentru matineele acelea. După cină ne retragem singuri, cu vin sau cu *punci*. În libertatea intimității, în siguranța omului care n-are să se teamă de propriul suflet, părăindu-i-se

cîteodată neîndestulătoare și toate celelalte, și prietenia însăși, dornici să încercăm puțin acea nebunie pe care am pierdut-o fără s-ajungem înțelepți, căutăm simțămîntul activ și pasionat al lucrului prezent, în locul acelui simțămînt precis și cumpănit al tuturor lucrurilor, al acelui concept tăcut care îngheață omul și îi împovărează prea mult slăbiciunea.

Miezul nopții vine astfel și sîntem eliberați... da, sîntem eliberați din timp, din timpul prețios și de nereparat, pe care de multe ori este imposibil să nu-l pierdem și de mai multe ori este imposibil să-l prețuim.

Cînd ai mintea neliniștită și tulburată de închipuire, de observație, de studiu, de necazuri și de pasiuni, de obișnuințe, de judecata dreaptă, crezi dumneata oare că este atît de ușor să ai destul timp, și mai ales să n-ai niciodată prea mult? Sîntem, ce-i drept, niște singuratici, oameni de la țară, dar avem toanele noastre: ne aflăm noi în plină natură, dar o cercetăm cu de-amănuntul. De altminteri, cred că chiar în starea sălbatică mulți oameni au prea multă minte ca să nu se plictisească.

Noi ne-am dezobișnuit de ocupațiile ușuraticе și plăcute ale unei societăți alese; noi pretindem să ne alinăm durerea gîndindu-ne la plictiseli, la constrîngerile nesperioase și de neînlăturat ale societății în general. Totuși n-am fi putut izbuti să nu vedem decît niște cunoștințe intime? Cu ce înlocuim noi acel fel de-a se purta pe care femeile singure pot să-l aibă, pe care îl au prin orașele principale din Franța, acel fel de-a se purta căruia ele îi imprimă atita distincție și care le împun pe ele drept o necesitate atît omului cu gus-

turi alese, cît și omului pasionat ? Tocmai de asta singurătatea noastră este adîncă și sîntem pe-aici în golul pustietăților.

Din alte privințe, aș crede că felul nostru de-a trăi folosește întrucîtva mai bine timpul. Noi ne-am desprins din neastîmpărul orașului ; tăcerea care ne împresoară pare mai întîi că dă duratei ceasurilor o statornicie, o neclintire care întristează pe omul obișnuit să-și zorească viața. Pe nesimțite și schimbîndu-ne modul de viață, ne deprindem cu ea cîte puțin. Recăpătîndu-mi singele rece, mi se pare că zilele nu sînt mult mai lungi aici decît prin alte părți. Dacă n-aș avea o mie și o sută de motive, unele de-ajuns de temeinice, altele cam becisnice, să nu duc viața ca om de la munte, aș avea o însuflețire egală, o hrană egală, o purtare egală, fără neastîmpăr, fără speranță, fără dorință, fără vreo așteptare ; nelăsîndu-mă purtat de închipuire, nu prea gîndind, nevrînd ceva mai mult, și nerîvnind la ceva nou, aș trece dintr-un anotimp într-altul, și din timpul prezent la bătrînețe, cum treci prin lungi zile de iarnă fără să bagi de seamă micșorarea lor uniformă. Cînd noaptea ar veni, aș conchide numai că trebuie lumină ; și cînd zăpezile ar începe, aș zice în sinea mea că trebuie s-aprind focul în sobe. Din cînd în cînd aș afla noutăți de la dumneata și m-aș despărți un răstimp de luleaua mea, ca să-ți răspund că sînt bine sănătos. Aș începe să fiu mulțumit : aș izbuti s-ajung să-mi spulber zilele de-ajuns de repede în recea liniște din Alpi : m-aș lăsa în voia alaiului de nepăsare, de uitare și de încetineală unde se odihnește omul munților în lipsa de griji a marilor lor pustietăți.

Im., 6 decembrie, IX.

•Am vrut să-ți anunț de cu ziuă chiar acel moment, odinioară atît de dorit, care ar fi putut să rămînă de pomină în viața mea, dacă m-aș fi desprins pe de-a-ntregul din visurile mele ori poate dacă n-aș fi pierdut nimic din prima lor greșeală. Mă simt acum cu totul într-ale mele : muncile s-au isprăvit. În sfîrșit, este timpul să încep un fel de viață care să folosească anumite ceasuri și care să le dea uitării pe celelalte : pot să fac tot ceea ce vreau ; dar e lucrul dracului că nu văd bine ce anume se cuvine să fac !

Are totuși ceva bun tihna ; poți toate să le duci la capăt, să te conformezi bunei-cuviințe, s-alegi și să orînduiești. În tihnă, judecata sănătoasă poate să înlătore nenorocirea în viața obișnuită de fiecare zi. Bogații ar fi fericiți dacă ar avea tihnă ; dar bogații preferă să facă pe săracii. Îl plîng pe acel pe care împrejurări poruncitoare îl constrîng să-și înzestreze locuința, gospodăria pe potrivea averii de care dispune. Nu se poate vorbi despre o fericire casnică fără un anumit belșug necesar liniștii depline ; dăm de mai multă pace și de mai multă bună învoire prin casele mărunte decît prin palate, fiindcă tihna este mult mai rară prin palate decît prin casele mărunte. Nenorociții, înotînd în bani, nu știu cum să trăiască ! Dacă ar fi izbutit să-și strunească pretențiile, ale lor și ale familiei, ar fi avut de toate ; căci banii fac și dreg totul : dar în mîinile lor mesăbuite banii nu fac nici două parale. Asta li-e vrerea : să li se facă pe plac ! Ci, din starea noastră modestă, să dăm barem alte pilde.

Ca să nu fii cu adevărat nenorocit, nu trebuie decît un bun ; se cheamă judecată sănătoasă, înțelepciune sau virtute. Ca să fii mulțumit cred că trebuie să ai patru : multă judecată, sănătate, oarecare stare, și puțin din acea fericire care constă în a avea soarta de partea ta. Ce-i drept, fiecare dintre celelalte trei bunuri nu înseamnă nimic fără judecata sănătoasă, și judecata sănătoasă înseamnă mult fără celelalte. Ea poate să ți le dea în cele din urmă ori să-ți aline tristețea de după pierderea lor ; dar ele nu ți-o dau și ceea ce ele dau fără ea n-are decît o strălucire exterioară, o aparență de care sufletul nu este lungă vreme amăgit. Să recunoaștem că îi este bine pe pămînt celui care poate și celui care știe. Să poți fără să știi este foarte primejdios ; să știi fără să poți este de prisos și trist.

Cît despre mine, care nu pretind să trăiesc, ci numai să privesc viața, voi face bine să încep a imagina cel puțin rolul unui om. Vreau să petrec în fiecare zi patru ceasuri în biroul meu de lucru. Voi numi asta muncă ; nu-i așa ceva totuși, căci nu-i îngăduit să pui un lacăt sau să tivești o batistă în ziua de răgaz, însă ești foarte liber să lucrezi un capitol din *Monde primitif*. Fiindcă m-am hotărît să scriu, n-aș fi de iertat dacă n-aș scrie acum. ¹ Am la îndemînă tot ceea ce îmi tre-

¹ Unele zile pline de tristețe, deprinderea visătoare a unui suflet înnăbușit, prelungile necazuri care perpetuează simțămîntul neantului vieții sînt în stare să ațite sau să susțină nevoia de a-ți împrătăși gîndul ; ele fură adeseori priincioase unor scrieri a căror poezie exprimă adîncimile simțămîntului și concepțiile larg cuprinzătoare ale sufletului omenesc care, datorită durerilor sale, a ajuns să fie de nepătruns și parcă nemărginit. Însă o lucrare de seamă prin subiect, prin unitatea și prin întinderea sa, o lucrare pe care o consa-

buie : răgaz, liniște, plictiseală, bibliotecă, limitată, dar îndestulătoare ; și în loc de secretar un prieten care mă va îmboldi să lucrez mai departe, și care este de părere că scriind poți să faci oarecare bine mai curînd ori mai tîrziu.

Înainte de a mă ocupa de slăbiciunile oamenilor, trebuie să-ți vorbesc despre a mea pentru ultima dată. Fonsalbe, cu care n-aș avea alte secrete, însă care nu bănuiește nimic în această privință, îmi dă prilejul să simt zi de zi, și prin prezența lui, și prin convorbirile noastre unde numele surorii sale se amestecă de foarte multe ori, cît sînt de îndepărtat de acea uitare ajunsă refugiul meu.

A vorbit despre mine în scrisorile sale către doamna Del. și parcă ar fi vorbit din partea mea. Nu știam cum să preîntîmpin așa ceva, neputînd să-i dau lui Fonsalbe nici o explicație ; dar sînt cu atît mai supărat cu cît ca va fi socotit desigur că este contradictoriu că nu urmez ceea ce eu însumi spusesem.

Să nu ți se pară ciudată amărăciunea pe care o iscodesc prin aceste amintiri, și grija nefolositoare pe care o port ca să le îndepărtez, ca și cum n-aș fi sigur de mine. Nu sînt nici fanatic, nici îndoielnic în sinceritatea mea. Dorințele îmi vor rămîne supuse, dar gîndirea nu m-ascultă ; iar dacă am toată siguranța omului care vrea ceea ce datorează, am toată slăbiciunea celui pe care nimic nu l-a statornicit. Însă nu iubesc de fel ; sînt prea nenorocit din această pricină. Cum vine asta

cri oamenilor, și pe care o destinezi să reziste vremurilor, începi s-o întocmești numai cînd ai un mod de-a trăi aproape statornic și cînd ești fără grijă în ceea ce privește soarta alor tăi. Cît despre Obermann, el trăia de unul singur, și nu-mi inchipui că situația prîncioasă în care se află acum i-ar fi neapărat necesară.

oare ? Dumneata n-ai putea să mă-nțelegi, de vreme ce nu mă înțeleg eu însumi.

Sînt ani și ani de cînd o văzui aievea în față, dar cum fusesem ursit să n-am decît visul existenței mele, urmă de-aici numai că amintirea rămînea înfiptă în memoria mea și legată de simțămîntul de continuitate al ființei mele. Iată în ceea ce privește acele timpuri din care totul a dispărut.

Nevoia de-a iubi ajunsese să fie existența însăși, iar simțămîntul lucrurilor nu era decît așteptarea și presimțirea aceluia ceas din care purcede lumina vieții. Însă dacă în curgerea searbădă a zilelor mele s-ar afla una care să pară a-mi oferi singurul bun pe care natura îl conține atunci pentru sufletul meu, această amintire ar sălăslui în mine ca pentru a mă îndepărta de el. Fără să fi iubit, mă vedeam într-un soi de neputință să iubesc în viitor, asemenea acelor oameni în care o pasiune mistuitoare a nimicit puterea să simtă o dragoste nouă. Această amintire nu era dragostea, fiindcă nu aflam într-însa nici o mîngiere, nici o hrană : mă lăsa în gol, și parcă mă spînzura de ceva acolo ; ea nu-mi dădea nimic, și parcă se opunea să mi se dea ceva. Stăteam astfel fără să am nici beția minunată pe care dragostea o susține, nici melancolia amară și voluptuoasă în care le place să se mistuie sufletele noastre încă pline de-o dragoste nenorocită.

Nu vreau să-ți înșir obositoarea istorisire a necazurilor mele. Am ascuns în pustietățile mele soarta-mi înfiorătoare ; ea ar lua cu sine ceea ce mă înconjură ; era cît p-aci să te cuprindă și pe dumneata. Ai vrut să lași în părăsire toate ca s-ajungi trist și de prisos ca mine, dar te-am silit să-ți reîncepi desfătările. Ai crezut chiar că dădusem și eu peste una ; am întreținut cu binișorul

greșeala dumitale. Ți-ai dat seama că liniștea mea aducea cu surîsul desperării, aș fi dorit ca dumneata să te fi înșelat astfel mai multă vreme. Alegeam ca să-ți scriu răstimpul când îmi rîdea sufletul... când rîd de milă de mine însumi, de viața mea, de atîtea lucruri de care văd că oamenii sufăr cumplit repetînd că ele vor lua sfîrșit.

Îți împărtășesc prea multe : dar simțămîntul vieții mele mă înalță și mă doboară. Nu pot să caut ceva înlăuntrul meu fără să nu descopăr acolo fantoma a ceea ce nu-mi va fi dat nicicînd.

Este o necesitate ca, vorbindu-ți despre ea, să fiu cu desăvîrșire eu. Nu înțeleg bine ce lipsă de încredere s-ar cădea să-mi impun în această privință. Ea simțea ca și mine, de același limbaj ne foloseam amîndoi : sînt oare atît de numeroși acei care se înțeleg ? Totuși nu m-aș lăsa pradă atîtor iluzii. Îți repet, nu vreau să te opresc asupra acelor timpuri pe care uitarea se cade să le șteargă din amintire, care și sînt în abis : visul fericirii a trecut o dată cu umbrele lor prin moartea omului și a secolelor.

La ce bun aceste amintiri exalate de o răposare îndelungată ? Ele întind peste rămășițele vii ale omului amărăciunea mormîntului universal, unde el va scobori în întregime. Nu-mi dau silința să justific această inimă zdrobită care îți este prea bine cunoscută, și care nu păstrează în pustiirile sale decît neliniștile vieții. Dumneata cunoști, dumneata singur, necazurile sale, speranțele-î stinse, dorințele de neînțeleș, nevoile-î nemăsurate. Să n-o scuzi, sprijin-o, însuflețește-i dărîmăturile ; redă-i, dacă îți stau la îndemînă mijloacele, și flacăra vieții, și sîngele rece al judecății cumpănite, toată fierberea geniului și toată nepă-

sarea înțeleptului : nu vreau să te îmbii a deplinge nebuniile sale adînci.

În sfîrșit, întîmplarea cea mai neașteptată mă îndrumă s-o întîlnesc pe ea aproape de riul Saône, într-o zi de tristețe. Acest eveniment atît de simplu mă uimi totuși. Avui o senzație plăcută s-o văd cîteodată. Un suflet cald și liniștit, obosit, dezamăgit, nemărginit, avea să stabilească neli-niștea și necurmatul chin al sufletului meu. Acel farmec al întregii sale făpturi, acea desăvîrșire de nespus din mișcarea, din vocea sa !... Nu iubesc, amintește-ți de asta, și recunoaște răspicat nenorocirea mea.

Ci tristețea-mi devenea mai statornică și mai amară. Dacă doamna D... ar fi fost liberă, aș fi găsit plăcerea să fiu, în sfîrșit, nenorocit în felul meu ; dar nu era, și mă retrăseai înainte de-a simți că mi-ar fi cu neputință să îndur prin alte părți povara timpului. De orice îmi era lehamite pe-atunci, iar acum totul mi-e indiferent. Se întîmplă chiar să mă desfăte cîte ceva ; îți puteam deci vorbi despre toate astea. Nu mai sînt în stare să iubesc ; sînt stins. Poate c-aș fi bun soț ; aș avea un simțămînt puternic. Încep să mă gîndesc visător la plăcerile dragostei, nu sînt vrednic de-o iubită. Dragostea, ea însăși, nu mi-ar da decît o femeie și un prieten. Cum ni se schimbă simțămintele ! Cum ni se ruinează sufletul ! Cum trece viața înainte de-a se încheia !

Îți povesteam deci cît îmi plăcea să fiu plictisit alături de ea de tot ceea ce constituie *farmecul* vieții : îmi plăceau și mai mult serile potolite. Asta nu putea să dăinuiască.

Mi s-a întîmplat arareori, dar cîteodată, să uit că mă aflu pe pămînt ca o umbră care se plimbă încolo și înapoi, care vede, însă nu poate înțe-

lege nimic. Asta mi-e legea ; cînd am vrut să scap de ea, am fost pedepsit : de cum începe o iluzie, neajunsurile mi se înrăutătesc. M-am simțit alături de fericire, m-am speriat. Cenușa pe care o credeam stinsă poate că se va fi aprins din nou. Trebui să plec.

Acum sînt într-o vîlcea îndepărtată de lume. Îmi dau silința să uit a trăi. Am umblat după ceai ca să slăbesc, ba pînă și după vin ca să mă năucească de cap. Clădesc, cultiv ; cu toate astea îmi găsesc de joacă. Am dat peste cîtiva inși de treabă și mă gîndesc să umblu prin *cîrciumi de noapte*¹ ca să descopăr niște oameni. Mă scol tîrziu, mă culc tîrziu ; nu sînt grăbit de fel cînd mănînc ; mă ocup de toate, încerc să mă port în toate felurile, îmi place noaptea ; dau zor timpului, îmi înghit cu nesaț ceasurile reci, sînt nesățios să le văd în trecut.

Fonsable îi este frate : vorbim amîndoi despre ea ; nu pot să-l împiedic, o iubește mult. Fonsable îmi va fi prieten : țin la asta, este izolat. Mi-e și necesar ; fără el ce m-aș face ? Însă nu va afla cît de prezent este gîndul la soră-sa în pustietățile de-aici. Aceste trecători întunecoase beznă ! Aceste ape ca-n basme ! Ele au fost mute, vor fi în veci ! Acest gînd n-aduce pe-acest meleag pacea uitării de lume, ci lăsarea în voia pustietăților. Într-o seară ne aflam sub pini : creștetele lor, mișcîndu-se încoace și încolo, erau înțesate de sonuri din munți ; stăteam de vorbă, el o plîngea ! Iar un frate are atîtea lacrimi.

¹ Ceea ce este cu neputință în Franța se poate încă face prin aproape toată Elveția. Acolo ești primit să te întâlnești pe seară în casele care nu sînt altceva decît cîrciumi de noapte de prima calitate. Nici vîrsta, nici rangul, nici funcțiile de căpetenie nu impun obligația contrară.

Eu nu fac nici un fel de jurământ, nu fac nici un fel de urare ; disprețuiesc acele asigurări atît de zadarnice, acea eternitate pe care omul crede că poate s-o adauge pasiunilor sale repede trecătoare. Nu făgăduiesc nimic, nu știu nimic, totul trece, orice om se schimbă : dar m-amăgesc într-adevăr pe mine însumi ori nu mi se va întîmpla să iubesc. După ce credinciosul a rîvnit la fericirea celor aleși, el n-o mai caută în lumea pămîntească ; și dacă se întîmplă să-și piardă iluziile sublime, nu găsește nici un farmec în lucrurile prea inferioare primelor visuri.

Și ea își va tîri lanțul zilelor cu puterea aceea a înșelatului în așteptări, cu sîngele rece al durerii care îi șade atît de bine. Mulți dintre noi ar fi mai puțin la locul lor dacă ar fi mai puțin departe de-a fi fericiți. Această existență trecută în nepăsare în iureșul tuturor plăcerilor vieții, și în plictiseală, cu o sănătate de neclintit ; aceste mîhniri fără necaz, această tristețe fără amărăciune, acest surîs al suferințelor ascunse, această simplitate care lasă în părăsire totul, cînd ar putea să pretindă totul, aceste păreri de rău fără tînguire, această renunțare fără strădanie, această descurajare căreia i se disprețuiește întristarea ; atîtea bunuri neluate în seamă, atîtea pierderi date uitării, atîtea aptitudini de care să nu vrei să te folosești în nici un chip : toate acestea sînt pline de armonie și nu-i aparțin decît ei. Bucuroasă, fericită, posedînd tot ceea ce se părea că i s-ar fi cuvenit, poate că ar fi fost mai puțin ea însăși. Restriștea este folositoare celui care o îndură astfel : și presupun că fericirea i-ar veni acum, ce-ar face cu ea ? Nu mai este timp.

Ce-î rămîne oare ? Ce ne va rămîne în această părăsire a vieții, singură menire care ne aparține

deopotrivă ? Cînd totul ne scapă, pînă și visurile dorințelor noastre ; cînd visul a ceea ce are darul să placă și a ceea ce este cinstit îmbătrînește el însuși în cugetul nostru descumpănit ; cînd imaginea sublimă a armoniei, în gingășia sa desăvîrșită, coboară din culmea văzduhului, s-apropie de pămînt și este împresurată de neguri și de bezne ; cînd nimic nu dăinuiește din nevoile, din simțămintele, din speranțele noastre ; cînd trecem noi înșine cu fuga neschimbătoare a lucrurilor, și în nestatornicia de neînlăturat a lumii ! Prieteni ai mei, singurii mei prieteni, pe Ea am pierdut-o, voi trăiți departe de mine, voi singuri îmi mai dați simțămîntul vieții ; ce ne va rămîne și ce sîntem noi ?

Dacă nu se poate să rămînă din simțămintele noastre fugare decît simțămîntul împovărător al nestatorniciei lor, să căutăm acel adevăr de nestrămutat, singura concepție care susține sufletul obosit de delirul speranțelor noastre, mai adînc mîhnit încă și mai uimit de el însuși după ce și-a pierdut amărăciunea lor. Dreptatea singură este vădită tuturor ; ea este astfel în ultimul ca și în primul lor moment : lumina ei nu se va schimba. Voi urmăriți-o în pace, eu umblu după ea în neliniștea mea ; și această unire cel puțin nu ne va fi răpită.

S U P L I M E N T

(După ediția a doua, 1833)

SCRISOAREA XC-a

Imenstrom, 28 iunie, X.

Sora lui Fonsalbe a sosit aici. A venit fără să fie așteptată și cu gândul să stea doar câteva zile cu fratele său.

Dumitale ți s-ar părea acum tot atît de plăcută, tot atît de distinsă, ba poate mai ceva decît fu vreodată. Această apariție neprevăzută, schimbarea timpurilor, neștersele amintiri, meleagurile, anotimpul, totul părea să fie de-acord. Și trebuie să-ți spun că dacă se poate să pară ochilor unui artist o frumusețe mai împlinită, nici una n-ar întruni mai mult din ceea ce constituie în general în ochii mei farmecul femeilor.

Noi nu puteam aici s-o primim cum ai fi primit-o dumneata la Bordeaux ; dar, la poalele munților noștri, se impunea să ne gospodărim potrivit situației. Urma să cosim două livezi, pe seară, pînă la un ceas de-ajuns de tîrziu, apoi, cu noaptea în cap, ca să ne ferim să nu ne-apuce vîpia zilei. Îmi și croisem planul să dau, cu prilejul acesta, oarecare încurajare lucrătorilor mei : chemasem niște lăutari din Vevay și din Lausanne. O gustare pe după chindie ori, dacă vrei, o cină cîmpenească începînd spre miezul nopții, și cu bucate de-ajuns de felurite ca să fie pe pla-

cul cosaşilor înşişi, fu menit să ocupe răstimpul dintre muncile de noapte şi cele de-a doua zi.

Se întâmplă că, la puţină vreme înainte de asfinţitul soarelui, trecui pe dinaintea scării cu cinci sau cu şase trepte. Ea se afla pe cea de sus : îmi rosti numele. Era într-adevăr vocea ei, însă cu ceva neprevăzut, neobişnuit, de neimitat. Privii fără să răspund, fără să-mi dau seama că nu răspundeam. O slabă lumină ciudată, un vâl de aer, o ceaţă o împresurau din toate părţile. Era o formă nelămurită care aproape îndepărtase orice veşmînt ; era o mireasmă de frumuseţe desăvîrşită, o iluzie voluptoasă, corespunzînd în acea clipă unei realităţi de neconceput, uimitoare. Astfel urma să ia sfîrşit greşeala mea în fine cunoscută. Aşadar este adevărat, îmi ziceam, la doi paşi mai încolo, această dragoste seamănă a pasiune : jugul mi-a stat pe grumaz. Din această slăbiciune au decurs alte şovăieli. Anii aceia nu se mai întorc ; dar ziua de astăzi este liberă, ziua de astăzi este încă a mea.

Lipsii de-acasă dîndu-i de ştire lui Fonsalbe. O pornii în susul văii. Mergeam fără zgomot într-o stare de încordare a minţii. Fusesem înştiinţat răspicat, dar farmecul mă urmărea şi puterea trecutului îmi părea de neînvins. Toate acele gînduri de-a iubi şi de-a nu mai fi singur se năpusteau asupra mea în liniştita singurătate a unui loc pustiu. La un moment dat aş fi spus, ca şi acei a căror lipsă de energie am înfierat-o de atîtea ori : Să o posed şi să mor !

Ci, să-ţi închipui în tăcere că mîine se poate să se sfîrşească toate pe pămînt, înseamnă în acelaşi timp să examinezi cu o privire mai vie ceea ce ai înfăptuit şi ceea ce eşti dator să înfăptuieşti cu harurile vieţii. Ce am înfăptuit cu ele ! Tînăr încă,

mă opresc în momentul fatal. Ea este pustietatea, ar însemna victoria inimii. Nu, uitarea de lume, și fără de ea, iată legea mea. Munca aspră și viitorul !

Mă aflu așezat la cotitura văii, între stîncile de unde șuvoiul se precipită și cîntecele pe care eu însumi le poruncisem ; ele începeau în depărtare. Dar aceste zvonuri ale petrecerii orice lină suflare de vînt le împrăștia din răstimp în răstimp și știam momentul cînd aveau să înceteze. Șuvoiul dimpotrivă dăinuia în puterea sa, scurgîndu-se, dar scurgîndu-se mereu, așijderea secolelor. Fuga apei este asemenea cu fuga anilor noștri. S-a repetat mult vorba asta, dar peste o mie și ceva de ani se va rosti din nou : cursul apei va fi, pentru noi, imaginea cea mai impresionantă a neînduplecatei treceri a ceasurilor. Voce a șuvoiului prin joaca umbrelor, singură voce solemnă în pacea tăriilor, fii singură ascultată.

Nimic nu-î, serios, dacă nu poate fi trainic. Privite cu atenție, ce sînt lucrurile de care ne va despărți ultima noastră suflare ? Pregeta-voi între o întîlnire a întîmplării și scopurile ursitei mele, între o amăgitoare fantezie și rolul cîstit, mărinimos al forțelor gîndirii ? Aș înclina spre concepția unei legături cu defecte, a unui simțămînt fără scop, a unei plăceri oarbe ! Nu cunosc eu făgăduielile pe care, îmbrăcînd hainele văduviei, ea le-a făcut familiei sale ? Așadar unirea deplină este interzisă ; așadar chestiunea este simplă și nu e necesar să mă mai oprească. Ce anume ar fi oare vrednic de om în desfătarea înșelătoare dintr-o stearpă dragoste ? Să închini numai plăcerii aptitudinile vieții înseamnă să te lași tu însuși în voia eternei morți. Oricît de fragile ar fi aceste aptitudini, eu sînt răspunzător de ele : tre-

buie să poarte rod. Aceste binefaceri ale existenței le voi păstra, le voi cinsti ; nu vreau cel puțin să slăbesc înlăuntrul meu decît în clipa de neînlăturat. Adîncimi ale văzduhului, oare în zadar ni-e dat să vă zărim ? Măreția nopții repetă din veac în veac : Vai și amar de acel suflet căruia îi place șerbia !

Sîntem noi clădiți ca să ne bucurăm pe pămînt de ademeneala dorințelor ? După acea așteptare, după izbînzii, ce vom spune noi despre mulțumirea de cîteva zile încheiate ? Dacă viața nu înseamnă decît atît, nu înseamnă nimic. Un an, zece ani de voluptate, sînt o flușturatică desfătare și prea grabnică amărăciune ! Ce va rămîne din aceste dorințe cînd generațiile suferinde ori nebunește zănatice vor trece peste cenușa noastră ? Să avem puțină încredere în ceea ce se risipește cu iuțeală. În iureșul mării încurcături a lumii să căutăm s-avem parte de altceva : de pe urma hotărîrilor noastre neșovăitoare oarecare rezultate vor dăinui probabil. — Omul este supus pieirii. — Se poate ; ci să pierim împotrivindu-ne și, dacă neantul ni e scris, să nu ne purtăm într-așa fel încît acest lucru să fie drept.

Dumneata știi, îmi pierdeam curajul crezînd că însușirile mele se și schimbau. Prea lesne mă convinsesem că tinerețea mi se și spulberase. Dar aceste deosebiri se datorează, precum mi se pare că ți-am comunicat între timp, unor greșeli în felul meu de viață, pe care în bună parte le-am îndreptat. Nu ținusem seama bine de nestabilitatea care constituie trăsătura-mi distinctivă și care contribuie la șovăielile mele. Am o continuă mare nestatornicie, mai mult în ceea ce privește impresiile decît părerile ori chiar pornirile

naturale. Ea nu rezultă din înaintarea în vîrstă : ea devine din nou ceea ce a fost. Deprinderea de a mă stăpîni și de a-mi înăbuși brutal de la început toate pornirile lăuntrice îmi îngăduise a nu cunoaște eu însumi împotrivirile. Dar, constat, la un răstimp de patruzeci de ani, nu voi fi la fel, după cum de sute și sute de ori n-am fost la fel de la un moment la altul. Astfel se mișcă în toate părțile, în cuprinsul aerului, coama unui copac prea mlădios ; și, dacă te uiți la ea într-un răstimp, o vei vedea cedînd și mai mult, însă cedînd la fel.

Orice întîmplare, orice idee care se iscă pe neașteptate, cele mai neînsemnate amănunte binevenite sau supărătoare, cîteva amintiri, slabe temeri, toate aceste emoții neprevăzute pot, după a mea părere, să schimbe fața lumii, aprecierea facultăților noastre și valoarea zilelor noastre. În timp ce mi se vorbește despre lucruri indifferente și eu ascult în liniște, cu nepăsare ; în timp ce, imputîndu-mi răceala din aceste convorbiri, sînt recunoscător acelor care mi-o iartă, am trecut de mai multe ori de la dezgustul de această viață atît de mărginită, pe care orice o încurcă și orice o neliniștește, la simțămîntul nu mai puțin firesc al ciudatei varietăți a lucrurilor sau al desfătătoarei agerimi a minții care ne invită să ne bucurăm de ea încă un timp oarecare. Totuși îmi pare că oferă atît de ușor un alt aspect, în mai mică măsură totalitatea marelui fenomen decît fiecare consecință relativă la noi, și mai puțin ordinea generală decît propria-mi apținutudine. Această ordine vizibilă are două fețe : una ne captivează și cealaltă ne descumpănește, totul atîrnă de-o oarecare încredere în noi înșine. Fără încetare ea îmi lipsește, se ivește din nou

fără încetare. Sintem atît de slabi, dar destoinicia noastră are atîta măiestrie ! O întîmplare favorabilă, un vînt mai domol, o rază de lumină, mișcarea unei ierbi înflorite, boabele de rouă îmi spun că mă voi mulțumi cu orice. Dar norii s-apropie, pasărea-domnească nu mai cîntă, o scrisoare se lasă așteptată sau în însemnările mele oarecare gîndire prost exprimată va rămîne nefolositoare ; nu mai văd atunci decît obstacole, tărăgăneli, împotriviri ascunse, planuri zădărnice, nemulțumirile fericiților, suferințele mulțimii, și iată-mă jucărie a puterii care ne va sfărîma pe toți.

Cel puțin această nestabilitate nu-i în stare să zdruncine regulile de purtare. Nu interesează nici că scopul se prezintă numai drept apropiat de realitate, dacă este unic. Întăriți într-o părere, să n-așteptăm alte deslușiri ; putem să pășim pe cărări puțin cunoscute. Astfel totul se hotărăște. Sînt ceea ce am fost ; dacă voi vrea, voi fi ceea ce aș putea fi. În chip sigur este puțin lucru, dar, în sfîrșit, să nu coborîm mai prejos de noi înșine.

30 iunie.

Îți scriu lung. Spun prin multe cuvinte ceea ce aș fi putut să-ți vestesc prin trei rînduri ; dar ăsta mi-e felul, și de altminteri am răgaz. Nu mă îndeletnicesc cu nimic, nimic nu m-atrage ; mă simt încă suspendat în gol. Îmi trebuie, mă gîndesc, o zi mai mult, una singură. Asta se va sfîrși, fiindcă am hotărît-o ; dar acum totul îmi pare înstristător. Nu sînt nehotărît, ci emoționat pînă la un fel de amorțală, și pînă la un fel de

dezgust. Continui scrisoarea, ca să mă sprijin de dumneata.

Rămăsei singur încă un timp oarecare. Mă și simțeam mai puțin îndepărtat de liniștita armonie a firii. M-am întors acasă în timpul cinei pînă a nu fi încetat cîntecele.

De acum înainte să nu te mai aștepți din parte-mi la vreo lene de neiertat, nici la vechea nehotărîre. Sănătatea și tihna sînt înlesniri pe care nu le poți aduna laolaltă totdeauna : eu le am, și mă voi folosi de ele. Această declarație să-mi fie de învățătură. De vreme ce vorbesc oamenilor despre slăbiciunile lor cele de bunăvoie, nu se cuvinte oare să nu-mi îngădui eu nici una ? Dumneata știi că pe vremuri am avut, printre zadarnicele mele proiecte, unele dorințe și ambiții în legătură cu Africa. Dar, în acel timp, totul se împotrivi ca să se poată pune în aplicare un plan care de altminteri ar fi trebuit chibzuit mai mult, și acum ar fi prea tîrziu ca să mă dedau studiilor care i-ar pregăti aducerea la îndeplinire.

Ce-i de făcut oare ? Cred în chip hotărît că nu mi-e dat mie decît să scriu. — Despre ce anume ? — Dumneata o și cam știi. — La fel cu cine ? — De bună seamă, nu voi imita pe nimeni afară numai dacă nu mi-o veni vreo toană — și pentru scurtă vreme. Socotesc foarte nepotrivit să împrumuți felul de-a scrie al cuiva, dacă se poate să ai unul al tău. Cît despre cine nu-l are pe-al său, adică nu-i niciodată însuflețit, nu-i niciodată inspirat, la ce-i folosește să scrie ? — Ce stil, în sfîrșit ? — Nici stilul cu strășnicie clasic, nici unul nesăbuit de slobod. Ca să meriți să fii citit, e necesar să ții seama

de regulile stabilite prin tradiție, reale. — Dar cine le va aprecia ? — Eu, după cît se pare. N-am citit oare pe autorii care lucră cu băgare de seamă, ca și pe cei care scriseră cu mai multă independență ? Este de datoria mea s-a aleg, după posibilitățile mele, un drum de mijloc, drum care să convină pe de o parte subiectului ori secolului meu, și pe de altă parte firii mele, fără să calc dinadins regulile admise, dar fără să le studiez în chip special. — Care vor fi cheazășile succesului ? — Numai cele firești. Dacă n-ajung să spun lucruri adevărate și să mă forțez să le exprim într-un fel convingător, nu voi avea succes : iată totul. Nu cred că ai neapărată nevoie să fii lăudat cît ești în viață, afară numai de cazul cînd te vezi constrîns de nenorocirea s-aștepți de la pana ta mijloacele de hrană și de întreținere.

Treceți primii, voi care cereți glorie în timpul vieții, gloria saloanelor. Treceți, oameni de lume, oameni foarte bine văzuți prin meleagurile pe unde totul atîrnă de aceste legături de prietenie, voi care produceți mult pe teme repede trecătoare, cărți cu prețuire imediată, compuse în grabă, numai cu grija de-a plăcea și care, după ce v-ați însușit totul, ați tăgăduit totul, v-ați reînsușit cele tăgăduite, ați folosit totul, mai găsiți de cuviință să începeți oarecare pamflete în doi peri, ca s-așteptați să vi se spună : Iată-l, cu frazele sale vii și cu măiestrie legate, deși cam repetate de prea multe ori. Treceți primii, oameni ademenitori și ademeniți ; căci, la urma urmelor, vă va apune steaua repede, și e bine să vă folosiți și voi de timpul vostru. Arătați-vă deci astăzi în iscusința voastră și în huzurul vostru.

Nu ați fi oare aproape siguri că o carte ajunge să fie folositoare fără s-o pîngăriți prin uneltiri, ca să grăbiți faima autorului ? Stați în umbră ori chiar trăiți fără să stîrniți vilvă într-un oraș mare ; în sfîrșit, numele vi-e necunoscut, cartea nu vi se vinde repede ? Un număr de volume să fie dat principalelor biblioteci sau să fie trimis fără să cereți socoteală unor librari din renumitele orașe ; mai curînd sau mai tîrziu, scrierea va fi pusă la locul său cu atîta aparență de adevăr de parcă ați fi cersit asentimentul publicului.

Astfel sarcina mi-e trasată. Nu-mi rămîne decît s-o îndeplinesc, dacă nu cu succes, cu strălucire, cel puțin cu oarecare zel și cu oarecare demnitate. Renunț la felurite lucruri, mărginin-du-mă aproape să ocolesc suferința. Ajunge-voi de plîns în izolarea mea de lume, avînd activitatea, speranța și prietenia ? Să fii ocupat fără să muncești pe ruptele contribuie îndeosebi la tihna sufletului, dintre toate bunurile cel mai puțin amăgitor. Nu mai ai nevoie de plăceri, fiindcă avantajale cele mai simple aduc bucurii : astfel atîția cameni foarte sănătoși se mulțumesc cu bucatele cele mai puțin căutate. Cine nu înțelege că speranța merită să fie preferată amintirilor ? În viața noastră, continuă trecere, viitorul singur interesează. Ceea ce s-a întîmplat dispare, și prezentul însuși ne scapă, dacă nu slujește drept mijloc. Unele plăcute urme ale trecutului nu-mi par de mare folos decît pentru imaginațiile slabe care, după ce au fost oarecum vii, ajung firave. Oameni de-aceștia, închipuindu-și lucrurile altminteri decît se cuvine să fie, s-au înflăcărat. Punerea la încercare i-a dezamăgit ; neputînd să-și imagineze lucruri peste măsură, ei nu mai

imaginează. Plăsmuirile adevărate, ca să zicem așa, fiindu-le interzise, ei ar avea nevoie de surizătoarele amintiri ; fără ele nici o idee nu-i desfată. Cine are însă o imaginație puternică și pe potriva realității izbutește totdeauna să-și facă o idee destul de reală despre felurite bunuri, când soarta îi îngăduie liniște ; el nu este din rîndul celor care nu cunosc în această privință decît ceea ce au aflat odinioară.

Îmi va rămîne pentru dulceața de zi de zi a vieții corespondența cu dumneata și cu Fonsalbe : aceste două legături îmi vor ajunge. Pînă și în scrisorile noastre, să cătăm adevărul fără surzătoarele discuții adîncite, ca și fără dogme înverșunate : să chemăm într-ajutor adevărul de neclintit. Care altă concepție ar susține sufletul, ostenit uneori de nedeslușitele sale speranțe, dar cu mult mai uimit de el însuși, cu mult mai părăsit după ce și-a pierdut și lîncezelile, și delicioasele plăceri ale acestei neobosite șovăieli ? Drep-tatea măcar este limpede ca ziua. Îndeobște dumneata primești cu liniște vederile morale ; eu le urmăresc de-a lungul neliniștii mele : unirea noastră va dăinui.

N-a izbutit nimeni să-și procure cealaltă parte din scrisorile lui Obermann. N-am căpătat decît fragmentul de mai jos care s-a descoperit fără dată.

**ULTIMA PARTE DINTR-O SCRISOARE
FĂRĂ DATĂ CUNOSCUȚĂ**

...Cîți nefericiți vor fi spus, din veac în veac, că florile ne-au fost lăsate ca să acoperim cu ele lanțurile noastre, ca să ne amăgim cu toții

la început și ca să ne-ajute să ne țină pe loc pînă la ceasul de pe urmă ! Ele fac și mai mult, dar îndeajuns de zadarnic poate : parcă vădesc ceea ce nici o minte de muritor nu va pătrunde cu de-amănuntul.

Dacă florile n-ar fi decît frumoase sub ochii noștri, ele tot ne-ar subjugă ; ci cîteodată mi-reasma lor te răpește, ca o norocoasă condiție a existenței, ca o chemare neașteptată, ca o întoarcere la viață mai intimă. Fie că am umblat eu după aceste revărsări de mirosuri nevăzute, fie mai ales că se oferă, că ele dau peste mine pe neașteptate, le primesc drept o expresie puternică, dăr nestabilă, a unei gândiri a cărei taină lumea materială o conține și o ascunde.

Culorile și ele or fi avînd desigur elocvența lor : totul poate să fie un simbol. Dar miresmele sînt mai pătrunzătoare, fără îndoială, fiindcă ele sînt mai misterioase, și dacă ne sînt necesare, în purtarea noastră obișnuită, adevăruri evidente, înaltele imbolduri ale sufletului au drept temeii un adevăr de altă categorie, adevărul esențial, și cu toate acestea inaccesibil pe căile noastre nesigure.

Narcise, violete, tuberoze, n-aveți decît clipe, ca să nu împovărați slăbiciunea noastră ori poate ca să ne lăsați în nesiguranța în care se frămîntă cugetul nostru, cînd mărinimos, cînd descurajat. Nu, n-am văzut nici sindrimalul din Ceylan, nici gulmikekul din Persia, nici pegehongul din China meridională ; mi-ar ajunge însă narcisa și iasomia ca să mă îmbie să spun că, așa cum sîntem, am putea sălășlui într-o lume mai bună.

Ce vreau ? Să sper, apoi să nu mai sper, înseamnă să fiu sau să nu fiu : iată omul, fără îndoială. Dar cum de se întîmplă că după cîn-

tecele unei voci emoționate, după miresmele flo-
rilor, după suspinele imaginației, și după avîn-
turile gîndirii, trebuie să murim ?

E cu neputință ca, soarta vrînd astfel, să auzi
apropiindu-se în taină o femeie din creștet pînă
în tălpi numai nuri, și ca, de după o perdea, dar
sigură fiind că-i la vedere datorită razelor din
amurg, să se arte fără de nici un vâl, prima dată,
să se tragă îndărăt iute, și să se întoarcă de la
sine, surîzînd cu voluptoasa-i hotărîre în gînd.
Ci pe urmă va trebui să îmbătrînim. Unde sînt
astăzi violetele care înfloriră de dragul genera-
țiilor de altădată ?

Sînt două flori tăcute, chipurile, și aproape
despuiate de mireasmă, însă care, prin înfățișa-
rea lor îndeajuns de statornică, îmi sînt dragi
pînă-ntr-atît încît n-aș putea să v-o împărtășesc.
Amintirile pe care ele mi le trezesc îmi întorc
inima cu totul spre trecut, ca și cum aceste le-
gături ale timpurilor ar vesti niște zile fericite.
Acele flori simple sînt mătura cîmpurilor și tim-
puria părăluță, margareta livezilor.

Mătura este floarea vieții rurale. Ar trebui s-o
vezi în libertatea răgazurilor firești, printre grîne,
în vuietul fermelor, în cîntecul cocoșilor, pe lîngă
cărarea bătrînilor plugari : n-aș vrea să te încre-
dîntez că așa ceva uneori n-ar duce pînă la la-
crimi.

Violeta și margareta livezilor sînt rivale. Ace-
lași anotimp, aceeași simplitate. Violeta ne în-
cîntă din primele zile de primăvară ; părăluța ne
este dragă de pe an pe an. Ele sînt, una față de
cealaltă, ceea ce este un portret, lucrare cu pe-
nelul, pe lîngă un bust de marmură. Violeta a-
mintește de cel mai curat sentiment de dragoste ;
așa cum se prezintă el în sufletele cinstite. Ci,

în sfîrșit, această dragoste însăși, atît de convin-gătoare și atît de gingașă, nu este decît o fru-moasă întîmplare a vieții. Ea se risipește, în timp ce liniștea cîmpurilor ne rămîne pînă în ceasul de pe urmă. Margareta este semnul patriarhal al acestei dulci tihne.

Dacă voi ajunge la bătrînețe, dacă, într-o zi, cu mintea încă frămîntată de gînduri, dar renun-țînd să vorbesc oamenilor, voi avea lîngă mine un prieten care să m-asculte cînd mi-oi lua ră-mas-bun de la lume, de la pămînt, să se așeze scaunul meu pe iarba cea măruntă, iar liniștite margarete să se afle înaintea ochilor mei, în bă-taia soarelui, sub cerul nemărginit, pentru ca, părăsind viața care trece, să recapăt ceva din iluzia infinită.

VOR APĂREA
ÎN „BIBLIOTECA PENTRU TOȚI“ :

- F. Gundolf — *Goethe*, monografie, 3 vol. („cultură generală“).
- x x x — *Cartea celor O mie și una de nopți*, vol. 5.
(*Povestea lui Sindbad-marinarul*).
- G. Panu — *Amintiri de la „Junimea“ din Iași*, 2 vol.
- Homer — *Imnurile** *Războiul șoarecilor cu broaștele*.
- x x x — *Cele mai ieftine nopți* (nuvele arabe).
- Alf. de Vigny — *Cinq-Mars*, roman istoric.
- Pierre Rousseau — *Călătorie la capătul științei* („cultură generală“).
- Th. Dreiser — *Jennie Gerhardt*, roman, 2 vol.
- Georges Simenon — *Trei camere în Manhattan** *Motanul*, romane.
- U Ceng-en — *Călătorie spre Soare-Apune*, roman.
- B. Delavrancea — *Apus de soare*, teatru.
- Balzac — *Femeia la treizeci de ani*, roman.
- H. Murger — *Scene din viața boemei (Boema)*, roman.

Dragi cititori, vă puteți asigura primirea prin poștă a tuturor volumelor care apar în „Biblioteca pentru toți“ adresându-vă în scris librărilor „Cartea prin poștă“ din București :

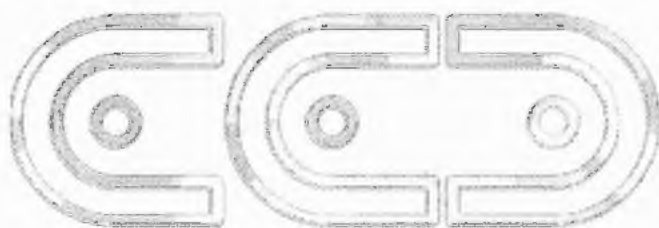
- Calea Moșilor nr. 62—68 (cititorii de la orașe).
- Str. Sergent Nuțu Ion nr. 8—12 (cititorii de la sate).

Lector : TIBERIU AVRAMESCU
Tehnoredactor : ELENA CALUGĂRU

Apărut 1971. Hîrtie ziar de 50 g/m². Format
700×920/32. Coli ed. 21,99. Coli tipar 32. A.
nr. 28651/1970. C.Z. pentru bibliotecile mari și
mici 84—31=59.

Tiparul executat sub comanda nr. 10 160
la Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii”,
Piața Scînteii, 1 — București
Republica Socialistă România

Scanare și prelucrare digitală

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2026

